

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1989 4 letnik 43

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 10. 12. 1989.

Izdajateljski svet: Dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristën, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Cvetka Vode (angleščina), Madita Šetinc (nemščina), Janez Zor (ruščina), Irena Gantar Godina (angleščina), Sergej Šlenc (italijanščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 96 din, za društvene člane 60 din, za društvene člane-upokojece 45 din, za društvene člane-štolente 30 din
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **24 din**

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, januar 1990

Naklada: 1800 izvodov

KAZALO – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE – STUDIES – СТАТЬИ

- Ferdo Gestrin, Ljubljana – nastanek mestne naselbine 473–476
 Ljubljana – the Formation of a Town Settlement
 Любляна – возникновение городского поселения
- Maja Žvanut, Korespondenca dveh kranjskih plemičev iz sredine 16. stoletja 477–506
 Correspondence of two Carniolian Noblemen from the Middle of the 16th Century
 Переписка двух крайнских дворян из середины 16-го столетия
- France Martin Dolinar, Cerkvenoupravna ureditev Ilirskih provinc 1809–1813 507–511
 Church Administrative Regulation of Illyrian Provinces 1809–1813
 Церковноюридическое устройство Илирийских земель 1809–1813
- Irena Gantar Godina, Novoslovanska ideja in Slovenci 513–546
 Neo-Slav Idea and the Slovenes
 Новославянская идея и словенцы
- Nenad Urić, Pomoć Čeha i Slovaka Srbiji u prvom Balkanskom ratu 547–553
 The Czech and Slovakian Help to Serbia in the First Balkan War
 Помощь чехов и словаков Сербии в Первой балканской войне
- Anka Vidovič-Miklavčič, Zveza slovenskih kmetov v letih 1932–1935 555–569
 The Union of Slovene Peasants in the Years 1932–1935
 Союз словенских крестьян во время 1932–1935 гг.
- Miroslav Stiplovšek, Osrednji strokovni odbor za Slovenijo 1939–1940 571–588
 Central Professional Committee for Slovenia 1939–1940
 Центральный профсоюзный комитет для Словении 1939–1940
- Arnold Supran, Jugoslavija – Avstrija (1918–1938): sosedstvo med sodelovanjem in konfrontacijo 589–600
 Yugoslavia – Austria (1918–1938): Neighbourhood between Cooperation and Confrontation
 Югославия – Австрия (1918–1938): соседи между сотрудничеством и конфронтацией

ZAPISI – NOTES – ЗАПИСИ

- Paola Korošec, Nekaj pripomb ob razstavi in katalogu »Langobardi a Romans d'Isonzo« . 601–605
 Some Remarks at the Exhibition and Catalogue "Langobardi a Romans d'Isonzo"
 Несколько замечаний по поводу выставки и каталога „Лангобарды а Романс д' Исонцо“
- Marjan Drnovšek, Odmevnost Trunkove knjige »Amerika in Amerikanci« v letih 1912–1913 606–609
 The Resounding of Trunk's Book "America and Americans" in the Years 1912–1913
 Отзывы о книге Трунка «Америка и американцы» в 1912–1913 гг.

IN MEMORIAM – В ПАМЯТЬ

- Janko Orožen, (Vasilij Melik) 610
 Janko Orožen
 Янко Орожен

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS – СЪЕЗДЫ, СИМПОЗИУМЫ, ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ

21. in 22. zasedanje jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije (France Kresal) . 611–612
 21st and 22nd Meeting of the Yugoslav-Czech Historical Commission
 21-ое и 22-ое заседание югославо-чехословацкой исторической комиссии
23. zasedanje češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije (Eva Holz) 612–615
 23rd Meeting of the Czech-Yugoslav Historical Commission
 23-е заседание чехословацко-югославской исторической комиссии

Nove metode v zgodovinoписju ali po sol na Solnograško, Salzburg 17.–26. 9. 1989 (Oto Luthar)	615–617
New Methods in Historiography or For Salt to Salzburg, Salzburg 17.–26. 9. 1989	
Новые методы в историографии или за солью в Сальцбург, Сальцбург 17–26. 9. 1989 г.	
XIV. jugoslovanski simpózij o pouku zgodovine (Prvenka Turk)	618
XIV. Yugoslav Symposium on History Lecturing	
14-ый югославский симпозиум по вопросам обучения истории	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS – РЕЦЕНЗИИ И КРИТИКА

Gernot Piccottini, Archäologischer Atlas von Kärnten (Anja Dular.)	619–620
Appian von Alexandria, Römische Geschichte. Erster Teil (Marjeta Šašel-Kos)	620–621
Pavel Diakon (Paulus Diaconus), Zgodovina Langobardov (Peter Štih)	621–627
Avzugst Tosti, Denarni zavodi v Sloveniji po prvi svetovni vojni (Stane Granda)	627–628
Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani: 1919–1989 (Avgust Lešnik)	628–629
Ivan Očak, Gorkič ¹ – život, rad i pogibija. Prilog biografiji (Avgust Lešnik)	630–632
Revolucija pod okriljem Kominterne (Avgust Lešnik)	632
Jože Pirjevec, Tito, Stalin in Zahod (Avgust Lešnik)	632–633
Foto album – izseljencev iz Benečije / degli emigranti della Benecia (Marjan Drnovšek)	633–634

OBVESTILA – INFORMATIONS – ИНФОРМАЦИЯ

Tri posvetovanja v letu 1990 (Janez Marolt)	634
Three Congresses in 1990	
Три съезды в 1990 году	

IZVLEČKI – ABSTRACTS – РЕЗЮМЕ

Izvečki razprav v Zgodovinskem časopisu 43, 1989, 4	XIX–XXII
Abstracts from Papers in Historical Review 43, 1989, 4	
Резюме статей в Историческом журнале 43, 1989, 4	

Ferdo Gestrin

LJUBLJANA — NASTANEK MESTNE NASELBINE

Začetek zgodovinskega procesa, ki je pripeljal do nastajanja in nastanka ljubljanske meščanske naselbine vsaj ob začetku 13. stoletja, moremo postaviti v čas ob koncu 10. stoletja. Tedaj se je na tem delu slovenskega ozemlja končalo obdobje madžarske oblasti in se je obnovilo nemško gospostvo, sedaj znatraj 962. leta vzpostavljenega nemškega cesarstva. S tem v zvezi — oziroma kot posledica — so se tudi izven Koroške, v okviru Velike Karantanije in njenih upravnih pokrajin, naglo razkrajale stare rodovno-plemenske in župsko-županske oblike življenja in institucij in se je s tujo oblastjo širil in utrjeval fevdalni družbeni red.

Vzporedno s procesom fevdalizacije so se razvijale tudi nove oblike gospodarstva; za ta prispevek še posebej pomembna rokodelska dejavnost in menjava. Z njima sta se od agrarne proizvodnje oddvajala poklicna obrt in trgovina in se utrjevala nova družbena delitev dela. Počasi so se uveljavljale razmere, v katerih so ob podpori španhajmske kolonizacijske in dinastične politike zrasli pogoji za nastanek ljubljanske mestne naselbine, mesta »treh mest« pod gradom, kakor radi pravimo.

Na prostor, kjer je zraslo srednjeveško mesto, je v veliki meri vplivala naravna lega in starodavna poseljenost ožjega ljubljanskega območja, ki jo izpričujejo mnoga arheološka najdišča. Dvoje naravnih prometnih smeri, ob katerih so zrasla številna poselitvena jedra in postojanke, je šlo ob hribovitih obrobjih ljubljanskega Barja. Na jugozahodu vse od Vrhnike ob vznožju rakiškega sveta, pod Krimom in Molnikom do Golovca in Gradu; a na severozahodu ob robu Polhograjskih Dolomitov do Rožnika. Med Gradom, kjer danes arheologi odkrivajo kontinuirano poseljenost od kovinske, predvsem železne, do zgodnje slovanske dobe, in Rožnikom, v tako imenovanih ljubljanskih vratih; velikem naravnem prometnem križišču, je nastala tudi ljubljanska srednjeveška naselbina. Tod je bilo v prvem tisočletju pred n. š. obsežno grobišče naselbinske postojanke na grajskem hribu, kar danes že lahko trdimo, tod je bila več kakor 500 let prvega tisočletja n. š. rimska Emona. Nato pa je Grad pritegnil tudi slovanske doseljence, o čemer govore tam najdeni slovanski ostanki in slovanski grobovi na starem grobišču na prostoru SAZU iz 10. stoletja. A tudi sicer je bilo območje ljubljanskih vrat do tedaj že precej poseljeno s Slovani, na kar kaže cerkev sv. Petra in tam odkrito obsežno slovansko grobišče iz istega časa.

Vsekakor je bilo na Gradu že v 11. stoletju grajsko poslopje kot sedež in središče velikega fevdalnega zemljiškega gospostva z mnogimi ministeriali v širši okolici. Sredi 12. stoletja, ko so tod že bili koroški Španhajmi, se grad imenuje najprej z nemškim nazivom Laibach (1144) in nato v slovenski obliki Luwigana (1146). V tem času je bil prostor pod gradom vsaj deloma poseljen v vseh treh predelih poznejšega mesta. Ob Ljubljanci je v »Mestu« bilo verjetno staro ribiško naselje (Ribja ulica in trg), v območju poznejšega Starega trga je bilo prvotno naselje blizu šentjakobske cerkve, ki je stala že kmalu v 12. stoletju, na Novem trgu pa je zgodaj nastal fevdalni dvor, verjetno s podložnim naseljem.

Poslej, torej vsaj od srede 12. stoletja dalje, je sledil hiter razvoj nastajanja mestne naselbine v tesni povezavi z ločevanjem obrti in trgovine od poljedelstva in z španhajmsko dinastično politiko ter gospodarsko dejavnostjo. Pod

fevdalnim gradom je zrasla mestna naselbina že na prehodu v 13. stoletje in do okoli srede tega stoletja in nekoliko za tem časom se Ljubljana pojavi kot mesto »treh mest«, to je, sestavljena iz treh mestnih predelov: Mesta, Starega in Novega trga. Še v istem stoletju se kot organ meščanov vseh treh mestnih predelov javlja »komun«, zbor meščanov. Zbiral se je na komunu (danes Pod Trančo) na stičišču vseh treh mestnih predelov. Glede na sedaj veljavno in v zgodovinopisju sprejeto tezo o vrstnem redu pojava posameznih mestnih predelov moremo postaviti tudi drugačen vrstni red njihovega nastanka. Torej ne Stari trg, Mesto in Novi trg (še starejša teza je bila Stari trg, Novi trg, Mesto), marveč Mesto, Trg, Novi trg. Tezo, da je Mesto najstarejši mestni predel Ljubljane, je že pred desetletji postavil N. Šumi, ni je pa do kraja razvil. Dejstvo, ki ga je pri nastajanju ljubljanske mestne naselbine še posebej podčrtati, je, da so se zaradi naglega gospodarskega in družbenega razvoja, ki ga je tedaj doživljalo ljubljansko območje, predeli poznejšega mesta zelo hitro razvijali in sledili drug drugemu.

Za novo tezo govori več zgodovinskih momentov, čeprav seveda še vedno ne manjka nasprotnih pomislekov. Osnovno izhodišče za novo tezo je, da so mesta tudi na Slovenskem nastajala, čeprav vsako po svoje, vendar večinoma po dveh poteh. Ena je bila ta, da je prvotno tržišče nastalo več ali manj daleč od pozneje nastalega mesta (npr. Stari trg — Slovenj gradec, Stari trg — Lož, Stari trg — Višnja gora, Marcht — Novo mesto). Podobno se je tudi eno najstarejših mest na nekdanjem slovenskem ozemlju, Breže na Koroškem, iz prvotnega prestavilo na precej oddaljen, drug prostor. Druga pot pa je bila, da so pred prvotnim mestnim jedrom nastajala predmestja (suburbia), ki so se nato inkorporirala z jedrom. Lep primer za to je npr. med primorskimi mesti Piran. Med mesta s takim razvojem, tako menimo, sodi tudi Ljubljana. »Mestu« sta se ob hitrem procesu nastajanja mestne naselbine priključila predmestji Trg in Novi trg, kar se je zgodilo še v drugi polovici 13. stoletja. Vsi trije predeli mesta pa so bili več ali manj načrtno zasnovani, čeprav seveda ne v en mah. Naj v skladu s tezo na kratko opišemo potek nastajanja ljubljanske mestne naselbine »treh mest«.

Najstarejši predel srednjeveške Ljubljane, »Mesto«, ki je bilo že spočetka ustanovljeno v statusu mesta, je nastal neposredno pod fevdalnim gradom in njegovim palacijem, ki je bilo zgrajeno že precej pred 1220, ko se prvič omenja. Iz »Mesta« je vodila tudi najprikladnejša pot na grad (Študentska ulica). »Mesto« je z nasprotnim bregom Ljubljanice povezoval neznano kdaj zgrajeni most, ki se v virih označuje (1280) kot spodnji ali stari most, torej najstarejši ljubljanski most (Tromostovje). Prek njega so v »Mesto« vodile tedaj tri najvažnejše prometne poti: od križišča na Ajdovščini dalje združeni gorenjska (povezava na sever, Koroška, Španhajmi) in štajerska pot ter nanjo stekajočo se tržaško pot, ki je šla okoli emonskih ruševin na zahodni strani obzidja. Tod se je tedaj pretekal največji del trgovskega prometa na velike razdalje v »Mesto«. V zvezi s tem dobiva napis na španhajmskih novcih »civitas Leibacun« iz okoli 1220 še poseben pomen. Vsekakor sodimo, da je »Mesto« kot načrtno grajena mestna naselbina nastala še pred tem letom. Tudi v poznejših nemških listinah se »Mesto« kot tako posebej označuje (»ze Leybach in die stat«, »in der Stat«). »Mesto« je bilo zgodaj obzidano, vsekakor pa prvo in že precej pred 1243, ko se obzidje prvič omenja (»in Laibaco intra murum civitatis«). Lega »Mesta« je omogočala najkrajše možno obzidje s povezavo in naslonitvijo na grad. V cerkvenem pogledu pa je »Mesto« sodilo pod šentpetersko prafaro, ki se prvič omenja 1163. Z njo je bilo mestno prebivalstvo povezano prek spodnjega mostu in poseljenega območja ob sedanji Trubarjevi ulici. Cerkev sv. Nikolaja, ki je bila v »Mestu« zgrajena morda še v 12. stoletju v čast zaščitniku ribičev in čolnarjev, se omenja prvič šele 1262; postala pa je pozneje farna cerkev in sedež ljubljanske škofije.

Pred »Mestom« je medtem na njegovi južni strani začel rasti Trg (forum) s sejmsko pravico. Osnove zanj so bile prvotno naselbinsko jedro, že zgodaj v 12. stoletju zgrajena cerkev sv. Jakoba, ob kateri se je iz letnega žeganja ob patrociniju razvil sejem, in pa promet skozi »Mesto« proti Dolenjski. Svoje je morda storila tudi povezava Koroške s španhajmsko Kostanjevico. Trg s sejmsko pravico se prvič omenja 1243 in je imel v trgovini predvsem lokalni pomen. Trg je od »Mesta« ločevalo mestno obzidje, ki je mesto varovalo proti trški strani, pred obzidjem je bil večji prazen prostor z jarkom, čezenj je pri vratih pri Tranči, ki so jih podrli 1599, vodil most na trško stran. Sam Trg, ki se yes ta čas tako imenuje, tedaj še ni bil utrjen z obzidjem, ki je končno obliko dobilo šele s celotnim utrjevanjem mesta po 1533. Za primerjavo naj omenim, da je pri Poznanju na bregu reke Varta zrastle predmestje s sejmom z imenom Sredka (sejem je bil ob sredah), ki je kmalu postalo sestavni del mesta.

Na levem bregu Ljublanice, deloma nasproti »Mestu« in deloma proti Trgu, je nastajal na prostoru med starim emonskim obzidjem in Ljublanico (zato četverokotni tloris), kjer je bilo pristanišče (Breg) ob stiku vodne s kopno potjo v Ljubljani, zadnji, tretji predel stare Ljubljane. Novi trg (»in Laibaco in nouo foro« — 1267, »in dem Nevwen marchet« — 1307) se je razvil kot tržna naselbina iz prvotnega jedra ob graščinskem dvoru, ki sta ji nov sunek dala še drugi dvor in prihod nemškega viteškega reda še pred 1228 (Križanke). Ker ni imel neposredne prometne povezave s Trgom, se moremo priključiti mnenju, da se je Novi trg razvil kot tržna naselbina v veliki meri pod vplivom »mesta«. Zavoljo tega in pristanišča je njegov pomen že kmalu prerasel vlogo Trga, kar se kaže tudi v tem, da je že 1267 imel svoje obzidje. Tedaj je bil Novi trg verjetno že vključen v »Mesto« (»in Laibaco in nouo foro«). Še za Španhajmov (do 1269), vsekakor pa pred 1280 so Novi trg povezali z zgornjim mostom (Čevljarski most) z »Mestom«. Vsi trije mestni predeli so se povezali v celoto, ki jo je še v istem stoletju utrdil »komun« zbor meščanov vseh treh mestnih predelov. Poslej se je pod vplivom Novega trga začel namesto Trga uveljavljati naziv Stari trg, ki se prvič v virih omenja 1327 (»in den alten marcht«).

Literatura

- A. Melik, Razvoj Ljubljane, Geografski vestnik 5/6 (1929/30), str. 93 sl. — F. Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija, Geografski vestnik 5/6 (1929/30), str. 138 sl. — F. Gestrin, Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku, ZČ 5 (1951), str. 192 sl. — M. Kos, Srednjeveška Ljubljana. Topografski opis mesta in okolice, Ljubljana 1955. — N. Šumi, Knjiga o srednjeveški Ljubljani, Naša sodobnost 3 (1955), str. 1091 sl. — S. Vilfan, Nekaj vprašanj iz zgodovine Stare Ljubljane, Kronika 4 (1956), str. 132 sl. — B. Grafenauer, Ljubljana v srednjem veku, Kronika 11 (1963), str. 129 sl. — F. Zwitter, Začetki ljubljanske meščanske naselbine, SAZU, Hauptmannov zbornik, Ljubljana 1966, str. 217 sl. — M. Verbič, 700 let Novega trga v mestu Ljubljani, Kronika 15 (1967), str. 70 sl. — V. Melik, Mesto (civitas) na Slovenskem, ZČ 26 (1972), str. 299 sl. — S. Vilfan, Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja, v zborniku Zgodovina Ljubljane, Ljubljana 1984, str. 75 sl.

Zusammenfassung

LJUBLJANA — ENTSTEHUNG DER MITTELALTERLICHEN SIEDLUNG

Ferdo Gestrin

Die Entstehung einer mittelalterlichen Stadtsiedlung in Ljubljana wird in der Geschichtsschreibung nach dem Ende des ungarischen Zeitabschnitts im Prozeß einer raschen Feudalisierung der slowenischen Länder innerhalb des sog. Großkarantaniën

angesetzt. Die Siedlung entstand auf dem engsten Gebiet der Ljubljanaer Pforte, unmittelbar am Fuß des Burgberges auf beiden Ufern der Ljubljana. Im Ljubljanaer Becken entwickelte sich ein großer feudaler Herrschaftssitz mit der 1144 zum erstmal erwähnten Burg auf dem Hügel als Zentrum. Unterhalb der Burg wuchs eine bürgerliche Siedlung heran, die sich aus »drei Städten«, d. h. drei Teilen, zusammensetzte. Der Verfasser stellt in Zusammenhang damit eine neue These von der Reihenfolge der Entstehung dieser drei Teile auf. Den Kern und Ansatz der Siedlung bedeute die »Stadt« (civitas), die unmittelbar unterhalb der Burg entstand, vor ihr waren an demselben Ufer der »Markt« (forum) und noch früher am linken Ufer der »Neue Markt« (forum novum) als Teile der Vorstadt entstanden. Wegen des »Neuen Marktes« wird der ursprüngliche »Markt« später als »Alter Markt« (im Urkundenmaterial aus dem Jahr 1324 »in den alten marcht«) bezeichnet. Der gesamte Prozeß lief in relativ kurzer Zeit ab und war bald nach der Mitte des 13. Jahrhunderts abgeschlossen.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210) lahko naročite še nekaj letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 2 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — razprodan
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — razprodan
GMDS 4-6/1923-25 — 2 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 2,60 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — razprodan
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — razprodan
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — razprodan
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — razprodan
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — razprodan
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 2,60 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — razprodan
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 16 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 2,60 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 4 dinarje.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odobravamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske poštno stroške.

Maja Zvanut

KORESPONDENCA DVEH KRANJSKIH PLEMICEV
IZ SREDINE 16. STOLETJA

Ob splošnejši pismenosti tistih slojev laičnega prebivalstva — zvečine plemičev in meščanov —, ki so bili v službi dežele ali vladarja, ki so se ukvarjali s trgovino in različnimi panogami neagrarnega gospodarstva, ki so si služili kruh kot pisarji ali oskrbniki ali opravljali svobodne poklice, medsebojno dopisovanje o zasebnih in javnih rečeh v 16. stoletju tudi pri nas ni bilo več nič izjemnega. Dokaz za to so številna naključno ohranjena pisma ali drobci korespondenc po naših arhivih. Ne glede na to pa je korespondenca med dvema kranjskima plemičema iz sredine 16. stoletja, o kateri bo tekla beseda, zaradi svojega obsega, kontinuiranosti in vsebine kar izjemen pojav ne le na Kranjskem, ampak tudi v sosednjih deželah.

V sklopu arhiva graščine Dol pri Ljubljani, ki ga danes hrani Arhiv SR Slovenije, je tudi nekdanji arhiv družine Gallenberg. V njem se je ohranila korespondenca med Joštom Gallenbergom in Janezom Jožefom Egkom iz obdobja med 3. septembrom 1546 in 28. septembrom 1566, vsega 147 pisem.¹ Veliko večino teh pisem (112) je lastnoročno napisal — včasih pa dal napisati pisarju — Jošt Gallenberg sorodniku, sodelavcu in prijatelju Janezu Jožefu Egku, 13 pisem je kopij, oziroma bolje rečeno konceptov pisem Egka Gallenbergu, ostalo pa so pisma ali kopije pisem Gallenberga ali Egka drugim osebam.² Pismom so včasih priloženi prepisi različnih uradnih dopisov vladarja, deželnega glavarja ali drugih o zadevah, ki so bile prav takrat predmet dopisovanja.³ Tempo dopisovanja je bil precej neenakomeren, odvisen od okoliščin in potrebe. Gallenberg in Egk si namreč nikakor nista dopisovala iz veselja do pisanja pisem, ampak sta za to vedno imela kak konkreten razlog. Pisma so kratka, najpogosteje obsegajo eno stran, redkeje dve. Če je bilo potrebno govoriti o več problemih, so bila seveda tudi daljša, vendar se Gallenberg na koncu enega takih pisem Egku opravičuje zaradi njegove dolžine.⁴

Iz prvih let dopisovanja je malo pisem. Tako so iz leta 1546 tri, iz 1547 ni nobenega, iz 1548 so spet tri, iz 1549, 1550 in 1551 po eno, iz 1552 ni nobenega, iz 1553 so štiri in iz 1554 eno. Z letom 1555 postane korespondenca obsežnejša. Tega leta je nastalo sedemnajst pisem, leta 1556 osem, 1557 devetnajst, 1558 šest, 1559 tri, 1560 in 1561 po dvanajst, 1562 trinajst, 1563 deset, 1564 devet-

¹ ASRS, Gr. A., Dol, fasc. 128, Gallenberška korespondenca, dalje GK.

² Druga pisma so: J. J. Egk Janezu Lambergu 24. 12. 1549, J. J. Egk Boltežarju Stubenbergu 26. 1. 1555, J. J. Egk Jakobu Lambergu 8. 12. 1555, Jakob Lamberg J. J. Egku 8. 12. 1555, J. J. Egk Jakobu Lambergu 9. 12. 1555, J. J. Egk Leonardu Harrachu 1. 2. 1557, J. J. Egk Leonardu Harrachu 21. 2. 1557, J. J. Egk Leonardu Harrachu 3?. 2. 1557, J. J. Egk dvornemu maršalu Villandersu 24. 2. 1557, J. J. Egk dvornemu maršalu Villandersu 25. 5. 1557, Jakob Lamberg Janezu Welzerju 16. 11. 1557, Jakob Lamberg Joštu Gallenbergu 5. 11. 1564, Jošt Gallenberg Jakobu Lambergu 12. 4. 1566, Jošt Gallenberg Ditrihu Turjaškemu 18. 5. 1566, Jožef Thurn Joštu Gallenbergu 1. 8. 1566, Jošt Gallenberg Juriju Reinu 28. 9. 1566.

³ Prepisi dopisov v korespondenci: 21. 5. 1556 Zužemberg, Hans Lenkovič piše deželnim odbornikom o stanju na meji, 24. 12. 1560 Dunaj, general cesarja Ferdinanda o sklicu čet, 30. 7. 1562 Podebrad, mandat cesarja Ferdinanda o delovanju protestantskih pridigarjev, 30. 7. 1562 Podebrad, mandat cesarja Ferdinanda glede Trubarja in predikantov, 3. 10. 1564 Dunaj, mandat nadvojvode Karla o imenovanju komisije, ki naj razišče nespodobno življenje Boltežarja Lamberga, 1. 11. 1564 Frankfurt, mandat cesarja Ferdinanda glede nastavitve Primoža Trubarja za deželnega predikanta, 1562 ovadba Primoža Trubarja, 15. 3. 1563 propozicija cesarja Ferdinanda za leto 1563 in odgovor deželnih stanov nanjo, 22. 7. 1564 Dunaj, ukaz cesarja Ferdinanda, naj se Jošt Gallenberg in Janez Jurij Lamberg zaradi spora zglasita na Dunaju, 10. 10. 1564 Dunaj, ukaz nadvojvode Karla Ahacu Thurnu, naj pride na novega leta dan v Gradec, da bo pomagal voditi deželo, 23. 10. 1564 Skofja Loka, prošnja kranjskih deželnih stanov vladarju, naj omili določbe glede čepnine zaradi kuge, opis razmer med kugo, zagovor Trubarjevega Cerkvenega reda, 22. 11. 1564 Gloggnitz, deželni glavar Jakob Lamberg daje Joštu Gallenbergu navodila v zvezi z izvajanjem kužnega reda in pobiranjem naklad za vino, 3. 11. 1564 Dunaj, mandat nadvojvode Karla deželnim stanovom glede Reda o pregledu čet.

⁴ GK, 21. 5. 1563.

najst, 1565 dve in 1566 dvanajst. Zadnje pismo Egku je Gallenberg napisal 30. avgusta 1566, sploh svoje zadnje pismo v tej korespondenci pa bratrancu Juriju Reinu 28. septembra tega leta. 1. oktobra je bil že mrtev.

Upravičena se mi zdi domneva, da se je korespondenca ohranila precej taka, kot je nastala. Glavni vzrok, da so pisma nastajala tako kot so, je bil v tem, da sta se prva leta moža zelo pogosto videvala v Ljubljani, kjer sta bila oba v službi deželnih stanov, mladi Gallenberg na začetku svoje kariere, najmanj petnajst let starejši Egk pa kot že veljaven in spoštovan deželan, in sta se lahko ustno pomenila. Pozneje se je Egk nekoliko umaknil iz javnega življenja in je bolj ali manj stalno živel na Brdu, Gallenberga pa je njegova vzpenjajoča se kariera vedno bolj vezala na Ljubljano.

Egk je hranil pisma v družinskem arhivu na gradu Brdo pri Kranju. Njihova nadaljnja usoda je bila verjetno taka: po njegovi smrti 22. maja 1579⁵ je Brdo z vsem inventarjem podedoval njegov mlajši sin Adam (umrl 1589)⁶ in za njim njegov sin Inocenc (umrl 1636).⁷ Egki so bili prepričani protestanti in se jih je po cesarjevem ukazu o izgonu protestantskega plemstva leta 1628 veliko izselilo,⁸ vendar se je ravno ta, brdska linija rekatolizirala in ostala na Kranjskem. Nekako v tem času sta se družini Egk in Gallenberg spet enkrat sorodstveno povezali: Inocencova hči Doroteja Sidonija je imela z možem Janezom Friderikom grofom Schratzenbachom hčer Katarino Elizabeto, ki se je poročila z Jurijem Žigo Gallenbergom. S to poroko je leta 1656 Brdo prišlo v posest družine Gallenberg.⁹ Zakonca Katarina Elizabeta in Jurij Žiga sta imela kar precej skupnih prednikov: bila sta potomca treh otrok kranjskega vicedoma Jurija Egka (očeta našega Janeza Jožefa), ki je po letu 1510 zgradil grad Brdo in dveh otrok Jošta Gallenberga.¹⁰ Na tej točki sta se verjetno združila arhiva Egkov in Gallenbergov. Sredi 18. stoletja je grad Brdo spet menjal lastnika: grof Sajfrid Boltežar Gallenberg ga je med leti 1744—47 prodal veletrgovcu Michelangelu Zoisu,¹¹ leta 1776 je postal lastnik gradu njegov sin Žiga,¹² duša slovenskega preporoda in prijatelj dolskega graščaka Jožefa Kalasanca Erberga, ki je strastno zbiral starine kranjske preteklosti. Tu je usoda Gallenberškega arhiva manj jasna: ali je bil prodan Zoisom skupaj z gradom Brdo (kar je manj verjetno) in ga je Erbergu predal potem Žiga Zois, ali pa so mu ga predali direktno Gallenbergi; vsekakor je Jožefu Kalasancu Erbergu uspelo pridobiti tudi gallenberške arhivalije za svojo že takrat slovečo zbirko starin.¹³ Dolski arhiv je prišel leta 1880 v takratni Deželni muzej v Ljubljani,¹⁴ po 2. svetovni vojni pa v novo ustanovljeni Državni arhiv Slovenije.

Povod za nastanek te korespondence so bili v veliki meri zunanji in notranji politični, vojaški in verski dogodki obdobja 1546—1566, v katerem sta Gallenberg in Egk bolj ali manj aktivno sodelovala, zato si jih velja na kratko priklicati v spomin.

Turki so še vedno predstavljali stalno in veliko nevarnost. Večjih turških vpadov v tem času sicer ni bilo, a boji na meji so bili vsakdanji pojav, neredki pa so bili tudi manjši vpadi na slovensko ozemlje. Kralju Ferdinandu in cesarju Karlu se je leta 1547 posrečilo skleniti mir s turškim sultanom Sulejmanom za dobo pet let proti letnemu tributu. To je za Kranjsko pomenilo deset let sorazmernega miru, a po letu 1557 je neposredna turška nevarnost spet močno narasla. Vojna na meji je postala spet bolj krvava. Po padcu obmejne

⁵ ZGALJ, Lazzarinijeva genealoška zbirka, dalje Lazzarini.

⁶ Majda Smole: Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 100.

⁷ *ibid.*

⁸ August Dimitz: Geschichte Krains, Laibach 1876 III., str. 377.

⁹ J. L. Schönleben: Genealogia illustrissimae familiae Sac. Rom. Imp. Comitum de Gallenberg, Labac 1680.

¹⁰ *ibid.*

¹¹ Smole: Graščine, str. 100.

¹² *ibid.*

¹³ SBL, France Kidrič: Erberg, str. 162—166.

¹⁴ *ibid.*

utrdb Krupe (23. junij 1565) se je Sulejman kljub temu, da je bilo leta 1562 ponovno sklenjeno premirje med državama, začel pripravljati na vojno, ki se je začela aprila 1566. Sulejman je osebno zmagoslavno privedel svojo vojsko do trdnjave Siget, ki so jo Turki sicer zavzeli, a tri dni pred to zmago je stari sultan umrl. Njegov sin in naslednik Selim ni niti želel niti mogel nadaljevati bojevitih politike svojega očeta, zato se je začel takoj pogajati za premirje.

Znano je, kako velika finančna obremenitev je bila protiturška obramba za notranjeavstrijske dežele, posebno za Kranjsko, ki je imela ob tem tudi veliko človeških žrtev. Vendar so vsi ti napori začeli kazati sadove: meja je bila v tem času že sistematično branjena s sistemom utrd na hrvaškem ozemlju, urejen je bil vpoklic plemiške in kmečke vojske po potrebi, tu so bili tudi najemniki; v področja ob hrvaško-slovenski meji pa so od 30-ih let 16. stoletja začeli za stalno naseljevati Uskoke, ki jim je bila prva naloga obramba meje. Vzpostavljen je bil obveščevalni sistem, ki je dajal podatke o sovražnih namestih Turkov tako oblastem kot tudi prebivalstvu. Prebivalstvo je z izgradnjo številnih taborov samo poskrbelo za reševanje svojih življenj in premoženja, na udaru pa so seveda ostale nepremičnine — polja in naselja.

Prav v tem času se je tudi na Kranjskem velik del plemstva odkrito odločil za protestantizem. Janez Jožef Egk spada v tisto prvo generacijo plemičev, ki je vladarju odkrito postavljala zahteve po svobodi veroizpovedi, vedno v povezavi s privolitvijo v višino davčne obveznosti dežele. To je bil čas, ko je bilo zaradi neodločnosti vladarja, ki je izvirala iz njegovih finančnih zadreg, nemara še nekoliko upanja za uspeh reformacije. Tu je bil tudi mož, Primož Trubar, ki je bilo videti, da bo zaradi svojega književnega delovanja, uglednih zvez in neoporečnega značaja lahko postavil na noge kranjsko protestantsko cerkveno občino. Zato so ga kranjski stanovi leta 1560 poklicali nazaj v Ljubljano. A poskus se je moral izjaloviti. Trubar v Ljubljani — to je bilo preveč za katoliško opozicijo, ki se je samo pritajila in čakala bolj odločnega vladarja. Tega je dobila leta 1564, ko je nadvojvoda Karel prevzel na novo organizirano enoto Notranjeavstrijskih dežel. Izgon Trubarja iz Ljubljane v letu 1565 je bila njena prva velika zmaga.

Deželo je v teh dveh desetletjih dvakrat prizadela velika epidemija kuge. Prvič v letih 1553/54, ko se je iz hrvaških krajev razširila po vsej Kranjski: zaradi nje so bile zaprte ceste proti Italiji, zamrla je trgovina, nevarnost v Ljubljani pa je bila tolikšna, da so se deželni stanovi leta 1554 za 24 tednov umaknili v Škofjo Loko. Druga velika epidemija je bila v letih 1563/64, ko je bila ponovno prizadeta vsa Kranjska in še posebej Ljubljana. Tudi takrat so deželni stanovi iz previdnosti nekaj časa uradovali v Škofji Loki.¹⁵

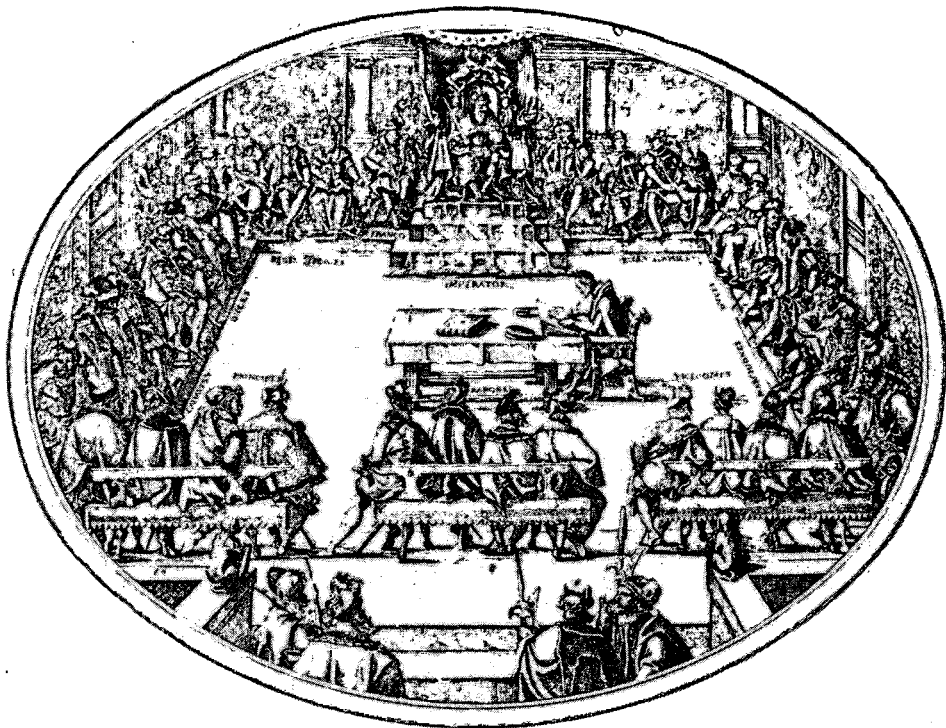
Deželne finance, obramba pred Turki, verske peripetije in kuga so tisti veliki zunanji dogodki, ki se najpogosteje pojavljajo v korespondenci med Gallenbergom in Egkom. Vendar nam o njih njuna pisma v grobem ne prinašajo nič takega, kar ne bi bilo znano iz že doslej obdelanih virov. Kar je novo in vredno zanimanja in analize, je njun osebni odnos do stvari, zlasti pa številni drobni podatki zasebne narave, ki nas vpeljejo v zasebno življenje in mentaliteto kranjskega plemstva tega časa.

Osebi

Jošt Gallenberg¹⁶ je bil član glavne veje ene najstarejših kranjskih plemiških družin, ki si je prevzela ime po rodnem gradu Gallenbergu (Gamberku) med Zagorjem in Čemšenikom v zasavskih hribih, zgrajenem v 12. stoletju ob pomembni trgovski poti v Savinjsko dolino. Večjo posest je imela družina tudi v okolici Mekinj, kjer je Žiga Gallenberg leta 1300 ustanovil samostan klaris.

¹⁵ Majda Smole: Kuga na Kranjskem v 16. stoletju, Kronika 1957/2, str. 97—98.

¹⁶ SBL, France Kidrič: Gallenberg, str. 200—202.

Jost Amman: Zasedanje pri cesarju

Za družino je bilo usodno, da se je Janez Gallenberg iz glavne linije leta 1452 kot zaveznik Ulrika Celjskega udeležil upora proti cesarju Frideriku: po zavrženju upora je za kazen izgubil vso posest.¹⁷ Njegov sin Friderik se je moral potem v cesarjevi službi pošteno potruditi, da je spet pridobil nekaj imetja. Ta napačna politična poteza se je družini še dolgo otepala: dve stoletji je trajalo, da si je s službovanjem vladarjem in deželi, z udejstvovanjem v nekaterih segmentih gospodarstva in s premišljenimi porokami svojih otrok spet pridobila omembne vredno posest in si utrdila ugled. Krona teh prizadevanj je bilo imenovanje Gallenbergov za državne grofe leta 1666. Takrat so bili spet illustri-sima familia, ena tistih, ki jim je Janez Ludvik Schönleben sestavil in dal tiskati genealogijo (Ljubljana 1680).

Gallenbergi se niso nikoli tako zelo razraščali in delili na stranske veje kot nekatere druge kranjske plemiške družine. V 16. stoletju je bila na Kranjskem poleg glavne še stranska linija s sedežem na Osterbergu¹⁸ in v Dolu, druga stranska linija, ki je imela izza 15. stoletja sedež na Sinkovem turnu, pa je to gospostvo sredi 16. stoletja prepustila glavni liniji, se odselila na Stajersko in tam kmalu izumrla. Tudi preostala kranjska stranska linija je kmalu po sredi 16. stoletja izumrla.¹⁹ Njena posest je po testamentarnih določilih prešla v roke bližnjih sorodnikov Raspov.²⁰ Vsi Gallenbergi 2. polovice 16. stoletja so bili pričrčani, celo strupeni protestanti. Vendar so umirali razmeroma mladi in tako je usoda hotela, da je ostal leta 1594 na vsem Kranjskem en sam moški predstavnik te družine, ki pa je bil še dojenček. Očitno so ga vzgojili v katoliškem

¹⁷ Schönleben, o. c.

¹⁸ Gallenberg ga imenuje Verch, GK 1. 5. 1555.

¹⁹ Schönleben, o. c.

²⁰ ASRS, Gr. A., Dol, fasc. 150: listina iz 1567 o razdelitvi dediščine po pokojnem Juriju Gallenbergu zu Osterbergu.

duhu in tako je bila Gallenbergom prihranjena mučna dilema, pred katero je bilo po 1628 postavljenih toliko plemiških družin: ostati zvesti veri ali domovini.

Po izgubi gospodarskega zaledja v 15. stoletju so se morali torej moški člani družine ozreti za zaslužkom. Friderikov vnuk Krištof, oče našega Jošta, je služil deželi kot vojak (l. 1531 je bil imenovan za podpoveljnika Kranjske),²¹ a tudi kot uradnik: najmanj od 1531 je bil deželni odbornik in kot tak je bil 1534 imenovan v stanovsko komisijo za izdelavo sodnega reda za deželska sodišča,²² v letu 1539 je bil deželni prejemnik.²³ Nedvomno pa si je finančno najbolj opomogel v letih 1529—33, ko je bil oskrbnik loškega gospostva,²⁴ kar ni bilo le ugledno, ampak predvsem donosno mesto. Tako je lahko leta 1539, malo pred svojo smrtjo (zadnja omemba je iz 18. 3. 1540, še isto leto pa je njegova žena navedena kot vdova),²⁵ kupil grad in gospostvo Gallenstein²⁶ (Podpeč pri Litiji) in se poslej po njem imenoval Gallenberg zum Gallenstein. Letnice Krištofovega rojstva ne poznamo, vendar daje vrstni red njegovih prednikov in tam omenjene letnice slutiti, da je umrl mlad, še ne štiridesetleten. Tudi v virih se omenja razmeroma kratek čas. Z drugo ženo Katarino Rain je imel devet otrok, Jošt je bil najstarejši sin. Iz popisa Gallenberškega arhiva je razvidno, da je Katarina živela še najmanj do srede petdesetih let, morda pa še dlje, saj neka danes izgubljena listina navaja, da so si bratje Jošt, Erhard in Žiga Gallenberg šele leta 1566 delili očetovo in materino premoženje.²⁷ Jošt matere v svojih pismih nikoli ne omenja, omenja pa brata Erharda in Janeza in sestro Nežo.

Kdaj in kje je bil rojen Jošt Gallenberg, ni znano. Nič ne vemo o njegovem šolanju, urjenju za vojaka in usposabljanju za upravne službe. V »zgodovino« stopi leta 1545, ko se v Ljubljani poroči s Polikseno Turjaško (1524—68).²⁸ Nevesta je bila torej ob poroki stara 21 let. Zdi se verjetno, da je bil Jošt njen vrstnik, torej bi bil rojen okoli 1520 ali nekaj po tem. Na zasedanju kranjskega deželnega zbora dne 23. 1. 1543 je na viteški klopi zastopal dediče Friderika Gallenberga še Joštov stric Jakob:²⁹ zdi se, da Jošt kot dedič in naslednik te veje še ni bil dovolj star za nastopanje v tem organu. Njegova kariera se začne v letu 1546, ko se pojavi v zapisniku zasedanja ograjnega sodišča kot prisednik z letno plačo 36 goldinarjev.³⁰ Nekako v tem času je moral zasesti tudi svoje mesto v deželnem zboru. Njegove sposobnosti so morale biti prav obetavne, saj ga je deželni zbor že na zasedanju dne 5. novembra 1548 imenoval za svojega odposlanca na dvor in k spodnjeavstrijski vladi, kamor naj bi nesel odgovor stanov na vladarjeve finančne zahteve v zvezi s protiturško obrambo in uredil še nekaj drugih zadev.³¹ V ta namen so mu izdali pismeno Instrukcijo, ki mu je natančno opisovala njegovo nalogo: čim pride na dvor, naj takoj odda odgovor stanov in pri tem izrazi pripravljenost dežele še naprej služiti vladarju. Kredenčno pismo na cesarske svetovalce in komisarje, ki so mu ga tudi dali s seboj, naj izroči takoj ali pozneje, kot bo sam presodil. Doseže naj pojasnilo in pismeno razlago o štirih pritožbah, ki so jih bili stanovi že prej predložili na dvor (mostnina in žitna mera v Ljubljani, izterjava davkov in desetine po vice-domskem uradu). S seboj je nosil tudi pismeno pojasnilo kranjskih mest in trgov glede davčnega zaostanka, ki naj ga na dvoru zagovarja. Takoj ko bo na dvoru opravil, naj odide k nižjeavstrijski vladi, kjer je bil takrat regent kranjski rojak Mang von Egk. Izroči naj mu kredenčno pismo in pritožbo stanov na

²¹ Dimitz, o. c., II., str. 137.

²² Josip Zontar: Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535, ZC 1952/53, str. 575.

²³ ASRS, Stan. A., fasc. 83, sn. 1: obračun deželnih financ z dne 18. 3. 1540.

²⁴ Pavle Blaznik: Škofja Loka in loško gospostvo. Škofja Loka 1973, str. 451.

²⁵ ASRS, Gr. A., Dol, fasc. 153: popis gallenberškega arhiva, dalje Popis GA. V neki listini iz 1540 se Katarina imenuje vdova po pokojnem Krištofu Gallenbergu.

²⁶ Ibid.

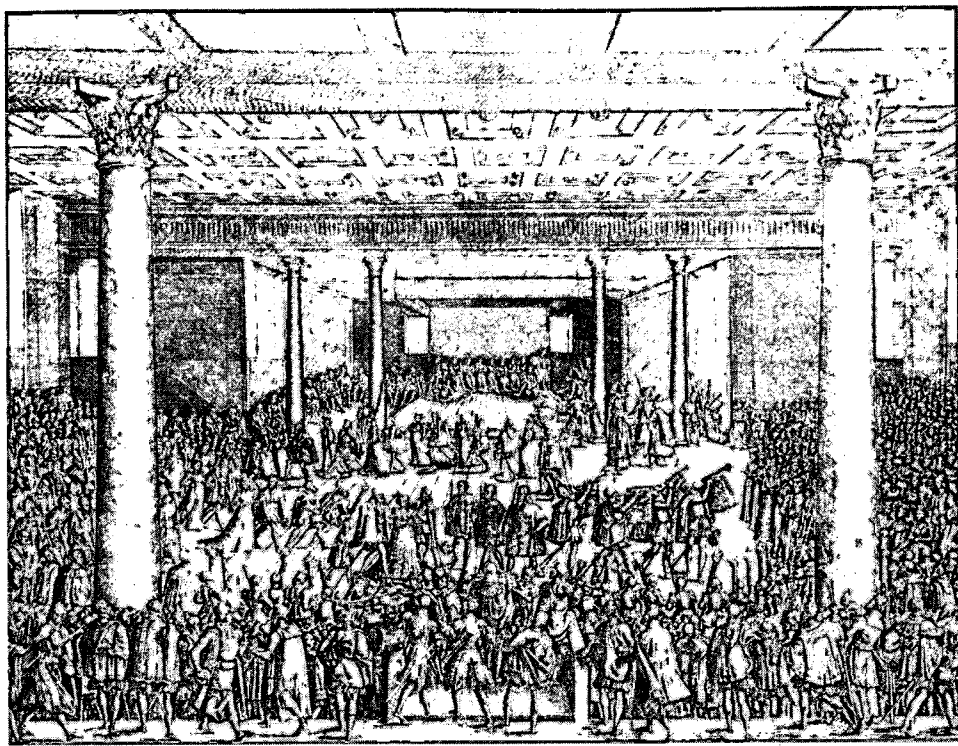
²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ ASRS, Stan. A., fasc. 216.

³⁰ ASRS, Protokoli ograjnega sodišča za Kranjsko, Knjiga 13, 1546—1547.

³¹ ASRS, Stan. A., fasc. 216.

Neznan mojster: Ples v dunajskem Hofburgu leta 1560

delo cesarskih komisarjev, ki pri svojem delovanju na Kranjskem ne upoštevajo deželnih navad. V kredenčnih pismih na svetovalce in Egka stanovi prosijo, naj mlademu Gallenbergu stojijo ob strani in mu pomagajo z nasveti.

Tako so stanovi Gallenberga uvedli na dvor in mu omogočili, da se je seznanil s pomembnimi in odločujočimi ljudmi, kar mu je lahko samo koristilo. O njegovi nadaljnji karieri in zavzetosti za delo najbolje govori njegova lastno-ročno napisana Prošnja na kranjske deželne stanove,³² ki je žal ohranjena v okrnjeni obliki (manjka konec) z dne 15. oktobra 1558, ko je bil že cesarski svetnik in malo pred tem imenovan za deželnega upravitelja. V njej pravi, da že od 46. leta, torej trinajst let služi deželi, najprej kot odbornik in prisednik, pet let pa je vodil prejemniški urad. Za ta urad je napravil dokončni obračun, ki bi ga rad čimprej predal. Večkrat je bil tudi poslanec dežele na dvor in tudi na državni zbor v Regensburg. Za prejemniški urad sta on in njegova družina žrtvovala več kot katerikoli prejemnik pred njim, saj je v teh dragih letih na lastne stroške ves čas stanoval v Ljubljani. Tudi potovanja na dvor in na državni zbor so ga veliko stala: izmučil je precej dragih in dobrih konj in si nabavil svilene obleke, kakršne je treba v čast dežele nositi na takih krajih. Svoje lastno gospodarstvo je zanemarjal in malo prigospodaril zase. Tu je pisanje prekinjeno, a iz prepisa dežele na zadnji strani, ki potrjuje njegove navedbe, lahko sklepamo, da je deželo zaprosil za neko denarno nadomestilo za omejene stroške in žrtve. Dežela mu je priznala zasluge in mu v zahvalo podarila 500 goldinarjev in mu prepustila ostanek (od obračuna?) 282 goldinarjev.

Iz korespondence izvemo, da se je Gallenberg, preden je prevzel prejemniški urad, potegoval za mesto kranjskega vicedoma.³³ Zanj so na dvoru inter-

³² ASRS, Stan. A., fasc. 318.

³³ GK, 3. 3. 1553.

venirali sorodniki in prijatelji. Janez Jožef Egk, ki mu je ta korak sploh sve-toval, Herbert in Ditrih Turjaška in Janez Lenkovič. Vendar mu mesta ni uspe-lo dobiti. Pač pa je bil sredi leta 1558 imenovan za deželnega upravitelja, in to je ostal do svoje smrti. O imenovanju sporoča maja tega leta Egku z Dunaja:³⁴ dvorni maršal in kancler hočeta deželnega oskrbnika tako potolažiti, da mu bodo dali deželno glavarstvo, upraviteljski urad pa bo dobil na priporočilo Lamberga in Lenkoviča on. Jakob Lamberg, ki so ga sedaj »potolažili« z dežel-nim glavarstvom, je namreč od leta 1554 opravljal obe funkciji, deželnega upra-vitelja in deželnega oskrbnika.³⁵ A zdi se, da deželani niso bili preveč zadovoljni z njegovim delom, zlasti ne na mestu deželnega upravitelja, ki je bil s stališča dežele zelo važna osebnost. Bil je namestnik deželnega glavarja, oba pa sta bila zastopnika deželnega kneza v deželi. Deželni upravitelj je bil predsednik de-želne pravde, sicer pa je imel največ opravka s tekočimi zadevami, zato so sta-novi od njega zahtevali znanje slovenščine.³⁶ C pomembnosti te funkcije je bil prepričan tudi Egk, ki si je na nedatiran koncept nekega svojega pisma, ki spada v čas ob koncu leta 1555,³⁷ ko so se začela velika nesoglasja med njim in Jakobom Lambergom, poleg ostrih pripomb na značaj in način dela le-tega za-pisal: dežela mora imeti upravitelja, to je prastara potreba; deželo je knez ob-daroval s svoboščinami, da bi mu zvesto stala ob strani, upravitelj pa mora kot zvest deželan pomagati te svoboščine uživati in jih ohraniti.

Egk je bil nove časti svojega sorodnika in nekdanjega varovanca zelo vesel. Gallenberg mu julija 1558 piše:³⁸ »Prosim vas, da me ne titulirate tako obilno, kot ste me v zadnjem pismu. Ne imejte me za svaka, ki zapoveduje, ampak za svaka, ki vam je na uslugo.«

O vojaškem udejstvovanju Jošta Gallenberga je znanega prav malo in naj-brž niti ni bilo posebno intenzivno. Valvasor poroča, da je bil po činu konje-niški poročnik in da se je septembra 1552 udeležil pohoda kranjske vojske na mejo, da bi preprečili vdor Turkov.³⁹ Kot deželni oskrbnik je leta 1565 vodil stanovske čete na pomoč oblegani Krupi.⁴⁰ V svojih pismih nikoli ne govori o kakem svojem vojskovanju, pač pa je imel kot deželni uradnik mnogo posla z oskrbovanjem Vojne krajine z živežem, orožjem in strelivom, z vzdrževanjem utrd in z izplačevanjem najemnikov in oficirjev. Sicer pa se je redno udele-ževal pregledov stanovskih čet, kar je bila dolžnost slehernega plemiča z ustreznimi dohodki.

Janez Jožef Egk (1506 — 22. 5. 1579) je bil iz družine prvotno malih gorenj-skih plemičev Brdskih, ki so v 15. stoletju s spretno družinsko politiko in z zve-sto službo Habsburžanom začeli širiti svojo posest ter si nabirati denar in ugled. Henrik se je v drugi polovici 15. stoletja s poroko z Marjeto von Hungerspach (zadnja iz rodu Vogrskih) zasidral tudi na Goriškem: del družine je od takrat vedno živel tam. Spojitev imena in posesti je bila najprej stvarna, ko pa so bili Egki leta 1550 povzdignjeni v baronski stan, tudi simbolična: imenovati so se začeli »von Egk und Hungerspach«. Podeljen jim je bil nov grb, v katerega so poleg svojih starih znakov vključili tudi grb Vogrskih.⁴¹

Najmarkantnejša osebnost v družini je bil Henrikov sin Jurij (1462—1537), oče našega Janeza Jožefa. Bil je ne le zvest služabnik Habsburžanov, ampak predvsem nadarjen gospodarstvenik, ki se je veliko in uspešno ukvarjal s po-sli, ki jim pravimo zgodnjekapitalistični. Kot dvorni denarničar in zakladnik, kranjski deželni vicedom (1498—1513), goriški glavar in tolminski podglavar in končno tudi cesarski svetnik, je bil nedvomno ugleden človek, ki si je mogel in

³⁴ GK, 23. 5. 1558.

³⁵ J. V. Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain. Laybach 1689, Knjiga IX, str. 70—75.

³⁶ Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 329.

³⁷ GK, 9. 2. 1555.

³⁸ GK, 24. 7. 1558.

³⁹ Valvasor, o. c., Knjiga IX, str. 75.

⁴⁰ ibid.

⁴¹ Božo Otorepec: K zgodovini gradu Brdo pri Kranju, Kronika 1902/I, str. 3—4.

znal pridobiti lepo premoženje.⁴² Cesarju je večkrat posodil večje vsote denarja, v zameno za to pa je dobival v užitek dohodke raznih gospostev in uradov (gospostvo Smlednik, grad, mesto in sodnijo Višnja gora, urade Križ, Primskovo in Naklo, mitnici na Vrhniki in v Kranju). Ko je cesar Maksimilijan I. leta 1510 podaril med beneško vojno zaplenjene beneške deleže v rudniku Idrija nekaterim svojim najzvestejšim političnim in finančnim podpornikom, je bil med njimi tudi Jurij Egk.⁴³ Jurij je tudi razširil kranjsko posest družine: leta 1500 je kupil gospostvo Neuhaus (Novi grad na Kokri), ker pa je bilo graščinsko poslopje v zelo slabem stanju, je cesarja zaprosil in od njega dobil dovoljenje, da sme nekoliko niže zgraditi nov grad.⁴⁴ To je bilo Brdo, ki je začelo rasti po letu 1510. Bil je tudi lastnik hiše v Kranju⁴⁵ in v Ljubljani.⁴⁶ Z ženo Katarino Liechtenstein je imel dve hčeri in tri sinove. Najstarejši, Bonaventura, se je naselil na goriških imetjih (Vogrsko in Kanal), drugi sin Janez Jožef pa je prevzel glavno kranjskih posesti s sedežem na Brdu.

Janez Jožef je po očetu podedoval lepo premoženje, a tudi njegov gospodarski talent in državniške sposobnosti. Oče ga je po šegi tistega časa prav gotovo poslal na kak tuj dvor, da si obrusi nravi in se nauči več, kot bi se lahko v domačem gnezdu. V dolškem arhivu je ohranjeno pismo grofa Ortenburškega Juriju Egku, datirano leta 1527 na gradu Karlsbach,⁴⁷ v katerem Ortenburžan hvali Jurijevega sina, kako da lepo napreduje kljub svoji mladosti v učenju francoskega jezika. Prosi ga, naj pošlje nekaj denarja za njegovo preživljanje in mu sporoča, da ga bo sedaj z dvema konjema poslal v službo k princu Simeyu, kar da mu bo samo koristilo. Na katerega Jurijevih sinov se to nanaša, žal ne izvemo, kaže pa, da je Jurij dobro poskrbel za njihovo vzgojo.

Janez Jožef ni bil nikoli aktiven vojak. Zdi se, da je bil šibke konstitucije, saj so v korespondenci pogosto omenjene njegove bolezni in slabo počutje. Po očetovi smrti se je naselil na gradu Brdo, od koder je hodil v Ljubljano na zasedanja ograjnega sodišča in deželnega zbora. V ograjnem sodišču je bil pri sednik najmanj od 1543,⁴⁸ deželni odbornik najmanj od 1548,⁴⁹ v letu 1544⁵⁰ je bil deželni prejemnik, najmanj od 1555 cesarski svetovalec.⁵¹ Tudi v starosti je še opravljal funkcije v deželni upravi: v letih 1568—78 je bil deželni oskrbnik,⁵² v letih 1571—75 pa deželni upravitelj.⁵³ Po smrti Herberta Turjaškega (1575), ki je bil kranjski deželni glavar, so kot njegovega naslednika v prvi vrsti omenjali Janeza Jožefa Egka. Toplo ga je priporočal zlasti ljubljanski škof Glušič, kljub temu, da je bil Egk prepričan protestant. Vendar je bil Egk takrat zelo bolan in pretresen (zaradi tragične smrti nečaka Herberta Turjaškega in zeta Friderika Višnjegorskega?), kot je poročal njegov sin Adam na zasedanju deželnega zbora, tako da se je zahvalil za čast in predlagal za deželnega glavarja Vajkarda Turjaškega in ta njegov nasvet je bil sprejet.⁵⁴

Plemič 16. stoletja je bil še vedno lačen zemlje, ki mu je edina zanesljivo omogočala stanu primerno življenje. Tudi Egkov veliki cilj je bil povečati svojo ne prav veliko zemljiško posest z gospostvi, na katere je bil vrgel oko že njegov oče. Zlasti mu je bilo veliko do Smlednika, ki ga je prvič dobil v zastavo leta 1547⁵⁵ in ga uspel obdržati z majhnimi presledki okoli leta 1550 do smrti. V zastavi je imel tudi urada Naklo in Primskovo ter nekaj časa Preddvor.⁵⁶

⁴² Josip Zontar: Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 33—34.

⁴³ Marija Verbič: Idrijski delavec v 16. stoletju, ZC 1952/53, str. 532.

⁴⁴ Zontar: Zgodovina, str. 33—34.

⁴⁵ ASRS, listina iz 23. 11. 1504.

⁴⁶ ASRS, listina iz 6. 7. 1512.

⁴⁷ ASRS, Gr. A., Dol. fasc. 139.

⁴⁸ ASRS, Protokoli ograjnega sodišča za Kranjsko, Knjiga 11, 1543.

⁴⁹ ASRS, Stan. A., fasc. 216.

⁵⁰ ASRS, Stan. A., fasc. 83, sn. 1.

⁵¹ GK, od 16. 4. 1555 dalje.

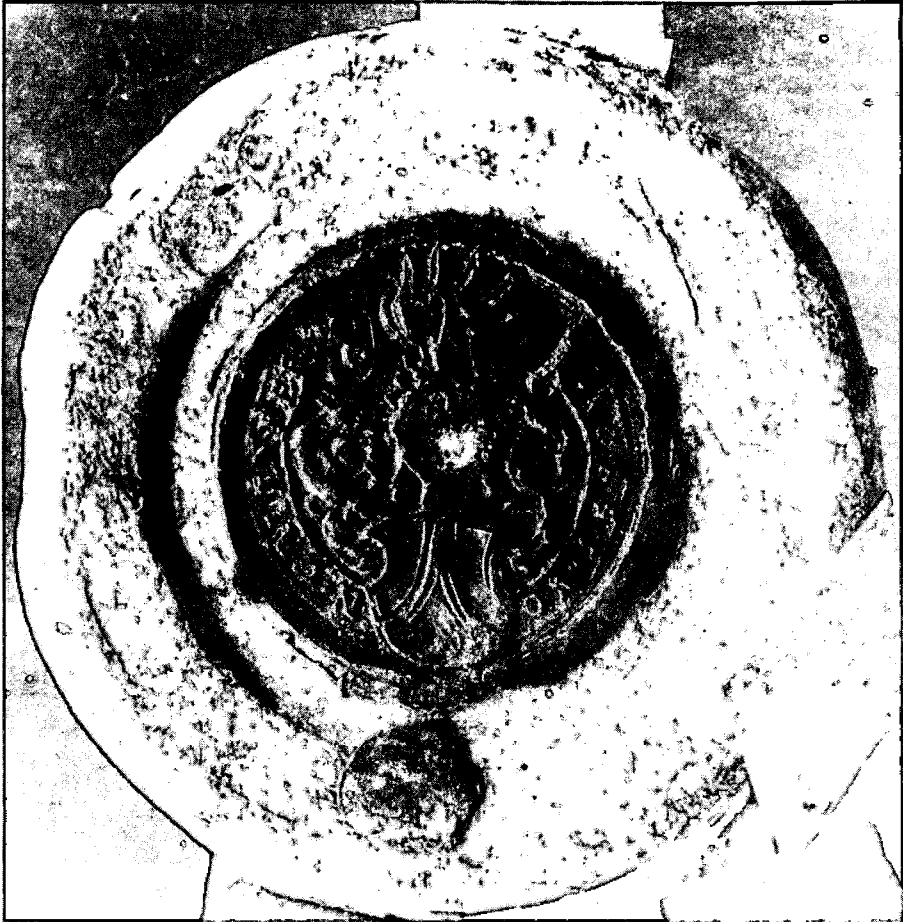
⁵² Valvasor, o. c., knjiga IX, str. 70.

⁵³ *ibid.*, str. 76.

⁵⁴ Vladimir Levec: Schloss und Herrschaft Flödnig in Oberkrain, MMK 1896, str. 130.

⁵⁵ *ibid.*, str. 49.

⁵⁶ *ibid.*, str. 141. Za Preddvor listine v ASRS iz 23. 7. 1541, 4. 10. 1545, 22. 7. 1549.

Pečat Jošta Gallenberga, Arhiv SRS, Ljubljana

Sorodniki, prijatelji

Kranjsko plemstvo je bilo med seboj povezano z neštetimi sorodstvenimi vezmi, ki so nastajale iz gospodarskih razlogov, pa tudi zaradi zaveznitva in medsebojne pomoči. Poroča namreč nikakor ni bilo zasebno dejanje ali celo svobodna izbira partnerja: zanjo so poskrbeli starši, če teh ni bilo, pa varuhi. Poiskati je bilo treba partnerja iz lastnega stanu, čigar premoženje je zagotavljalo stanu primerno življenje, kar je bilo posebno važno pri možitvi hčera. Poročna pisma so bila vedno skrbno sestavljene pogodbe, ki so na začetku predstavile »finančno konstrukcijo« bodočega zakona (doto, jutno, zaženo), v nadaljevanju pa določale, kaj naj se zgodi s tem denarjem, če umre eden zakoncev, ali pa oba, če se ovdoveli zakonec ponovno poroči, če so v zakonu otroci ali če jih ni itd. Čim bolj natančno je bilo vse opredeljeno, bolj je bilo, saj je še tako rado prihajalo do sporov med dediči. Pogodbo so podpisali in podpečatili oba očeta (če sta bila živa, sicer pa eden varuhov) in na vsaki strani po tri priče, navadno sorodniki. Poročne pogodbe so skrbno in dolgo hranili v družinskih arhivih kot dokumente trajne vrednosti tudi še za naslednje generacije.

24. avgusta 1520 je bila v Ljubljani napisana poročna pogodba, ki je še posebej zanimiva za našo temo.⁵⁷ Jurij Egk, v tistem času goriški glavar, je možil

⁵⁷ Peter von Radics: Herbard VIII Freiherr zu Auersperg, Wien 1862, str. 108–110.

svojo najstarejšo hčer Ano s Trojanom Turjaškim iz turjaške linije. Nevesta je bila bogata, ženin pa iz najuglednejše kranjske familije. Jurij je hčeri namenil 1000 forintov dote, »iz posebne očetovske ljubezni in iz naklonjenosti do plemenitega imena Turjaških in Trojana posebej« pa še 4000 forintov. Ker tega denarja ni mogel naenkrat izplačati, je z dovoljenjem deželnega kneza Trojanu prepustil dohodke mitnice na Vrhniki, ki je letno prinašala 200 črnih denaričev, za toliko časa, dokler ne bi bila vsota poravnana. Ženin je namenil nevesti 1000 forintov zaženila in še 700 forintov jutrne. Mladi par se ni naselil na Turjaku, ki je bil še izza potresa leta 1511 zelo poškodovan in ga je lahko Trojan začel popravljati šele potem, ko mu je sorodnik Janez Turjaški iz šumberške linije izplačal odškodnino, ker se je odpovedal svojemu delu žužemberškega gradu.⁵⁸ Pretežno je živel na Dunaju, kjer je Trojan delal kariero: v letu 1535 je postal namestnik spodnjeavstrijskih dežel. Na Dunaju je leta 1541 tudi umrl.⁵⁹ V testamentu je določil za varuhe svojih otrok ženo Ano, njenega brata Janeza Jožefa Egka, sorodnika Volfa Engelberta Turjaškega — Šumberškega in graščaka z Otočca Viljema Villandersa.⁶⁰ Zdi se, da so si breme razdelili: Villanders je prevzel upravljanje turjaške posesti,⁶¹ skrb za otroke pa je padla bolj ali manj na ramena Egka. Volf Engelbert Turjaški je moral namreč ravno v tem času prevzeti tudi varuštvo nad osemletnim sinom svoje sestre Boltežarjem Stubenbergom iz znane velikaške štajerske družine, ki je bil popolna sirota.⁶² Ker se je zavedal, da sam ne bo zmogel te zahtevne naloge, je za sovaruštvo zaprosil dečkovega sorodnika Wolfa Stubenberga. Moža sta si o svojem varovancu pogosto pisala, in iz te korespondence vidimo, kako odgovorna stvar je bilo varuštvo nad plemiškim otrokom, tem bolj, če je bil iz imenitne družine. Treba je bilo primerno upravljati imetje, prevzeti in voditi naprej morebitne stare posestne spore, predvsem pa je bilo potrebno poskrbeti za ustrezno vzgojo, izobrazbo in pozneje poroko.

Janez Jožef Egk je torej prevzel težavno nalogo pripraviti za življenje osmero turjaških otrok (tri fante in pet deklet). Za starejša dečka, Herberta in Vajkarda, so poskrbeli še starši: v šolo sta hodila na Dunaju, potem pa so ju poslali na vojvodski dvor v Cleve, da se naučita dvorjanskega vedenja in viteških veščin. Tam sta ostala do svojega osemnajstega leta. Herbert je takoj po vrnitvi na Kranjsko nastopil vojaško službo na turški meji.⁶³ Za Ditriha, ki je bil ob očetovi smrti star komaj sedem let, pa so že poskrbeli varuhi. Vendar o njegovem odraščanju ni znano več kot to, da je hodil v šolo v Celovcu.⁶⁴ Fantom so poiskali žene izven kroga kranjskega plemstva,⁶⁵ nasprotno pa so dekleta omožili doma: Maksencijo z Erazmom Obračanom, Polikseno z Joštom Gallenbergom, Judito z Janezom Scharffom in Ano s sorodnikom Jurijem Turjaškim — Šumberškim. Za Ester ni podatkov.⁶⁶

Tako je stopil Jošt Gallenberg v sorodstveni krog Egkov in Turjaških: svojemu krogu bližnjih sorodnikov Gallov, Sigesdorfov, Apfaltrerjev, Rainov, Luegov, Paradeiserjev je priključil še njune: Lamberge, Liechtensteine, Dietrichsteine, Khisle, Lenkoviče. V pismih se med seboj vsevprek imenujejo »schwager« ali »vetter« in s tema izrazoma pokrivajo različne stopnje sorodstva. Vedno pa je poleg tudi beseda »prijatelj«. »Mein freundlicher lieber herr vnnd schwager« se naslavljata Gallenberg in Egk. Drug drugega prosijo za prijateljsko

⁵⁸ *ibid.*, str. 108.

⁵⁹ *ibid.*, str. 111 in 115.

⁶⁰ *ibid.*

⁶¹ ASRS, Protokoli ogradnega sodišča za Kranjsko, Knjiga 14, 1547: gospa vdova po Villandersu poda triletni obračun za gospostvo Turjak. Sprejme ga J. J. Egk kot varuh otrok pokojnega Trojana Turjaškega.

⁶² Johann Loserth: *Geschichte des Altsteirischen Herren- und Grafenhausess Stubenberg*, Graz und Leipzig 1911, str. 167.

⁶³ Radics, o. c., str. 116/117.

⁶⁴ GK, 23. 2. 1548.

⁶⁵ ZgALJ, Lazzarini: Herbert z Marijo Kristino Spaur, Ditrih z Justino Ladron, Vajkard z Dorotejo Lamnitz.

⁶⁶ *ibid.*

pomoč, prijateljski nasvet, apelirajo na prijateljsko reševanje zadev in prijateljsko poravnavo sporov. Prijateljstvo je bilo dragocena, a tudi zelo krhka vrednota v tej plemiški korporaciji, ki je morala navzven delovati enotno, če je hotela dosežati zastavljene cilje. Plemstvo je vodilo deželo po načelu več glav več ve, zato se je pred vsako odločitvijo ali zasedanjem posvetovalo. Korespondenca namiguje, da so bili ti posveti (vsaj včasih) v ljubljanskem gostincu,⁶⁷ ki je bil vsekakor nevtralen teren. Plemstvo je dajalo vtis družine, katere člani se prijateljsko dogovarjajo o rečeh, važnih zanjo.

V pismih je dosti podatkov, ki kažejo, da resničnost ni bila tako idilična. Med plemiči je neprestano prihajalo do večjih ali manjših sporov, zamer, žalitev, pravn pred sodiščem in tožba na dvoru, celo do dvobojev. V takem primeru so najprej posredovali sorodniki in prijatelji. Če to ni pomagalo, so prosili za pomoč kako ugledno osebnost ali ustanovili ad hoc komisijo, ki je skušala doseči spravo. Najvišja instanca za pomiritev sporov v deželi je bil deželni glavar. V najhujših primerih pa se je vmešal deželni knez, ki je velel spor raziskati, in njegova razsodba je bila dokončna.

Nadvojvoda Karel se je moral na začetku svoje vlade prav intenzivno ubadati »z našimi kranjskimi prepiri«, kot je poročal z Dunaja Gallenberg.⁶⁸ Tu je bil najprej dvoboj med Joštom Jožefom Turnom in Maksimilijanom Lambergom, ki so ga javili na dvor: vladar je obema strankama naročil, naj se čez dva meseca javita na dvoru, do takrat pa ne smeta živeti v zameri. V hudem sporu so živeli tudi Turjačani in Lambergi; eden Lambergov je pri vladarju tožil tudi Jošta Gallenberga, tu pa je bila še pritožba čez Boltežarja Lamberga, češ da s svojo sedanjo ženo in otroki pohujšljivo živi in da slabo gospodari. Nekaj udeležencev v teh sporih se je takrat nahajalo na dvoru, kjer so bili odposlanci dežele pri odprtju oporoke pokojnega cesarja Ferdinanda. Tako sta lahko novi cesar Maksimilijan II. in nadvojvoda Karel na licu mesta ukrepala. »Cesar nas je poklical zaradi naših prepirov, prepovedal nam je, da se delimo, obdržati moramo prijateljsko enotnost,« pravi Gallenberg in dodaja, da je nadvojvoda posredoval, zasliševal stranke in prav milostno in očetovsko gladil spore. Glede spora med Lambergom in Gallenbergom je izdal dekret, v katerem je rečeno, da je do nesoglasij prišlo zaradi vročekrvnosti, ki ni hotela biti žalitev. Vse hude besede morata preklicati in biti spet prijatelja, kot se spodobi sorodnikom. Če pa se to ne bi zgodilo, vladar ne bo več uvideven. Glede nepodbudnega življenja Boltežarja Lamberga je Karel ukazal, da je treba nemudoma poiskati nekaj razumnih in nepristranskih deželanov, ki naj stvar skrbno raziščejo. Gallenberg je obžalovanjem poročal, da so tudi njega vtaknili v to komisijo.⁶⁹

O vzroku spora med Lambergi in Turjaškimi nam naša korespondenca nič ne pove. Moral pa je biti hud in ne brez posledic za deželo. Primož Trubar toži baronu Ungnadu, da mu deželni glavar Jakob Lamberg zameri, ker se drži bolj gospodov Turjaških kot njega in Lambergov.⁷⁰ Duša »klana« Lambergov, te silno razvejene družine, je bil prav Jakob, ki je moral biti zelo neprijeten človek. Bil je po naravi zavisten in spletkarski in je rad na dvoru ovajal svoje rojake. »Vsakomur škoduje, se šopiri, razkazuje svojo ošabno modrost nasproti vsem stanovom, celo proti svojim prijateljem,« ga označuje v svojem konceptu Egk. Prav posebno na poti pa mu je bil prav Egk.

V začetku leta 1557 je izbruhnila afera s sramotilnim spisom. O tej zadevi, ki se je vlekla vse leto, je v korespondenci ohranjenih deset pisem, memorandumov in osnutkov pisem, največ izpod peresa prizadetega Janeza Jožefa Egka, za katerega je bilo vse to zelo mučno in ne brez nevarnosti za ugled in posest. 1. februarja se obrača Egk na dvornega maršala, svaka Janeza Trautsona z ob-

⁶⁷ GK, 29. 12. 1564.

⁶⁸ GK, 18. 9. 1564.

⁶⁹ ibid.

⁷⁰ Jože Rajhman: Pisma Primoža Trubarja, Ljubljana 1986, str. 159.

širnim pismom, kjer pravi, da je imel doslej že dvakrat težave z Jakobom Lambergom. Prvič jih je zgladil vrhovni poveljnik Janez Ungnad, drugič pa poveljnik Janez Lenkovič, sicer Egkov zet. Mislil je, da bo imel poslej mir, a ga je Lamberg še kar naprej izzival, zbadal z besedami in ga oviral pri delu. Na zadnji deželni veči je obtožil deželne odbornike in prejemnike Antona Turna, Jošta Gallenberga in Egka, da slabo vodijo svoje urade, in predlagal deželanom, naj jim jih odvzamejo. Toda deželani so po posvetu soglasno sklenili, naj še naprej ostanejo na svojih mestih. Egk je potem Lambergu dejal, da oni opravljajo svoje delo najmanj tako dobro kot Lamberg, ki se tako rad in obilno hvali, zaveda pa da se, da bi Lamberg rad vse dobil pod svojo nadzor. Kmalu zatem je Egk dobil pisemce od deželnega glavarja Janeza Welzerja, ki mu je sporočalo, da cesar ukazuje, da mora njegov služabnik priti na grad na zaslišanje glede sramotilnega spisa (paskvila) o Lambergu, ki da je bil najden v Egkovi hiši. Egk potem Trautsonu pojasnjuje, kako je bilo s tem paskvilom. Ko je oni dan prišel domov z nekega obiska v svojo hišo v Ljubljani, pravi, je na klopi v svoji sobi našel omenjeni sramotilni spis. Prebral ga je, se zgrozil in ni nikomur črhnil besede o njem. Čez dan ali dva pa ga je obiskal Jakob Lamberg in se z njim silno ljubeznivo pogovarjal ter mu prisegal prijateljstvo. Tako mu je Egk med pogovorom v svoji naivnosti ali dobronamernosti pokazal paskvil, ki se je neznano kako znašel pri njem. Lamberg je prebral nečedno pisanje o samem sebi in prosil Egka, naj mu naredi prepis (sic!). Zdaj se je pa začelo!

Lamberg je paskvil najprej prebral gospodom v deželni hiši in jim tudi povedal, kdo naj bi bil njegov avtor (o pisavi seveda ni bilo nobenega dvoma). Kljub temu, da so ga gospodje opozarjali, naj bo pameten, je zadevo prijavil na sodišču in razposlal kopije spisa stanovom Koroške in Štajerske ter cesarskim svetovalcem na dvor. Trdil je celo, da je Egk proti njemu napisal že več takih sramotilnih spisov. Sedaj je Egk uvidel, kako se mu je njegova prostodušnost maščevala. Ostro je izprašal služabnika, če ve, kako je pisarija zašla v hišo. Služabnik je povedal, da je prišel tisti dan, ko gospodarja ni bilo doma, v njegovo sobo, tam odložil orožje in krilo in šel v hlev. Medtem se je moral nekdo vtihotapiti v hišo in položiti pisanje na klop. Egk se zaklinja svaku pri Bogu in svoji časti, da nikoli v življenju ni napisal česa podobnega (Ich all main tag khain Pasquillum, Dialogum, Epigramma, Invectif oder dergleichen Carteln oder schmachschrift gemacht).⁷¹ Prosil je njega in hkrati z njim dvornega upravnika Lenarta Harracha, naj njegovo pismo prebereta vladarju in mu svetujeta, kaj naj še stori. Lamberga naj prepričata, naj ga pusti pri miru in vplivata na kranjskega deželnega glavarja, naj se ne pusti ščuvati. Želel je, da bi vladar imenoval komisijo, ki bi natančno raziskala okoliščine, prepričan, da mora spletka priti na dan. Kmalu so mu z dvora dali vedeti, da mu utegnejo vzeti zastavno gospostvo Smlednik, češ da se je ob zastavi pogodil s kraljevima komisarjema, da bo kralju napačno obračunaval pfandschilling. To obtožbo je Egk odločno odbil in napisal na dvor pritožbo zaradi ravnanja Lamberga.

Iz pisem ni razvidno, ali je vladar imenoval komisijo, vsekakor pa so v akcijo stopili deželani. Poleg deželnega glavarja, ki je bil itak dolžan poravnati spore med plemiči, se je posebno angažiral Jošt Gallenberg. Z glavarjem sta bila večkrat pri Lambergu in mu prigovarjala, naj se vendar prijateljsko poravna z Egkom, saj tak grd spor meče senco na ves plemiški stan. Lamberg sprva ni hotel nič slišati o tem in vprašanje je, kako bi se stvar razpletla, da ni Egk v jeseni tako hudo zbolel, da je dal poklicati celo spovednika. Na nasvet spovednika, svoje žene in apotekarja Jakoba de Khurtonija je, v želji da se spravi z Bogom in ljudmi, sporočil Jakobu Lambergu, da mu odpušča vse, kar mu je le-ta v življenju hudega storil. Lamberg je moral tedaj popustiti. Napisal je Izjavo,⁷² v kateri se je najprej zahvalil prijateljem deželanom, ki so ga

⁷¹ GK, 1. 2. 1557.

⁷² GK, 16. 11. 1557.

tako krščansko spodbujali k pomiritvi. Potem je izjavil, da Egka oprošča suma, da je napisal paskvil. Priznal je, da družini že dolga leta ne živita v prijateljskih odnosih, o vzrokih za to pa se je treba odkrito pomeniti. Predlagal je, da si vsaka stran izbere po tri priče in naj se v navzočnosti deželnega glavarja ustno ali pismeno potrdi sprava med sptima stranema. Podobno izjavo naj napiše tudi Egk in obe se bosta potem prebrali na dvorni večji.

Morda je bila sad te sprave poroka, ki so jo slavili v aprilu naslednjega leta: Jakob Lamberg je možil svojo hčer Sholastiko z Jakobom Egkom, nečakom Janeza Jožefa, ki je pri sklepanju poročne pogodbe nastopal nekako v vlogi očeta, saj je bil ženinov oče že mrtev.⁷³ Sam Janez Jožef pa se je leta 1559, kmalu po smrti svoje druge žene, tudi poročil z eno Lambergovih, s Potenciano, hčerjo pokojnega Andreja Lamberga s Črneta.⁷⁴ Tako so novo, trudoma pridobljeno prijateljstvo utrdili še s sorodstvenimi vezmi.

Družina

Ni dvoma, da je imel Janez Jožef Egk precej besede pri izbiri moža za svojo varovanko Poliksenu Turjaško. Imel je srečno roko, saj se je Jošt Gallenberg v življenju zelo izkazal, njun sorodstveni odnos pa je prerasel v žlahtno in plodno prijateljsko sodelovanje. Poročna pogodba mladega para, ki so jo še dolgo hranili v gallenberškem arhivu, danes ni več ohranjena, in tako si ne moremo ustvariti prave predstave o njunem premoženjskem stanju na začetku skupnega življenja.⁷⁵ Stvari so bile v toliko zamotane, ker sta oba še pred izpolnjeno polnoletnostjo izgubila očeta. Oba sta imela mlajše brate in sestre, zato so z družinskim premoženjem upravljali materi in skrbniki. Tako se v imenjski knjigi še leta 1554 pojavljajo kot plačniki davka na posest »pokojnega Krištofa Gallenberga dediči«, »dediči Trojana Auersperga« pa še leta 1559. Tudi glede premoženja Jošta Gallenberga ni podatkov. Davek na zemljišče v lasti dedičev Krištofa Gallenberga je znašal leta 1547 80 forintov, kar ne kaže na prav veliko posest, medtem ko so dediči Trojana Auersperga v letih 1546—49 plačevali po 552 forintov.⁷⁶ Nedvomno je bila torej nevesta iz premožnejše družine.

Ni znano, kje se je mladi par naselil po poroki, a najbrž ne takoj v Ljubljani. Leta 1546 piše Gallenberg: »V soboto grem domov, potem bom spet v Ljubljani.«⁷⁷ Morda je bil ta »doma« na Turjaku, morda na Podpeči pri Joštovi materi (leta 1548 piše dvakrat s Turjaka, leta 1550 enkrat s Podpeči). Tudi potem, ko je moral stalno živeti v Ljubljani, ne vemo, kje je to bilo. Za 16. stoletje niso znani podatki, da bi bila katera od ljubljanskih hiš v lasti Gallenbergov, Turjaški pa so imeli tri.⁷⁸ Torej je družina morda živela v kateri turjaških hiš ali pa si je vzela kako hišo v najem. Potem ko je sredi petdesetih let Šinkov turn prešel na glavno linijo, so Gallenbergovi pogosto zahajali tja, vsaj čez polletje, saj je bilo življenje na deželi prav gotovo cenejše kot v mestu. Leta 1564 piše Gallenberg: »Grem domov na Šinkov turn.«⁷⁹ Jošt je sicer od matere leta 1553 kupil »sitz und Turn an der Praiten«,⁸⁰ danes izginuli stolp v zaselku Turn pri Tlaki, nedaleč od Podpeči, ki pa prav gotovo ni bil primeren za bivanje, že zaradi svoje prometne odročnosti ne. Posest je poleg stolpa obsegala še marof, orna polja, košenice, hosto, lov, činž od mlina poleg stolpa, vinograde pri Sv. Križu na Moravški gori in še nekaj hub.⁸¹ Glavnino dohodkov mu je gotovo

⁷³ ASRS, Gr. A., Dol, fasc. 184.

⁷⁴ Levec, o. c., str. 130.

⁷⁵ Radics, o. c., str. 125 in 259: brat Herbert je zavaroval ob poroki 1549 svoji bodoči ženi njeno doto s 750 forinti, sestra Ana pa je imela 1560 600 forintov zaženila.

⁷⁶ ASRS, Stara imenjska knjiga, 4. del, 1546—1618.

⁷⁷ GK, 8. 9. 1546.

⁷⁸ ZgALJ, Knjiga hiš: od 1505 Pod Trančo, od 1552 Florijanska 4, v 16. stoletju Gosposka 15.

⁷⁹ GK, 31. 12. 1564.

⁸⁰ ASRS, Popis GA: kupno pismo iz 1553.

⁸¹ ASRS, Gr. A., Dol, fasc. 139: posest so po smrti Gallenbergove vdove Poliksene varuhi otrok oddali v zakup Boltezarju Gaallu.

prinašal zakup gospostva Mokronog, sicer last škofa s Krke. V zakupu ga je imel že od leta 1546⁸² in verjetno vse do smrti, čeprav se v korespondenci izrecno zadnjič omenja leta 1560,⁸³ saj ga je krški škof oddal v zakup tudi njegovemu sinu Janezu.⁸⁴ Tako je Jošt vsako leto na pomlad odhajal najprej v Mokronog, da je poravnal račune s svojim oskrbnikom, potem pa na Krko, kjer je škofu podal obračun in mu izplačal zakupnino, ki je leta 1557 znašala 348 goldinarjev, 1 šiling in 12 pfenigov.⁸⁵ Službe, ki jih je opravljal, so bile sicer plačane — kot upravitelj je imel 100 goldinarjev letne provizije⁸⁶ —, a povezane tudi z mnogimi stroški, kot pripoveduje sam.

Materialno podlago Gallenbergove družine so torej predstavljali: (neznano) premoženje, ki sta ga zakonca prinesla v zakon, dohodki od lastne in zakupljene zemljiške posesti in letne provizije, ki jih je Jošt dobival za svoje službovanje. Malce pa se je ukvarjal tudi s trgovanjem in kreditnimi posli, tako kot večina plemičev tistega časa. Tako sporoča Egku leta 1557, da sta z Volfom Turjaškim prodala za potrebe preskrbe posadke v Senju vsak po 100 starov žita.⁸⁷ Gotovo to ni bil osamljen primer. Leta 1551 je materi posodil 1081 forintov,⁸⁸ leta 1563 Kristofu Lambergu 1000 forintov,⁸⁹ leta 1559 je posodil deželi, ki je bila v stiski za izplačilo najemnikov, 600 forintov za en mesec.⁹⁰ Posojanje deželi je takrat veljalo za rentabilno in varno naložbo denarja (obrestovano s 6 do 7 %)⁹¹ in s takimi posli sta se precej ukvarjala tudi Janez Jožef Egk in njegova druga žena Ana Trautson.⁹² Nimamo pa podatkov, ali je imel Gallenberg kake deleže pri idrijskem rudniku, tako kot jih je imel Egk. Vendar Gallenberg v korespondenci zelo pogosto sporoča Egku, kdaj je šel Jakob Lamberg — po letu 1545 vodja kranjskih soudeležencev pri idrijskem rudniku⁹³ — zaradi obračunov v Beljak. Vsekakor je Joštov sin Janez nedolgo po smrti svojega očeta (leta 1569) še kot mlad človek postal eden glavnih delničarjev pri rudniku in se je na tem mestu izkazal kot spreten poslovnež.⁹⁴

Joštu in Polikseni se je v zakonu rodilo osem otrok, štirje fantje in štiri dekleta. Schönleben jih navaja v svojem običajnem vrstnem redu, najprej fante, nato dekleta (Jošt Jakob, Janez, Friderik in Gabrijel; Kunigunda, Katarina, Felicitas in Marija Kristina). Njihove rojstne letnice nam niso znane — o tem je korespondenca zelo skopa —, a iz nekaterih drugih virov je znano, da to seveda ni bil pravi vrstni red rojstev. Prvi otrok je bil rojen leta 1546, spol pa ni znan.⁹⁵ Ena hči se je rodila 2. aprila 1550.⁹⁶ Najmlajši sin Gabrijel, ki mu je Primož Trubar v spomin na njegovega pokojnega očeta Jošta, zagretega protestanta, leta 1567 posvetil Ta celi Katehismus, je bil rojen okoli leta 1560 in je kmalu po tem posvetilu umrl.⁹ V času naše korespondence je umrl tudi sin Friderik. Schönleben navaja, da je bilo to na Dunaju in da ga je pobrala kuga. O smrti tega sina sporoča Gallenberg Egku 13. maja 1559:⁹⁸ »Sporočam vam svojo in moje ljube Poliksene srčno žalost, da je najin sin, ki je bil že nekaj tednov hudo bolan, predvčerajšnjim ob 10. uri odšel s tega sveta in tako končal svoje dolgotrajno trpljenje in bo deležen večnega miru in zveličanja.« To

⁸² GK, 8. 9. 1546.

⁸³ GK, 30. 10. 1560.

⁸⁴ Smole: Graščine, str. 301.

⁸⁵ Jakob Obersteiner: Aus einem alten bischöflich-Gurkischen Raitbuche des 16. Jahrhunderts, Carinthia 1970/4, str. 836.

⁸⁶ ASRS, Popis GA.

⁸⁷ GK, 28. 2. 1557.

⁸⁸ ASRS, Popis GA.

⁸⁹ ibid.

⁹⁰ GK, 18. 2. 1559.

⁹¹ Vilfan, o. c., str. 322.

⁹² GK, 23. 3. 1554, 4. 7. 1556, 10. 9. 1557.

⁹³ Verbič, o. c., str. 533.

⁹⁴ Theodor Elze: Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain, Tübingen 1877, str. 66.

⁹⁵ ASRS, Popis GA.

⁹⁶ GK, 10. 4. 1550.

⁹⁷ Mirko Rupel: Slovenski protestantski pisci, Ljubljana 1966, str. 425.

⁹⁸ GK, 13. 5. 1559.

skopo poročilo niti ne potrjuje Schönlebna niti mu ne oporeka. Če je res umrl na Dunaju, to lahko pomeni samo to, da je tamkaj hodil v šolo.

V času svojega življenja je Gallenberg lahko poročil samo eno hčer, najstarejšo Katarino, ki ji je bilo tako ob poroki s Karlom Višnjegorskim leta 1562 lahko največ 16 let. Ostale so bile še premlade. Ob smrti svojega očeta so bili vsi otroci, z izjemo poročene Katarine, nepreskrbljeni. Za njihova varuha sta bila poleg matere imenovana še strica Ditrih Turjaški in Erhard Gallenberg. Vdovi in otrokom je vladar ukazal izplačevati deset let po 100 forintov letno, da se otroci stanu primerno vzdržujejo.⁹⁹ Ker pa je tudi Poliksena kmalu zatem umrla (17. januarja 1568), sta varuha družinsko posest začasno oddala v zakup.¹⁰⁰

Otroci so bili vzgojeni v protestantskem duhu, saj sta bila starša med najbolj vnetimi protestanti v svojem okolju. Versko vzgojo v novem duhu v času pred ustanovitvijo stanovske šole v Ljubljani, ko so bili tudi protestantski pridigarji še redki, so jim v največji meri lahko dali le starši, posebno matere. To so bile tiste »visokorodne in blagorodne, plemenite, poštene, častite in pobožne žene, vdove in mladenke«, ki jim je Trubar leta 1567 posvetil Svetega Pavla listuve in jih tako lepo pohvalil zaradi njihovega zglednega krščanskega življenja in dela za protestantsko cerkev.¹⁰¹ O Polikseni Turjaški pravi v posvetilu k Temu celemu Katehizmu iz istega leta, ki se nanaša na njenega sina Gabrijela: »... ker tudi Tvoja ljuba gospa mati nima večjega veselja na svetu kakor poslušati in brati božjo besedo, dobro delati kristjanom, ki so brez strehe in preganjani, ter učiti Tebe, Tvojo sestrico in družino z branjem in petjem, da bi prav razumeli katehizem...«¹⁰²

Kar se šole tiče, so stanovi že od tridesetih let 16. stoletja vzdrževali v Ljubljani šolnika za svoje otroke,¹⁰³ vendar kvaliteta tega pouka v obravnavanem času ni mogla biti prav visoka, še zlasti pa ni zadovoljevala protestantov. Ko se varuha Boltežarja Stubenberga menita, kam bi poslala fanta v šolo, piše Volf Turjaški:¹⁰⁴ najbolje v Gradec, ker v Ljubljani ni nobene. Da je bila to pretirana trditev, dokazujejo njegove nadaljnje besede: »Skozi to mesto (Ljubljano) pa tudi teče voda, v kateri je utonil že nekateri plemiški pa tudi neplemiški fant.« Jošt Gallenberg je svojega varovanca Ditriha Turjaškega, brata svoje žene, poslal v šolo v Celovec. V nekem pismu sicer omenja učitelja v Stični, ko pravi: »S šolnikom v Stični še nisem govoril«,¹⁰⁵ vendar ne pove, zakaj. Če drži Schönlebna navedba glede smrti sina Friderika, ki pa je ni moč preveriti, potem lahko domnevamo, da je morda vse svoje sinove poslal v šole izven Kranjske. Na univerzo je poslal le svojega drugega sina Janeza: 27. maja 1562 ga najdemo vpisanega na univerzi v Tübingenu skupaj s prijatelji iz Koroške in Štajerske.¹⁰⁶ Zanj pa je želel še več. 10. oktobra 1564 piše Egku: »Odlučil sem se dati sina v Padovo, da konča študije.«¹⁰⁷ Ker pa je v tem času na Kranjskem divjala kuga, nadaljuje: »Vendar pa moram vedeti, ali je v Padovi in onih krajih kaj umiranja zaradi infekcije,« ker ga skrbi za sina. Egka prosi, da bi se pozanimal o tem. Odgovor ga je očitno zadovoljil in Janeza najdemo naslednje leto vpisanega na padovski univerzi skupaj z Ljubljancanom Jožefom Tašičem, ki je bil tudi tübinski študent.¹⁰⁸ Toda Janez je zaradi očetove prezgodnje smrti moral prekiniti študij. V jeseni 1566 se je vrnil na Kranjsko in se tu aktivno vključil v gospodarsko, upravno in versko življenje: bil je med upravniki idrijskega rudnika, stanovski odbornik, vojaški svetovalec v Krajini,

⁹⁹ V. Thiel: Regesten Adler.

¹⁰⁰ ASRS, Gr. A., Dol, fasc. 139.

¹⁰¹ Rupel, o. c., str. 194–195.

¹⁰² *ibid.*, str. 191.

¹⁰³ Gernot Heiss: Notranjeavstrijske »deželne stanovske šole«, ZČ 1987, 4, str. 587.

¹⁰⁴ Loserth, o. c., str. 168.

¹⁰⁵ GK, 8. 12. 1555.

¹⁰⁶ Elze, Die Universität, str. 65.

¹⁰⁷ GK, 10. 10. 1564.

svetovalec nadvojvode Karla, pa tudi član protestantskega cerkvenega in šolskega sveta in šolski nadzornik.¹⁰⁹

Za dekleta so prihajali v poštev ženski samostani, ki pa so bili katoliška institucija, čeprav je tudi skoznje že krepko vel duh protestantizma, kot je znano za nekoliko poznejši čas iz primera Mekinj, ki so bile prav Gallenberška ustanova.¹¹⁰

Če Jošt Gallenberg v svojih pismih prav redko omenja svoje otroke, pa je to čisto drugače, ko gre za njegovo ženo. S Polikseno Turjaško je dobil ne le sorodstveno vez z vplivnim in mogočnim rodom Turjaških, ampak tudi idejno in duhovno sorodno dušo in dragoceno svetovalko, ki se je zanimala za delo svojega moža. Omenja jo v skoraj vseh pismih: moja Poliksena, moja ljuba žena, s Polikseno prosiva za Vaš nasvet, tudi Poliksena misli... itd. Ko je bil pozimi leta 1553 bolan, je pisal Egku: »Moja žena (ki je moja najboljša strežnica in zdravnica) se ne gane od mene, pri tem pa je moja najmlajša hči tudi bolna.«¹¹¹ To izjavo lahko vzamemo kot dokaz ljubezni do moža, iz nje pa je moč razbrati tudi specifična družinska razmerja tistega časa: otrok je bil lažje nadomestljiv kot mož in rednik družine. Tudi odnosi med turjaškimi brati in sestrami, ki so zgodaj ostali brez očeta, so bili prisrčni. Gallenberg brate svoje žene Herberta, Vajkarda in Ditriha pogosto omenja. Posebno navezan je videti na Ditriha, ki mu je bil kot otroku varuh: leta 1548 ga je skrbela njegova bolezen (mislil sem že, da bo dobil »fleke«),¹¹² ko pa ozdravi, ga s spremstvom pošlje na Brdo do Egka in ga prosi, da bi ga spravil nazaj v šolo v Celovec. Leta 1566 mu pošlje občuteno sožalje ob smrti sinčka.¹¹³ Kadar Poliksena jezdi k sorodnikom, gre »njen ljubi brat Ditrih« pogosto z njo. Poliksena kot najstarejša sestra je sploh važna osebnost v družini: ko umre najmlajši sin brata Herberta, gre tolažit njegovo ženo, ki je od žalosti zbolela;¹¹⁴ sinu brata Ditriha je botra,¹¹⁵ ko Herbertova žena ponovno zboli, si želi, da pride Poliksena k njej na Bled.¹¹⁶ Brez dvoma je dala ime eni svojih hčera prav po tej svoji svakinji, Mariji Kristini Spaur, ki je kot vneta luteranka tako prisrčno sprejela Primoža Trubarja ob njegovi vrnitvi na Kranjsko.¹¹⁷

Janez Jožef Egk se nam v svojih konceptih pisem kaže mnogo bolj človeški in neposreden, gotovo prav zato, ker gre tu za koncepte, za nametane misli in mnenja, ki še niso ujeta v strogo formo pisma. Njegovo zasebno življenje v teh letih ni bilo prav nič enostavno: poskrbeti je moral za bodočnost svojih osmih otrok, razen tega je vmes dvakrat ovdovel in se dvakrat na novo poročil. Vse otroke, sinova Jerneja in Adama in hčere Katarino, Margareto, Ano, Felicito, Dorotejo in Elizabeto je imel s prvo ženo Marto Modruško,¹¹⁸ ki jo v prvih letih korespondence še omenja. Leta 1550 pa je zbolela in potem umrla. Za datum njene smrti ne vemo, vsekakor pa je bil Egk leta 1553 že vdovec.¹¹⁹ Naslednje leto se je poročil z Ano Trautson iz veljavne tirolske družine, vdovo po leta 1547 umrlem Egkovem dobrem znancu Viljemu Villandersu.¹²⁰ S to poroko je Egk dobil začasno gospostvo Otočec,¹²¹ zlasti pa odlične zveze na dvoru, saj je bil Anin sorodnik (brat?) dvorni maršal.¹²² Ana je morala biti prav neugnana

¹⁰⁸ Elze, o. c., str. 66.

¹⁰⁹ *ibid.*

¹¹⁰ SBL, France Kidrič: Gallenberg, str. 200–202.

¹¹¹ GK, 5. 2. 1553.

¹¹² GK, 23. 2. 1548.

¹¹³ GK, 18. 5. 1566.

¹¹⁴ GK, 28. 2. 1557.

¹¹⁵ GK, 7. 8. 1563.

¹¹⁶ GK, 17. 12. 1560.

¹¹⁷ Mirko Rupel: Primož Trubar, Ljubljana 1962, str. 121.

¹¹⁸ ZgALJ, Lazzarini.

¹¹⁹ GK, 14. 9. 1553: Gallenberg prvič pozdravlja le Egkove hčere, prej vedno tudi ženo.

¹²⁰ GK, 23. 7. 1554: spet omenjena Egkova žena.

¹²¹ ASRS, Iština iz 3. 11. 1554.

¹²² Josip Zontar: Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozrom na slovenske pokrajine, ZC 1956/57, str. 89.

ženska: kupovala je nepremičnine, se pravdala pred deželnim sodiščem in se ukvarjala s posojanjem denarja deželi. Na njenem nagrobniku, ki je še danes ohranjen na zunanjščini ljubljanske stolnice, je njen drugi mož kar zamolčan: na njem nastopa le kot žena Villandersa.¹²³ Ko je leta 1559 umrla,¹²⁴ se je Egk še istega leta ponovno oženil (4. decembra 1559 v Radovljici): vzel je Potenciano Lamberg s Črneta.

Gračak je potreboval ženo, da mu je rodila otroke, pa tudi zato, da mu je pomagala pri upravljanju gospodarstva. Mož je načelno vodil gospodarstvo, žena pa gospodinjstvo, a v njegovi odsotnosti tudi gospodarstvo. V tej delitvi dela je vsak zakonec nosil približno enak del bremena. Hudo je bilo, če je na eni ali drugi strani zaškripalo. Prav to se je večkrat zgodilo Egkovi tretji ženi v prvih letih zakona, kot bomo še pozneje videli. Egk resignirano piše: »Moji ženi je gospodinjstvo naporno...«¹²⁵

Hčere je Janez Jožef kar sijajno omožil. Margareto je pred pustom 1548 poročil z vojskovodjem Janezom Lenkovičem,¹²⁶ Katarino je prav tako v predpustu 1553 oddal grofu Štefanu Frankopanu iz tržaške veje.¹²⁷ Ta dva zeta sta bila katolika. Ana je vzela Janeza Turjaškega iz šumberške linije, sinu mogočnega Volfa Engelberta.¹²⁸ Elizabeta je 17. 11. 1557 že omenjena kot žena Janeza Gašperja Spaura,¹²⁹ brez dvoma sorodnika žene Herberta Turjaškega. Največ preglavic je imel skrbni oče s Friderikom Višnjegorskim, ki je leta 1560 vzel njegovo hčer Felicito.¹³⁰ Ta je bil sin Janža Višnjegorskega, Egkovega dobrega znanca in sodelavca v deželni upravi in vnuk diplomata in vojskovodje Žige Višnjegorskega, ki je bil eden prvih protestantov med kranjskimi plemiči. Janž je prav v času, ko so pripravljali poroko, umrl, verjetno nepričakovano, še preden je uspel urediti svoje zadeve.¹³¹ Ko so odprli oporoko, so ugotovili, da je svoje premoženje nenavadno nepravilno razdelil med sinova Friderika in Karla. Razen tega je zapustil zadolžnice in neporavnane dolgove za posest na Štajerskem, kar je vse padlo na dediče.¹³² Ker je bilo domenjeno, da drugi Janžev sin Karel vzame Gallenbergovo hčer Katarino, sta si očeta o tem problemu pogosto pisala. Predvsem jima je šlo za to, da se brata zaradi dediščine ne bi sprla, Egku pa tudi za to, da bi bila njegova hči primerno preskrbljena, »da ne pride na beraško palico«, kot pravi, saj mu je bil to ustno in v poročni pogodbi obljubljal takrat še živi Janž Višnjegorski.¹³³ Kajti prav njegov zet Friderik naj bi bil prikrajšan po določenih testamenta. Iz teh pisem vidimo, kakšno varnost je v očeh plemstva predstavljala posest: nevestama naj bi se vsaki zapisala po ena hiša (behausung) s pripadajočimi dohodki. Zadeva se je vlekla še tri leta in nikakor ne gladko. 5. novembra 1562 piše Egk, da je treba bratoma prav lahko svetovati in pomagati, kajti kot stojijo stvari zdaj, se bo kmalu pogubil eden ali pa oba.¹³⁴ Razplet iz korespondence ni razviden, vendar je iz drugih virov videti, da se je Karel ustalil kot posestnik in pozneje deželni uradnik,¹³⁵ Friderik pa se je udinjal v vojaško službo. Stari Egk je prav ob koncu življenja doživel še dve družinski tragediji: leta 1575 je prav ta zet skupaj s sorodnikom Herbertom Turjaškim padel pri Budačkem (njuni odrezani glavi so pozneje odkupili od Turkov in ju spravili na Turjaku),¹³⁶ istega leta pa mu je — kot poroča Valvasor — medved raztrgal hčer Ano na gradu Žužemberku.¹³⁷

¹²³ Emilijan Čevc: Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom, Ljubljana 1981, str. 48.

¹²⁴ *Ibid.*, str. 310.

¹²⁵ GK, 5. 11. 1562.

¹²⁶ ZgALJ, Lazzarini; GK, 18. 1. 1548.

¹²⁷ ZgALJ, Lazzarini; GK 5. 2. 1553.

¹²⁸ ZgALJ, Lazzarini; GK 23. 5. 1558.

¹²⁹ GK, 17. 1. 1557.

¹³⁰ GK, 30. 10. 1560.

¹³¹ GK, 13. 7. 1560.

¹³² GK, 30. 10. 1560.

¹³³ GK, 12. 12. 1560.

¹³⁴ GK, 5. 11. 1562.

¹³⁵ Smole: Graščine, str. 321, 516, 574.

¹³⁶ Radics, o. c., str. 331—335.

¹³⁷ Valvasor, o. c., knjiga XI, str. 521.

Leta 1564 je kot zadnjo poročil hčer Dorotejo s Krištofom Obračanom.¹³⁸ Najstarejši sin Adam je imel za prvo ženo Ano Marijo Khisl, po njeni smrti pa se je poročil s Suzano Dietrichstein.¹³⁹ Ta linija, ki je prevzela grad Brdo, se je pozneje pokatoličnila in ostala na Kranjskem. Drugi sin Jernej je bil verjetno najmlajši otrok. V začetku naše korespondence je še hodil v šolo, pozneje pa ga je oče poslal na Dunaj, vendar ne v šole, ampak na dvor, da se nauči vedenja. Ta sin mu je delal nekaj preglavic. Leta 1562 mu je dvorni maršal pisal o Jernejevih dolgovih na dvoru.¹⁴⁰ Zadolževal pa se je očitno tudi drugod, o čemer govori ohranjena zadolžnica iz leta 1563, po kateri je bil dolžan ženi nekega kovača na Dunaju 18 goldinarjev.¹⁴¹ Že naslednje leto ga je oče poročil,¹⁴² a mladi mož je že julija 1566 ovdovel.¹⁴³ Vdrugo se je poročil z Marijo Khevenhüller.¹⁴⁴ Njegovi liniji se je po dolgih letih zakupništva leta 1626 posrečilo kupiti gospostvo Smlednik, a nedolgo zatem se je zaradi protestantskega prepričanja izselila.¹⁴⁵

Te poroke so Egku zadajale mnogo dela in skrbi. Vse te ženske, ki so ga obkrožale, so ga delale občutljivega (»Pridem na zaroko vaše hčere, da spravim svojo hčer iz zapečka . . .«), pa tudi pikrega (»Žal mi je, da nisem mogel na poroko vaše sestre. Jaz za svojo osebo bi bil prišel kljub infekciji, ki se je pojavila v sosednji vasi, vendar pa moja ženo in hčere prestraši vsaka najmanjša reč, kar je umetnost žensk.«).¹⁴⁷ Neprestano je bil zaposlen z urejanjem njihovih zadev (poročna pisma), pa tudi z zadevami svojih bližnjih sorodnikov. Prav posebno ga je prizadela sramota, ki jo je doživela leta 1555 njegova nečakinja Rosina, hči njegovega brata Bonaventure. Mladi štajerski velikaš Boltežar Stubenberg, ki sta ga njegova strica in varuha Wolf Stubenberg in Wolf Engelbert Turjaški zaradi šolanja, pa tudi zaradi zdravljenja (imel je prirojeno okvaro noge) poslala v Italijo,¹⁴⁸ se je na svojih poteh med Štajersko, Padovo (kjer je bil na univerzi) in Ferraro (kjer je bil na vojvodovem dvoru) očitno nekje v letu 1554 ustavil tudi v Gorici, kjer se je seznanil z Rosino Egk. Družini in dekletu se je očitno predstavljal celo kot bodoči ženin, saj sta ga strica prav takrat opominjala, da bo treba poiskati ženo s primerno doto. Vendar je kaj kmalu ugotovil, da dekle ni tako petično, kot je mislil, in odnesel pete. 18. decembra 1554 je osrečil svoja strica z novico, da si je za ženo izbral Ano, hčer pokojnega Daniela Lamberga. Zaroka da bo že 30. decembra, poroka pa 15. januarja 1555.¹⁴⁹ V korespondenci je ohranjen koncept pisma, ki ga je Janez Jožef Egk 26. januarja 1555 pisal Boltežarju Stubenbergu, očitno ne vedoč, da je že kar poročen.¹⁵⁰ Bil je ogorčen: Stubenberg da je njegovi nečakinji obljubil zakon in zveza je bila že objavljena, sedaj pa sliši, da se je zaročil z Lambergovo. To je strašna žalitev za dekletovega očeta in vse sorodstvo, zlasti pa ponižanje za ubogo dekle, ki je od vsega hudega zbolelo. Sporoča mu, da bo na bratovo prošnjo in da se reši čast družine, predložil zadevo na večji, ki bo po svečnici, da bi gospodje o njej razsodili. Ko se je izvedelo, da je Boltežar pravzaprav že poročen, je v sorodstvu završalo: užaljen je bil tudi Jošt Gallenberg kot sorodnik prizadetih, ogorčen je bil Wolf Engelbert Turjaški. Egk je menil, da sta zaradi dejanja mladega štajerskega grofiča prizadeta »častni rod in stan« dekletovih staršev, ki »jih nima nihče pravice poniževati«, in njega samega¹⁵¹ — ta stan seveda ni bil tako sijajen kot Stubenbergov. Posvetoval se je z dr. Čavle-

¹³⁸ ZgALJ, Lazzarini.

¹³⁹ *ibid.*

¹⁴⁰ GK, 21. 5. 1562.

¹⁴¹ ASRS, Gr. A., Dol, fasc. 153.

¹⁴² GK, 12. 3. 1564.

¹⁴³ GK, 14. 7. 1566.

¹⁴⁴ ASRS, Zapuščinski inventarji, fasc. XII, Lit E, št. 3.

¹⁴⁵ Levec, o. c., str. 175.

¹⁴⁶ GK, 8. 12. 1560.

¹⁴⁷ GK, 1. 2. 1555.

¹⁴⁸ Loserth, o. c., str. 169—170.

¹⁴⁹ *ibid.*

¹⁵⁰ GK, 26. 1. 1555.

¹⁵¹ GK, 1. 2. 1555.

tom, saj je šlo za prelomljeno obljubo zakona, nameraval pa se je tudi pritožiti na dvor. Seveda se ni dalo nič več storiti. Če bi zadeva prišla na dvor, bi »nastalo zmerjanje med Lambergi in Turjaškimi«, zlasti pa bi bil prizadet ugled Wolfa Engelberta Turjaškega. Neprijetnost so prav hitro spravili z dnevnega reda s salomonsko rešitvijo: Rosinó so že v maju tega leta poročili z Gallenbergovim bratom Erhardom.¹⁵²

Vsakdanjik

Iz korespondence izvemo nekaj malega tudi o uslužbencih in poslih obeh gospodov. Gallenberg je pisal svoja pisma sam ali pa so mu jih po nareku pisali razni pisarji. Že leta 1551 je imel osebnega tajnika,¹⁵³ kot deželnemu uradniku pa so mu bili na razpolago tudi deželni tajniki in pisarji. Vendar so mu večino pisem, ki jih ni napisal lastnoročno, napisali njegovi lastni pisarji, ki jih v korespondenci imenuje khnab, junge, pueb ali schreiben pueb. To so bili gotovo fantje iz nižjih slojev prebivalstva, ki niso imeli možnosti za došolanje. Znali so pa lepo pisati in so bili večči deželnih jezikov. Med njimi so bili tudi Hrvatje, ki so bili brez dvoma koristni za komuniciranje z Vojno krajino. Tako piše Gallenberg Egku: »Sporočam vam, da je pravkar prišel iz Gradca pob, ki sem ga že tako dolgo časa čakal, ker sem ga nujno rabil za pisanje. Ker pa sem medtem že od vas vzel dva hrvaška fanta, saj se ga nisem več nadejal, imam sedaj tri pobe za vratom, ker onega nisem mogel zavrnuti: enega rabim za pisanje, drugih dveh pa prav nič. Ne vem, kako naj se znebim Hrvatov. Morda bi vprašali svojega zeta Janeza Turjaškega, če bi ju prevzel in oddal naprej. Do takrat pa ju bom imel pri sebi.«¹⁵⁴ Včasih ni bil zadovoljen z njihovim delom. Prvi del pisma, ki ga je leta 1564 poslal Egku z Dunaja, je napisal pisar, potem pa je Gallenberg izgubil živce in nadaljeval sam: »Ne jezite se, ljubi svak, da je pismo tako slabo čitljivo in umazano, to je zaradi malomarnosti pisarja. Saj ga je hotel prepisati, pa sem tako na tesnem s časom, da pišem sam naprej...«¹⁵⁵ Egk pa je imel sploh navado, da je sam napisal le koncepte, ki so skrajno slabo čitljivi in razumljivi, na čisto pa mu jih je prepisal pisar.

Gospodstva, ki so jih imeli v zakupu, so plemičem upravljali oskrbniki. Gallenberg je imel v Mokronogu oskrbnika, vendar o tem ne izvemo kaj več. Nekaj več je znanega o Egkovich oskrbnikih na Smedniku. Iz prvega pisma izvemo, da se je za oskrbnništvo pogajal s Sajfridom Raspom, ki ga je z letom 1547 tudi res nastavil.¹⁵⁶ Pozneje se omenjajo še oskrbniki Jakob Wesnbach (1557),¹⁵⁷ Gašper Reutter (1558),¹⁵⁸ in Andrej Nastran (1559/60).¹⁵⁹ Iz drugega vira pa je znano, da je bil v letih 1554/56 smledniški oskrbnik Toman Reider, za katerega njegov zapuščinski inventar navaja, da je bil lastnik sedmih knjig, med njimi vsaj dveh luteranskih, a tudi Dekameron.¹⁶⁰ Zakupnik in njegov oskrbnik sta vsako leto na pomlad sklenila pogodbo, ki je vsebovala višino najemnine, termine za izplačilo in navodila za vodenje posesti, ki se jih je oskrbnik moral držati. Pogodba, sklenjena 21. aprila 1547 v Smedniku med Egkom in Raspom, med drugim pravi: Oskrbnik ne sme začenjati nikakih prepиров, ne sme v gradu sprejemati sovražnikov rimskega kralja, grad pa mora biti vedno odprt za Egka in njegove dediče... Gojiti mora divjad in ribe... Če bi našel zaklad, pripada ta Egku... Nobenega kmeta ne sme odstaviti z njegove hube, nikomur ne sme dovoliti menjati hubo, polje ali travnik. Če bi Turki preplavili gospodstvo in bi požigali in uničevali, tako da on ne bi mogel izterjati vseh datatev od podložnikov, mu bo ta izpad dohodka odštet od najemnine.¹⁶¹

¹⁵² GK, 15. 5. 1555.

¹⁵³ ASRS, Popis GA.

¹⁵⁴ GK, 20. 3. 1561.

¹⁵⁵ GK, 6. 9. 1564.

¹⁵⁶ Levec, o. c., str. 50.

¹⁵⁷ GK, 13. 8. 1557.

¹⁵⁸ GK, 27. 12. 1558.

¹⁵⁹ GK, 13. 5. 1559.

¹⁶⁰ ASRS, Zapuščinski inventarji, fasc. XXXX, Lit R, št. 4. Levec ima Veider.

¹⁶¹ Levec, o. c., str. 50.

Oskrbnika si že še dobil, bolj križ pa je bil na deželi s posli. Pomanjkanje je bilo tolikšno, da so kranjski stanovi leta 1549 v pripombah na policijski red predlagali uvedbo strožjega nadzora nad samskimi ljudmi brez posesti, da ne bi odhajali po svetu in se udinjali drugje, ko doma vedno primanjkuje poslov.¹⁶² Egk je imel s posli težave, ko je njegovo gospodinjstvo prevzela njegova tretja žena, ki očitno ni znala ravnati z njimi. Gallenberg mu leta 1560 sporoča, da bo njegova žena v Ljubljani poiskala kuharico, za katero je prosil Egk.¹⁶³ Spomladi 1562 je morala Poliksena spet iskati kuharico za Brdo,¹⁶⁴ novembra istega leta pa piše takrat spet precej bolni Egk, kako gre njegovi ženi gospodinjstvo slabo od rok: kuharica je bila nesramna, kletarica in ena od dekel sta kradli. Vse tri so napodili in sedaj morajo najti druge. Prosil je, če bi lahko Gallenbergova žena preskrbela kuharico ali kletarico ali pa morda celo obe. Biti pa morata zanesljivi ženski.¹⁶⁵ Tu so bili še služabniki oziroma sluge, ki jih v korespondenci srečamo kot prenašalce pisem in različne robe. Gallenbergov služabnik je spremljal malega Ditriha na Brdo. »Da ne bi moj služabnik vodil nazaj praznega konja, naložite nanj tistih pet tepihov,« naroča Egku.¹⁶⁶ Po imenu spoznamo njegovega služabnika Luko, ki je moral biti zanesljiv človek. Njega je Gallenberg poslal k škofu v Krko z obračuni za mokronoško gospodstvo in denarjem, ko sam zaradi ženine bolezni ni mogel na pot. Ob tej priliki izvemo, da pritožbe dežele zaradi roparjev, ki so ogrožali popotnike, niso bile brez osnove. Gallenberg prosi Egka: »Ker ima Luka s seboj skoraj 600 gol-dinarjev, mu prosim dajte na moje stroške spremljevalca skozi sotesko Kokre do Kaple.«¹⁶⁷

Pošto so v teh desetletjih tik pred uvedbo redne poštne zveze (1573 Ljubljana—Gradeč) prenašali najrazličnejši najeti in uradni sli, pa tudi popotniki, ki so bili namenjeni mimo krajev, kamor naj bi šla pisma (trgovci, študentje). Pismo je najhitreje in najbolj varno prišlo na cilj, če je npr. Gallenberg v Ljubljani najel sla, ki je nesel pošto na Brdo, tam počakal na odgovor in ga prinesel nazaj. Tudi služabniki so prenašali pisma, a tudi razne listine, ki jih je bilo treba pečatiti. Včasih so poslali na pot kmeta, vendar so mu za to dali odškodnino. »Kmetu, ki mu je prinesel kopune, sem dal 12 krajcarjev,« sporoča Gallenberg na Brdo.¹⁶⁸ Gotovo so se nekateri s potovstvom ukvarjali poklicno. Tako spoznamo v korespondenci sla Griberiča, ki je moral biti prav znana oseba, saj stopa iz anonimnosti s svojim imenom.¹⁶⁹ Morda je bil tak sel tudi Miklo Crabath.¹⁷⁰ Pošta je šla v večini primerov peš, le kadar je ob naslovu pripis Cito cito citissimo, vemo, da jo je prinesel sel na konju, saj je bila v deželi turška nevarnost.

Plemič, ki je bil v službi dežele, je razmeroma veliko popotoval. To je pomenilo več ur ali dni trajajočo ježo v vsakršnih vremenskih razmerah po slabih, pogosto nevarnih poteh. Tak način potovanja je bil običajen tudi za ženske. Nekoliko manj naporno, a morda bolj nevarno je bilo potovanje »po vodi«, kot je to nekajkrat omenjeno v korespondenci, s čolnom ali ladjo po plovnih rekah. Ob izjemnih vremenskih razmerah je bilo treba tudi pešati. Egk se pozimi 1560 pritožuje, da je moral zaradi silnega mraza pol poti od Ljubljane do Brda iti peš.¹⁷¹ Enkrat je v pismih omenjen tudi voz (Khoblwagen), s katerim da se je Egk odpeljal preko Beljaka in Gmünda v Hainfels.¹⁷² Dimitz poroča, da so kočije prišle v rabo okoli leta 1545.¹⁷³ Čigav je bil voz, s katerim se

¹⁶² Zontar: Nastanek, str. 80.

¹⁶³ GK, 17. 12. 1560.

¹⁶⁴ GK, 21. 5. 1562.

¹⁶⁵ GK, 5. 11. 1562.

¹⁶⁶ GK, 23. 2. 1548.

¹⁶⁷ GK, 23. 4. 1556.

¹⁶⁸ GK, 19. 8. 1561.

¹⁶⁹ GK, 10. 4. 1550.

¹⁷⁰ GK, 21. 1. 1557.

¹⁷¹ GK, 8. 12. 1560.

¹⁷² GK, 25. 11. 1564.

¹⁷³ Dimitz, o. c., II., str. 100.

je peljal Egk, iz te kratke opombe ni moč sklepati, omeniti pa velja, da je v zapuščinskem inventarju njegovega sina Jerneja, ki je umrl leto dni za očetom, navedena kočija (Gutschi wagen), ki jo je Jernejeva vdova vzela s seboj na Koroško, kjer je poslej živela.¹⁷⁴

Jošt Gallenberg je vedno jezdil. Na pot je hodil v zasebnih zadevah (obiski sorodnikov, počitnice na Šinkovem turnu, zdravljenje v toplicah, obračunavanje dohodkov v Mokronogu, poravnavanje zakupnine v Krki na Koroškem), še pogosteje pa kot deželni uslužbenec. Tako je bil nekajkrat poslan na dvor, kjerkoli se je že ta mudil (Dunaj, Linz, Praga, Regensburg), udeleževal se je pregledov deželne vojske, zaradi preskrbe Vojne krajine pa je moral večkrat v Senj. To so bila naporna potovanja, povezana s stroški, ki mu niso bili vedno v celoti povrnjeni, in dolge odsotnosti z doma. Septembra 1556 je bil eden kranjskih poslancev na državnem zboru v Regensburgu. Egku je na kratko poročal, kako potekajo pogajanja o veri in turški pomoči, nato pa potožil, da bodo pogajanja še dolgo trajna, najmanj do konca oktobra, njemu pa so dali s seboj premalo denarja in je že na vse konce dolžan. Hrana je bila v Regensburgu zelo draga, prav tako so lastniki hiš navili cene za stanovanja. Gallenberg in še trije poslanci so skupaj najeli hišo, kjer so imeli purša, ki jim je kupal in tako so prišli skozi s 40 krajcarji na dan.¹⁷⁵

Še za nekaj drugih cen izvemo iz korespondence. Gallenberg sprašuje leta 1557 Egka, ki je imel zveze s kovaškimi središči na Gorenjskem, če bi lahko povprašal mojstra, ali mu lahko do srede posta izgotovi naročene železne rešetke za okna. Železo je zdaj dražje, pravi, funt ne bo stal pod štiri krajcarje.¹⁷⁶ V istem pismu omenja ceno pšenice. Pravi, da je stala prejšnji dan pšenica na ljubljanskem sejmu od 33 do 33 in pol baca za star, meni pa, da se bo podražila in da bo po Binkoštih po dva tolarja. Leta 1561 je stal laket platna pri ljubljanskih kramarjih 14 krajcarjev.¹⁷⁷ V letu 1564 je skušala oblast na Kranjskem maksimirati cene vina tako, da bi stala v gostilnah pinol in reinfel 8 krajcarjev, vipavec in črnikaec 7 krajcarjev, teran 5 krajcarjev, navadna vina pa 4 krajcarje. Vendar so poročali, da v gostilnah kljub predvideni globi petih funtov za kršilce navijajo cene, tako da je v gorenjskih mestih stal najslabši kanalec namesto petih šest do sedem krajcarjev.¹⁷⁸

Med Brdom in Ljubljano so često potovale dobrine, ki jih tu ali tam ni bilo dobiti. Gallenberg je pri Egku redno kupoval kopune,¹⁷⁹ včasih tudi konje.¹⁸⁰ Egk mu je dobavljal divjačino (gamsovino)¹⁸¹ in ribe (brente z lipani).¹⁸² Ko se Gallenberg zahvaljuje Egkovemu oskrbniku na Smedniku za poslane ptiče v loncih, ga prosi, da bi mu poslal tudi del plena, ki ga bodo ulovili razposlani lovci, kar bo seveda plačal.¹⁸³ Nasprotno pa so iz Ljubljane pošiljali reči, ki so se dobile le v mestu. Leta 1556 je poslala Poliksena Egkovi ženi tri lote debele in ravne svile za šivanje in tri vatlje črnega laškega barhanta po vzorcih, ki jih je bila dobila od nje.¹⁸⁴ Dve leti pozneje je Gallenberg poslal na Brdo naročeni beli žamet in hkrati sporočil, da telečja koža še ni ustrojena, ker da je bil mojster bolan.¹⁸⁵ Za Brdske je v Ljubljani nabavljal tudi platno. Leta 1558 sporoča na Brdo, da je bil v Ljubljani pri urarju zaradi urice, pa je izvedel, da še ni narejena: mojster se je izgovarjal, da v Ljubljani ni dobiti mesinga in da ga je naročil, a še ne dobil.¹⁸⁶

¹⁷⁴ ASRS, Zapuščinski inventarji, fasc. XII, Lit E, št. 3.

¹⁷⁵ GK, 26. 9. 1556.

¹⁷⁶ GK, 28. 2. 1557.

¹⁷⁷ GK, 1. 6. 1561.

¹⁷⁸ GK, 22. 11. 1564.

¹⁷⁹ GK, 26. 6. 1561, 12. 7. 1564.

¹⁸⁰ GK, 20. 10. 1551.

¹⁸¹ GK, 21. 10. 1553.

¹⁸² GK, 25. 10. 1562.

¹⁸³ GK, 27. 12. 1558.

¹⁸⁴ GK, 21. 7. 1556.

¹⁸⁵ GK, 11. 3. 1558.

¹⁸⁶ GK, 16. 11. 1558.

Dopisnika sta si pridno izmenjavala novice in si pošiljala tudi časnike. Pri tem ni vedno jasno, ali gre le za novico ali za časnik, saj nemška termina »neu zeitung« ali le »zeitung« v korespondenci uporabljata v obeh pomenih: razlika je moč včasih razbrati iz konteksta. Novice zasebne narave so se tikale porok, smrti, rojstev, bolezni in napredovanj sorodnikov in prijateljev, redno pa sta si poročala zlasti o lastnem zdravstvenem stanju. Nadalje je Gallenberg Egku sporočal, kdaj bodo zasedanja dvorne veče in pregledi stanovske vojske. Obveščal ga je o stanju na meji, najvažnejše dopise pa mu je pošiljal kar v prepisih. V letu 1546 mu je v dveh pismih podal potek vojaških operacij med šmalkaldsko zvezo in cesarjem, ki ga je očitno posnel po nekih tiskanih Novicah.¹⁸⁷ Nasploh se zdi, da razni letaki in Novice v Ljubljani niso bile redkost. V korespondenci je ohranjen prepis nekega takega tiska z naslovom Zeittungen aus Fronkreich am 8. Augustii (1562), ki poroča o poteku verskih vojn v Franciji in o odnosih med francoskim in angleškim dvorom.¹⁸⁸ O bojih s Turki si nista poročala nič takega, kar ne bi bilo znano že iz drugih virov. Zanimive so le nekatere opombe, ki se tičejo odkupov ujetnikov na obeh straneh. Gallenberg piše leta 1562, da so Turki, ki so jih imeli ujete v Žužemberku, zbežali in da so jih po nekaj dneh s posebno srečo spet dobili v roke.¹⁸⁹ Taki pobegi s morali biti kar pogosti, saj dve leti pozneje sporoča, da so poročniku spet sramotno pobegnili dobri ujetniki, pri čemer ima veliko škodo, saj bi jih bil lahko že večkrat dobro vnovčil za zlate denarje. »Z ujetniki očitno res nima sreče!«, zaključuje.¹⁹⁰ V letu 1557 je tekla akcija za odkup Egkovega nečaka Jurija iz turškega ujetništva. Zahtevano vsoto 3000 tolarjev je zanj založil »neki Dubrovčan« in Jurij se je vrnil domov. Vendar se je sedaj nevarno bližal rok za vrnitev denarja temu Dubrovčanu, ki ni hotel nič slišati o kakem odlogu, zato so Jurijevi sorodniki pritisnili na dvor,¹⁹¹ da se je podvzival z izplačilom.¹⁹²

Precej pogosta tema v pismih so kot že rečeno bolezni. Februarja 1548 sporoča Gallenberg s Turjaka: »Že nekaj časa imam v hiši cel špital. Hvala Bogu, da je že bolje, le moj najmlajši (sin, na žalost) je še bolan in tako razjeden, da imam prav malo upanja v njegovo ozdravljenje. Pa kakor je božja volja!«¹⁹³ 10. aprila 1550 piše na Brdo, da je žena pred tednom dni rodila hčer, ki je precej močna in zdrava, skrbi pa da ga bolezen Egkove (prve) žene.¹⁹⁴ Februarja 1553 so bili pri Gallenbergovih spet bolni, najmlajša hči in on sam. Pravi, da ima vročino in da kašlja, pa tudi jed mu še ne diši.¹⁹⁵ Poleti 1556 je bil tako bolan, da je moral pismo narekovati. Polivala sta ga vročina in mraz (fiebrische hitz vnd khalten) in da je od tega čisto brez moči.¹⁹⁶ Januarja 1557 sporoča, da ima katar (ein pitterer vnnnd ublschmeckenden Cattar) in da ga bolijo glava, grlo in usta. Zato se je prepustil negi zdravnika.¹⁹⁷ Decembra 1562 pripoveduje o ženini bolezni: »Ko se je moja Poliksena vračala v mrazu in hudem vetru z gradu, kjer je bila pri puščanju krvi gospe deželnega glavarja, se je prehladila. Čez pol ure jo je začel tresti mraz, ob dveh ponoči pa je nastopila vročina. Pri tem je neprestano kašljala in vmes bruhalo, tako da jo danes boli vse telo, če zakašlja. Bruhanje je bilo pomešano s krvjo. Čeprav ima dr. Jeronimmo upanje, da bolezen ne bo nevarna, pa sem jaz v hudih skrbih, da ne dobi kaj v prsi...«¹⁹⁸ Novembra 1564 jo je spet pestila vročina (toppelte viertagliche

¹⁸⁷ GK, 8. 9. 1546.

¹⁸⁸ GK, 2. 10. 1562.

¹⁸⁹ ibid.

¹⁹⁰ GK, 31. 3. 1564.

¹⁹¹ Vladarjeva obveza je bila odkupovati iz turškega ujetništva vojaške poveljnike in plemiče. Glej: Vasko Simoniti: Obrambna organizacija pred turškimi napadi v slovenskih deželah v 16. stoletju, tipkopski doktorske disertacije, avgust 1988.

¹⁹² GK, 12. 9. 1557.

¹⁹³ GK, 23. 2. 1548.

¹⁹⁴ GK, 10. 4. 1550.

¹⁹⁵ GK, 5. 2. 1553.

¹⁹⁶ GK, 21. 7. 1556.

¹⁹⁷ GK, 21. 1. 1557.

¹⁹⁸ GK, 2. 12. 1562.

schware fieber) in bila je zelo slabotna.¹⁹⁹ Gallenberg sam je moral imeti težave z zdravjem večkrat, kot poroča, zakaj bolezen, ki ga je napadla spomladi leta 1566 in ga 1. oktobra istega leta položila v grob, ni nastala čez noč. Tako sporoča Egku 12. aprila 1566, da mu je zdravnik svetoval toplice, da si izboljša zdravje.²⁰⁰ V pismu svaku Ditrihu Turjaškem je o tem nekoliko več podatkov: toplice, kamor odhaja z vso družino, so Laško. Toži, da ima ude vse skrčene.²⁰¹ Tisto leto pisem ni več pisal sam, njegovi so le podpisi v močno spremenjeni skrivenčeni pisavi. V svojem zadnjem pismu z dne 28. septembra se opravičuje, da se ni mogel udeležiti ogleda meja med soseskama Dvorje in Cerklje, ker leži v postelji. Lastnoročno je dodal le pripis in se v njem ob koncu opravičil zaradi grde pisave. Zelo verjetno je Gallenberga položil v grob protin, v tistih časih zelo pogosta bolezen, zaradi katere so moški umirali razmeroma mladi. Že takrat so vedeli, da je bolezen dedna. Tako je naročil Wolf Stubenberg v testamentu svojima sinovoma, naj si izbereta nevesti v hišah, kjer niso nagnjeni k protinu — zaradi lastne bridke izkušnje, saj je ta bolezen mučila tudi njega.²⁰²

Tudi Janeza Jožefa Egka so po letu 1555 pogosteje mučile bolezni. Na jesen 1557 je tako zbolel, da ni poslal le po zdravnika, ampak tudi po duhovnika.²⁰³ Novembra 1562 piše, da je iz Ljubljane prinesel težko sapo in kašelj in da ga skrbi, da ne bi v hiši vsi našli od njega. Sin ga je nagovarjal, naj gre na zdravljenje v Gorico.²⁰⁴ Na Goriškem si je utrjeval zdravje tudi dve leti pozneje in se pohvalil, kako dobro mu je delo bivanje na toplem goriškem zraku.²⁰⁵

Običajno so bolezni pozdravili v domačem krogu in le če so bile bolj trdo-vratne, so poklicali zdravnika. Kranjski stanovi so imeli v tem času nastavljena dva zdravnika, ki tudi nastopata v naši korespondenci, dr. Boltežarja Burgerja in dr. Jurija Reiffingerja. Reiffinger je opravljal službo že od leta 1530,²⁰⁶ kdaj se je pojavil v Ljubljani Burger, pa ni znano. Ko so kranjski stanovi leta 1548 poslali mladega Gallenberga na njegovo prvo misijo na Dunaj, so mu med drugim tudi naročili, naj tam poišče za zmožnega in učenega doktorja zdravilstva s prakso. Naj ne varčuje z besedami, da ga privede na Kranjsko in naj se z njim pogodi tudi za plačo. Pri tem naj ne pozabi, da ima dr. Jurij, ki je že tako dolgo v deželi in je zelo znan, le 200 renskih goldinarjev letno, vendar naj novega doktorja potolaži, da je ob tem še dosti možnosti za dodaten zaslužek. Morda so ob tej priliki pridobili prav dr. Burgerja, ki pa se ni izkazal. Bil je pijanec s tako slabim slovesom, da ga Primož Trubar v nekem svojem pismu stavi za zgled delomrzneža in brezskrbneža.²⁰⁷ Vsekakor je bil tedaj v Ljubljani še tretji zdravnik, dr. Hieronimo Visicardo,²⁰⁸ ki so ga v družinah Gallenbergov in Egkov redno prosili za pomoč, ugleden pa je bil tudi lekarnar Jakob de Khurtoni, čigar nasvet je poslušal Egk v svoji najhujši stiski. O samem zdravljenju ni dosti podatkov. V nekem pismu so omenjene pilule,²⁰⁹ ki jih jemlje Egk, omenjeno je puščanje krvi.²¹⁰ Poznali in cenili pa so tudi pomoč narave: spremembo zraka in kopanje v toplicah.

V teh dvajsetih letih je Kranjsko, kot smo že rekli, obiskovala tudi kuga, tako leta 1554 (Kranj),²¹¹ 1555 (Kranj),²¹² najhuje pa v letih 1563/65. O tej nadlogi sta si Gallenberg in Egk precej dopisovala, zlasti ker je moral Gallenberg kot visok deželni uradnik skrbeti za izvajanje kužnega reda. Egk sporoča za

¹⁹⁹ GK, 25. 11. 1564.

²⁰⁰ GK, 12. 4. 1566.

²⁰¹ GK, 18. 5. 1566.

²⁰² Josef Loserth: Aus dem steiermärkischen Herrenwelt des 16. Jahrhunderts, Zeitschrift der Hist. Verein für Steiermark, 1904, str. 14.

²⁰³ GK, 15. 9. 1557.

²⁰⁴ GK, 5. 11. 1562.

²⁰⁵ GK, 26. 12. 1564.

²⁰⁶ Theodor Elze: Primus Trubers Briefe, Tübingen 1897, str. 264.

²⁰⁷ Rajhman, o. c., str. 228.

²⁰⁸ GK, 2. 12. 1562, 1. 10. 1563, 31. 12. 1564, 2. 1. 1565.

²⁰⁹ GK, 16. 1. 1558.

²¹⁰ GK, 2. 12. 1562.

²¹¹ GK, 26. 1. 1554, 1. 2. 1554.

²¹² GK, 1. 2. 1555.

Božič 1563, da se je epidemija pri njih začela pri kmetu Volku v Zavogljah onkraj Kokre, na tej strani Kokre pa v Klancu. Bolezen, pravi, se bo širila preko mlinov, gostiln in takih krajev, kjer se zbirajo ljudje. Svoje kmete je že posvaril, naj ne pohajajo naokoli.²¹³ Januarja 1565 je bil ogorčen, ko so stanovi hoteli imeti deželni zbor v Ljubljani, češ da je kuga že pojenjala. Ni res, pravi, še vedno tu in tam kdo zboli. Gospodje pridejo v mesto za osem do deset dni z ženami, otroki in posli. Njihovi hlapci in dekle oblezejo vse koticke in taverne in tako lahko okužijo sebe in svoje gospodarje.²¹⁴ Najbolj zanesljiva obramba pred to nadlogo je bila še vedno preprečevanje stikov med ljudmi, zato so prepovedali semnje, žeganja in sploh vsakršne shode ter omejili prehode čez deželne meje. Plemstvo se je kugi uspešno izmikalo tako, da se je selilo v neokužena področja — navadnemu človeku kaj takega pač ni bilo mogoče. Zato tudi v korespondenci ni nikake omembe, da bi bil kdo od plemičev umrl za kugo.

Glavni družabni dogodki v zasebnem življenju plemstva so bile zaroke, poroke, krsti in sedmine, v javnem pa zasedanja deželnega zbora in banketi ob različnih priložnostih. V času naše korespondence je Ljubljana doživela tudi družabni višek — obisk deželnega vladarja nadvojvode Karla, ki je 28. aprila 1564 osebno prišel, da sprejme poklon kranjskih stanov. Žal o tem dogodku ni v pismih drugega, kot da se je treba o stroških za poklonitev dogovoriti s Koroško.²¹⁵

Janez Jožef Egk je v teh dvajsetih letih poročil vse svoje otroke, Jošt Gallenberg pa sestro Nežo,²¹⁶ brata Erharda in najstarejšo hčer Katarino. Zaroka je bila obred v družinskem krogu, ko je ženin z »besedo, roko in pisanjem« obljubil vzeti za ženo izbrano dekle (mit mund, hanndt vnd schreiben angelobt vnd zuegesagt, das khain annder mensch Euer gemahell sein solle).²¹⁷ Podobno se izrazi Jakob Lamberg, ko na začetku poročnega pisma svoje hčere Sholastike pravi, da jo je Jakobu Egku obljubil za ženo »biss auff's priesters hanndt mit mundt vnnnd hanndt Zuegesagt vnnnd versprochen...«²¹⁸ Poročna pogodba, ta gospodarski temelj novega para, je bila napisana in podpečatena, bala pripravljena. Pred poroko so vse še enkrat skrbno pregledali. Tako na primer Volf Engelbert Turjaški leta 1548 prosi Egka, da bi bil navzoč pri pregledu listin, srebrnine in posteljnine.²¹⁹

Poroko so »razglasili v deželi in izven nje«, kot se izražata naša dopisovalca. Potlej je bil potreben le še duhovnikov blagoslov. Poroke so bile v mestih — v korespondenci so omenjeni Ljubljana, Kranj, Tržič, Gorica, Radovljica —, običajno, a ne vedno, kot bomo videli, ob nedeljah. Zelo pogosto so si za to izbrali predpostni čas. Zaroka Gallenbergove hčere je bila 8. decembra 1560 v Ljubljani in nanjo so povabili tudi Egkove.²²⁰ 31. decembra 1561 je Gallenberg takole vabil na poroko brdskega graščaka: »Potem ko sem, kot vi milostni gospod veste, tudi na vaš nasvet in ob vaši pomoči zaročil svojo najstarejšo hčer gospodično Katarino s častitim in visokorodnim Karlom Višnjegorskim iz Novega dvora... sem se odločil, da bomo poročno slovesnost obhajali v nedeljo pred svečnico, to je prvega v mesecu februarju v mestu Ljubljani.« Vabi ga, naj pride z ženo in hčerami na ta dan ob enih popoldne v Ljubljano.²²¹ Tudi termin, ki ga nekajkrat uporabita — heirat abend — navaja na misel, da so bile poroke proti večeru, a dovolj zgodaj, da se je potem lahko še razvila zabava z gostijo, muziko in plesom. Za muziko so lahko poskrbeli mestni godci (v Ljubljani); ali pa nekateri tistih »igralcev na drumle, piskačev, godcev, pev-

²¹³ GK, 24. 12. 1563.

²¹⁴ GK, 2. 1. 1565.

²¹⁵ GK, 12. 3. 1564.

²¹⁶ GK, 26. 1. 1555.

²¹⁷ *Ibid.*

²¹⁸ ASRS, Gr. A., Dol, fasc. 184.

²¹⁹ GK, 18. 1. 1548.

²²⁰ GK, 8. 12. 1560.

²²¹ GK, 31. 12. 1561.

cev, dudašev, lajnarjev, žveglarjev, ki za denar igrajo na semnjih, ohceti in podobnih zabavah, ki morajo zato vsake kvatre plačati en šiling davka«, kot navaja sodoben vir.²²² Katarinino poroko si lahko predstavljamo kot velik družaben dogodek, saj je bil njen oče visok deželni uradnik in v veliki milosti pri cesarju Ferdinandu. Na njegov ukaz je moral kranjski deželni vicedom za to priložnost naročiti pokal v vrednosti 80 forintov in ga podariti mlademu paru.²²³

Imenitna je morala biti tudi dvojna poroka Gallenbergovega svaka Vajkarda Turjaškega in Egkovega sina Jerneja v juniju leta 1564. O pripravah na to slavje poroča Gallenberg Egku spomladi. Zvezi sta bili že razglašeni v deželi in izven nje in poroki naj bi bili sijajni in primerni. Vendar se je izkazalo, da ne moreta biti v takem zaporedju kot so sprva načrtovali. Vajkardova nevesta Doroteja Lamnitz je bila namreč vdova (verjetno šele kratek čas) in se ji ni spodobilo hoditi na ohceti: zelo rada pa bi bila na Jernejevi poroki. Zato je Vajkard prosil in predlagal, da bi bila njegova poroka najprej, in sicer v sredo po Binkoštih, Jernejeva pa takoj nato v nedeljo. Gallenberg piše, da upa, da se s tem predlogom strinjajo, saj »bi bila Vajkardova poroka v sredo, veseljačenje bi lahko potegnili še na četrtek in petek, v soboto bi šli malo v špital, v nedeljo pa bi bili pravi čas spet pri sebi«.²²⁴

Tudi sedmina za nekim gospodom Hansom je morala biti kar naporna: trajala je od ponedeljka zvečer do srede zjutraj in postregli so s štirimi obedi.²²⁵ Plemstvo, ki je živelo in delovalo v Ljubljani, se nikakor ni zapiralo v svoj krog in tudi ne v krog enako mislečih (= verujočih). Omenili smo že velik ugled, ki sta ga uživala pri Egkovi in Gallenbergih zdravnik Visicardo in lekarnar de Khurtoni. Po službeni dolžnosti in zasebno se je plemstvo družilo tudi z bogatimi meščani, predvsem pa z juristi. Izmed juristov je bil v tistem času najbolj ugleden dr. Jurij Čavle, prokurator pri ogradnem sodišču, ki ga je plemstvo pogosto spraševalo za nasvet v zasebnih zadevah. Gallenberg zato z obžalovanjem sporoča 1. januarja 1561, da je pred dvema dnevoma (30. decembra 1560) ponoči v Ljubljani umrl dr. Čavle, in dodaja, da je smrt prišla nepričakovano hitro. Pokopali so ga že naslednji dan v samostanu pri sv. Jakobu.²²⁶ Sicer pa Gallenberg poroča tudi o dveh malce neobičajnih plemiško-meščanskih zabavah. Pred pustom leta 1557 je bila v Ljubljani dvojna poroka, na katero so bili kot gostje povabljeni Gallenberg in še nekateri plemiči: zdravnik dr. Reiffinger je možil svojo hčer z zdravnikom dr. Burgerjem, sam pa je vzel za ženo svojo deklo. Na svatbi so bile prisotne tudi dame (etlich fraw), kaže pa, da ne žene povabljenih gospodov, in tako se je lahko razvil tudi ples (ein Tanzll).²²⁷ V septembru 1558 pa je deželni glavar Jakob Lamberg povabil na zajtrk gospoda škofa, Gallenberga in še nekaj gospodov iz vrst plemstva in meščanstva. Bilo jih je za dve mizi. Ob jedi so precej pili (wir haben ain guetn starkhen trunkh gethan), cesar se gospod škof (Peter Seebach) ni nič branil, ostali so ga posnemali in bili so prav dobra pivska družba, zaključuje poročevalec.²²⁸

Včasih je bil gostitelj tudi Gallenberg. Ko se zahvaljuje Egku za poslano gamsovino, sporoča, da jo bodo pojedli poleg tistega, kar bo hiša lahko še ponudila, na gostiji 12. in 13. novembra (1553).²²⁹

Krste so praznovali v družinskem krogu. 7. avgusta 1563 je pisal Gallenberg Egku na Brdo, da je njegova hči rodila hčer, žena Ditriha Turjaškega pa

²²² ASRS, Stan. A., fasc. 216 a: Verzeichnuss ainer Hilff zu gegenwurtiger vor augenstenden merklichen grossen noth vnnd obligender Inner niemand weder Geistlich noch weltlich Gefreydt noch aussgeschlossen sein sollen iz leta 1556.

²²³ ASRS, Popis GA.

²²⁴ GK, 12. 3. 1564.

²²⁵ GK, 13. 7. 1560.

²²⁶ GK, 1. 1. 1561.

²²⁷ GK, 28. 2. 1557.

²²⁸ GK, 14. 9. 1558.

²²⁹ GK, 21. 10. 1553.

sina. Fantka bo krstil na Turjaku Primož Trubar, botra mu bo Gallenbergova žena Poliksena. Povabil ga je, da se slovesnosti tudi on udeleži.²³⁰

O rojstvih, smrtih in porokah so se sorodniki pogosto pismeno obveščali. V navadi so bile čestitke ob poroki, še zlasti pa sožalna pisma ob smrti. Gallenberg in Egk sta si ob novem letu zaželela srečo v krogu družine.

Vera

Poleg stanovskih in družinskih vezi je Jošta Gallenberga in Janeza Jožefa Egka nedvomno trdno povezovala tudi vera. Oba sta bila prepričana protestanta. O tem, kdaj in kako sta se odločala za novo vero, lahko le ugibamo, a nekaj reči kaže, da se je to zgodilo, še preden se je začelo njuno dopisovanje. Z novo vero je morda simpatiziral že Joštov oče Krištof, ki si je drugo ženo, Joštovo mater, poiskal v družini Rein, ki je bila tudi znana kot protestantska. Zastopnik deželne duhovščine v deželnem odboru je bil v tridesetih letih 16. stoletja ljubljanski stolni dekan Pavel Wiener, znan pristaš reformacije.²³¹ Krištof Gallenberg je bil skupaj z njim in Pankracom Lusttalerjem vsaj v letu 1539 deželni prejemnik. Njihov obračun z dne 18. marca 1540 so potrdili odborniki Anton Turn, Janez Jožef Egk in Vid Khisl — sama znana imena protestantskega gibanja na Kranjskem. Ta, recimo ji prva protestantska generacija plemičev, se je zaradi ugodnih okoliščin (razumevajoča škofa Ravbar in Kacijanar) v svojih srcih in glavah odločila za »čisto evangeljsko resnico« in je na shodu odposlancev v Pragi leta 1542 skupaj z odposlanci iz drugih dežel zahtevala svobodo veroizpovedi in obhajilo pod obema podobama. Toda vladar avstrijskih dežel Ferdinand I. kot strog katoličan tej zahtevi ni ugodil.²³² Trubar je bil v Ljubljani že znana osebnost in je skupaj z delom duhovščine, meščanstva in plemstva počasi, a nezadržno zorel v protestanta.

O poti Janeza Jožefa Egka v protestantizem so možna le ugibanja. Njegov oče Jurij (umrl 1533) je bil morda le prestar, da bi ob koncu svojega življenja menjal vero. Z njegovimi otroki je bilo drugače: Ana je vzela Trojana Turjaškega, za katerega menijo, da se je nagibal k protestantizmu, vsekakor pa so bili protestantje njeni otroci. Tudi Bonaventurin rod na Goriškem je bil odločno naklonjen novi veri, prav tako Janez Jožef.

Toda v tem prvem obdobju je bilo vse še nekako na pol: prevladovale so previdnost, pragmatičnost, celo toleranca. Otroci Krištofa Gallenberga so se poročili v protestantske družine, a eden od njih, Janez, je stopil v nemški viteški red in postal celo komtur v Ljubljani. Njegov brat Jošt pa si je prizadeval, da bi spravil Trubarja domov. Predstavljajmo si samo Joštovo zadrego junija 1561, ko se je najavil v Ljubljani deželni komtur nemškega viteškega reda, da uredi zadeve v nemški hiši, ker je Janez Gallenberg malo pred tem umrl, hkrati pa je bil na poti v Ljubljano Trubar, ki so ga tako željno čakali. Jošt resignirano pravi, da se deželnega komturja pač ne bo mogel izogibati, saj prav tedaj ni bilo nobenega drugega odbornika v Ljubljani.²³³ Tudi Egk je dve hčeri poročil s katoličanoma; hčere iz Margaretinega zakona z Janezom Lenkovičem so bile na stroške štajerske dežele vzgajane v samostanu Göss pri Leobnu.²³⁴ Zdi se torej, da je bila ta prva generacija, ki so se ji možnosti za organizacijo nove cerkve odprle šele po letu 1555, obrnjena bolj navznoter, v osebno rast nove vernosti. Pri tem so imeli gotovo veliko vlogo duhovniki, kot je bil Primož Trubar, ki so pridigali v novem duhu. Velik pomen pa je v tem času dobila tudi tiskana knjiga. Ko deželni odborniki v letu 1564 pri deželnem knezu zagovarjajo Trubarjevo Cerkovno ordningo, češ da je nastala le za potrebe kranjske cerkve, pravijo, da »nikomur ne smemo prepričati, da bi bral dobre knjige v

²³⁰ GK, 7. 8. 1563.

²³¹ Rupel: Primož Trubar, str. 44.

²³² *Ibid.*, str. 45.

²³³ GK, 26. 6. 1561.

²³⁴ Ivan Steklasa: Ivan Lenkovič, LMS 1893, str. 110.

vseh deželnih jezikih, tako v latinskem, nemškem, italijanskem, češkem, slovenskem in drugih deželnih jezikih, ker to lahko samo koristi krščanskemu razumu.«²³⁵ Konkretnih podatkov o knjigah v družinah Gallenberga in Egka nimamo, saj njuni zapuščinski inventarji niso ohranjeni, vendar lahko iz drugih sočasnih popisov knjig dobimo predstavo, kakšne knjige — če jih je imel — je imel doma povprečen plemiški protestant.²³⁶ Zlasti Egka, čigar pisma so preprežena z latinskimi citati, si težko predstavljamo brez nekakšne zbirke knjig. Njegov sin Jernej, ki je umrl leto dni za očetom, je imel v svoji hiši v Ljubljani deset luteranskih knjig, med njimi Kreljevo Postilo slovensko iz 1567,²³⁷ medtem ko zapuščinski inventar Gallenbergovega sina Janeza navaja le listine in deset koledarjev za pisanje, knjig pa ne.²³⁸ Duhovnim potrebam Gallenbergove družine je morda služila turjaška knjižnica, ki je nastajala že izza konca srednjega veka.

Oba naša plemiča se nam skozi korespondenco kažeta kot globoko verna človeka. Ob vsaki priložnosti, naj gre za vesel ali žalosten dogodek, izražata vdanost v božjo voljo. Gallenberg večino svojih pisem končuje s klicanjem božjega blagoslova nad Egka in njegovo družino. Posebno iskrene želje pa pogosto zaključuje z besedico Amen, kot bi jih hotel položiti na oltar. Svaku Ditrihu Turjaškemu izraža sožalje ob smrti njegovega sinčka takole: »V teh dneh ti je bil po volji Vsemogočnega s smrtjo tvojega ljubega malega sina naložen očetovski križ. Zelo me je prizadelo in izražam ti krščansko sožalje. Vendar pa naj ti bo v tolažbo misel, da so mu po prepričanju vseh vernih obljubljena nebesa, kjer bo sedel po božji volji.«²³⁹ Jerneju Egku pa piše ob smrti njegove žene: »Ker je tako hotel Vsemogočni, brez čigar volje nam še las ne pade z glave, moramo tudi mi uravnjavati naše želje po njegovi božji volji in jih usklajevati z njo. Vi, kot pobožen človek in ud naše krščanske cerkve v Kristusu, z božjo obljubo in krščanskim potrpljenjem najbolje veste, kako je treba — ne po poganski, ki nima trdne vere, marveč po krščanski meri in rabi v skladu z učenjem našega Zveličarja prenašati in krotiti svojo žalost. To življenje v resnici ni življenje, ampak mrtvaška jama in vsi moramo v to zatočišče. Vendar pa nam mora biti v tolažbo, da bomo po tem umrljivem življenju ponovno prebujeni...«²⁴⁰

Kranjsko protestantsko plemstvo je videlo veliko avtoriteto v Primožu Trubarju. Gospod Primož, ga skoraj vedno imenujeta dopisovalca. Posebno Egk je vedno zelo spoštljivo govoril o njem. »S svojimi svetimi in čistimi besedami nas tako očetovsko prosi in razsvetljuje...« Nekateri mu niso hvaležni za njegove besede in se ne kesajo, ko jih graja zaradi njihovega življenja, toda Kranjska cerkev mora biti vesela, da ima takega vodnika, »saj nobena očetova šiba nikoli ni tako huda kot pohlep kakega tujega učitelja.«²⁴¹ Gospod Primož je spodbujal sprte plemiče k miru in krščanski spravi in jih opozarjal, da s svojo needinostjo prizadevajo veliko škodo tudi cerkvi, ker bodo tako izzvali nova preganjanja.

Iz literature je znano, kakšen odnos sta imela Gallenberg in Egk do Trubarja in korespondenca le potrjuje dosedanje védenje. Trubarjevo ime se v pisnih prvič pojavi 1. junija 1561, ko Gallenberg sporoča, da so o njem govorili na večji.²⁴² Novembra tega leta se je Gallenberg mudil kot deželni odposlanec na dvoru. Egku sporoča, kako ga je kralj v Linzu sprejel v zasebni avdienci v svoji sobi in se z njim pogovarjal o deželnih obveznostih in tudi o verskih rečeh. O Primožu Trubarju da ima kar najboljše mnenje. Potem so se odposlanci od-

²³⁵ GK, 25. 10. 1564.

²³⁶ Maja Zvanut: Knjižnice na Kranjskem v 16. stoletju, ZC 1987, str. 277 ss.

²³⁷ ASRS, Zapuščinski inventarji, fasc. XII, Lit. E, št. 3.

²³⁸ ASRS, Zapuščinski inventarji, fasc. XVI, Lit. G, št. 4.

²³⁹ GK, 18. 5. 1566.

²⁴⁰ GK, 14. 7. 1566.

²⁴¹ GK, 2. 1. 1565.

²⁴² GK, 1. 6. 1561.

pravili naprej v Prago, kjer se je zaradi kuge mudil cesar. Gallenberg je bil tudi pri njem v zasebni avdienci zaradi lastnih zadev. Potem ko sta opravila z njimi, poroča Gallenberg, sta se še celo uro pogovarjala o vsem mogočem, nedvomno tudi o verskih rečeh, vendar pravi, da bo Egku o tem poročal ustno.²⁴³ V letu 1562 je imel Gallenberg zaradi Trubarja mnogo skrbi. V Ljubljano so dobili cesarske ukaze, da je treba Trubarja in njegove sodelavce zapreti. Gallenberg je poslal Egku prepise teh ukazov in dodal, da je gospod Primož nekoliko žalosten, nikakor pa ne misli odnehati. Upa, da ga bodo stanovi dežel še naprej podpirali. Menil je, da je treba sklicati odbor, kjer bi se dogovorili, kako prepričati cesarja, da je Trubar pravi človek za pridigarja. Egka je prosil za nasvet, kako bi se to utemeljilo.²⁴⁴ Gallenberg je Egkov odgovor dobil ravno v trenutku, ko se je z ženo odpravljal k pridigi gospoda Primoža.²⁴⁵ Stanovi so se potem res pritožili in cesar je ukazal, da mora ljubljanski škof Trubarja zaradi nasprotujočih si mnenj o njem izprašati glede njegove vere. Gallenberg je tudi prepis tega ukaza poslal na Brdo in sporočil, da bo šel Trubar naslednjo nedeljo v škofijo na preizkus, z njim pa da gredo tudi on in odborniki.²⁴⁶

Decembra 1562 je Egk poslal v Ljubljano predlog, kako naj bi se odgovorilo na glavne očitke zoper Trubarja.²⁴⁷ Med drugim pravi, da cesar očita deželi, da je sama nastavila predikante, ne da bi za to dobila dovoljenje deželnega kneza. Na to je treba odgovoriti, da je dežela svojemu knezu vedno izkazovala čast in ponižnost, mu žrtvovala življenja, dobrine in kri, da pa potrebuje predikante za izkazovanje časti Bogu in tolažbo ubogim prosilcem. Duhovniki v Ljubljani, Kranju in drugih krajih so prevzetni, vedejo se nekrščansko in nespodobno sramotno živijo z ženskami. Na ulici se pretepajo, za kar je dosti dokazov. Cesar pa lahko dobi veliko podatkov o tem, da se deželni predikanti ne sramotijo tako. Papeški nič ne naredijo zastonj, vse le za denar. »Gospoda Primoža imenujejo Scismaticus, pa ubogi skurbani farji še razumejo ne, kaj je shizma.« Cesarjevi ukazi so posledica spletke, ki sta jo skuhala ljubljanski škof in kranjski vikar, ki sam nezaslišano pohujšljivo živi. Protestantskim gospodom tudi očitajo, da silijo svoje podložnike, da proti svoji volji poslušajo predikante. V turjaškem gospostvu se je to res dogajalo, kar dokazuje Gallenbergovo pismo z dne 31. marca 1564.²⁴⁸ V njem poroča, kako sta dva kmeta Ditriha Turjaškega njegovemu predikantu v Škocjanu med pridigo predržno in odkrito ugovarjala, zato ju je Ditrih vrgel v ječo. Gallenberg mu je svetoval, naj ju zvezana privede v Ljubljano pred deželnega glavarja, ki ju mora eksemplarično vzeti v roke, da se tako prepreči razpasena »nesnaga«. Tudi njune somišljenike je treba kaznovati. Trubarju in njegovim plemiškim podpornikom je bilo težko, ker je deželni glavar Jakob Lamberg igral dvolično vlogo. Gallenberg ga je sumil, da prav on in njegov sin ovajata Trubarja na dvoru, čeprav je Lamberg, ko ga je odkrito povprašal po tem, to tajil.²⁴⁹ Ob podpori odkrite in prikrite opozicije v deželi je nadvojvoda Karel lahko odločneje nastopil proti Trubarju: decembra 1564 je ukazal, da Trubar dva meseca ne sme opravljati službe in pridigati, kar so gospodje brali »z veliko grozo in žalostjo«. ²⁵⁰ To je bil začetek konca Trubarjevega delovanja na Kranjskem, saj je že spomladi naslednje leto prišla odredba, da mora za vedno iz dežele. Plemstvo je skušalo vladarja samo prepričati, naj ne ukrepa tako ostro, in je nekoliko zavlačevalo izvršitev njegovih ukazov, o odkritem uporu in nepokorščini do te najvišje splošno priznane svetne avtoritete pa seveda ni moglo biti govora. Še posebej na Kranjskem ne. Egk namreč takole označuje svoje rojake: »Prišel je general, da moramo zalo-

²⁴³ GK, 27. 11. 1561.

²⁴⁴ GK, 13. 8. 1562.

²⁴⁵ GK, 15. 8. 1562.

²⁴⁶ GK, 2. 12. 1562.

²⁴⁷ GK, 7. 12. 1562.

²⁴⁸ GK, 31. 3. 1564.

²⁴⁹ GK, 14. 10. 1563.

²⁵⁰ GK, 31. 12. 1564.

žiti za davke za naslednje leto. Tako ne gre nikjer v avstrijskih deželah, na Štajerskem, Koroškem in Goriškem. Mi pa smo boječi in voljni Kranjci . . ."²⁵¹

Oba visoka deželna uradnika, deželni glavar Jakob Lamberg in deželni upravitelj Jošt Gallenberg sta umrla leta 1566. Lamberga so pokopali v ljubljanski stolnici, torej kot katolika,²⁵² Gallenberga pa v špitalski cerkvi v Ljubljani, ki so si jo prisvojili protestanti.²⁵³ V njej so mu postavili nagrobnik, ki je danes vzdan pod korom župnijske cerkve v Mekinjah, kamor so ga prenesli leta 1772: prikazuje moža v viteškem oklepu, ob njem pa slabo čitljiv napis, ki se zaključuje v protestantskem duhu.

Zusammenfassung

DIE KORRESPONDENZ ZWEIER KRAINER ADELIGER AUS DER MITTE DES 16. JAHRHUNDERTS

Maja Žvanut

Dem berühmten Krainer Antiquitätensammler Joseph Kalasanza Erberg (1771—1843) gelang es, für seine Sammlung auch das Archiv eines der ältesten Krainer Adelsgeschlechter, der Gallenberger, das die Zeit vom 16. bis zum 18. Jahrhundert umfaßt, zu erwerben. Darin befindet sich auch die Korrespondenz von Jobst, einem Angehörigen dieser Familie (er lebte von etwa 1520 bis 1566), Mitglied des Krainer Landesausschusses und Landesverweser, mit seinem Verwandten, Standes- und Glaubensgenossen Johannes Joseph Egk. Die 147 Briefe, meist aus der Feder von Jobst Gallenberg, entstanden in den Jahren 1546 bis 1566. Das waren die Jahre, in denen sich Jobst Gallenberg intensiv mit der Arbeit für seine Heimat (die Verwaltung Krains, Abwehrmaßnahmen gegen die türkische Gefahr, Beratungstätigkeit für den Kaiser) und den Glauben (Protestantismus) beschäftigte. Er verbrachte daher die meiste Zeit in Ljubljana, während sich der etwa fünfzehn Jahre ältere Johannes Joseph Egk auf sein Schloß Brdo pri Kranju (Egg bei Krainburg) zurückgezogen hatte, jedoch noch immer über einen großen politischen und moralischen Einfluß im Lande verfügte. Dies wird gerade durch diese Briefe belegt, in denen Egk von Gallenberg über das politische, militärische, wirtschaftliche und kulturelle Geschehen unterrichtet und bei allen wichtigeren Entscheidungen um Rat gebeten wird.

Hinsichtlich der bedeutsameren Ereignisse der Zeit liefert uns die Korrespondenz keine Angaben, die nicht schon aus anderen Quellen bekannt wären. Um so wertvoller sind deshalb jene Partien daraus, die uns mit dem Alltag eines Krainer Adligen aus dem dritten Viertel des 16. Jahrhunderts bekanntmachen. Hier geht es um Beziehungen unter Adligen, die alle bis zu einem gewissen Grad miteinander verwandt sind, doch kommt es unter den Mitgliedern dieser anscheinend einheitlichen Familie unaufhörlich zu Fehden, die sie entweder selbst untereinander austragen oder des öfteren mit Hilfe des Eingreifens des Herrschers, der für den Adligen jener Zeit noch immer die vollkommene Autorität verkörpert. Die Mehrheit des Adels ist damals schon protestantisch; wo immer möglich, werden Lebensgefährten unter Glaubensgenossen gesucht, doch gibt es häufig auch Ehen zwischen Katholiken und Protestanten. Die Heirat war freilich keine Privatangelegenheit, sondern wurde von wirtschaftlichen, oft aber auch von politischen Motiven bestimmt. Die beiden Korrespondenten, Gallenberg wie auch Egk, waren Väter zahlreicher Kinder. Egk hat in diesen Jahren alle seine acht Kinder verheiratet, er selbst wurde zweimal verwitwet und ging beide Male eine neue Ehe ein. Gallenberg verheiratete nur seine älteste Tochter, die übrigen Kinder kamen in diesen Jahren erst noch zur Welt. Aus den Briefen ist zu ersehen, wie sorgfältig die Väter die Partner für ihre Kinder auswählten und wieviel Arbeit sie sich mit der Abfassung des Ehevertrags, dieser wirtschaftlichen Grundlage des jungen Paares, aufluden. Darüberhinaus werfen die Briefe auch ein Licht auf die Rolle der Frau in Familie, Haushalt und Wirtschaft: vor allem Gallenbergs Frau Polyxene aus dem mächtigen Krainer Adlesgeschlecht der Auersperg erteilte ihrem Mann wertvolle Ratschläge in privaten wie in öffentlichen Angelegenheiten und bedeutete ihrer näheren und weiteren Verwandtschaft eine feste und einfühlsame moralische Stütze. Einige Angaben gibt es auch über die Ausbildung der Kinder: es war

²⁵¹ GK, 23. 3. 1554.

²⁵² Valvasor, o. c.

²⁵³ Cevc, o. c., str. 91 in op. 239.

die Zeit, wo die Söhne der Adelligen immer häufiger an Universitäten, katholische wie protestantische, geschickt wurden, auf jeden Fall aber sorgfältig in die Gesellschaft eingeführt wurden.

Der Mensch jener Zeit wurde oft von Krankheiten geplagt: über Krankheiten und deren Heilung erstatten unsere Korrespondenten einander regelmäßig Bericht. Das Land wurde auch einige Male von Pestepidemien heimgesucht, denen der Adel sich recht erfolgreich durch Übersiedlung in nicht verseuchte Ortschaften entzog. Krankheiten versuchte man zunächst mit Hausmitteln zu heilen — hier fiel den Frauen die Hauptrolle zu —, in komplizierteren Fällen wurde der Apotheker oder der Arzt gerufen, die häufig eine Kur in Bädern anrieten.

Der Apotheker, der Arzt und der Jurist waren diejenigen unter den Nichtadeligen, die ständig mit dem Adel verkehrten. Bei geselligen Anlässen und Festlichkeiten, wo ausgiebig gegessen, getrunken und getanzt wurde, gesellten sich noch die höhere Geistlichkeit und das wohlhabende Bürgertum dazu.

In den Briefen ist auch von ganz alltäglichen Dingen die Rede: von Lebensmittel- und Warenpreisen, von Schwierigkeiten mit Dienstboten und Handwerkern, von Gefahren und verschiedenen Arten des Reisens wie von Postverbindungen. Nachrichten, sei es in gedruckter Form (Zeitungen) oder brieflich, zirkulierten ziemlich schnell, und da die Menschen jener Zeit auch verhältnismäßig viel reisten, kann man von einem beständigen und guten Informationsfluß sprechen. Nicht zuletzt darum ist auch der hier behandelte Briefwechsel zustande gekommen.

Pri Slovenski matici je izšla knjiga

Božo Otorepec

Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem

S kritično študijo o srednjeveških grbih in pečatih naših starejših-urbanih naselij smo dobili delo, ki smo ga zelo pogrešali, toda to dokaj obsežno delo prinaša v resnici več, kot obljublja naslovni okvir. Avtor je zbral domala vse dostopne arhivsko izpričane podatke o starejši zgodovini naših mest in trgov, ne samo tistih v današnjih političnih mejah Slovenije, marveč celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Pri tem je kritično ovrednotil in mnogokrat tudi korigiral ali vsaj izpopolnil dosedanja zgodovinska spoznanja.

Otorepčeva študija je znanstveno pomembno delo, rezultat dolgotrajnega in zavzetega študija. S svojo akribijo in razgledanostjo presega marsikatero podobno tuje delo, pri nas pa je popolnoma pionirskega značaja. Lahko rečemo, da je to ena najpomembnejših edicij, kar smo jih za starejši čas naše zgodovine doživeli v zadnjih desetletjih. Delo spremljajo tudi reprodukcije ohranjenih pečatov.

Po dogovoru med Slovensko matico in Zvezo zgodovinskih društev Slovenije imajo člani zgodovinskega in muzejskih društev možnost kupovati knjige SM po posebnih članskih cenah, ki sicer veljajo samo za člane Matice.

Slovenska matica, Trg osvoboditve 7, 61000 Ljubljana
Telefon: (061) 214 190

France Martin Dolinar

CERKVENOUPRAVNA UREDITEV ILIRSKIH PROVINC 1809—1813

Z mirom v Schönbrunnu 14. oktobra 1809 je Avstrija morala odstopiti Franciji Goriško, Trst, Istro, Kranjsko s Pazinsko grofijo, zahodno Koroško in Hrvaško na desnem bregu Save. Istega dne je Napoleon temu ozemlju pridružil še beneško Istro in Dalmacijo, ki sta pripadli Franciji po miru v Bratislavi 26. decembra 1805, Dubrovnik, ki ga je francoska vojska okupirala 26. maja 1806 (31. januarja 1808 je Napoleon tudi formalno ukinil Dubrovniško republiko), in Boko Kotorsko, ter s posebnim dekretom ustanovil Ilirske province. Po zadušenem uporu na Tirolskem so Francozi 28. julija 1810 Ilirskim provincam pridružili še okraja Lienz in Sillian. 22. marca 1811 je prišlo do korekture meje z Avstrijo. Ilirskim provincam je bil pridružen Motnik, Zasavje pod Kumom in nekaj ozemlja pri Brežicah. Italijanskemu kraljestvu so odstopili vikariat Bela peč na Kranjskem, Kanalsko dolino in kraje zahodno od Soče. Tako je nastala nova, teritorialno in narodnostno zelo razgibana in heterogena država. Na ozemlju, ki je merilo približno 55.000 km² je živelo okrog milijon in pol prebivalcev slovenske, hrvaške, srbske, italijanske in nemške narodnosti.

O politično administrativni ureditvi Ilirskih provinc¹ in številnih drugih problemih je bilo v naši strokovni literaturi že razmeroma precej napisanega.² Nekoliko manj je obdelana cerkvenoupravna ureditev tega prostora pod Francozi.

V odnosu do Cerkve je Napoleon še zaostрил politiko, ki je že vse od Jožefa II. Cerkev omejevala v njenem delovanju. Francozi so med drugim uvedli civilno poroko, odpravili vrsto praznikov, bratovščin in samostanov, ki so preživeli reforme Jožefa II., odvzeli ponovno Cerkvi nadzor nad javnim šolstvom, uvedli splošno toleranco za pravoslavne in jude, župnikom odvzeli vodenje matičnih knjig in omejili število bogoslovcev v semeniščih.³

¹ Prva, provizorična politično administrativna ureditev 25. decembra 1809 je Ilirske province razdelila na deset »intendanc«, 15. aprila 1811 pa na šest civilnih provinc, in sicer Kranjsko (z okrožji Ljubljana, Novo mesto, Postojna in od 10. januarja 1813 tudi Kranj), Koroško (okrožji Beljak in Lienz), Istro (okrožja Rovinj, Koper, Trst, Gorica), Civilna Hrvaška (okrožja Karlovac, Rijeka, Senj), Dalmacija (okrožja Zadar, Šibenik, Split, Hvar, Makarska), Dubrovnik (okrožja Dubrovnik, Kotor, Korčula) in Hrvaško vojno Krajino, ki je ohranila staro razdelitev po poljih, nastanjenih v Petrinji, Glini, Ogulinu, Slunju, Otočcu in Gospiću.

Glavno mesto Ilirskih provinc je bila Ljubljana, kjer je stoloval generalni guverner. Naselil se je v škofijskem dvorcu, iz katerega se je moral škof Anton Kavčič (1807—1814) izseliti. V pristojnosti generalnega guvernerja so bile vojaške zadeve in nadzor nad upravo in pravosodjem. Pomagala sta mu generalni intendant za finance, ki je bil odgovoren za civilno upravo, in generalni komisar za pravosodje. Glavni intendantni so razen v Ljubljani bivali še v Bejaku, Trstu, Karlovcu, Zadru in Dubrovniku.

² Melita PIVEC-STELE, *La vie économique des Provinces Illyriennes (1809—1813)*, Paris 1930; Enciklopedija Jugoslavije, 4. zvezek, Zagreb 1960, 337—338; Vojna enciklopedija, 3. zvezek, Beograd 1960, 671—673; Napoleonove Ilirske province 1809—1814, Ljubljana 1964 (Razstava v Narodnem muzeju v Ljubljani, članki: Fran ZWITTER, Napoleonove Ilirske province 25—36; Jaroslav ŠIDAK, Odjeci francuske revolucije i vladanje Napoleona I. u hrvatskim zemljama 37—43; Ferdinand TANCIK, Vojne operacije francoskih in avstrijskih oboroženih sil na slovenskem ozemlju in v sosednjih deželah 47—63; Melita PIVEC-STELE, Gospodarski položaj Ilirskih provinc 65—77; France DOBROVOLJC, Slovenska književnost v dobi Ilirije in odmev francoskih okupacij naših dežel v slovenskem leposlovju 79—98; Boris KUCHAR, Francozi v slovenskem ljudskem izročilu 99—116; Branko REISP, Tabelačni pregled zgodovinskih dogodkov v naših deželah od začetka francoske revolucije do padca Napoleona 117—127; Ferdo GESTRIN - Vasilij MELIK, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966: Les relations entre la France et les pays Yougoslaves du dix-huitième au vingtième siècle, Ljubljana 1987 (predvsem članki: Peter VODOPIVEC, Les Slovènes et la Révolution française 17—21; Stane GRANDA, Les paysans Slovènes et l'armée française avant la constitution des provinces Illyriennes 22—25; Vasilij MELIK, Les provinces Illyriennes dans l'histoire Slovène 26—30; Janez SUMRADA, Le gouvernement français et ses adversaires sur le territoire Slovène 31—33); Vasilij MELIK, Ilirske province v slovenski zgodovini, Zgodovinski časopis 40 (1986), 423—429.

³ Josip MAL, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1939, 141—147.

Na področju cerkvenoupravne ureditve Ilirskih provinc je bilo stanje porazno. Formalno je na ozemlju Ilirskih provinc obstajalo 22 škofij in sicer na Kranjskem v Ljubljani, na Goriškem v Gorici, v Istri v Trstu, Kopru, Novigradu, Poreču in Puli, v Dalmaciji v Senju (Modruš), Zadru, Ninu, Skradinu, Kninu, Šibeniku, Kotorju, Krku, Hvaru, Korčuli, Stonu, Dubrovniku, Splitu, Trogiru in Makarski. Sedeži metropolij so bili v Zadru, Splitu in Dubrovniku, vendar se ozemlje cerkvenih provinc ni pokrivalo z državnimi mejami Ilirskih provinc. Kar devet škofij je bilo v tem času brez škofa in sicer Pula in Ston od leta 1802, Korčula in Trst od 1803, Nin od 1806, Split od 1807, Koper od 1810, Hvar od 1812 in Skradin od 1813.⁴

Novo državne meje seveda niso spoštovale ustaljenih meja škofij. Najbolj drastično so posegle v cerkveno upravno strukturo na severnem delu nove države, kjer je bilo Ilirskim provincam dodeljeno 9 dekanij celovške (krške) škofije, dve dekaniji briksenske škofije in ena dekanija salzburske nadškofije.

Na podlagi Napoleonovega dekreta je ljubljanski gubernij 23. septembra 1811 od ljubljanskega škofa Antona Kavčiča zahteval, naj te dekanije priključi ljubljanski škofiji.⁵ Za cerkveni red in določila kanonskega prava se Francozi pač niso menili. Papeža Pija VII. (1800—1823) so že leta 1809 konfinirali najprej v Savonij, nato pa v Fontainebleau. V hudem notranjem precepu je škof Kavčič 26. septembra 1811 pismeno prosil prizadete škofo, naj mu v skladu z vladno zahtevo izroče jurisdikcijo nad župnijami, ki so iz njihovih škofij prišle pod politično oblast Ilirskih provinc.⁶

Na Kavčičevo pismo je prvi odgovoril briksenski knezoškof Karl Franc grof Lodron. V svojem pismu z dne 5. oktobra 1811 je izrazil svoje začudenje nad zahtevo, naj odstopi dekaniji Lienz in Sillian ljubljanskemu škofu. Pozna sicer Napoleonov odlok z dne 8. oktobra 1802, pravi knezoškof Lodron, ki določa, naj inozemski škofje za dele svojih škofij v Italijanskem kraljestvu imenujejo škofovega vikarja (einen bischöflichen Vikar), ki bo vodil duhovne posle in skrbel za stike z vlado. V skladu s tem navodilom je briksenski knezoškof v ilirskem delu svoje škofije že imenoval za svojega vikarja župnika in dekana v Lienzu Antona Alderika von Jäger. Ljubljanski ordinarij pa gotovo ve, tako zaključil knezoškof svoje pismo, da škofijskih meja ni mogoče spreminjati brez papeževega dovoljenja in v konkretnem primeru tudi brez pristanka bavarske vlade.⁷ Vprašanje začasne jurisdikcije v dekanijah Lienz in Sillian je bilo rešeno šele 24. septembra 1812, ko je ljubljanski škof formalno prevzel obe dekaniji v svojo škofijo.

Manj odklonilen je bil odgovor salzburskega nadškofa Hieronima Jožefa Frančiška grofa Colloredo. V njegovem imenu je na Kavčičevo pismo dne 18. novembra 1811 odgovoril predsednik nadškofijskega konzistorija in nadškofijski kancler Philipp Gabriel Taller. Nadškof je sicer pripravljen odstopiti ljubljanskemu škofu dekanijo Windisch-Matrei, je rečeno v pismu, in s tem uskladiti škofijske meje z državnimi, pač pa zato potrebuje papeževega soglasja. Colloredo se je s problemom usklajevanja škofijskih meja s političnimi oziroma državnimi mejami soočal že v času Jožefa II. Ljubljanskemu škofu je zato izročil začasno jurisdikcijo nad omenjeno dekanijo, dokler zadeve ne odloči papež. Priložen »Instrumentum delegationis« je Colloredo podpisal 31. oktobra 1811 na Dunaju.⁸

Z novimi državnimi mejami je bila seveda najbolj prizadeta celovška škofija. V Ilirske province je prišla cela zahodna Koroška in sicer dekanije Feld-

⁴ Josip BUTURAC - Antun IVANDIJA, Povijest katoličke Crkve među Hrvatima, Zagreb 1973; Cerkev v Jugoslaviji, Zagreb 1974.

⁵ Celotna dokumentacija je zbrana v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani (NSAL), Spisi: Koroška, Tirolska, Salzburg v Ilirji 1811—1814, fasc. 1 in 2 (citirano: NSAL, Ilirija); Ureditve škofije, Regulacija župnij 1782—1791; Spisi IV./27, fasc. 3.

⁶ NSAL, Ilirija, fasc. 1.

⁷ NSAL, Ilirija, fasc. 1.

⁸ NSAL, Ilirija, fasc. 1.

kirchen (Trg), Lisertal, Mölltal, Gornja dravska dolina (Oberdrautal), Spodnja dravska dolina (Unterdrautal), Gornja ziljska dolina (Obergailtal), Spodnja ziljska dolina (Untergailtal), Gornji Rož (Oberrosental) in Beljak (Villach), skupaj 121 župnij. Razumljivo, da je bil odgovor celovškega škofa Franca grofa Salm-Reiffenscheida z dne 21. januarja 1812 najbolj čustven in prizadet.

Važni razlogi so mi narekovali, piše celovski knezoškof Kavčiču, da Vam toliko časa nisem odpisal na Vašo prošnjo, naj Vam odstopim škofovsko jurisdikcijo v beljaškem okraju, ki je pripadel Ilirskim provincam. Težko mi je pri srcu ob zavesti, da bi se moral odpovedati čredi, ki jo pasem že 26 let. Odtrgajo mi jo lahko le neizogibne politične odločitve, vendar sem prepričan, da francoska vlada ne bo vztrajala pri takšni zahtevi. Zato celovski knezoškof prosi Kavčiča, naj se ponovno pozanima pri vladi, če res vztrajajo pri spremembi škofijskih meja. Od tega odgovora bo odvisna moja odločitev, zaključiti celovski knezoškof svoje pismo in še doda, da takšne spremembe niso dovoljene brez soglasja Svetega sedeža.⁹

Ko je ljubljanski škof Kavčič celovškemu knezoškofu 28. januarja 1812 sporočil, da je ljubljanski gubernij trdno odločen izpeljati uskladitev cerkvenih in državnih mej, je celovski škof posredoval še pri beljaškem intendantu. Čeprav ta spremembam ni bil naklonjen (pismo celovškega knezoškofa Kavčiču 19. februarja 1812), je osrednja vlada vztrajala pri svoji prvotni odločitvi. 26. marca 1812 je nato celovski knezoškof izročil začasno jurisdikcijo nad zahodno Koroško ljubljanskemu škofu. Dokončna odločitev je po cerkvenem pravu itak pridržana papežu.¹⁰ Škof Kavčič je nato 4. aprila 1812 za svojega generalnega vikarja na Koroškem in Tirolskem imenoval najprej beljaškega župnika in dekana Mihaela Drockerja, 23. septembra istega leta pa ga je zamenjal župnik in dekan v Feldkirchnu, Janez Zopot. Istočasno je prenehala jurisdikcija briksenskega vikarja v Lienzu. Obe dekaniji sta postali podrejeni škofovemu vikarju Zopotu v Feldkirchnu.¹¹

Popravek meje na Soči med Ilirskimi provincami in Italijanskim kraljestvom leta 1811 je imel za posledico tudi cerkvenoupravno prilagoditev tega ozemlja. 2. oktobra 1812 je cesarski odlok Kanalsko dolino, ki je formalno še vedno pripadala celovski škofiji, in vikariat Bela peč iz ljubljanske škofije, dodelil videmski škofiji. Spremembo, ki je povzročila ogorčeno reakcijo celovškega škofa, je 31. oktobra 1812 potrdil videmski nadškof Baldassare Rasponi. Pismeni protesti celovškega škofa ljubljanskemu škofu in videmskemu nadškofu so ostali brez odmeva, saj sta bila oba cerkvena dostojanstvenika nasproti vladnim odredbam brez moči.¹²

Stvari pa so se začele spreminjati z nezadržnim upadanjem Napoleonove moči, ki ga je sprožil njegov pohod na Rusijo leta 1812. 12. avgusta 1813 se je Avstrija pridružila protifrancoski koaliciji in napovedala vojno Franciji. V jeseni istega leta so avstrijske čete zasedle severni del Ilirskih provinc, celotno ozemlje pa do junija 1814. 13. oktobra 1813 je prišel v Ljubljano civilni in vojaški guverner Krištof Lattermann in v imenu avstrijskega cesarja prevzel oblast v severnem delu Ilirskih provinc. S prvim pariškim mirom 30. maja 1814 se je Francija Ilirskim provincam odrekla. Avstrija jih je nato 23. julija pridružila (anektirala) svojemu ozemlju. Pridružitve Ilirskih provinc Avstriji je 9. junija 1815 mednarodno priznal tudi dunajski kongres.¹³

Zaradi spremenjenih političnih razmer je nastala zmeda v dekanijah na Tirolskem in Koroškem, ki so bile v času Ilirskih provinc priključene ljubljan-

⁹ NSAL, Ilirija, fasc. 1.

¹⁰ NSAL, Ilirija, fasc. 1.; Lokal- und Personal-Stand der Diözes von Laibach mit Anfang des Jahres 1813, Laibach 1813.

¹¹ NSAL, Ilirija, fasc. 1 in 2; Spisi IV./27, fasc. 5; Exhibiten und Expedit-Protokoll de anis 1809–1814 (citirano: Protokoll 1809–1814).

¹² NSAL, Ilirija, fasc. 1; Viktor STESKA, Ilirska Koroška v ljubljanski škofiji, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, 16 (1906), 53–70.

¹³ Branko REISP, n. d., 126.

ski škofiji. Celovski škof je 2. decembra 1813 zahteval od Ljubljane del svoje škofije nazaj in začel istočasno izvajati pritisk na generalnega vikarja Janeza Zopota, kateremu je obljubil kanonikat in mesto ravnatelja bogoslovja v Celovcu.¹⁴ 24. decembra istega leta je briksenski konzistorij preprosto sporočil v Ljubljano, da je z ozirom na spremenjene politične razmere ponovno prevzel v svojo oskrbo dekaniji Lienz in Sillian. Večina duhovščine je odločitev pozdravila in se je uprla nadaljnji pokorščini generalnemu vikarju v Feldkirchnu.¹⁵ Podobno gesto celovskega škofa je preprečil dvorni odlok 29. januarja 1814, ki je grajal samovoljno združenje Ilirske Koroške s celovško in tirolskih dekanij Lienz in Sillian s briksensko škofijo.¹⁶ Clemens Lothar Wenzel grof Metternich si je kot minister za zunanje zadeve prizadeval ohraniti od Napoleona umetno ustvarjeno politično tvorbo in ji dati status Ilirskega kraljestva¹⁷ (ta naslov se je nato dejansko tudi pojavil med ostalimi naslovi avstrijskega vladarja). Skupaj s političnimi naj bi ostale nespremenjene tudi škofijske meje. Priključene tirolske in koroške dekanije naj torej še naprej ostanejo v ljubljanski škofiji.

Medtem je 17. marca 1814 ljubljanski škof Kavčič umrl. Ker je celovski škof leta 1812 izročil začasno jurisdikcijo koroških župnij škofu Kavčiču »ad personam«, nove razmejitve pa nato Sveti sedež ni odobril, je škof Reiffenscheid ponovil svoje zahteve, da se koroške župnije po Kavčičevi smrti vrnejo v celovško škofijo. Tej zahtevi je 5. julija 1814 ugodil generalni gubernij in takšno rešitev priporočil cesarju. 14. julija je nato cesar Franc ukazal ponovno združitev gornjekoroških dekanij s celovško škofijo.¹⁸ Ljubljanski ordinariat je nato 16. julija 1814 prosil deželnega glavarja Ilirske Tirolske, naj posreduje pri cesarju, da se tudi dekanija Windisch-Matrei vrne salzburškemu nadškofu, dekaniji Lienz in Sillian pa briksenskemu škofu. Ljubljanski škofijo je v tem času do imenovanja novega ljubljanskega škofa (Avguštin Gruber, imenovan 25. junija 1815, papež potrdi imenovanje 22. julija 1816, posvečen za škofa na Dunaju 8. septembra 1816, slovesno umeščen v Ljubljani 10. novembra 1816) vodil kot kapitularni vikar ljubljanski stolni dekan in Kavčičev generalni vikar Jurij Gollmayer. 18. avgusta 1814 je dvorni dekret določil, da preneha sodnost ljubljanskega škofa na Tirolskem. 19. novembra je nato ljubljanski ordinariat izročil dekaniji Lienz in Sillian briksenskemu škofu in dekanijo Windisch-Matrei salzburškemu nadškofu. Istočasno so izročili župnijo Motnik lavantinski škofiji. Tako je imela ljubljanska škofija zopet isti obseg, kot ga je imela pred francosko upravo.¹⁹

Podobnih pretresov v južnem delu Ilirskih provinc ne poznamo. Politična oblast v času Ilirskih provinc ni posegla v cerkvenoupravno strukturo v Civilni Hrvatski, Istri in Dalmaciji, čeprav se tudi tu škofijske meje niso ujemale z državnimi. Prebivalci Civilne Hrvaške in Dalmacije so občutili francosko okupacijo predvsem kot politično nasilje. Dalmacija je namreč že na mirovnih pogajanjih v Campoformiu leta 1797 zahtevala združitev s Hrvaško, vendar je Dunaj takšni odločitvi nasprotoval.²⁰ Zanimivo pa je, da je postal zagrebški škof Maksimilijan Vrhovac (1787—1827) kot banov namestnik vodja oboroženega upora proti Francozom.²¹ Spremembe političnih meja v okviru svoje škofije pa očitno sploh ni upošteval. Cerkvene razmere v Istri in Dalmaciji so

¹⁴ NSAL, Ilirija, fasc. 1; Protokoll 1809—1814.

¹⁵ NSAL, Ilirija, fasc. 1; Protokoll 1809—1814.

¹⁶ NSAL, Ilirija, fasc. 1 in 2; Spisi IV./27, fasc. 5; Protokoll 1809—1814.

¹⁷ Arthur G. HAAS, Metternich, Reorganization and nationality 1813—1818. A story of foresight and frustration in the rebuilding of the Austrian empire, Wiesbaden 1963 (Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte Mainz, Band 28), 97—101, 175—181. Haas je v svojem delu podrobno razčlenil tudi dileme, katere dežele naj sestavljajo Ilirsko kraljestvo. Cesar se npr. ni bil pripravljen odreči naslovu kralj Dalmacije. To pa je istočasno pomenilo, da Dalmacija ne more ostati del Ilirskega kraljestva.

¹⁸ NSAL, Ilirija, fasc. 1 in 2; Spisi IV./27, fasc. 5; Protokoll 1809—1814.

¹⁹ NSAL, Ilirija, fasc. 1 in 2; Spisi IV./27, fasc. 5; Protokoll 1809—1814.

²⁰ Josip BUTURAC - Antun IVANDIJA, n. d., 219 in 269.

²¹ Maksimilijan VRHOVAC, Dnevnik-Diarijum, Svesak 1 (1801—1809), Zagreb 1987, pripravila in komentar Metod HRG - Josip KOLANOVIĆ, Škofov življenjepis Dragutin PAVLOVIĆ (Croatica Cristiana, Fontes 2), XXXIII. in LXVII.

ostale nerešene tudi po razpadu Ilirskih provinc. Uredila jih je šele bula papeža Leona XII. Locum beati Petri²² z dne 30. junija 1828, ki je nastala na podlagi temeljite študije razmer goriškega škofa Jožefa Wallanda (škof 1818—1830, nadškof 1830—1834). Reforme, ki jih je določila papeška bula, sta nato uresničila goriški škof Walland in ljubljanski škof Anton Alojzij Wolf (1824—1859) kot papeževa zastopnika leta 1830.

Zusammenfassung

KIRCHENADMINISTRATIVE ORGANISATION DER ILLYRISCHEN PROVINZEN 1809—1813

France Martin Dolinar

Die Gründung der Illyrischen Provinzen am 14. Oktober 1809 hatte auch auf dem Gebiet der Kirchenverwaltung im Norden des neuen Staates Veränderungen zur Folge. Am 23. September erhob nämlich das Ljubljanaer Gubernium beim Bischof von Ljubljana (Laibach), Anton Kavčič, die Forderung, die Grenzen des Bistums mit den neuen Staatsgrenzen in Einklang zu bringen. Bischof Kavčič ersuchte deshalb in einem Schreiben vom 26. September 1811 die Bischöfe von Salzburg, Brixen und Klagenfurt (Gurk), ihm die Jurisdiktion in jenen Pfarren ihrer Bistümer abzutreten, die politisch den Illyrischen Provinzen zugewiesen worden waren. Der Brixener Bischof Karl Franz Graf Lodron (am 5. Oktober 1811) und der Gurker Bischof Franz Salm-Reiffenscheid (am 21. Januar 1812) widersetzten sich einer jeglichen Änderung der Bistumsgrenzen mit großer Entschiedenheit, während der Erzbischof von Salzburg Hieronymus Graf Colloredo am 18. November 1811 Kavčič die zeitweilige Jurisdiktion über das Dekanat Mattrey übergab. Dabei betonte er ausdrücklich, daß die letzte Entscheidung über eine Änderung der Bistumsgrenzen dem Papst vorbehalten bliebe. Auf das Drängen des Guberniums hin mußten auch der Brixener und der Klagenfurter Bischof einlenken. Am 24. September 1811 wurden vom Brixener Bischof die Dekanate Lienz und Sillian unter die zeitweilige Verwaltung Kavčičs überstellt, am 26. März 1812 vom Gurker Bischof noch die Dekanate Westkärntens. Für diese Dekanate ernannte der Bischof einen besonderen Generalvikar (zunächst den Dekan in Villach, dann den in Feldkirchen). Nach dem Zerfall der Illyrischen Provinzen forderten die betroffenen Bischöfe ihre Pfarren zurück. Der Wiener Regierung war an einer erneuten Änderung der Bistumsgrenzen zunächst nicht gelegen. Auf eine Empfehlung der politischen und kirchlichen Behörde in Ljubljana gab der Kaiser am 14. Juli 1814 seine Zustimmung, daß die Bistümer Brixen, Salzburg, Klagenfurt und Ljubljana wieder dieselben Grenzen erhalten sollten wie vor der Gründung der Illyrischen Provinzen. Die einzige Ausnahme bildeten das Kanaltal (aus dem Klagenfurter Bistum) und das Vikariat Weissenfels (aus dem von Ljubljana), die auch nach der Aufhebung der Illyrischen Provinzen beim Erzbistum Udine blieben.

²² France Martin DOLINAR, Slovenska cerkvena pokrajina, Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 11, Ljubljana 1989, dokument št. 28.

O ČEM SMO PISALI...

... pred štirimi desetletji?

Vprašanje arhivov ne more zanimati samo zgodovinarjev, zlasti onih, ki se bavijo z znanstvenim raziskovanjem, temveč mora zanimati tudi širše kroge naše javnosti, zlasti tudi organe naše ljudske oblasti. Arhivi namreč nimajo pomena samo za historike, ker zbirajo, urejajo, hranijo in omogočujejo znanstveno uporabo onih pisanih dokumentov naše preteklosti, ki so res važni in zaslužijo, da se hranijo in študirajo, temveč imajo tudi velik politični in upravni pomen.

(France Škerl, O perečih vprašanih naših arhivov, ZČ 2-3/1948—49, str. 165—166)

... pred tremi desetletji?

Na Kranjskem je bil najbolj razširjen tako imenovani rumeni ribniški krompir, ki je prišel v letih 1810—1815 iz okolice Reke na Ribniško. Ta vrsta krompirja je v nekaj letih povsem spodrinila prvotno razširjeno rdečkasto sorto. Krompir so navadno pred setvijo razrezali na kose in so le redkokdaj sadili celega; v času lakote v letih 1816/17 pa so sadili le očesa. Zaradi krompirjeve bolezni je Kmetijska družba priporočala, naj sadijo zaradi večje odpornosti cel krompir.

(Marjan Britovšek, Uvajanje novih kultur na Kranjskem v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja, ZČ 12-13/1958—59, str. 123)

... pred dvema desetletjema?

Kod Slovenaca je uoči rata u odnosu prema Talijanima jedno od najvažnijih pitanja bio Trst. U njemu je iz godine u godinu jačao slovenski element, razvila se ondje slovenska buržoazija i jak proletarijat, tako da se očekivalo da će s vremenom Slovenci u Trstu ne samo postići ravnopravnost s Talijanima nego postati ondje i dominantan ekonomski i politički faktor. Medju Slovencima je u to vrijeme misao ujedinjenja Južnih Slavena bila već jako razvijena.

(Dragovan Šepić, Slovenci i jadransko pitanje u prvom svjetskom ratu, ZČ 23/1969, št. 3-4, str. 257)

pred desetletjem?

Skoraj vsi slovenski narodno-politični programi od prvega programa Zedinjene Slovenije 1848 so vključevali tudi zahtevo oziroma željo po povezavi s Hrvati, včasih kar širše nediferencirano z Jugoslavani. Dejansko lahko rečemo, da je v slovenskem političnem življenju povezava s Hrvati pomenila jugoslovansko koncepcijo, da se je za Slovence ta začenjala na Sotli. Iz povezave s Hrvati, zlasti tistimi v ugodnejšem položaju v banovini, so hoteli Slovenci črpati moč in podporo v svojem izjemno težkem političnem boju z imperializmom dunajskih krogov.

(Janko Prunk, Slovensko-hrvaški odnosi 1914—1918 in jugoslovansko zedinjenje, ZČ 33/1979, št. 4, str. 585)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ!

Irena Gantar Godina

NOVOSLOVANSKA IDEJA IN SLOVENC

I.

Češka je imela ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja med Slovani v monarhiji gotovo največji ugled in vpliv, obenem pa je nudila zgled, kako se aktivno in učinkovito zavzemati za svoje nacionalne zahteve. Kot zgled je Češka nastopala tudi s svojo gospodarsko in kulturno razvitostjo, tako da so tudi ideje, ki so prihajale odtod, praviloma vedno našle odmev tudi v drugih delih monarhije. Ena takih idej je bila ideja neoslavizma/novoslovanstva,¹ ki je temeljila na prepričanju, da se morajo Slovani upreti nemški agresiji skupaj z Rusijo kot največjo samostojno slovansko državo. Sam izraz je prvi uporabil ruski publicist M. M. Fedorov, sicer tudi finančni minister, ki je izdajal slovansko naravnani časopis 'Slovo'; sodeloval je pri ustanavljanju Društva za slovanske vede v Petrogradu, pa tudi na vseh sestankih in shodih novoslovanov.

Med češkimi politikami pa je bil dr. Karel Kramář² eden prvih, ki je videl v sodelovanju z Rusijo velike možnosti za zaščito in uveljavitev slovanstva nasproti nemštvu. Kramář je bil sprva član Masarykove realistične skupine, že 1893 je skupaj z Masarykom, Gollom in Kaizlom vstopil v Mladočeško stranko. Kmalu je med Masarykom in Mladočeško stranko prišlo do razkola, tako da je ta iz stranke izstopil, Kramář pa je v okviru stranke svojo politično dejavnost osredotočil na snovanje t. i. nove češke politike. Že 1896 je na Dunaju izdal delo »Das Böhmische Staatsrecht«, v katerem se je zavzemal za dosledno upoštevanje češkega državnega prava, za češke zgodovinske pravice, to je, za legitimnost čeških zahtev po češkem kraljestvu. S parlamentarno krizo, ki so jo izzvale Badenijeve jezikovne reforme in nemške reakcije nanje, je v članku »Prihodnost Avstrije« v Revue de Paris leta 1899 nakazal, kako si predstavlja novo češko politiko.³ Le-ta naj bi bila nujna zaradi nemškega radikalizma, ki ogroža predvsem Slovane v Avstriji, obenem s tem pa ogroža obstoj in prihodnost Avstrije same. Nova češka politika naj bi temeljila predvsem na tesnejši povezavi Avstrije z Rusijo, kar bi bistveno olajšalo položaj Slovanov v monarhiji. O tem je pisal tudi v Pripombah k češki politiki,⁴ kjer se je zavzel tudi za gospodarske zveze med Avstrijo in Rusijo. Po letu 1905, ko je Rusija postala ustavna monarhija, se je zdela Kramářeva ideja sodelovanja vseh Slovanov že bolj uresničljiva. Zato si je prizadeval za čim tesnejše stike z drugimi slovanskimi politikami in izobraženci, kar je bilo toliko lažje, ker je bila njegova žena Rusinja.⁵

¹ O novoslovanstvu je v češki historiografiji veliko napisanega. Med najpomembnejša dela sodi Zbornik Slovanství v narodním živote Čechů a Slováků, urednik V. Sliastný, Praha 1888; prav tako Otto Urban, Česka společnost 1848—1918, Praha 1982. Veliko del obravnava novoslovanstvo v okviru prikaza Kramářeve politične dejavnosti v Mladočeški stranki. Zelo uporabno in zelo informativno je delo, ki ga je 1957 izdal Hans Kohn, Panславism, Vintage Books, New York, ki novoslovanstvo idejno obravnava v okviru celotne slovanske problematike. Najbolj celovito je novoslovanstvo gibanje in idejo predstavil Paul Višný v monografiji »Neo-Slavism and the Czechs«, Cambridge University Press, Cambridge 1977.

V slovenski historiografiji nisem zasledila posebne obravnave tega vprašanja; najbolj zgoščeno informacijo o novoslovanški ideji je podal Vasilij Melik v spremni besedi k Hrbarjevimi spominom: Ivan Hrbar, Moji spomini, II. del, Ljubljana 1984, str. 619—661.

² Dr. Karel Kramář, 27. 12. 1860—26. 5. 1937, Obiskoval je univerzi v Berlinu in Strassburgu. Leta 1884 je doktoriral iz prava na Karlovi univerzi v Pragi. Studiral je tudi v Parizu in Londonu; bil je prvi Čeh, ki je študiral na pariški L'école des sciences. Vpliv Kramářa in Mladočeške stranke na Slovence bi zaslužil posebno obravnavo.

³ André Chéradame, Evropa a otázka rakouska na prahu XX. století, V Práze 1901, str. 27.

⁴ Karel Kramář, Památky české politice, Praha 1906.

⁵ Josef Kalvoda, The Genesis of Czechoslovakia, East European Monographs, Boulder, Columbia University Press, 1986, str. 15.

Po letu 1903 se je dokaj radikalno spremenila ruska zunanja politika. V večji meri se je obrnila k slovanskim narodom. K temu so poleg zunanjepolitičnega položaja prispevali tudi nekateri — sicer redki — ruski izobraženci, ki so nastopali proti povezovanju Rusije z Nemčijo. Rezultat nove, proslovanske usmeritve Rusije sta bili malo kasneje ustanovljeni dve slovanski društvi. Prvo je bilo v Moskvi Društvo za slovansko kulturo, drugo v Petrogradu Društvo za slovanske vede. V Rusiji so bila tudi vedno glasnejša opozorila ruski politiki, naj si Rusija med Slovani ponovno pridobi zaupanje; poudarjali so, da Rusija ne namerava Slovanov ne ovirati ne omejevati pri njihovem kulturnem in gospodarskem razvoju. Veliko teh sprememb v zunanji pa tudi notranji politiki je bilo v tesni povezavi s politiko Petra Stolypina, ruskega ministrskega predsednika od 1906 do 1911. Kramař je veliko sodeloval s Stolypinom, ki ga je načelno vseskozi podpiral, toda mnogi slovanski politiki in izobraženci tega sodelovanja niso odobraval.

Za prvo obdobje novoslovanskega gibanja je bilo sodelovanje s Poljaki gotovo med najpomembnejšimi. Med Poljaki, ki so bili poleg Čehov najštevilnejši slovanski narod v monarhiji, je bila slovanska ideja sicer vseskozi prisotna, toda med nekaterimi izobraženci (z duhovščino), precej nepopularna. Poljaki so vztrajali pri poudarjanju državnega prava in katolištva, ki da je ogroženo s strani ruske politike. Eden prvih, ki je videl v povezovanju Slovanov predvsem zaščito proti germanizaciji, je bil Feliks Koneczni, urednik lista *Swiat Slowianski*⁶ in kustos Jagellonske biblioteke. Še pomembnejši je bil v tem smislu duhovni oziroma politični preobrat Romana Dmowskega, sprva predstavnika najbolj ekstremnega poljskega nacionalizma. Dmowski je še leta 1895 stal na strogo nacionalističnem stališču. Zavzemal se je za Veliko Poljsko, ki bi nastala z odvzemanjem ozemlja Avstriji, Prusiji in Rusiji. Po letu 1905 je na spremembo njegovega stališča vplivala spremenjena politika Rusije do Poljakov, pa tudi spoznanje, da je za Poljake mnogo nevarnejša velikonemška politika.

Ideja slovanske vzajemnosti je bila tradicionalno popularna tudi na Hrvaškem. Stjepan Radić⁷ je že 1895 zagovarjal tezo o slovanski vzajemnosti, sprva s stališča Masarykovega pojmovanja slovanske ideje, kasneje pa je stališče spremenil in aktivno sodeloval na prvem novoslovanskem kongresu v Pragi. S Kramařem so skoraj od vsega začetka sodelovali tudi nekateri drugi hrvaški politiki, na primer Tresić-Pavičić, Mandić in Ljuba Babić-Gjalski. Tudi med hrvaško Napredno omladino je bilo nekaj simpatizerjev novoslovanske ideje, saj so menili, da bi lahko to idejo prenesli tudi na jugoslovanske razmere. Mirjana Gros trdi, da je prav ideja novoslovanstva med Napredno omladino še okrepila jugoslovansko.⁸

Tudi Slovaki so imeli nekaj povezav s slovanstvom.

Ukrajinci so bili v posebnem položaju: v novoslovanskem gibanju niso hoteli sodelovati predvsem zaradi ruske in avstrijske politike. Ruska politika je Ukrajincem omejevala vsakršen političen, gospodarski in kulturni razvoj. Avstrijska politika je dajala »svojim« Ukrajincem ravno toliko koncesij, da so bili s tem do neke mere zadovoljni; kljub temu so bili konflikti s Poljaki prevladujoči in Taaffejevo priznanje avtonomije Poljakom in poljskega jezika kot uradnega, je te konflikte še poglobilo. Značilna je izjava ukrajinskega zgodovinarja Mihaila Hruševskega, ki je bil od 1894 profesor ukrajinske zgodovine na Univerzi v Lvovu ter urednik glasila Društva Ševčenko (*Zapysky*).

⁶ *Swiat Slowianski* je začel 1901 izdajati »Slovanski klub« v Krakovu; prvi urednik je bil Marian Sdzlechowski, kasneje je uredništvo prevzel Feliks Koneczni.

⁷ Radić se je že v Hrvatski Misl, ki jo je izdajal v Pragi leta 1896, zavzemal za povezave Hrvatov z ostalimi slovanskimi narodi, po vrnitvi v Zagreb (1902) pa je izdal brošuro »Kako ćemo iz našega zla u dobro«; tu je predvsem poudaril, da so Hrvati usodno povezani s Srbi na eni strani, na drugi strani pa s Slovenci in Bolgari. »Od narodne sloge da prijedemo na slavensko bratimstvo s Cesima i Slovacima, s Poljacima i s Rusima, a napokon da tu svoju narodnu i slavensku politiku okrunimo iskrenom i trajnom ljubavlju k plemenitomu i jakomu ruskomu stricu.« (Stjepan Radić, *Politički spisi*, Znanje, Zagreb 1971, str. 23).

⁸ Mirjana Gros, *Hrvatska napredna omladina*, *Historijski zbornik*, Zagreb 1972, str. 88.

»Bistvo novoslovanstva je v tem, da je naperjen proti nemškemu narodu. Toda ta narod ni storil Ukrajincem nič slabega. Zakaj bi se ti, ki jih zatirajo Poljaki in Rusi, borili proti Nemcem? Protinemško novoslovanstvo je naperjeno proti zahodni civilizaciji, ki pa je Ukrajinci ne bomo nikoli opustili. Novoslovanstvo je orodje reakcije, mi pa smo bili vedno na strani napredka.«⁹ Kljub temu je bil eden prvih Kramařevih sodelavcev Ukrajinec Glibovicki,¹⁰ ki pa je spadal v t. i. skupino »rusofilov«.

Tudi med Slovani, ki niso živelj v okviru monarhije, so bile težnje pō te-snejšem sodelovanju s slovanskimi narodi dokaj izrazite, zlasti med Srbi. V Srbiji se je 1903 radikalno spremenila tako notranja kot zunanje-politična usmeritev. Odpor do avstrofilstva je bil sprva prisoten predvsem med inteli-genco, kasneje pa je nujnost povezovanja spoznala tudi politika. Pomembna je bila zunanje-politična preusmeritev na Rusijo, kar je bilo predvsem v ru-skem interesu — tako s stališča utrjevanja pravoslavja kot s stališča izrivanja avstrijskega vpliva na Balkanu. Med najbolj dejavnimi je bila srbska akadem-ska mladina v Beogradu, ki je delovala predvsem za osvoboditev Srbov izpod avstrijske oziroma ogrske nadvlade. Bila je pod precejšnjim vplivom anarhi-stičnih idej iz Rusije. V svojem listu »Slovenski Jug« so natisnili svoje politične zahteve: 1. Balkan balkanskim narodom na najširši liberalno-humanitarni osnovi; 2. Ta princip se da izvesti le združeno s slovanskim in anglo-romanskim blokom; 3. Dokler je Rusija avtokratska in pravoslavna, dokler ne priznava Poljski polne politične avtonomije, dokler Rusija hodi z oficijelno Avstrijo, je nemogoče rešiti vseslovansko vprašanje.«¹¹ Kot dokaz, da Rusija še ni pripravljena na enakopravno sodelovanje, so v »Slovenskem Jugu« ponatisnili »vseslo-vanski program«, ki ga je objavil list »Rossija«: »1. Slovanski narodi se imajo podčinjati ruski oblasti. 2. Poljsko vprašanje je rusko-poljsko vprašanje ter ne briga ostalih Slovanov. 3. Poljaki se imajo v interesu Slovanstva okleniti Ru-sije. 4. Slovani potrebujejo veliko, pravoslavno avtokratsko državo.«¹² Objava teh zahtev je tedaj pa tudi kasneje mnogim nasprotnikom sodelovanja z Rusijo služila kot dokaz za ruski hegemonizem in njeno nepripravljenost, priznati drugim Slovanom pravico do samostojnega razvoja. Kljub temu so tudi srbski predstavniki sodelovali v novoslovanskem gibanju. Tudi med Bolgari je bilo v tem času vedno več simpatij do slovanske vzajemnosti. Sprva je sodelovanje potekalo predvsem na področju dijaških in študentskih stikov, kasneje so se pojavili tudi interesi za sodelovanje na gospodarskem in kulturnem področju. Tudi v Bolgariji je bilo ustanovljeno Slovansko dobrotvorno društvo, ki pa je bilo usmerjeno predvsem na sodelovanje z Rusijo. Idejo slovanske vzajemnosti so v Bolgariji podpirali predvsem redki izobraženci, in to ni bila uradna po-litika.

Na Slovenskem so bile simpatije do Češke in do slovanske ideje vseskozi prisotne. Ideja sodelovanja z drugimi Slovani oziroma ideja slovanske vzajem-nosti je bila zapisana v programih obeh meščanskih strank, prav tako v pro-gramu skupine realistov¹³ in v programu Narodno-radikalnega dijaštva.¹⁴ Med najbolj dejavnimi na tem področju sta bila gotovo Ivan Hribar in Fran Pod-gornik. Ivan Hribar je že 1884 skupaj z Ivanom Tavčarjem začel izdajati list »Slovan« (izhajal do 1887). Z njim je želel Slovence »natančneje seznanjati z razmerami pri drugih slovanskih narodih, ter tako buditi v njih čut za slo-

⁹ Hans Kohn, Panslavism, str. 249. O Ukrajincih tudi Robert A. Kann, The Multinational Empire, Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, Vol. I., pogl. XIII, Colum-bia University Press, New York, str. 318–332.

¹⁰ M. Glibovicki (pisano tudi Hilbovicki) in A. Markov sta bila predstavnika Ukrajincev v avstrijskem parlamentu. Hribar ju v spominih označuje kot »Rusa« — Moji spomini, I. del, Ljub-ljana 1983, str. 221.

¹¹ Rdeči prapor, 20. 6. 1908, št. 49.

¹² Prav tam.

¹³ Kaj nočemo — Poslanica slovenski mladini, Ljubljana 1901, str. 13.

¹⁴ V Resoluciji s 1. shoda 1905 v Trstu je navedena predvsem želja pō obiskovanju slovan-skih univerz.

vansko vzajemnost«...¹⁵ Hribar je propagiral učenje slovanskih jezikov, zlasti ruskega, spodbujal obiskovanje slovanskih dežel. Veliko je pripomogel k ustanovitvi ruskih »krožkov«, v okviru katerih naj bi slovenski dijaki prebirali slovansko, zlasti rusko literaturo. Kot je ugotovil Hribar sam, je na ta način dosegel »razveseljive uspehe na poprišču slovanske vzajemnosti in kar se tiče odgoje v smeri slovanskega ponosa«...¹⁶ Tudi Fran Podgornik je s svojim listom 'Slovanski svet' propagiral predvsem Rusijo in njen pomen za ostale Slovane, obenem s tem pa tudi slovansko bogoslužje.¹⁷

II.

Predhodnica in spodbuda za začetek razmišljanj o novem, drugačnem slovanskem povezovanju je bila gotovo manifestacija, ki so jo Čehi 1898 organizirali v Pragi. To je bilo zborovanje ob stoletnici rojstva Františka Palackeга ter ob 50-letnici prvega vseslovskega shoda v Pragi leta 1848. V okviru številnih kulturno-političnih in znanstvenih manifestacij je bil takrat tudi 1. časnikarski shod, ki se ga je udeležil tudi Ivan Hribar in bil celo predsedujoči. Sam se shoda spominja in izvolitev za predsednika razlaga z dejstvom, da je bilo njegovo ime med Čehi takrat že tako znano (pa tudi v slovanskem svetu sploh) »da se je sklicateljem shoda samo po sebi umevno zdelo, da mu predsedujem jaz. Res sem bil soglasno izvoljen...«¹⁸ Za samo gibanje oziroma za Kramařevo vizijo povezovanja Slovanov in Avstrije z Rusijo je bila pomembna tudi prisotnost ruskega odposlanca Komarova, ki je v svojem govoru poudaril rusko solidarnost z bojem Slovanov proti nemštvu ter obenem izrazil tudi upanje, da bodo Slovani nekega dne uspeli preseči vse razlike, ki jih trenutno razdvajajo, ki pa bi jih morale v bistvu združevati. Konkreten rezultat tega shoda je bila odločitev, da začnejo v Pragi izdajati novo glasilo, Slovanský Přehled; katerega urednik je postal Adolf Czerný. List je bil namenjen predvsem seznanjanju Slovanov z dogodki z vseh področij v slovanskem svetu, hkrati pa naj bi poudarjal in pospeševal idejo slovanske vzajemnosti. Toda kljub optimističnim tonom v Pragi 1898 se je stara ideja slovanske vzajemnosti vseeno izkazala kot neučinkovita v boju proti nemški agresivnosti, medtem ko je bila za konkretno delo še vedno preveč abstraktna. Obenem pa so bili do slovanske ideje in njene povezave z Rusijo še vedno zelo kritični, predvsem pa do Rusije nezaupljivi. Idejo ponovnega »prevrednotenja« slovanske vzajemnosti je z novim geslom »svoboda, bratstvo, enakost« formuliral Kramař, ki je po dogodkih v Rusiji leta 1905 pričakoval drugačno rusko zunanjo in notranjo politiko. Zlasti je pričakoval drugačno nacionalno politiko, ki bi Slovanom omogočala učinkovitejši odpor proti germanizaciji oziroma nemškemu Drang nach Osten.

Manifestacija, ki je še dodatno spodbudila Kramařa in njegove somišljenike k razmišljanju o novem vseslovskem gibanju, je bil 5. sokolski zlet julija 1907 v Pragi. Zlet je bil pomemben tudi zato, ker se ga je udeležilo precejšnje število ruskih politikov in kulturnih delavcev; udeležili so se ga takorekoč predstavniki vseh slovanskih narodov z izjemo Poljakov, ki so istočasno organizirali svoj zlet v Lvovu. V Pragi so bili tudi Slovenci, Ivan Hribar, Ivan Sernek in Otokar Rýbař. Manifestacija je močno odmevala tudi na Slovenskem. Najobširneje je o tem poročala goriška Soča, kjer so poudarili, da je zlet še potrdil prepričanje o potrebi po širšem in tesnejšem sodelovanju Slovanov.¹⁸

Skoraj istočasno je, kot navaja v Spominih Ivan Hribar,¹⁹ ruski profesor Borzenko z univerze v Odessi namenil večjo vsoto denarja za to, da bi se vsako

¹⁵ Hribar, Spomini I., str. 106.

¹⁶ Nav. d., str. 183.

¹⁷ Fran Podgornik je od 1889 do 1898 izdajal revijo Slovanski svet, leta 1901 je bil izdajatelj lista Glas, ki sta ga na Dunaju izdajala Stjepan Radić in Svetozar Pribičević. O Franu Podgorniku glej Janko Pleterški, Jugoslovska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade, Zgodovinski časopis 1975, str. 263–275.

¹⁸ V. vsesokolski zlet v Pragi, Soča, 22. junij 1907.

¹⁹ Hribar, Spomini I., str. 221.

leto »vršili sestanki zastopnikov vseh slovanskih narodov...«. Njegovo dejanje je spodbudilo zastopnike vseh slovanskih parlamentarnih klubov, da so se zbrali na posvetovanju in se odločili za konkretno akcijo, s katero bi dokazali, da »slovanska solidarnost ni prazna beseda in ne utopija...«.²⁰ Že na drugi seji so se zbrali odposlanci Čehov, južnih Slovanov, Poljakov in Rusov. Slovence so zastopali Hribar, Krek, Roblek in Štrekelj, pa tudi Mandić, ki je bil sicer Hrvat, a je zastopal slovenski istrski volilni okraj. Za predsednika so izvolili Hribarja, podpredsednika sta bila Kramař in Glibovicki. Tajnik je postal Tresić-Pavičić. Iz Hribarjevega poročila o sestanku je razvidno, da si poslanci niso bili enotni glede zamisli o slovanskih shodih; medtem ko so večinoma podprli Kramařevo zamisel, naj bi bili shodi čim pogosteje, je Poljak Tomaszewski trdil, da sedanji sestanki zadoščajo. Kramař se je zavzemal za čim širšo sestavo sestankov, na katerih naj bi sodelovali vsi sloji prebivalstva. Prav tako je poudaril potrebo, da imajo shodi čimbolj slovanski značaj. Menil je, da ne bi smeli in bi bilo tudi nevarno, če bi na sestanke vabili poslance ogrskega ali nemškega državnega zbora. V tem primeru bi poznanski Poljaki ali Slovani na Ogrskem »čutili železne pesti svojih vlad...«.²¹ Svoj program je v tem času Kramař imenoval »novi veliki program«, katerega temelj naj bi bila »dogma«: enakost, svoboda, bratstvo vseh slovanskih narodov. Po tem, pogojno rečeno, ustanovitvenem sestanku, so se v podobni sestavi zbirali slovanski poslanci na rednih sestankih pri Kramařu v Pragi. Na enem takih sestankov so se dogovorili, da bodo pripravili prvo predposvetovanje v Petrogradu.

Hribarjeva dejavnost in Kramařeve ideje so močno odmevale tudi v slovenski javnosti. Slovenski, zlasti liberalni tisk je precej natančno spremljal razvoj novoslovanskega gibanja. Že leta 1907 je Naš list ponatisnil anketo, ki jo je leta 1906 razpisal češki literarni list Máj. V anketi so sodelovali mnogi kulturni in politični delavci iz večine slovanskih dežel. Glavna tema je bila seveda novoslovanska ideja. Postavljeni sta bili dve vprašanji: Ali je vzajemno delo slovanskih narodov v državi mogoče in v kateri smeri? In: Kako si predstavljate, da bi moglo biti vzajemno postopanje najpametneje urejeno? Uredništvo Našega lista je dodalo tudi misli nekaterih slovenskih politikov in izobražencev. Zanimivo je, da so skoraj vsi slovenski anketiranci videli največ možnosti na področju kulturnega sodelovanja. Tako je Anton Aškerc zapisal, da sicer priznava potrebo po skupnem delovanju na vseh poljih, toda »najbolj nujno je jezikovno vprašanje. Potreba je, da bi izobražen Slovan razumel druge in govoril v svojem jeziku. Tako bodo omogočeni potrebni kulturni stiki. Vse drugo je stvar primerne organizacije...«.²¹ Tudi Gustav Gregorin, odvetnik in izdajatelj tržaške Edinosti, je na slovansko vzajemnost gledal predvsem s kulturno-literarnega stališča. Poudaril je, da bi morali Slovani delovati za to, da »bi skupna slovanska izobrazba vnikla v slovansko družbo...«, zato je priporočal predvsem organizacijo skupnega slovanskega knjižnega trga, s pomočjo katerega bi se lahko širilo jezikovno znanje in pripravljala tla za določen način skupnega občevarja slovanske inteligence.²² Matija Murko, profesor slavistike na graški univerzi, se je zavzemal za skupen nastop na področju znanosti, literature in umetnosti. »Slovanska akademija in učena Društva bi se mogli sporazumeti glede delitve nalog in predočiti si skupno delo. Slavistične študije je treba povznesti (popularizacija slavističnega znanja po šolah). Urediti pouk v materinščini po srednjih šolah tako, da bi bili učenci naučeni lahko se po slovansko sporazumeti...«.²³ Trnovski župnik Ivan Vrhovnik je na novoslovansko idejo gledal predvsem s stališča narodnostnega vprašanja, tako slovenskega kot slovanskega nasploh. Poudaril je, da je v zgodovini dovolj dokazov za trditve, da je slovanstvo celota. »Preteklost priča, da je skupno slovansko posto-

²⁰ Nav. d., str. 222.

²¹ »Slovanska vzajemnost«, št. 17, 25. april 1908.

²² Prav tam.

²³ Prav tam.

panje mogoče. Vsaka ponemčena dušica je udarec za vse slovanstvo. Bilo bi treba »Šolske slovanske družbe« v državi...²⁴ Na gospodarski pomen povezovanja Slovanov sta opozorila predvsem Henrik Tuma in poslanec Josip Lenarčič, predsednik trgovske in obrtne zbornice. Lenarčič je trdil, da je za Slovane povezovanje »naravnost pogoj bodočega obstanka. Predvsem na gospodarskem polju. Pogoj je, da se zasigura sredstvo medsebojnega sporazumevanja. Dokler se Slovani sporazumevajo s pomočjo tujega jezika, ni mogoče nikako zedinjenje...«²⁵ Gospodarski problem je Tuma zastavil povsem drugače kot Lenarčič. Tumov odgovor je uredništvo označilo kot »historično-biološko stališče«; Tuma je poudaril, da je »naravna naloga Čehov in Jugoslovanov, da to napredovanje Nemcev zaustavijo. Obe skupini sta i po strani gospodarsko navezani druga na drugo... Idejno navdušenje pomaga gospodarskemu razvoju plemen. Naloga pride na organizacijo raznih kulturnih oddelkov.«²⁶ Že v tem obdobju je bil Tuma do Kramařeve in Hribarjeve dejavnosti precej zadržan, zlasti zaradi nezaupanja do Rusije, kar je leto kasneje povsem jasno izrazil v zapisih v Rdečem praporju. Seveda so se za gospodarsko sodelovanje zavzemali tudi ostali, neslovenski anketiranci, na primer František Prochaszka, ravnatelj Deželne banke v Pragi, pa gimnazijski ravnatelj iz Tarnowa R. Zawilinski, ki je priporočal predvsem »veliko slovansko trgovsko in industrielno zvezo...«²⁷

Med odgovori Slovencev je bil gotovo najzanimivejši Hribarjev, ki bi moral biti objavljen tudi v češkem Máju, toda, kot navaja Višný,²⁸ ga je poslal prepozno in je bil zato objavljen šele leta 1911. Hribar je v anketi poudaril, da morajo »Slovani v Predlitvi najtesneje sodelovati na vseh poljih, tudi v politiki. S Slovani druge državne polovice je možen skupen postop le na kulturnem in gospodarskem polju. Isto velja o vseh drugih Slovanih izven meja...«. Hribar je poudaril, da »ni res, da bi razlike v interesih med slovanskimi plemeni bile tako velike, da bi bil skupen politični nastop izključen. Nasprotno: potrebno je le najti točke, kjer se interesi stikajo in pokaže se, da je skupnih interesov mnogo več in mnogo važnejših kot pa drugih. Bilo bi dobro sestaviti v ta namen parlamentarni organ...«²⁹ Za nekaj podobnega se je zavzel v svojem odgovoru tudi Luka Svetec, ki je predlagal »skupno slovansko obrambo«, kajti »treba je priboriti prava za vsakega člana društva, radi tega je treba skupnega organizma...«. Za vsak narod Svetec predlaga Narodni svet, ki bi bil zastopan v osrednjem Slovanskem svetu.³⁰ Podobno sta razmišljala tudi dr. Josip Hergold, poslanec in predsednik češkega Narodnega sveta v Pragi, ter prof. Ivan Vladimír, državni poslanec iz Prage. Hergold je v anketi odgovoril: »Někdanja oblika slovanske vzajemnosti danes ne zadošča. Ideji je potreba realnejšega temelja. V praktičnem interesu Slovanov je, da bi dosegli politično moč v državi, kjer tvorijo večino. Doslej je to zabranjevala cepljenost sil. Sile je treba spojiti...«³¹ Še bolj določno kot Hergold je o političnem združenju govoril prof. Vladimír, ki je predlagal, naj se »slovanski državni poslanci v predlitavskem parlamentu združijo v jeden klub za posvetovanje in enotno nastopanje v skupnih, vseslovanskih zadevah in naj vsi slovanski klubi imajo skupni parlamentarni odbor...«³² Tudi Poljak Vladimír Milkowicz iz Černovic se je zavzemal za »Narodni svet slovanski«, pa tudi za skupen slovanski dnevnik, ki naj bi izhajal na Dunaju.³³ Seveda se je tudi Hribar dobro zavedal pomena gospodarskega sodelovanja in je dejansko zastavil svoj program sode-

²⁴ Prav tam.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Višný, str. 57; Hribarjev odgovor z naslovom *Slovanský postop* je bil objavljen v Máju 1911, str. 617–619 in 629–630.

²⁹ Naš list, št. 18, 2. maj 1908.

³⁰ Nav. d., št. 17, 25. april 1908.

³¹ Nav. d., št. 18, 2. maj 1908.

³² Nav. d., št. 19, 9. maj 1908.

³³ Nav. d., št. 18, 2. maj 1908.

lovanja zelo širokopotezno. Menil je, da bi morali Slovani s primerno gospodarsko organizacijo »postaviti ves slovanski kapital v narodno službo, oživeti veletrgovino, zlasti pomorsko, zvezo slovanskih denarnih zavodov, zvezo trgovskih zbornic radi organizacije veletrgovine medсловanskih in svetovnih podjetij...«. ³⁴ Bil je tudi eden iniciatorjev ustanovitve Slovanske banke. Tako kot večina anketirancev je tudi Hribar poudaril pomen kulturnega sodelovanja in zблиževanja; predlagal je ustanovitev Zveze prislušnih društev in korporacij, ki bi bila organizirana po principu slovanskih sokolskih društev. Naloga teh društev bi bila predvsem organizacija kulturnih slovanskih slavnosti ob raznih znanstvenih in univerzitetnih shodih. Optimistično je verjel, da bi prav take manifestacije najhitreje odpravile jezikovne pregrade med Slovani.

Anketa v Našem listu je pokazala, da je bila ideja novoslovanstva med Slovenci različno sprejeta in razlagana. Velika večina je, o novoslovanstvu razmišljala predvsem v smeri kulturnega sodelovanja, v smeri literarno-jezikovnih povezav, ki bi koristile tudi Slovencem. Zanimivo je, da noben anketiranec ni omenil vloge Rusije pri tem gibanju, prav tako ne takrat pomembnega poljskega vprašanja. Komentar uredništva je bil povsem v duhu Hribarjevih zamisli: »Skupni interes slovanskih narodov je osvoboditev izpod neslovanskih narodov; to je, z drugimi besedami, pridobiti slovanskemu življu politično moč... Politično moč je mogoče doseči le s pomočjo združenih kulturnih sil...«. Za vse to sta potrebna dva pogoja, to je, skupni slovanski jezik ter Slovanski svet »kot skupna organizacija, sestavljena iz delegacij narodnih organizacij. Taka organizacija je mogoča le v mejah veljavnih zakonov.« Slovanski svet bi sestavili »na temelju npravne avtoritete svobodno voljenega organa...«, predstavljal pa bi organizacijo narodnih enot nad političnimi strankami prav zato, ker bi njegova »npravna avtoriteta« izhajala »iz zaupljivosti narodnih celot do vrednosti oseb in nezavisnosti poverjenih glasov...«. ³⁵ Kljub temu, da Hribar svojega sodelovanja v Našem listu v Spominih ne navaja, je ravno komentar k anketi lahko dokaz, da se je uredništvo Našega lista v največji meri zavzemalo za njegovo vizijo slovanske vzajemnosti.

Žal v Našem listu niso ponatisnili odgovorov Svatkovskega in J. Hrubýja, ki sta o slovanskem povezovanju razmišljala podobno kot Hribar. Tako Svatkovski kot Hrubý sta se zavzemala za čim pogostejše skupne akcije Slovanov, še pomembnejše pa je bilo, da sta tudi onadva, kot Hribar, v svoje načrte vključila tudi Slovane izven monarhije. Hrubý je poudarjal, da slovanskih interesov ni mogoče ločevati glede na to, kje živijo, znotraj ali zunaj monarhije, marveč naj bi jih obravnavali enotno. Zato je bil odločen nasprotnik avstroslavizma, ki da je ovira, ki hromi in slabi idejo vseslovanstva. ³⁶

Kramaševa vizija sodelovanja vseh Slovanov tako na kulturnem kot na gospodarskem področju je temeljila predvsem na zблиževanju z Rusijo ter na tesnejšem sodelovanju s Poljaki, ki jih je obravnaval kot odločujoč faktor vseslovanstva. Kljub dolgoletnemu sodelovanju je imela Hribarjeva inačica vseslovanstva nekoliko drugačno podobo, kar je bilo gotovo posledica dejstva, da je imelo Kramašev politično delovanje povsem druge značilnosti kot Hribarjevo. Medtem ko je bil Kramaš praktično vseskozi v središču t. i. »velike politike«, je Hribar deloval v okvirih »majhne« slovenske politike in je zato na slovansko vzajemnost lahko gledal bolj konkretno, s stališča konkretnih nalog in zahtev. Hribar tudi na Poljake ni gledal kot na izrecno odločujoč faktor v vseslovanskem gibanju; pomembnejša mu je bila krepitev skupne slovanske zavesti, tako skozi kulturno kot skozi gospodarsko sodelovanje.

Sicer pa je Naš list po letu 1907 vseskozi objavljajal prispevke s slovansko problematiko. Zanimivo je razmišljanje Kazimira Osojskega, ki je februarja

³⁴ Prav tam.

³⁵ Nav. d., št. 19, 9. maj 1908.

³⁶ Višný, str. 57.

1908 objavil svoje zamisli o skupnem slovanskem jeziku. Osojski je poudaril, da bi bil za vse Slovane najprimernejši srbsko-hrvatski jezik, oziroma srbohrvaško primorsko narečje. Prepričan je bil, da bi ta jezik sprejeli tudi Ukrajinci (ki jih imenuje Malorusi), Čehi in Poljaki, »kajti ruskega prav ti narodi ne bi hoteli sprejeti...«.³⁷

Članek Osojskega je tudi odgovor na predloge dveh Čehov, Jirečka in Adolfa Czernyja; le-ta je v Slovanskem Přeledu predlagal diskusijo o skupnem slovanskem jeziku, ki naj bi potekala v vseh slovanskih časopisih. Osojski je predlagal, naj bi njegov predlog obravnavali tudi na kongresu v Pragi, kajti vprašanje je »tudi eminentno socialnega in kulturnega pomena, ter bi se ga morali lotiti delavci, obrtniki in trgovci. Ti najbolj čutijo usodo malega naroda...«. Toda bil je zelo nestrpen, zato je obenem predlagal, naj Slovenci ne čakajo na sklepe kongresa: »Vprašujemo se, ali je treba čakati, kaj sklene nameravani vseslovanski shod. Kaj pa ko bi ta shod predloga glede skupnega slovanskega jezika ne sprejel?... Kaj če se bo izjalovil?« Predlagal je, naj »o tem vprašanju odloči ljudstvo z glasovanjem. Nekdo pač mora začeti delati, kajti teoretično delo ne pomaga nič. Baš Slovenci kot najmanjši slovaški narod, ki najbolj živo čuti usodo malega naroda, ima storiti začetek. Naj se izvoli nekakšen 'Narodni odbor za uvedbo skupnega občevalnega jezika vseh Slovanov med Slovenci', kateri bi vodil propagando za realizacijo te misli med sloji vsega naroda. Če store Slovenci začetek, gotovo Čehi in drugi ne izostanejo. Zatorej na delo!«³⁸ Osojski je svoj prispevek poslal iz Prage, resnejših odmevov na članek pa v slovenskem časopisju ni bilo. V razpravo o skupnem občevalnem jeziku Slovanov se je vključil le katoliški Čas, s kratko notico sicer, ki pa se ni bistveno razlikovala od predloga Osojskega. Pisec je nastopil tako proti staroslovaščini kot proti ruščini ali celo umetnemu jeziku. Poudaril je, da ruščine ne bi sprejeli ne Čehi ne Poljaki, zato je predlagal srbohrvaški jezik, »kakor se govori v Hercegovini in Dubrovniku...«, zlasti zato, ker ga lahko pišejo v latinici kot cirilici: Obenem je v tem jeziku videl »že zdaj svetovno potezo, ker ga raznašajo državni mornarji po vseh pristaniščih naše zemlje...«. Prepričan je bil, da bi se tega jezika radi učili vsi izobraženi Slovani tudi zato, ker jim »izgovarjava ne bi delala nikakih težav...«.³⁹

Sicer pa so v slovenskem tisku v tem času precej odmevali dogodki v Galiciji. Po uvedbi novega volilnega reda v Avstriji leta 1907 so maja 1908 v Galiciji izbruhnili nemiri, ki so se jih udeležili tudi kmetje, ženske in otroci. Poljaki so nemire krvavo zatrli, kar je Naš list komentiral kot »škandal in sramoto obeh prizadetih narodov...«.⁴⁰ Dogodki so še povečali politično napetost v Galiciji, rezultat tega pa je bil atentat mladega Ukrajince na namestnika Potočkega. Vsi slovenski listi so atentat obsodili, obenem pa je Naš list dogodek obsodil tudi s stališča slovanske vzajemnosti in sodelovanja. Atentat je Naš list navedel kot dokaz, da so Slovani še daleč od prave slovanske vzajemnosti, predvsem pa daleč od prave politične zrelosti. Pisec je bil prepričan, da Slovani ne morejo doseči enakopravnejše nacionalne politike ali jezikovne enakopravnosti, če si bodo med seboj »najkrivičnejši sovražniki. Kako naj se doseže pomirjenje med narodi, ako se v vsakem narodu pobija in grize cela vrsta strank...«. Z očitno zamenjavo vzroka in posledice je zahteval, naj Slovani najprej uvedejo »red doma med seboj, potem šele zahtevajmo, da napravi vlada red in mir med narodi...«. Kot ostali novoslovani se je zavzel za trezno, pozitivno in kulturno rodoljubje: »Ne z revolucijo in batino, nego s knjigo in časopisjem se borimo za svoje pravice! Kultura bodi naš meč, ki nas dovede do zmage, do svobode!«⁴¹

³⁷ Skupni občevalni jezik vseh Slovanov, Naš list, št. 8, 22. februar 1908.

³⁸ Prav tam.

³⁹ O skupnem občevalnem jeziku vseh Slovanov, Čas 2, 1908, str. 150.

⁴⁰ Predigra slovanskemu kongresu, Naš list, št. 22, 30. maj 1908.

⁴¹ Prav tam.

Ob nemirih v Galiciji se je v komentarjih slovenskih listov pokazalo tudi slovensko nerazumevanje ukrajinskega nacionalnega vprašanja. Slovenski Narod je o razpravi, ki so jo ob nemirih sprožili v parlamentu ukrajinski poslanci, zapisal: »Toda kdo je zakrivil vse ono, kar se je upravičeno žigosalo pri tej razpravi? Ali so krivi vsega zlega, ki tišči ob tla vse gališko prebivalstvo brez razlike narodnosti, res samo in edino Poljaki, kakor se hoče to prikazati v maloruskih nujnih predlogih? Kdor sodi brezstrastno in nepristransko... vidi, da zadene krivda na škandaloznih razmerah, ki so nastale v gališkem javnem življenju, obe protivniški stranki — tako Poljake, kakor »Ukrajince«.« Ukrajincem so očitali hujskaštvo, »naravnost zversko sovraštvo do politike svojih nasprotnikov in naj si bodo to že Poljaki ali oni sorojaki, ki se dičijo z ruskim imenom.« Predvsem je Slovenski Narod ukrajinske proteste in razpravo o volitvah ocenjeval s stališča slovanstva ter jih obžaloval, ker »kažejo v najdražičnejši luči našo staro slovansko mizerijo in ker izpričujejo, da se Malorusi, ki v svoji neverjetni slepoti in politični omejenosti hočejo veljati za »ukrajince« v tisti meri oddaljujejo od slovanskega programa, kakor se mu približujejo Poljaki... »Ukrajinci« računajo v svoji slepoti in politični kratkovidnosti na pomoč Nemcev v borbi proti Poljakom.«

Edino možnost za rešitev sporov med Ukrajinci in Poljaki je Slovenski Narod videl v poštenem sporazumu, kajti »gotovo je, da se bo s sporazumom s Poljaki dalo več doseči za rusinsko stvar, kakor pa če maloruski politiki vodijo borbo na nož s Poljaki pod nemško patronanco!«⁴² Tudi pisec te notice Ukrajincem ni priznaval njihovega lastnega naziva in jih je striktno imenoval »Maloruse«.

Za samo nadaljevanje nove slovanske politike je bilo pomembno posvetovanje slovanskih poslancev v Petrogradu od 25. do 31. maja 1908. Sestanka, na katerem naj bi razpravljali predvsem o rusko-poljskih odnosih, so se od avstrijskih Slovanov udeležili Kramař, Glibovički in Ivan Hribar, udeležil pa se ga je tudi Roman Dmowski, vodja poljskih poslancev v gosudarstveni dumi. Izbira kraja ni bila naključna — s svojo prisotnostjo in zamislimi so imeli namen navdušiti tudi rusko politiko. Hribar se spominja, da je pomenil sestanek »prvo rusko posvetovanje z zastopniki izvendržavnih slovanskih narodov, katerega se je poloficijelno udeleževala tudi vlada sama.«⁴³ Za samo gibanje pa je bil najbolj pomemben Roman Dmowski, ki je s svojo prisotnostjo potrdil pripravljenost Poljakov za sodelovanje.

Slovenski liberalni tisk je dogodkom v Petrogradu posvetil precej pozornosti; poudarjali so prisrčen in neformalističen sprejem, ki so ga avstrijskim slovanskim poslancem pripravili člani slovanskih društev v Rusiji; za najpomembnejši del srečanja so v Slovenskem Narodu proglasili izjavo Dmowskega, da je »spas poljskega naroda ob sedanji politični konstelaciji odvisen od moči in velikosti Rusije, ker Nemčija nastopa proti Poljski z najskrajnejšim sovraštvom in da so se zato zastopniki poljskega naroda enodušno odločili, da se udeleže vseslovanskega kongresa in se izreko za idejo slovanske vzajemnosti.«⁴⁴ Slovenski Narod je v tej izjavi videl »historično važnost«, ker je »s spremembo dosedanje politike dan tudi nov temelj splošni slovanski politiki«. Velik pomen so pripisovali tudi dejstvu, da je slovanske poslance sprejel tudi Peter Stolypin, ruski ministrski predsednik, kar naj bi pomenilo, da je bila tudi ruska uradna politika pripravljena na sodelovanje v novoslovanskem gibanju. »Ako jih je ministrski predsednik Stolypin, vedoč za njihov program, sprejel, se mora sklepati, da v principu soglašja z njihovim programom in da je pripravljen v tej smeri uravnnavati svojo politiko.« Upali so, da to pomeni, da bo ruska politika

⁴² Poljaki in Malorusi, Slovenski Narod, št. 123, 26. maj 1908.

⁴³ Hribar, Spomini I., str. 223.

⁴⁴ SN, št. 125, 29. maj 1908.

začela upoštevati tudi »slovanski moment, kar bo za skupno slovansko stvar dalekosežnega pomena.«⁴⁵

Kot dokaz, da je temu delno že tako, so v Slovenskem Narodu ponatisnili dele nekaj člankov inotic, ki so izšli v ruskih časnikih, in v katerih so ruski novinarji pisali o oživitvi slovanske ideje oziroma o »oživljenju narodnih čustev z ozirom na naše zunanje brate...«. Značilno za te zapise je, da so poudarjali nepolitičnost novega slovanstva, ki naj bi delovalo predvsem na kulturnem področju: »... Tem trajnejša mora biti naša sloga z bratskimi narodi, ne da bi se tangirala kje politika. Zbliževanje vseh Slovanov na mirnem polju kulture, literature, umetnosti in muzike, je ideal, za katerim ruski narod že davno stremi.«⁴⁶

Prav tako je v pogovorih z ruskimi novinarji tudi Kramař poudarjal povsem kulturni značaj vseslovanskega gibanja: »Stari panslavizem se je preživel. Novi panslavizem nima nič bojovitega napram drugim narodom na sebi. Slovani se morajo zavedati, da ideja njihovega združevanja in sredstva k temu, namreč kongresi, ne morejo imeti političnega, temveč le čisto kulturni značaj.«⁴⁷ Kljub temu je poudaril velik pomen rešitve rusko-poljskega spora, prav tako tudi srbsko-hrvaškega kot srbsko-bolgarskega. V Petrogradu so sprejeli odločitev o organizaciji vseslovanskega shoda v Pragi, katerega prvi pogoj naj bi bil, da se kongresa udeležijo vsi slovanski narodi brez izjeme, predvsem pa Poljaki.

V okviru obiska v Petrogradu so se slovanski poslanci sestali tudi z ruskimi novinarji ter skupaj z njimi ugotovili potrebo po večji enotnosti v slovanskem časopisju. M. M. Fedorov in Ivan Hribar sta predlagala organizacijo slovanskih časnikarskih kongresov, ki bi veliko pripomogla k boljšemu spoznavanju razmer slovanskih narodov. Obenem sta predlagala ustanovitev slovanskega korespondenčnega urada, ki bi imel središče v Petrogradu in podružnico na Dunaju. Prav tako so določili, da bo III. slovanski časnikarski kongres septembra istega leta v Ljubljani.

Slovenski klerikalni tisk o sestanku v Petrogradu ni poročal; v Slovincu so kritizirali le Hribarjevo udeležbo, češ da mu »ni nihče poveril mandata, da bi smel govoriti v imenu slovenskega ljudstva...«. Obenem so se že vnaprej odrekli sodelovanju na slovanskem kongresu: »Kar pa se tiče slovanskega kongresa, že danes lahko to povemo, da slovensko ljudstvo na njem ne bo zaštopano, ker pod falitno liberalno zastavo naše ljudstvo nikamor ne gre.«⁴⁸ Svoj protest so poslali tudi v Neue Freie Presse, kar je še bolj razjezilo liberalce, ki so zato poslali vprašanje poslancu J. E. Kreku: »ali se strinja s sramotno škandaloznim nastopom Slovencev v vprašanju kongresa?«⁵⁰ O napovedanem kongresu v Pragi je Slovenski Narod zapisal, povsem v Kramařevem duhu, da »ne gre tu za nikake politične načrte, ampak samo za duševno in kulturno edinstvo Slovanov.«^{50a}

Po vrnitvi na Dunaj so Hribar, Kramař in Glibovicki poročali tudi ostalim poslancem. Sestanka se je udeležilo kakih 100 poslancev vseh strank, z izjemo predstavnikov Slovenske ljudske stranke. Tudi tu so sprejeli nekaj sklepov, med katerimi sta bila najpomembnejša, da se leta 1911 organizira vseslovenska razstava v Moskvi, ter da se ustanovi Slovanska banka. Prav tako so na Dunaju izvolili 15-člansko parlamentarno komisijo, ki naj bi skrbela za nemoteno

⁴⁵ Preobrat v slovanski politiki, SN, št. 127, 1. junij 1908.

⁴⁶ Slovanski gostje v Petrogradu, prav tam.

⁴⁷ Poslanec dr. Kramař o panslavizmu (intervju iz Birševskih Vjedomosti), SN, št. 124, 27. maj 1908.

⁴⁸ Slovenec, 1. junij 1908.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ SN, št. 128, 2. junij 1908; o »incidentu« s klerikalci je objavil vest tudi Naš list: »... A kdo se temu potovanju vendarle roga? Kdo te tri poslance sumiči in namigovalno denuncira? Kdo je prav infernalno napadel poslanca Hribarja, češ da je proti udeležbi Slovencev pri poklonstvenem izprevodu na Dunaju, a da ima čas še k Rusom... To slavo si je pridobilo glavno glasilo kranjske SLS... Obžalujemo pa tak način pobljanja političnega nasprotnika zlasti kot Slovenci in Slovani...« (št. 21, 23. maj 1908).

^{50a} SN, št. 129, 5. junij 1908.

pripravo vseslovanskega kongresa. Slovenci so imeli enega predstavnika v komisiji, kot navaja Slovenski Narod, klerikalca, verjetno je bil to Krek.

Po povratku v Ljubljano je Hribar sklical sestanek z vsemi, ki so sodelovali v anketi časopisa Naš list, ter jim poročal o sestanku v Petrogradu. Naš list navaja, da so praktično vsi z odobravanjem sprejeli njegovo poročilo, z izjemo socialdemokrata Etbina Kristana. Etbin Kristan je tako poročilo kot Hribarjevo delovanje odklonil in poudaril, da od novoslovanske ideje ne pričakuje za slovensko ljudstvo nobene koristi. Hribar je Kristana skušal prepričati, da je ravno na tem sestanku Kramař uspel po diplomatski poti pridobiti Poljake in Ruse za sodelovanje ter da pri gibanju sodelujejo vse stranke, razen skrajne leve in skrajne desnice. Kljub temu, da je Hribar Kristanu dokazoval, da se v tem času Rusija »na nek način demokratizira in obrača k slovanstvu«, Kristana ni prepričal.⁵¹

Socialistični tisk, zlasti Rdeči prapor, je ostro kritiziral petrogradski sestanek, zlasti zato, ker so se pomembni slovanski voditelji »fraternizirali z onimi ljudmi, katerih bi se ogromna večina ruskega naroda in v Rusiji živečih narodov sploh rada rešila z vsemi sredstvi...«. Predvsem so kritizirali in obsojali sprejem in napovedano sodelovanje s Stolypinom in drugimi ruskimi reakcionarji: »S tem je vseslovanski kongres obsojen. Če si ta zbor res nadene slovansko ime, bo to prava blasfemija. Od slovanstva zahtevati, da bi marširalo pod Stoljpinovo komando, pomeni krvavo žalitev.«⁵²

Naš list je poročal, da namerava poslance sprejeti tudi ruski car ter, da je to srečanje, »spričo razmer in napetosti med različnimi slovanskimi narodi največjega in najdalekosežnejšega pomena...«. Pisec poročila je bil prepričan, da bo ta dogodek uspel usmeriti »idejo vseslovanske vzajemnosti v strujo realnih, pozitivnih ukrepov in sklepov...«. Zato je uredništvo Hribarjevo potovanje v Petrograd in posvetovanje samo označilo kot dogodek »epohalnega pomena«.⁵³

Tudi drugi liberalni listi so pozorno spremljali Hribarjevo dejavnost v okviru novoslovanskega gibanja. Med listi, ki so naklonjeno pisali o tem, je bilo tudi glasilo novoustanovljene Slovenske gospodarske stranke, Nova Doba. Med najbolj dejavnimi pri ustanavljanju nove stranke je bil dr. Vladimir Ravnihar, ki je imel tako v stranki kot pri uredniški politiki gotovo največji vpliv. Junija 1908 so v listu napovedali vseslovanski kongres v Pragi kot »zborovanje predstavitev vseh slovanskih plemen«. Svoje simpatije do novega gibanja so utemeljili s primerjavo »prejšnjega« panslavizma: »... Predmarčni panslavizem (je) mrtev... »Panslavizem« je bila lepo doneča beseda za slovanske sanjarje, ki so v duhu gledali vse slovanstvo združeno pod sveto krono belega carja. To je bilo še takrat, ko so ljudje oficijelno Rusijo smatrali za rešiteljico vseh Slovanov...«. Razliko med »starim« in »novim« slovanstvom je pisec videl predvsem v dejstvu, da si »danes nihče več niti ne želi priti pod trdo rusko žezlo, vsaj današnje Rusije ne...«; novoslovanstvo se bori predvsem za to, da postane »vsako pleme to kar je, in tam kjer je; toda naj bo svobodno v svojem narodnem kulturnem in gospodarskem razvoju«. Glavni namen kongresa je pisec v Novi Dobi videl v sodelovanju še sprtih slovanskih narodov, pri čemer je mislil predvsem na Ruse in Poljake ter Srbe in Bolgare. Glavni namen kongresa naj bi bil predvsem približati slovansko idejo Poljakom: »to naj bo ena izmed pglavitnih točk slovanskega kongresa...«. Obenem je avtor zapisa navedel tudi pglavitno nalogo slovanskih narodov, to je, osvoboditi se izpod nadvlade neslovanskega življa, da bi si potem lahko »priborili politično moč... Do te lahko Slovani pridejo le po poti združenih kulturnih sil...«. Enotnost na kulturnem področju bi bila mogoča le, če bi uresničili dva pogoja. Prvi: uvedba »skupnega kulturnega orodja« — slovanščine, ki naj bi jo uvajali v šole, upo-

⁵¹ Vseslovanski kongres, Naš list, št. 25, 20. junij 1908.

⁵² Vseslovanski kongres, Rdeči prapor, št. 45, 6. junij 1908.

⁵³ Avstrijski slovanski delegati v Petersburgu, Naš list, št. 21, 23. maj 1908.

rabljala naj bi jo »nova« slovanska inteligenca. In drugi, ustanovitev skupne slovanske organizacije, Slovanski svet, sestavljen iz delegacij narodnih organizacij. Tudi ti dve zahtevi naj bi obravnaval in uresničil slovanski kongres v Pragi, ker »lahko s tem postavi temelj vzajemnemu kulturnemu in gospodarskemu delu med Slovani . . .«. Obenem je poudaril, da sta to za Slované trenutno najpomembnejši vprašanji, vse drugo je manj pomembno. Preveč zahtevne je posvaril: »Le pričetek resnega premišljenega in sistematičnega dela naj pomenja zborovanje zastopnikov vseh slovanskih narodov. Drugih učinkov ne iščimo pri tem; kdor bo lovil na slovanskem kongresu drugih efektov, pokvaril bo stvar za desetletja.«⁵⁴ Škoda, da je Nova Doba prenehala izhajati tik pred kongresom, tako da ni mogoče vedeti, kakšni bi bili komentarji po njem.

Tudi Slovenski Narod je pred bližajočim se kongresom objavljala komentarje o slovanski ideji in gibanju, predvsem pa o Hribarjevi aktivnosti. Med zanimivejšimi je gotovo objava članka, ki je 2. julija 1908 izšel v ruskem časopisu *Novoje Vremja* kot nekakšen povzetek zapisov o novem panslavizmu iz nekaterih nemških časopisov. Poudarili so, da nekateri nemški časopisi obravnavajo novo slovansko gibanje kot »praktični panslavizem«, ki je predvsem kulturno in gospodarsko naravnani panslavizem in je mnogo pozitivnejši kot politični ali literarni panslavizem. Hkrati s tem so v *Novoje Vremja* videli prav v Hribarjevem programu največ pozitivnih točk in ga zato označili kot »velepraktičen«. Predvsem so podprli zamisel o ustanovitvi Slovanske banke, Korespondenčnega urada ter kulturne, športne in druge stike. Obenem je ruskim urednikom gotovo zelo ugajala Hribarjeva zamisel in vztrajno prizadevanje za učenje ruskega jezika med slovanskimi narodi. Tudi uredniki Slovenskega Naroda so v Hribarjevem programu videli veliko pozitivnega ter poudarili, da je »udoben v toliko, da ga lahko sprejmejo vse politične stranke in da razen dobre volje ni potreba v to svrhu nobenega posebnega truda . . .«.⁵⁵

Tik pred začetkom kongresa so v Slovenskem Narodu še enkrat orisali svoje videnje slovanskega gibanja. Glavne zasluge za obnovevanje ideje slovanske vzajemnosti so pripisali Rusiji oziroma ruskemu narodu, kajti novoslovanstvo in kongres sam naj bi bila »rezultat velikega političnega in idejnega preobrata, ki se je izvršil v zadnjih letih. Politični preobrat se je zgodil na Ruskem, kjer je z ustavo prišel ruski narod do besede . . . Idejni preobrat v pojmovanju slovanske vzajemnosti se je izvršil polagoma . . . Novoslovanstvo stoji na stališču popolne enakopravnosti vseh Slovanov, popolne svobode v verskih stvareh in na demokratičnem stališču. To je principialni temelj novoslovanškega gibanja . . .«. ⁵⁶ Velik simpatizer, pa tudi udeleženec slovanskega kongresa v Pragi je bil tudi Otokar Rýbař, urednik tržaške *Edinosti*. Tudi *Edinost* je pozorno spremljala dejavnost novoslovanških politikov. Pred začetkom kongresa je zapisala, da, kar se bode tam sklepalo, postane gotovo mejnik v zgodovini Slovanstva in bomo zato mi, mal narod v veliki slovanski družini, spremljali praške dogodke z največjo pozornostjo in radostjo«. Tržaški uredniki so poudarili, da gibanje in kongres gotovo ne bosta več »fantastični in utopistični panslavizem, ampak skupna slovanska organizacija na polju prosvete in gospodarstva . . .«. Tako kot večina slovenskih simpatizerjev novoslovanstva so tudi tu menili, da se bo politična sila razvila sama po sebi, »lahko tudi »realistični panslavizem« . . .«. Ravno zato so poudarili, da je praški shod »epohalne važnosti v razvoju slovanske ideje in slovanskega dela . . .«. ⁵⁷

Obenem z navdušenim pričakovanjem rezultatov kongresa pa so v *Edinosti* objavili sestavek češkega socialnega demokrata F. V. Krejčija, ki je v praškem časopisu *Akademia* objavil sestavek *Novo Slovanstvo*. Krejčijeva razmišljanja

⁵⁴ Slovanski kongres, *Nova Doba*, št. 41, 6. junij 1908.

⁵⁵ Praktični panslavizem, SN, 2. julij 1908.

⁵⁶ Slovanski shod v Pragi, SN, 14. julij 1908.

⁵⁷ Romanje vseh Slovanov v Prago, *Edinost*, št. 188, 9. julij 1908 in Pripravljalni slovanski shod v Pragi, št. 191, 12. julij 1908.

je ponatisnilo tudi glasilo češke socialno-demokratske stranke Pravó Lídu, kar naj bi pomenilo, da je Krejčijevo stališče do novoslovanstva tudi uradno stališče stranke. V Edinosti so ob objavi zapisali, da so mnogi čakali, kakšno stališče bo zavzela češka socialna demokracija do novoslavizma, in z zadovoljstvom ugotovili, da je »zavzela odločno stališče, ki je le v čast tej poglobitni slovanski proletarski stranki in v tolažbo za vse one, ki verujejo v bodočnost Slovanstva«. ⁵⁸ Uredniki Edinosti so Krejčijev članek ponatisnili gotovo tudi zato, da bi slovenski socialni demokraciji dokazali, drugim pa pokazali njeno nezmožnost reševanja nacionalnega vprašanja oziroma njeno »indiferentnost«, ki naj bi se kazala skozi deklarirano internacionalistično stališče. ⁵⁹

F. V. Krejči je v svojem zapisu poudaril predvsem dejstvo, da »slovanska ideja stópa na tla pozitivnega dela. Vrača se stari sen Kollárja, Šafařika, ali v novi obliki . . . Skepsa, s katero smo mi (t. j. socialisti) svoje čase upravičeno odbivali slovanske fantazije naših narodnjakov, in nasprotstvo, ki smo je čutili proti njim radi njihovega reakcionarnega ozadja, mora v tem slučaju utihniti. Kajti to novo gibanje nima ničesar opraviti s starim carofilskim panslavizmom, nastopa tudi pod novim imenom neoslavizma, novega slovanstva, ki ne računa več z Rusko kakor samodržavo, marveč kot s konstitucionalnim narodom, in proglašá, da hoče stati na polju enakosti, svobode, bratstva . . .«. Ravno ta preobrat naj bi spodbudil tudi socialno demokracijo, da se bo »primorana pečati s slovansko idejo . . .«, kajti »proletariat ne more na dolgo dopuščati, da bi kakor voditelji celih narodov nastopali v tej stvari le predstavitelji buržoaznih strank . . .«. Dotedanjo zadržanost in skepso socialne demokracije do gibanja je Krejči opravičeval z dejstvom, da je bila to le »previdna rezerva, nikakor pa ne principiello zavračanje slovanske ideje . . .«. Prepričan je bil, da bi s sodelovanjem socialna demokracija veliko pridobila, kajti solidarnost slovanskega proletariata bi na ta način precej okrepila splošno mednarodno proletarsko solidarnost. Obenem je optimistično napovedal možnost razvoja »slovanskega socializma«, kajti »značaj in čustvovanje slovanskega plemena ne more ostati brez vpliva na razvoj socialističnega mišljenja v teh narodih . . .«. Pod vplivom Sombarta je bil tudi Krejči prepričan, da so Slovani »rasa bodočnosti«, ki bo imela pomembno vlogo v prihodnji ureditvi sveta: » . . . Ako je slovanstvo rasa bodočnosti, je že s tem označeno, kako važna vloga mu pripade na bodočem urejevanju sveta, in s tem je tudi povedana zveza med slovansko idejo v njeni novi obliki in socializmom.« ⁶⁰

Edinost je Krejčijev članek izkoristila tudi za to, da je slovansko socialno demokracijo opozorila, da se je češka socialna demokracija začela »obračati k nacionalizaciji, ne glede na svoje internacionalistično stališče . . .«. Neposredno na slovenske socialiste pa so naslovili misel: » . . . In slovenska socialna demokracija? Zavist nasproti Čehom nas obdaja, ko mislimo nanjo. Pač boljšega ji ne moremo svetovati nego naj hodi pridno v šolo k češki socialni demokraciji . . .«. ⁶¹

Objava Krejčijevih razmišljanj je slovenske socialiste zelo razjezila. Oglašili so se tako socialisti okrog osrednjega lista Rdeči prapor, kakor tudi primorski socialisti. Zanimivo je, da so vsak po svoje razumeli objavo. Rdeči prapor je Edinosti očital predvsem, da je Krejčijev članek prikrojila po svoje: » . . . Edinost misli, da na Slovenskem nihče ne čitá 'Akademije' in da zato lahko natveze svojim čitateljem, kar hoče . . .«. ⁶² Na drugi strani je primorski Delavski list v objavi videl le ost, naperjeno proti slovenski socialni demokraciji. V odgovoru so primorski socialisti Edinosti vrnili milo za drago; s primerjavo češkega in slovenskega meščanstva so dokazovali, da slovansko meščanstvo

⁵⁸ Novo Slovanstvo v social-demokratski luči, nav. d., št. 198, 19. julij 1908.

⁵⁹ Glej Franc Rozman, JSDS in nacionalno vprašanje, PZDG, Ljubljana 1981, str. 21–28.

⁶⁰ Novo Slovanstvo v social-demokratski luči, Edinost, št. 198, 19. julij 1908.

⁶¹ Prav tam.

⁶² O vseslovanski konferenci v Pragi, Rdeči prapor, št. 61, 1. avgust 1908.

ni ne liberalno ne moderno in ne delavno kakor je češko. »Zato češki sodrugi še vedno upajo, da bo tudi neoslovanstvo koristilo češkemu narodu, ker je češko meščanstvo moderno in delavno; mi te koristi ne moremo pričakovati, ker naše meščanstvo, kar ga je, ni moderno in ni delavno...«. Poudarili so, da »samo objavljati članke in se navduševati za neoslavizem pri Čehih, ni še nič narejenega. Češka buržoazija lahko misli na velike stvari, ker je svoje malo delo takorekoč izvršila. Vse drugo je na Slovenskem«. ⁶³ Tako kot Krejčič tudi primorski socialisti načelno niso nasprotovali ideji vseslovanstva: »Za tisto slovanstvo, za katero se zavzema dr. Krejčič, se zavzemamo tudi mi. Toda vseslovanski shod v Pragi nima s tistim Slovanstvom nič opraviti...«. ⁶⁴ Delavski list je v objavi Krejčičevega članka videl predvsem napad na slovensko socialno demokracijo in ni videl takih ideoloških ovir za sodelovanje kakor Rdeči prapor. Tudi Rdeči prapor je ob Krejčičevem članku dodal nekaj misli o novoslovanstvu. Poudaril je, da so Krejčičeve ideje povsem sprejemljive in se z njimi strinjajo, da pa Krejčič ne pozna razmer na Slovenskem, »ne pozna tako dobro naših Hejslovanov, pa misli, da so boljši od čeških...«. Tako do novoslovanstva kot do Krejčičevega članka je Rdeči prapor zavzel povsem razredno stališče. Poudaril je, da se predstavniki novoslovanskega gibanja preveč »priklanjajo ruskemu carju, Stoljipinu, poljskim stancikom, češkim aristokratom in kapitalistom, torej povsod tam, prav tistim, proti katerim se bojujejo dotični narodi...«. ⁶⁵

Poleg Krejčičevega spornega članka je Edinost objavila tudi zanimiv komentar madžarskega glasila Budapest, v katerem so Madžari s svojega zornega kota ocenjevali in komentirali novoslovansko gibanje in slovanski shod v Pragi. Iz članka je razvidna skrb Madžarov, da bi utegnili Slovani, ki živijo v okviru Ogrske, najprej nastopiti proti Madžarom.

Slovanski kongres v Pragi je samo velika zvijača: »Pod plaščem kulture hočejo napeljati vodo na mlin slovanske politike, kar je nevarnost za Avstrijo kot za Ogrsko...«. Zaradi občutka ogroženosti je list pozval vse Madžare, naj kar najhitreje združijo vse svoje sile zato, da bi bili »dovolj močni proti naraščajoči slovanski nevarnosti. Kajti germanstvo ni od daleč za nas tako nevarno kot Slovanstvo, ki s svojo kulturo neprestano raste...«. Pisec je bil prepričan, da imajo v Avstriji vodilno vlogo Slovani, in je zato tudi nasprotoval ustanovitvi kulturnega centra v Petrogradu. Prepričan je bil, da ga bodo »vedno v tem pogledu uporabljali kot orodje proti nam, da, celo rusko orožje bi mogli vzeti na pomoč proti nam in germanstvu...«. Za Madžare bi bilo pomembno in pozitivno, ravno iz strahu pred utopitvijo v slovanstvo in pred Rusijo, »ako bi sedaj započeta slovanska akcija napravila fiasko... Kakor otok bi se težko ubranili besnim navalom Slovanstva. Radi tega moramo v tej borbi prožiti roko Nemcem, našim starim sovražnikom. Treba nam postopati skupno...«. ⁶⁶ Uredništvo je članek objavilo brez komentarja, saj so bili prepričani, da govori že sam po sebi dovolj zgovorno in prepričljivo.

III.

Slovensko liberalno dijaštvo, organizirano v okviru Narodno-radikalne struje, je že na svojem prvem shodu v Trstu septembra 1905 poudarilo in sprejelo v program sodelovanje z drugimi slovanskimi študentskimi organizacijami, pa tudi delovanje v smeri slovanske vzajemnosti. Idejni vodja Gregor Žerjav je poudaril, da je za Slovence slovanska vzajemnost nujna zlasti zato, ker so Slovenci slab in hudo eksponiran narod ter zato potrebuje oporo kot obrambo pred nemško nevarnostjo. Kot prvi motiv slovanske vzajemnosti je navedel

⁶³ Novo Slovanstvo, Delavski list, št. 30, 24. julij 1908.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ O vseslovanski konferenci v Pragi, Rdeči prapor, št. 61, 1. avgust 1908.

⁶⁶ Edinost, št. 199, 20. julij 1908.

»negativni element, ki leži v obrambi . . . Nam vsem je v korist, da se vsi ohranimo in ojačimo. Iz tega skupnega interesa izvira čut slovanske vzajemnosti.«⁶⁷ Žerjav se je zavzel predvsem za kulturne in gospodarske stike, ki »politično solidarnost v prihodnosti omogočajo«. Je pa obenem poudaril, da Narodno-radikalno dijaštvo od slovanstva ne pričakuje rešitve za slovenski narod, marveč je to le opora in pomoč. »Samega sebe treba povzdigniti in ne se le na brata zanašati. Pri tem pa nismo »Samoslovensci«, ampak hočemo, da smo Slovani medsebojno deležni svojega dela. Naš nacionalizem je omejen po slovanski vzajemnosti.« Kljub temu, da je tudi Žerjav videl v nekaterih besedah in dejanjih le fraze o slovanstvu, ki idejo le diskreditirajo, se je postavil na stališče, da so Slovani »interesna skupina, ki se dejansko množi pod pritiskom sovražnika in nas samih.«⁶⁸ Ravno zato se je zavzemal za čim tesnejše stike slovanskega dijaštva, tudi s tem, da obiskujejo slovanska univerzitetna mesta. Na ta način dijaštvo »posreduje kulturni napredek drugih narodov. Sestajajoč se na izletih in shodih z drugim slovanskim dijaštvom goji medsebojno spoznavanje, opozarja na važnost položaja slovenskega naroda.« Tudi zato se je zavzemal za učenje slovanskih jezikov, tako ruščine kot češčine, ki da je dolžnost slovenskega dijaka.⁶⁹ Dejansko se je v tem času število slovenskih študentov na praški univerzi bistveno povečalo.⁷⁰

V času aktualizacije slovanske vzajemnosti in Hribarjeve aktivnosti v novoslovanskem gibanju tudi katoliški študentje niso hoteli zaostajati za liberalnimi. Najbolj dejavni so bili študentje in izobraženci okrog katoliškega dijaškega lista Zora. Slovanski akademiki so se že v začetku julija 1908 udeležili slovanskega kongresa katoliških akademikov. Zora je o shodu poročala obsežno in izčrpno. Shoda v Pragi so se udeležili predstavniki štirih slovanskih narodov, Hrvati, Poljaki, Čehi in Slovenci. Sklepi, ki so jih sprejeli, pa so se nanašali na vse Slované v monarhiji. Najpomembnejši sklep, ki so ga sprejeli, je bil sklep o ustanovitvi Slovanske lige katoliških akademikov, ki naj bi imela namen/nalogo, »širiti slovansko in krščansko idejo med slovanskim dijaštvom, zastopati skupne interese in pospeševati medsebojno spoznavanje . . .«.⁷¹ Za sedež Lige so predvideli Dunaj, kjer naj bi izhajal tudi skupen list, pisan v vseh slovanskih jezikih, »priznanih v Monarhiji«. Tudi Slovenec je ustanovitev Lige toplo pozdravil ter poudaril, da je »kulturna vzajemnost Slovanov mogoča le v okviru krščanskih idej . . .«. Poudarili so, da morajo tako Slovenci kot Slovani presojati prvi shod slovanskih katoliških akademikov ravno s stališča kulturne vzajemnosti, ki bi temeljila na krščanskem svetovnem nazoru. Slovenec je nastopal predvsem proti nekritičnemu prevzemanju liberalističnih idej. Ravno zato so se v Slovincu zavzeli za večjo aktivnost slovenskega in slovanskega katoliškega dijaštva, ki bi lahko z ustrežno protidejavnostjo preseglo »dekadenco« liberalnega dijaštva. V tem so videli možnost nekega »preporoda« slovanske katoliške inteligence, ki je bila dotedaj premalo aktivna. Obenem so odkrito priznavali, da je »na strani svobodomislecev večina dijaštva, vemo, da je malo, zelo majhno število katoliško trdnega dijaštva . . .«, toda pisec je bil prepričan, da bodo vsaj ti, maloštevilni, delovali s svojim zgledom in delom ter dokazali možnost vzajemnega kulturnega zблиževanja slovanskih rodov na temelju krščanskega svetovnega nazora . . .«.⁷²

Zato je skušala katoliška inteligenca na vsak način najti neko protiutež Češki in češkemu liberalizmu ter je začela propagirati poljske univerze, poudarjati poljsko vdanost slovanski ideji, objavljati zapise s Poljske ipd. Vse to je

⁶⁷ Gregor Žerjav, Slovanska vzajemnost, Omladina, št. 5, 1905, str. 65.

⁶⁸ Nav. d., str. 60.

⁶⁹ Nav. d., str. 61.

⁷⁰ Po podatkih iz Arhiva Karlove Univerze v Pragi je od leta 1883, ko je bila češka univerza ustanovljena, doktoriralo do leta 1908 le 7 Slovencev, od leta 1907 do 1916/1917 pa 78 Slovencev.

⁷¹ Slovanska liga katoliških akademikov, Slovenec, 10. junij 1908.

⁷² Slovansko katoliško dijaštvo in slovansko kulturno vprašanje, Slovenec, 13. junij 1908.

povzročilo, da so se v tem času začele med liberalnim in katoliškim dijaštvom tudi polemike o primernosti oziroma neprimernosti nekaterih slovanskih univerz. Medtem ko so Narodni radikali in večinoma vsi liberalci priporočali predvsem študij na češki univerzi v Pragi, so katoliški akademiki priporočali študij na poljskih univerzah, zlasti v Krakovu in Lvovu. Tako je bilo v Zori v tem času objavljenih precej prispevkov, ki so primerjala Češko in Poljsko, češke in poljske univerze. V Zori je »Pražan« objavil svoje mnenje o Pragi, ki da je za slovenskega dijaka povsem neprimerna, tako z dijaškega kakor s političnega stališča. »Tukaj ne vlada boj za načela, boj razuma; tu odloča slepa strast. Stoj na tem in takem boju na tej ali oni strani, dobrega vpliva ne boš čutil. Če si še tako idealen, nizki nasprotnik te bo nehote umazal in oškropil...«. ⁷³ Tudi A. V. je za Prago ugotovil, da je za katoliško dijaštvo izredno neugodno mesto; ime katoličan je v Pragi tako zasramovano, kakor v nobenem drugem mestu v Avstriji. Češka meščanska družba je skozinskoz prepojena s protikrščanskim duhom, češka inteligenca je vzgojena izključno v Masarykovem skepticizmu, ki nujno pelje v verski nihilizem...«. Glavni kamen spotike je avtor zapisa videl v dejstvu, da se »v najbolj slovanskem mestu v Pragi... vedno bolj širi internacionalizem, kozmopolitizem in anarhizem. Značilno je, da so iz slovanske Prage izšli prvi slovanski anarhisti...«. ⁷⁴ Zaradi vsega navedenega je bil A. V. prepričan, da Praga in z njo Češka sama ni primerna za slovenskega dijaka, zato »v ta milieu češke družbe ne svetujemo iti nobenemu resnomislečemu slovenskemu dijaku«. ⁷⁵ Zanimivo, da je bil tudi Henrik Tuma zelo skeptičen do tega, da veliko slovenskih študentov študira v Pragi, seveda iz povsem drugih razlogov kot katoliški intelektualci. V svojih spominih je zapisal, da za Prago nisem bil preveč navdušen, ker sem se bal enostranske vzgoje naše akademične mladine. Poznal sem Čehe kot precejšnje šoviniste, ki enostransko poudarjajo vse, kar je češkega...«. ⁷⁶ Toda še leta 1909 sta bila na krakovski univerzi samo dva slovenska študenta, Josip Stuller in Vojeslav Mole. ^{76a} Tudi Stuller je videl bistveno razliko med Prago in Krakowim predvsem v dejstvu, da »nosi ime Praga s seboj tudi »svobodomiselnost«, Krakow pa »konservativnost«, kar naj bi bila predvsem zasluga radikalnega dijaštva. Kljub temu Stuller ni nasprotoval odhajanju Slovencev v Prago; argumenti, ki jih je Stuller navedel v korist Krakowa, pa so bili: »1. stanovske koristi dijaštva samega; 2. slovanska ideja; 3. rešitev slovenskega vseučiliškega vprašanja; 4. očiščenje naše kulturne primesi nemškega duha, ustvarjanje lastne nacionalne samostojne slovenske kulture; 5. gospodarske koristi.« Obenem pa je opozoril, naj hodijo v Krakow študirat predvsem tisti, ki so premožnejši. ⁷⁷

Kljub precej močni propagandi je ostala Praga v tem času vabljivo univerzitetno mesto zlasti za liberalno opredeljeno dijaštvo. Ti so vseskozi sodelovali na raznih sestankih in shodih slovanskega dijaštva, sodelovali z društvi ter v Omladini dijaštvo obveščali o dejavnostih slovanskih dijaških in študentskih društev. Narodni radikali so sodelovali tudi na 1. shodu naprednega slovanskega dijaštva v Pragi, ki je bil le nekaj dni pred začetkom vseslovanskega kongresa. V tem času v Omladini še niso objavili kakih ocen ali mnenj o novoslovanskem gibanju, tik pred shodom pa so objavili dokaj izzivalen članek Poljaka Hipolita Boczkowskega »Razvoj slovanske misli«. ⁷⁸ Boczkowski je bil do novoslovanstva zelo skeptičen, saj je v tem videl predvsem delo v smeri praktične slovanske vzajemnosti, ki jo je formuliral samo kot »nesimpatično besedo: »panslavizem«. Poudaril je, da mlada generacija ne bi smela biti zadovoljna s to novo teorijo, ki »hoče biti moderna, a se vendar ne more otresti

⁷³ Pražan, Zora 1908, str. 177.

⁷⁴ A. V., v Prago!, Zora 1908, str. 178.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ Henrik Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 301.

^{76a} Vojeslav Mole, Iz knjige spominov, Ljubljana 1970.

⁷⁷ Josip Stuller, str. 184.

⁷⁸ Hipolit Boczkowski, Razvoj slovanske misli, Omladina 1908, str. 56–61.

nekaterih hib prejšnjih smeri . . .«. Ker »nima neke precizne formulacije«, tudi ni jasno, do katere mere je ta novi program res nov. Boczkowski ni navedel, katere so te hibe, mladini je le predlagal, naj sprejme tri točke, ki bi jih morala upoštevati pri sodelovanju v novoslovanskem gibanju: »1. razmerje do neslovanskih narodov; 2. poravnanje notranjih sporov med slovanskimi narodi; 3. organizacija realnega dela za slovansko misel v bodočnosti.«⁷⁹ Ob vsem tem je podal tudi nekaj konkretnih predlogov kulturno-znanstvenega sodelovanja slovanskega izobraženstva: predlagal je ustanovitev posebne slovanske akademije, visokošolskega zavoda, ki bi nudil teoretično in praktično izobrazbo za krepitev slovanske vzajemnosti. Slovanska akademija bi bila pomemben dejavnik pri organizaciji »slovanske žurnalistike«, slovanskega časopisa, kakršen je češki *Slovanský Přehled*. Zamislil si je tudi izdajo Slovanske enciklopedije, Slovanskega atlasa, Slovanskega letopisa, pa tudi ustanavljanje stolic za slavistiko in posamezne slovanske jezike. Predlagal je tudi izdajanje slovanske dijaške revije, ki bi izhajala v vseh slovanskih jezikih. List bi imel tudi nalogo ustanavljati in vzdrževati tečaje za učitelje slovanskih jezikov, pospeševati potovanja slovanskega dijaštva po slovanskih deželah ipd. Boczkowski se je torej zavzemal predvsem za strogo kulturni novoslavizem, s katerim bi Slovani morda le lahko presegli oziroma »preboleli panslavizem z njegovim ekspanzivnim sistemom . . .«. Kljub temu, da se ta program ni bistveno razlikoval od Kramařevega ali Hribarjevega, je bilo poudarjanje strogo kulturnega delovanja posledica vseskozi prisotnega poljskega nezaupanja do Rusije in ruskega panslavizma. Uredništvo Omladine je sestavek objavilo brez komentarja.

Povsem nasprotno skepsi in bojazni Poljaka je o novoslovanstvu pisal Bogumil Vošnjak, ki je bil poleg Hribarja in Gabrščka gotovo eden najbolj navdušenih pristašev novoslovanstva med slovanskimi izobraženci. Vošnjakov članek⁸⁰ je bil na eni strani prikaz lastnih razmišljanj o novoslovanstvu, na drugi strani pa tudi odgovor Poljaku. Vošnjak je skušal slovenskemu dijaštvu prikazati predvsem pozitivne plati novega gibanja, v katerem je videl predvsem velik kulturni pomen. Novoslovansko gibanje je označil kot kulturno gibanje, ki bi ga moralo narodno radikalno dijaštvo kot nepolitična struja ravno zaradi njegove izrazite nepolitičnosti brezpogojno sprejeti. Novoslovanstvo kot kulturna ideja se mu je zdela zato sprejemljiva tako za levico kot za desnico. V kulturnem poslanstvu novoslavizma je videl predvsem »združevalno moč«, kajti dejstvo je, je trdil Vošnjak, da so »narodni momenti v kulturi tako mogočni, da brezpogojno zahtevajo medsebojno razumevanje in posnemanje . . .«. Obenem je bil prepričan, da bi lahko ideja pripomogla »spraviti v sklad ožjo slovensko s široko slovansko mislijo . . .«. Ravno zato naj bi slovensko napredno dijaštvo z drobnim delom delovalo za oživitev te ideje, predvsem zato, ker je dijaštvo tisto, ki naj bi »prej kot drugi sloji uvidelo velik pomen novoslovanskih kulturnih smotrov . . .«. ⁸¹ Glede na to, da kulturni program novoslovanstva še ni bil dokončno izdelan, je Vošnjak slovensko dijaštvo pozval, naj »ustvari tak enoten program, v katerem ne bi smela zavzemati zadnjega mesta organizacija ljudskoprosvetnega dela, kakor tudi medsebojno približevanje in izmenjavanje znanstvenega dela raznih strok . . . Oboje se lahko dopolnjuje, drobno pozitivno delo in široki, vseobsegajoči konventi, ki jih ustvarja novoslovanstvo. Obojno delo je dolžnost dijaštva . . .«. ⁸² Zaradi dokaj zadržanega odnosa slovenskega narodno-radikalnega dijaštva do novoslovanske ideje je Vošnjak dijake svaril pred nepotrebno »blaziranostjo« oziroma pred »blazirano ravnodušnostjo, s katero bi utegnili zavračati novoslovansko misel . . .«. Kljub Vošnjakovim zahtevam po kulturnem in izobraževalnem delu pa ni upošteval konkretnih predlogov Boczkowskega za širitev kulturnega sodelovanja med Slovani.

⁷⁹ Nav. d., str. 60.

⁸⁰ Slovansko dijaštvo in novoslovanska misel, Omladina V, 1908, str. 121—124.

⁸¹ Nav. d., str. 122.

⁸² Nav. d., str. 124.

Dobrih štirinajst dni pred novoslovanskim shodom, od 24. do 30. junija 1908 je bil v Pragi shod naprednega slovanskega dijaštva. Shod bi lahko označili tudi kot predhodnico vseslovanskemu kongresu, udeležili pa so se ga predstavniki vseh slovanskih narodov, tako znotraj kot zunaj monarhije. Slovensko dijaštvo so zastopali Pučnik, Mihajlo Rostohar, Ivan Lah, Albert Kramer ter Pustoslemšek. Glavne teme so bile sicer posvečene dijaškim oziroma študentskim vprašanjem, kljub temu pa se niso mogli izogniti razpravi o odnosu dijaštva do novoslovanstva. Tudi v tem primeru se uredništvo Omladine ni odločilo za lasten komentar, morda tudi zato ne, ker slovenski predstavniki o tem v Pragi niso razpravljali, z izjemo Pučnika, ki se je do novoslovanstva opredelil pozitivno.⁸³ Omladina je rajši objavila diskusijski prispevek poljskega predstavnika Brezskowskega. Brezskowski je v diskusiji poudaril predvsem razliko med uradnim in neuradnim pojmovanjem slovanske ideje. Menil je, da gredo »slovanski politiki in slovanska mladina v delu za slovansko vzajemnost različna pota. Na prvi pogled se kaže velika razlika: za politike je slovansko vprašanje stvar kompromisov (slovanskega shoda se udeležijo tudi klerikalci), za mladino pa pomenja slovansko vprašanje načelno rešitev etičnih principov...«⁸⁴ Rahlho drugačno formulacijo je v poročilu iz Prage objavilo tudi uredništvo Omladine. Poudarili so, da je napredno dijaštvo v na shodu v Pragi »proglasilo novo geslo, nov temelj vzajemnega dela v smislu kulturne vzajemnosti napredne slovanske generacije. Slovansko dijaštvo je izločilo vse one elemente, ki vsled nesoglasja nazorov in potov otežkočajo slovansko delo...«. Posebej so poudarili, da se »pot, ki si jo je začrtalo slovansko napredno dijaštvo... loči od one, ki jo meri neoslavizem slovanskih politikov Hribarja, Kramařa, Glibovickega...«. ⁸⁵ Prav sodelovanje z neliberalnimi in katoliškimi strankami je v veliki meri pripomoglo k temu, da je narodno radikalno dijaštvo odklanjalo sodelovanje s Hribarjem in drugimi slovanskimi novoslovani. Na drugi strani pa so v tem času narodni radikali začeli v večji meri poudarjati »slovenstvo«, slovensko idejo.

Na odnos do slovanstva je vplivalo predvsem dejstvo, da je postajala med narodnimi radikali čedalje bolj aktualna jugoslovanska ideja, ki je že na shodu naslednje leto postala prevladujoča možnost rešitve nacionalnega vprašanja.⁸⁶ Ne glede na različne odmeve slovenskega tiska in javnosti na novoslovansko idejo in gibanje je mogoče sklepati, da so tako simpatizerji kot nasprotniki z velikim zanimanjem pričakovali začetek vseslovanskega kongresa v Pragi.

IV.

Novoslovanski kongres v Pragi se je začel 12. julija 1908. Že v Petrogradu so ga označili kot »pripravljalni«, tako da je imel tak tudi uradni naziv. Kongres naj bi bil »slovenski«, kar naj bi pomenilo, da bodo na shod povabljeni predstavniki vseh slovanskih narodov znotraj in zunaj monarhije. Toda vabilu se niso mogli odzvati vsi. Najštevilnejša je bila delegacija Čehov, med katerimi je bilo največ predstavnikov Mladočeške stranke. Prisotni so bili tudi predstavniki Agrarne in Nacionalne socialistične stranke, ki jo je zastopal Josef Klofač. Kongresa se ni hotel udeležiti urednik lista *Slovanský Přehled*, Adolf Czerný, kljub temu, da je bil eden najbolj dejavnih Čehov pri popularizaciji slovanske ideje in vzajemnosti. Kot razlog je navedel, da je bil na shod povabljen en sam znanstvenik, da prevladujejo samo politiki, kar naj bi bilo v nasprotju z osnovnim namenom kongresa, to je, naj bi imel predvsem kulturni in

⁸³ Shod slovanskega naprednega dijaštva, 24.–30. junija 1908, SN, 25. junij 1908; »... za slovansko sekcijo je govoril predsednik Adrije, jurist Pučnik (s stališča neoslavizma) ... da je potrebno v slovansko gibanje nov tok, ideje napredka, svobodomiselnosti, ravnopravnosti...«.

⁸⁴ Brezskowski, *Omladina* 1908, str. 97.

⁸⁵ Nav. d., str. 53.

⁸⁶ III. shod je NRD struja skoraj v celoti posvetila obravnavi jugoslovanskega vprašanja, glej moj članek ZC, 1982, str. 226.

gospodarski pomen.⁸⁷ Na kongres niso povabili T. G. Masaryka zaradi njegovega odklanjanja Kramařeve vizije slovanske vzajemnosti. Masarykova vizija slovanske vzajemnosti je temeljila na predpostavki, da se morajo v ta namen združiti vse napredne stranke in s konkretnim delom ustvarjati primerne temelje slovanski skupnosti. Glavni očitek Kramařu in novoslovanski ideji je bilo ravno sodelovanje s konservativnimi, klerikalnimi strankami: »Ravno za kulturno delo se morejo spojiti le sorodne struje; jaz bi s svojega stališča mogel delati, resnično delati, le z liberalnimi in naprednimi strankami. S klerikalnimi strankami smo doma v boju ravno v kulturnih vprašanjih — kako se s temi nasprotniki moremo kar naenkrat združiti za isto kulturno delo? Ali naj bomo napredni kot Čehi in nazadnjaški kot Slovani? Slovanstvo ni vendar nič brez rustva, češtva itd. Slovanstvo ni nekaj višjega nad narodnostjo.«⁸⁸ Masaryk je bil skeptičen predvsem do sodelovanja z Rusijo, za katero naj bi bilo slovanstvo le element, ki bi ga lahko uporabljala proti Avstriji v tekmi za oblast in vpliv v Srbiji, Romuniji in Bolgariji. Obenem s tem naj bi ji šlo predvsem za prestiž v Galiciji in na Poljskem. »To je bil za oficijelno Rusijo pravi slovanski program, le da je bilo slovanstvo na drugem mestu, podrejeno pravadnim političnim in kulturno cerkvenim načrtom... Takšna je bila in je ruska resničnost. Pri nas je bila ta resničnost malo znana, večina naših rusofilov se je zadovoljevala z nejasnimi nazori o Rusiji; Rusija je bila zanje velika in mogočna, in ker smo proti Avstriji in Nemčiji nujno potrebovali tuje pomoči, naj bi nas rešila velika bratska Rusija...«^{88a} Slovenski Narod je Masarykovo neudeležbo imenoval »racionalno dejanje«, ker se njegova vizija ne sklada s Kramařevo, medtem ko so bili v Slovincu bolj naklonjeni Kramařu kot Masaryku; »Slovenec« navaja, da se »Čas« (glasilo čeških realistov) »silno togoti« zaradi tega, toda »Vseslovanski komite pa je čisto prav ravnal, da ni povabil na shod internacionalnega čvekača, ki s svojim svobodomiselstvom spada veliko bolj v judovski ghetto kot pa na slovanski kongres...«⁸⁹ Glavni očitek slovenskih katolikov Masaryku je bil predvsem njegov internacionalizem in simpatiziranje s češko socialnodemokratsko stranko. Kljub temu, da so bili slovenski katoliki kot Masaryk skeptični do sodelovanja z Rusijo, tega dejstva niso ne poudarjali ne omenjali.

Poleg češkega zastopstva je bilo najštevilnejše rusko. Kot navaja Paul Višný so bili to predvsem predstavniki desnega centra, ki so bili obenem tudi slovanofili starega kova. Precej liberalnih politikov je svoje sodelovanje zavrnilo ravno iz tega razloga.

Dokaj številno je bilo tudi poljsko zastopstvo. Največ je bilo udeležencev iz ruske Poljske, nekaj manj je bilo avstrijskih Poljakov, medtem ko se nemški kongresa niso smeli udeležiti. Najpomembnejše je bilo, da sta prišla Roman Dmowski, predstavnik poljske Narodne demokratične stranke ter prvi urednik lista *Swiat Słowianski*, Marian Zdziechowski. Pravzaprav je bilo ravno v poljski delegaciji največ kulturnikov, znanstvenikov, novinarjev, pravnikov ter univerzitetnih profesorjev, tako da je bilo očitno, da so samo Poljaki dobesedno razumeli kongres kot »kulturno in znanstveno« zbliževanje med Slovani.

Srbe so zastopali državni svetnik Geršić, bivši minister Drago Pavlović, beograjski župan Vulović, bivši minister Milan Marković ter univerzitetni profesor dr. Kumanudi. Iz Kotora je prišel dr. Bajak kot edini predstavnik Srbov iz monarhije. Hrvate so zastopali Stjepan Radić, Tresić-Pavičić, Ljuba Babić-Gjalski, Božo Vinković ter profesor Đuro Šurmin. Bolgari so imeli štiri predstavnike, med katerimi je bil po svoji slovanski naravnosti najbolj znan Stevan F. Bobčev. Glede prisotnosti Slovakov, Lužiških Srbov in Ukrajincev so

⁸⁷ Višný, str. 95.

⁸⁸ Radovan Krivic, Masaryk o novoslavizmu, Omladina 1910, str. 88.

^{88a} T. G. Masaryk, Svetovna revolucija, Ljubljana 1937, str. 29–30.

⁸⁹ Slovenec, št. 160, 15. julij 1908.

⁹⁰ Vseslovanski kongres in župan Hribar, Priloga Slovenskega Naroda, št. 171, 25. julij 1908.

poročila različna. Paul Višný navaja, da na kongresu niso sodelovali Slovaki, Lužiški Srbi, Belorusi, večina Ukrajincev ter Poljaki iz Nemčije.⁹¹ Andrej Gabršček v svojih spominih navaja, da so Lužiški Srbi imeli svojega predstavnika, dr. Muko, prav tako tudi Slovaki državnega poslanca dr. Hodžo, kar je verjetno povzel po pisanju Slovenskega Naroda.⁹²

Ukrajince sta zastopala t. i. »rusofila« Glibovicki in Markov, ki pa dejansko nista predstavljala ukrajinskega naroda in njegovih interesov. Ukrajinci so Kramařu kot vodji organizacijskega odbora poslali sporočilo oziroma spomnico, v kateri so zapisali, da se »organizacija kongresa ne ozira na stremljenja in potrebe ukrajinskega naroda. V odbor organizatorjev so se povabili v Petrograd taki mořje, ki zanikajo obstoj ukrajinskega naroda. Vse te napake organizacije so zakrivile, da se zastopnikom ukrajinskega naroda ni bilo mogoče udeležiti kongresa.«⁹³ Pisec te notice v Slovenskem Narodu je še vedno vztrajal pri poimenovanju Malorusi, saj je zapisal, da »Malorusi (namreč mladi, to je Ukrajinci), ne smatrajo kongresa za izraz solidarnosti, ker se ta konferenca vedoma izogiba glavnim življenjskim vprašanjem zatiranih narodov.«⁹³ Uredništvo Slovenskega Naroda je neudeležbo in razloge zanjo imenovalo »le prazen izgovor, kakor so tudi slovenski klerikalci smešno opravičevali svojo neudeležbo«.

Slovensko zastopstvo je imelo štiri člane: trije so bili predstavniki politike, člani Narodno napredne stranke; to so bili Ivan Hribar, Otokar Rýbař ter Andrej Gabršček. Edini nepolitik je bil publicist Bogumil Vošnjak. Hribar v Spominih navaja, da bi se morala — glede na predhodne dogovore — shoda udeležiti tudi Janez E. Krek in Ivan Šušteršič, toda v Prago ju ni bilo. S tem v zvezi je »Slovenec« zapisal: »ker imamo zdaj doma toliko koristnega opravila čez glavo se res nismo mogli podati na tako prijeten izlet, kakor so praški kongres s svojimi velikimi govori in banketi...«⁹⁴ Paul Višný v svojem delu ugotavlja, da so bila vabila poslana tudi Kreku in Šušteršiču, »voditeljema največje slovenske politične stranke, klerikalne, ki pa sta zavrnila sodelovanje zato, ker je liberalni voditelj, Hribar, njun politični nasprotnik, sodeloval pri organizaciji kongresa.«⁹⁵

Tudi Slovenski Narod je komentiral odločitev Kluba klerikalnih državnih poslancev, da se ne udeleži vseslovanskega kongresa, ker se je, »kolikor se tiče zastopstva slovenskega ljudstva, dalo vseslovanski prireditvi že izpočetka izrecno strankarsko-politični značaj«. Uredništvo Slovenskega Naroda je videlo pravi vzrok v tem, »da se klerikalci boje zamere pri vladi in pri svojih nemških zaveznikih. Vlada se boji kongresa, kakor se boji vsake najmanjše stvarice, ki bliža Slovane... Sicer pa je čisto prav, da ne gredo v Prago... ker so rimska in brezdomovinska stranka, ne pa slovanska...«⁹⁶

Program shoda je imel osem točk: 1. vseslovanska razstava v Moskvi; 2. pospeševanje turisticke, zlasti dijaške v slovanskih deželah; 3. prirejevanje kmetskih izletov v slovanskih deželah; 4. ustanovitev vseslovanske banke (poročevalca dr. Preiss in župan Hribar); 5. razširjanje sokolske organizacije v vse slovanske dežele (poročevalca dr. Scheiner); 6. organizacija prosvetnih zvez in ljudske vzgoje ter organizacija slovanskega knjigotrštva; 7. ustanovitev permanentnega zbora delegatov slovanskih narodov in organizacija slovanske žurnalistike; 8. sklepanje o prireditvi splošnega vseslovanskega shoda.« Svoje posebne predloge je podal Kramař tudi v imenu Mladočeške stranke: 1. naj se v Petrogradu zasnuje časopis, ki bo v vseh slovanskih jezikih prinašal poročila o vsem, kar se v kulturnem oziru zgodi in stori znamenitega med posameznimi

⁹¹ Višný, str. 92.

⁹² Ukrajinci in vseslovanski kongres, SN, št. 162, 15. julij 1908.

⁹³ Prav tam.

⁹⁴ Slovenec, št. 159, 14. julij 1908.

⁹⁵ Višný, str. 98.

⁹⁶ Vseslovanski kongres v Pragi, SN, 10. julij 1908.

slovanskimi narodi; 2. Omogoči naj se recipročno priznavanje izpitov ruskih in avstrijskih univerz; 3. V Pragi naj se ustanovi Slovansko čitalnico; 4. v posameznih slovanskih deželah naj se ustanovijo uradi za posredovanje služb Slovanom.

Vsi predlogi, tako uradnega programa kot Kramaševi, so bili sprejeti. Že iz programskih točk je razvidna popolna odsotnost političnih vprašanj, kljub temu, da so na shodu sodelovali predvsem politiki. Vsi so bolj ali manj enotno poudarjali, da ima shod predvsem kulturno-gospodarski pomen in značaj; v končni resoluciji so se izognili vsakršnim političnim opredelitvam, ki bi lahko škodile medsebojnim odnosom ali pa naletele na kritiko s strani avstrijske, nemške ali ruske uradne politike. Za enega največjih uspehov shoda so prireditelji šteli udeležbo Poljakov in zgladitev njihovega spora z Rusi, kar pa se ni dogajalo javno, marveč so dogovori tekli »za kulisami«. Glavno sporočilo shoda je formuliral Kramaš, ki je ponovno poudaril, da so ostale najpomembnejše točke gibanja »svoboda, enakost, bratstvo«, delo za kulturni in gospodarski napredek vseh slovanskih narodov. V izjavi za poljski list Czas, ki jo je ponatisnil tudi Slovanski Narod, je Kramaš poudaril, da je pred kongresom dejansko obstajala bojazen, da kongres ne bo uspel, toda, »ta bojazen se ni uresničila. Mi vsi smo ostali skupaj in smo se razšli v docela drugem razpoloženju, kakor smo se sešli... Pričakujem, da bo po tej konferenci nastala velika sprememba v poljsko-ruskih odnosjih. Načela, ki so se izrekla, bodo našla močan odmev v ruskem in poljem narodu...«⁹⁷ Delo shoda je potekalo po sekcijah. Kot poroča v spominih Andrej Gabršček,⁹⁸ je bila najbolj aktivna gospodarska sekcija, v kateri sta sodelovala tudi on in Ivan Hribar. Prav tu so potrdili odločitev o ustanovitvi Slovanske banke. Hribar svoje udeležbe na kongresu v Spominih ne omenja,⁹⁸ tako da imamo Slovenci samo dve neposredni pričevanji s kongresa, Gabrščkovo in Vošnjakovo.

Gabršček je svoje poročilo s kongresa napisal dokaj natančno; kljub temu, da je svoje spomine natisnil šele leta 1934, je njegovo poročilo pisano predvsem s stališča slovenske in slovanske lojalnosti Avstriji; poudaril je, da je imela »neoslovanska ideja povsem pacifistično lice in je hotela pokazati, da je za Avstrijo poleg trozveze neka druga zveza bolj praktična in veliko bolj koristna.«⁹⁹

Drugačno, predvsem pa z dnevno politiko neobremenjeno poročilo je v Ljubljanskem Zvonu objavil Bogumil Vošnjak. Primerjal je stari politični panslavizem, ki je vodil predvsem »balkansko in ne slovansko politiko« in preveč poudarjal pravoslavlje, z novo slovansko idejo, ki ji je prisodil izjemno velik pomen. Tako kot Kramaš je tudi Vošnjak videl v sodelovanju Poljakov največji uspeh shoda in ideje nasploh, kajti menil je, da je za slovanstvo izredno pomemben ravno odnos Poljakov do gibanja in ideje. Velik pomen je videl v drugačnem odnosu poljskega tiska do slovanstva: »Malo časa pred praškim shodom si je priborilo v poljskem časnkarstvu slovansko gibanje tako zmago, kakršne si prvoboritelji sami niso nikdar nadejali... Vseslovanstvo doslej zasmehovano in smatrano za narodno izdajstvo, se je zdajci prikazalo Poljakom kakor narodna rešitev...«¹⁰⁰ Tudi iz nadaljnega orisa kongresa veje Vošnjakovo navdušenje nad dogajanja v Pragi. To je na Slovenskem in v časopisju pravzaprav edini oris vzdušja na shodu.

Tudi Vošnjak se je zavzel za splošno slovansko kulturno sodelovanje ter obenem podal tudi svoje zamisli o tem, kako naj bi Slovani to dosegli. Najučinkovitejše naj bi bile avtonomne narodnosti, v okviru katerih bi Slovani najlaže razvijali svoje kulturne posebnosti in kulturna stremljenja. Vošnjak trdi, da je kultura predvsem skrb naroda in ne države, zato se je zavzel za

⁹⁷ Priloga SN, št. 171, 25. julij 1908.

⁹⁸ Hribar, Spomini II., str. 641.

⁹⁹ Vseslovanski kongres v Pragi, Goriški Slovenci II., Gorica 1934, str. 280.

¹⁰⁰ Slovanski shod v Pragi, Ljubljanski Zvon, 1908, str. 601–606, 666–672.

ustanovitve »narodnostne kulturne zveze«. »Diferencijacija med slovanskimi narodi se še ni razvila tako daleč, da bi bila vsaka slovanska narodnost ravno tako oddaljena od druge kakor Francozi od Italijanov, Špancev ali Portugalcev«. Zato se zdi Vošnjaku, da je razmerje med slovanskimi narodi podobno onemu, ki vlada med Skandinavci, Danci, Norvežani in Švedi. »Kakor imajo Skandinavci kljub temu, da živijo v mnogih državah, pravico, ustvariti si svojo kulturno vzajemnost, se tudi Slovanom... ta pravica ne more odrejati«. V narodnostno mešani državi vidi Vošnjak »višji tip države«. Slovanske narodnosti bi gojile in razvijale svoje kulturne posebnosti brez ozira na državne meje, da bi pa bilo to lažje, je treba skleniti narodnostno kulturno zvezo.¹⁰¹ Vošnjak je posebej pozdravljial rusko-poljski sporazum na podlagi priznanja, da ima vsak slovanski narod pravico do svobodnega razvoja. »Narodna avtonomija nima samo za Avstrijo svojega velikega... pomena, ona je tudi za bodočnost rase, kakršna so Slovani, neprecenljive vrednosti«.

Morda prav zato, ker Vošnjak ni bil politik, je malce naivno verjel v popolno enotnost in konkretni uspeh shoda, zlasti v uspeh rusko-poljskega dogovarjanja. Verjel je v enotnost čeških strank do tega vprašanja. Neudeležbi Ukrajincev po njegovem »ni mogoče pripisovati prevelikega pomena«. Težaven pa se mu je zdel poljsko-rusinski problem, ki ga je obravnaval predvsem kot »razredni problem, ki temelji v posestnih razmerah... Poljsko plemstvo, ki poseduje zemljo, se ne more zvezati s poljedelskim proletarcem, Rusinom, ki ga je doslej izsesavalo in zatiralo. Ta nasprotja so gospodarska, zaradi tega jih je težko poravnati«. ¹⁰² Ne glede na to, edino nerešeno vprašanje, je po njegovem mnenju kongres v Pragi uspel, saj je izpolnil vsa pričakovanja, to je, dokazal je kulturni in gospodarski potencial Slovanov. Zato je navedel tudi besede Bolgara Bobčeva, ki bi jih lahko pripisali tudi njemu: »Silno Slovanstvo lahko obstaja poleg silne Rusije in silne Avstrije...«, ter še dodal, da slovanstvo »noče premikati nikakih obmejnih kolov, ono zahteva samo svobodni razvitek lastnih sil«. ¹⁰³

Vošnjakov teoretični, nepolitični odnos in obravnava slovanskega vprašanja sta bila v tem času dokaj tipična za večino slovenskega izobraženstva, ki je nacionalno vprašanje večinoma obravnavalo kot kulturno vprašanje. Obenem je na možnosti gledal preveč optimistično. Uredništvo Ljubljanskega Zvona je v kratki vesti o kongresu poudarilo, da sodelovanje Rusov in Poljakov na kongresu še ne more pomeniti pobratimstva obeh narodov. Pisec notice je bil kljub skepsi prepričan, da pa je začetek storjen in »ob resni volji merodajnih faktorjev se bo dalo doseči vse«. ¹⁰⁴ Obenem pa je sam kongres označil predvsem kot »veliko moralno oporo« vsem slovanskim narodom.

Najbolj naklonjeno je o praškem shodu poročal liberalni tisk: tako Slovenski Narod, Naš list, tržaška Edinost ter goriška Soča. Že dan po končanem shodu je Slovenski Narod zapisal, da je bil shod »posledica velikega političnega in idejnega preobrata, ki se je izvršil v zadnjih letih...«, pri čemer je imela veliko vlogo tudi politična sprememba v Rusiji. Poudaril je, da je med Slovani zmagalo spoznanje, da je slovanskim narodom vendarle mnogo stvari skupnih ter da je zato shod potrdil najpomembnejša stališča novoslovanstva, ki so jih sprejeli vsi sodelujoči; to so popolna enakopravnost, popolna svoboda v verskih stvareh ter demokratičnost. ¹⁰⁵

Naš list je o shodu zapisal, da je v Pragi »nastopilo novo slovansko gibanje, ki je začetek popolnoma nove smeri v razvoju slovanske misli. Slovanska vzajemnost danes ne pomeni kot stari panslavizem pretapljanja slovanskih narodov v en narod, temveč zaščito vsega slovanstva za vsak narod.« Poudarili so, da

¹⁰¹ Nav. d., str. 606, 666.

¹⁰² Nav. d., str. 670.

¹⁰³ Nav. d., str. 672.

¹⁰⁴ Slovanski kongres v Pragi, Ljubljanski Zvon, 1908, str. 512.

¹⁰⁵ Slovanski shod v Pragi, SN, 14. julij 1908.

slovanska vzajemnost nima političnih ciljev, da ima samo kulturne, zato se bo »izogibalo politike, vseh napadujočih namenov, in poudarjalo samo ono kar nas druži, kar druži Ruse s Poljaki, Poljake s Čehi, Čehe s Slovenci, Slovence s Hrvati in drugimi Jugoslovani . . .«. Poudarili so velik pomen gospodarskega sodelovanja, ker »ves politični razvoj temelji na kulturnem in gospodarskem napredku . . .«, obenem pa navedli že na shodu izraženo splošno ugotovitev, da se je »vera v slovanstvo kot v močan politični faktor, ki nas bo kulturno, gospodarsko, narodno in politično dvignil, umaknila spoznanju, da samo močni slovanski narodi morejo šele ustvariti močno slovanstvo, da moč slovanskih narodov ne izvira iz slovanstva, temveč moč slovanstva je samo rezultatna sila pošamičnih slovanskih narodov.« Zato so sklepe praškega shoda označili kot povsem »realne«, ker »skupno delo na praktičnih podvzetjih mnogo bolj zbližuje ljudi od teoretskih razjasnjevanj . . .«. Kot večina komentatorjev je tudi pisec v Našem listu posvetil veliko pozornosti političnim spremembam v Rusiji. Predvsem je apeliral na Rusijo, naj se reši »starega, notranjega protislovja«, da bo lahko postala »slovanska država ne le na zunaj, temveč tudi v svoji notranji politiki . . .«. To naj bi bila tista prava vloga Rusije pa obenem tudi vsakega slovanskega naroda. Obenem s tem je od celotne slovanske zunanje politike zahteval predvsem enoten nastop proti Nemčiji, kajti, le tako bo lahko »ta politika predstavljala močno organizirano silo proti manj številnim Nemcem . . . Če pridejo Slovani in slovanska politika do vpliva v Rusiji in Avstriji in na Balkanu, potem je lahko izpeljiva osvoboditev in zaščita vseh slovanskih narodov . . .«. ¹⁰⁶ Politični problemi, ki so se v tem času nakopičili v monarhiji, so tudi poročevalcem s kongresa narekovali previdno in predvsem do Avstrije lojalno delovanje, zato je pisec v Našem listu poudaril, da slovanstvo »ne trga mej, ne dela revolucije«, hoče pa »pripeljati Slované do vpliva in moči, do notranje svobode in do zunanjega varstva . . .«. ¹⁰⁷

O sprejetih resolucijah so v Našem listu menili, da so »važne že same po sebi, ker nalagajo posameznim slovanskim delegatom dolžnost, da delajo na dotičnih poljih in jih delajo odgovorne za usodo teh sklepov . . .«. Predvsem so se zavzeli za uresničitev ustanovitve Slovanske banké, pa slovanskega glasila, kajti Slovanský Přehled »ne more zadoščati«, zato naj bi začeli izdajati »nekak vse-slovanski zbornik, vestnik, ki bi izhajal v vseh jezikih in prinašal pregled vseh slovanskih literatur . . .«. Kot možnost so omenili tudi to, da bi vsak narod izdajal poseben, lastni »Přehled«, »kjer bi izhajali prevodi boljših del in ocene o knjigah in pisateljih . . .«. V Našem listu so se zavzeli tudi za shode slovanskih znanstvenikov strokovnjakov, tehnikov, kajti tudi ti naj »imajo svoj kulturni in praktični pomen . . .«. Prav tako bi bilo pomembno izmenjavanje revij, ker to »omogočuje in spólnjuje skupno terminologijo in oživlja delo v organizacijah . . .«. Ob vsem tem so se zavzeli za čim številnejše obiskovanje slovanskih univerz, medsebojno spoznavanje dijaštva oziroma mladine sploh. ¹⁰⁸

Tudi Slovenski Narod je polemiziral s stališči, ki so v novoslovanstvu videla politično gibanje ali vsaj težnje po političnem delovanju. Poudarjali so, da » . . . kdor bi hotel misliti na politično združenje, bi se osmešil, kajti politično združenje je kratkomašno nemogoče in je izključeno . . .«. Zato je pisec tudi primerjal idejo slovanstva s pangermansko idejo, med katerima vidi bistveno razliko, ki se kaže v tem, da »Slovani ne iščejo drugega kakor vzajemnost v kulturnih in gospodarskih stvareh. Vse drugo je izključeno . . .«. Razloček je tudi v tem, da »hočejo Slovani kulturno in gospodarsko vzajemnost v okviru obstoječih držav, medtem ko delajo Nemci na to, da razbijejo Avstrijo, in jo potlačijo pod pruski podplat, da dosežejo politično združevanje z Nemčijo . . .«. Zato je bila nemška nevarnost velika tudi s slovenskega in slovanskega sta-

¹⁰⁶ Slovanski kongres v Pragi, Naš list, št. 29, 18. julij 1908.

¹⁰⁷ Prav tam.

¹⁰⁸ Prav tam.

lišča. »Kolikor bolj se utrdi nemštvo, toliko bolj se je bati, da nas požre Nemčija...«. ¹⁰⁹ Prepričevanje slovenske in slovanske javnosti ter s tem obenem tudi avstrijske politike o nepolitičnosti gibanja se je še intenzivneje nadaljevalo po aneksiji Bosne in Hercegovine oktobra 1908, pri čemer je bil ponovno najbolj dejaven ravno Kramarj.

Tudi tržaška Edinost je o kongresu poročala precej obširno, obenem pa še vedno nadaljevala s »sklicevanjem« na češko socialno demokratsko stranko oziroma na njeno glasilo, ki je objavljalo svoje komentarje s shoda. Češka socialna demokracija se shoda ni udeležila, tako da mnenje, ki je bilo zapisano v glasilu Nová Dobá ni moglo biti uradno stališče stranke. Edinost je iz Nove Dobe ponatisnila stališče, da morajo socialni demokrati napram »slovanskemu zblizanju meščanskih strank, h kateremu je dal shod mogočen nagib, zavzemati simpatično stališče. Dobro je, da so premožni sloji posameznih slovanskih narodov in njih političnih strank slednjič izprevideli, da je pot sporazumljenja dejstvo, da je bil po praškem shodu okrepčan duh mednarodnosti, da se bo negovalo kulturno dotiko in širilo vzajemno spoznavanje in zaupanje...«. Obenem so izrazili upanje, da bo vsaj na ta način mogoče izvajati skupne kulturne akcije »med novoslovansko buržoazijo in slovanskim proletarstvom, dasi ima socializem na političnem in gospodarskem polju svoje posebno poslanstvo...«. ¹¹⁰ Uredništvo Edinosti je bilo očitno navdušeno nad tem spravljenim mnenjem, zato je moralo takoj dodati pripombo na račun slovanskih socialistov, ki da so »žalibog... še grozno, grozno daleč od take modrosti...«. ¹¹¹

Res je, da so slovenski socialisti in njihov tisk že ob samem začetku odklanjali slovansko idejo, za kakršno so se zavzemali Kramarj, Hribar ali Gabršček. Kristan je že takoj po povratku Hribarja iz Petrograda maja 1908 zavrnil njegove optimistične napovedi spremembe ruske politike; tudi socialistični tisk je bil že pred kongresom kritičen do priprav in do udeležencev samega shoda. Rdeči prapor je zapisal, da načelno ne nasprotuje ideji vseslovanstva niti ne vseslovanskemu shodu. Toda, so poudarili, shoda, na katerem Hribar in ostali slovanski udeleženci zastopajo slovenski narod, Rdeči prapor ne more priznavati. Poudarili so, da »kdor hoče zastopati vse Slovence, ne sme pozabiti, da je na svetu tudi slovensko socialno-demokratsko delavstvo. Ta del slovenskega naroda ne bi nikoli dovolil, da se ga zastopa pri ruski avtokraciji...«. ¹¹² Uvodničar v Rdečem praporju se je zavzel za kongres, na katerem bi se reševali tudi mednacionalni spori, toda v to je dvomil, kajti tisti, ki so ta shod pripravili, »sodijo površno in niti ne ponujajo pravih vzrokov teh bojev...«. Obenem je poudaril tudi razredni interes oziroma nujnost solidarnosti med razredi, o čemer tisti, »ki so romali v Petersburg, pa tudi ne tisti, ki so jih poslali, niso razmišljali...«. ¹¹³

Tudi Henrik Tuma je bil do novoslovanskega gibanja zelo kritičen, kajti prepričan je bil, da je sodelovanje Slovanov z Rusijo tako z geografskega, nacionalnega, socialnega in političnega stališča nemogoče. Vlogo Rusije je videl predvsem na vzhodu, v Aziji, »tam ima Rusija svoje veliko kulturno delo: Rusija od severa, Anglija od juga...«. Avstrijskim Slovanom in zlasti Slovencem je priporočal predvsem sodelovanje na kulturnem področju, ki bi predvidelo tudi skupen občevalni jezik, le-ta pa »ne bo nikdar in ne more biti ruski...«. Ob tem ni povedal, kakšen skupen jezik misli. Tuma je bil skeptičen do skupnega nastopa vseh Slovanov, saj skupen nastop ni uspel ne romanskim ne germanskim narodom, zato naj bi bil ta načrt tudi za Slovane neizvedljiv. Menil je, da že zato ne, ker »že po naravi, po svojih interesih, je ločena skupina poljsko-ruska od skupine češko-jugoslovanske...«. Posebno vlogo v slovanskem delo-

¹⁰⁹ Pangermanstvo, SN, 30. julij 1908.

¹¹⁰ Po slovanskem shodu, Edinost, št. 204, 25. julij 1908.

¹¹¹ Prav tam.

¹¹² Vseslovanski kongres, Rdeči prapor, št. 45, 6. junij 1908.

¹¹³ Prav tam.

vanju je namenil Čehom, ker zapirajo pot germanstvu v dunajsko dolino, odtod pa prodiranje na Balkan; čutil se je, da Čehi prednosti svojega geografskega položaja še niso uvideli, kajti ravno ta jim je omogočal hitrejši gospodarski vzpon. Toda tudi za Čehje je Tuma videl edino možnost obstoja v okviru podonavske države avtonomnih narodnosti.¹¹⁴ Ob vsem tem pa Tuma ni upošteval Slovanov izven monarhije in ni razpravljajal ne o Srbih ne o Bolgarih, prav tako ne o manjših slovanskih narodih v okviru monarhije ali izven nje. Ne glede na povsem odklonilno stališče je le videl rahlo možnost uspešnega nastopa Slovanov, ki ga je povezoval z rešitvijo socialnega vprašanja: »Internacionalni boj delavstva proti internacionalnemu kapitalu vodi preko avtonomije vseh narodov do skupnega stremljenja, in na tem torišču je mogoče, da se slovanski narodi najdejo pri skupnem nastopu...«¹¹⁵

Takoj po končanem kongresu se je skepsa slovenskih socialistov še poglobila in se sprevrgla v popolno negacijo in odklanjanje vsakršnih povezav z gibanjem. Rdeči prapor je v uvodniku »Vseslovanska burka« zapisal, da se je v Pragi začela »neslana burka, ki jo njeni prireditelji z otročjo bahatostjo imenujejo ‚vseslovanski kongres‘. Zbralo se je tam namreč nekaj brezposelnih ljudi, ki bodo govorili, jedli in pili ter se naposled razšli prav tako pametni, kakor so se bili sešli...«. Pisca uvodnika je jezilo predvsem to, da so ti ljudje »v svoji predrznosti trdili, da govore, jedo in pijo v imenu slovanskih narodov...«. ¹¹⁶ Zanimiv je opis sodelujočih predstavnikov: za Ruse je menil, da so prišli »zmerni svobodnjaki, ki so svojo slavo tako hitro in tako klavrno zapravili in se zdaj prav dobro počutijo v družbi carjevih hlapcev...«; za Poljake je zapisal, da so prišli »nekateri izmed tistih plemenitašev, ki so znani oderuhi in biriči svojega ljudstva...«; za Čehje, da jim bodo delali »sramoto Mladočehi, ki so jih lanske volitve položile na smrtno posteljo...«. Kot slovenski predstavnik je v Prago »prifrazal iz Ljubljane župan Hribar in iz Trsta je prijelok Rýbař. Lepa familija!«. Uvodničar Rdečega praporja je bil predvsem kritičen do dejstva, da na shodu niso razpravljali o političnih vprašanjih, da je bila »izključena vsaka beseda o medsebojnem razmerju slovanskih plemen, izključena celo beseda o razmerju tega ali onega neslovanskega naroda — sploh vse izključeno, kar bi moglo starim gospodom kvariti apetit...«. ¹¹⁸ Socialisti okrog Rdečega praporja so bili prepričani, da gospodarsko in kulturno zблиževanje slovanskih narodov oni sami »že dolgo praktično izvajajo«, zato je bila njihova zadnja in dokončna ugotovitev ta, da »toliko žalosti in dolgega časa se na enem kupu in ob enem dnevu še nikoli in nikjer ni zbralo nego te dni v Pragi. Da se ta kupček revščine imenuje »kongres« in še ‚vseslovanski‘ povrh, je le pusta šala. S tem je za nas ta vseslovanska burka opravljena.«¹¹⁷

Socialistični Naprej je bil še bolj odklonilen. Navedli so imena slovanskih predstavnikov v Pragi, ne da bi omenili Otokarja Rýbařa, ter poudarili: »Razume se, da so bili vsi udeležniki buržoazijci. Proletarijat nima za sedaj še časa, da bi se s tem pečal. Kadar pa se bo, se pa seveda ne bo na način buržoazije.«¹¹⁸

O vseslovanskem kongresu je poročal tudi Laibacher Zeitung, ki je zapisal, da so se v Pragi zbrali predstavniki vseh slovanskih narodov: »In der heutigen Sitzung der allslawischen Konferenz brachte das Exekutivkomitee der Realisten eine Resolution auf Gründung eines Blattes in Petersburg ein, worin kritische Aufsätze in allen slavischen Sprachen erscheinen sollen über alles, was für die slavische Kunst, Wissenschaft und Literatur wichtig ist. Ferner soll in Prag eine Lesehalle mit sämtlichen Blättern errichtet werden. Endlich beantragt die

¹¹⁴ Henrik Tuma, Vseslovanski kongres, Rdeči prapor, št. 45, 6. junij 1908.

¹¹⁵ Prav tam.

¹¹⁶ Vseslovanska burka, Rdeči prapor, št. 56, 15. julij 1908.

¹¹⁷ Prav tam.

¹¹⁸ Slovanska konferenca v Pragi, Naprej, št. 3, 4. avgust 1908.

Resolution die Errichtung von Bureaux in allen slavischen Ländern...¹¹⁹ V Laibacher Zeitung kasneje ni zaslediti posebnih komentarjev o kongresu.

V.

Najmanj razumevanja in simpatij do novoslovanskega gibanja in do ideje, kasneje pa tudi do kongresa, so pokazali slovenski klerikalci. Že pred kongresom je Slovenec kritično in mestoma prav strupeno komentiral Hribarjevo sodelovanje s Kramašem in njegova potovanja v Petrograd. O kongresu so pisali izredno kritično. Glavnina kritike je bila naperjena predvsem proti Hribarju in Kramašu. O Kramašu so zapisali, da si »veliko domišlja na tej svoji iznajdbi in proglašča »neoslavizem« kot novo »vigred Slovanstva«, ki še poganja na vseh straneh...«. S primerjavo starih »slavjanofilskih idej« in idej Prokopa Gregra so dokazovali, da se »Kramaš moti, če misli, da je iznašel nekaj novega, ampak da so to ideje, ki so jih imeli že stari slavjanofili...«. Poudarili so, da so bila vprašanja tiskovne organizacije ter drugih zadev slovanske vzajemnosti obravnavane že na vseslovanskih časnikarskih shodih. Zato »res ni bilo treba iznajti neoslavizma, da se pogrevajo kot nekaj novega...«. Omenili so tudi kritiko Mladočehov, ki da so kritizirali Slovensko ljudsko stranko, ker ni podprla Hribarjeve dejavnosti, obenem pa zagotovili, da želijo »gospodom v Pragi, da bi poleg iznajdbe »neoslavizma« in medsebojnega kadila tudi kaj koristnega uganili...«.¹²⁰

Kongres sam je za katoliško inteligenco pomenil tudi spodbudo za začetek dokaj obširnih in temeljitih obravnav slovanskega vprašanja, zlasti izobraženecv okrog listov Čas in Zora. V obeh listih so začeli po kongresu objavljati prispevke z vseh področij — tako so pisali o slovanskem vprašanju slavisti, pravniki, teologi in drugi. Med najbolj dejavnimi je bil pri Času gotovo teolog Leopold Lenard,¹²¹ ki je objavil največ prispevkov na to temo.

Problem, ki ga je liberalni tisk le malokrat omenjal, ki pa je pomenil eno ključnih vprašanj za uspešno delovanje novoslovanskega gibanja, je bil gotovo problem Poljakov in njihovega vključevanja v slovansko skupnost. Prav temu vprašanju se je Lenard najbolj posvetil — med drugim nemara tudi zato, ker je nekaj časa deloval v Krakovu in Lvovu in je zato poljske razmere dobro poznal.

Lenard poljsko-ruskega spora ni obravnaval kot politično, marveč predvsem kot zgodovinsko vprašanje, katerega je izzvala in bila zanj odgovorna ruska birokracija. Ruska birokracija je bila, po Lenardu, pod velikim vplivom Nemčije. »Stranka ,resničnih ruskih ljudi«, ki je stranka ruskih policijskih, birokratičnih in dvornih krogov, je vsa zaverovana v Nemčijo... a oficijozno glasilo ruskega ministrstva za zunanje zadeve ,Novoje Vremja«, ki je obenem oficijozno glasilo ruskega panslavizma, zagovarja v ruski notranji politiki vedno načela in postopanje ,pravih ruskih ljudi«...«. Lenard je bil prepričan, da je tudi Nemčija zainteresirana za rusko-poljski spor ter da zato ne nastopa proti zatiranju Poljakov v Rusiji. Nemčiji gre v bistvu za to, da do sprave sploh ne bi prišlo.¹²² Lenard je obenem Rusiji odrekal »evropejskost«, zato je videl v ruskem načrtovanju rusko-poljske sprave le prevaro, ki »prihaja včasih iz zle volje, večkrat pa tudi iz pomote, da prenašamo naše evropejske pojme na Rusijo...«. Ravno zato je trdil, da Slovenci premalo upoštevajo »edini na Ruskem merodajni faktor: policijo in birokracijo...«.¹²²

To je bilo stališče, s katerega je Lenard ocenjeval tudi novoslovansko idejo in gibanje. V ideji ni videl nič novega, saj je menil, da sta tako ideja kot gibanje »le poizkus in sicer najbrže zadnji poizkus oživiti stari slavizem...«. Kot

¹¹⁹ Die Slawische Konferenz in Prague, Laibacher Zeitung, Nr. 161, 16. Juli 1908.

¹²⁰ Slovenec, št. 159, 14. julij 1908.

¹²¹ Leopold Lenard, rojen 1876 v Svibnem, študiral teologijo v Innsbrucku, filozofijo v Lvovu (1903–4) in na Dunaju; živel v Krakovski (1906) in Varšavski škofiji (1907).

¹²² Nekaj slovanskih vprašanj (rusko-poljska sprava), Čas 1909, str. 84. (Rusko-poljska sprava.)

dokaz je navedel članke iz glasila mladočeške stranke Narodný listý. Glede na vsebino je list označil kot »organ starega slovanofilstva«, ker je objavljajal predvsem prispevke ruskih »slovanofilov«, ki so vse to, kar ponuja novoslovanstvo, že imeli v svojih programih. Obenem je analiziral tudi prispevke v listih Novoje Vremja (urednik je bil eden udeležencev kongresa, Maklakov) ter Moskovskie Vjedomosti. Lenard je trdil, da vsebina prispevkov dokazuje, da uredniki niso ločevali starega in novega slavizma, da med njima niso videli nobenega načelnega nasprotja; kot pomembno dejstvo je navedel svarila teh listov, naj bodo avstrijski Slovani previdni, »naj ne prinašajo med slovanstvo preveč avstrijske barve...«.¹²³

Lenard je dokazoval, da Rusi sodelujejo pri gibanju samo zato, ker ideja sama njihovega vpliva ni niti omejevala niti zavračala. Prepričan je bil, da v nasprotnem primeru Rusi tako polnoštevilno ne bi nikoli sodelovali. Sprava Poljakov in Rusov, ki sta jo načrtovala Kramař in Dmowski, se je zdela Lenardu povsem nemogoča, ker sta imeli Rusija in Poljska popolnoma nasproten kulturni in politični razvoj. »Med Rusom in Poljakom stoji pa skoraj neprodorna stena, različna kultura, na eni strani bizantinizem, kateremu so primešani tartarski vplivi, na drugi Zahodno-evropejski katolicizem.« V ruski birokraciji je videl zavoro, ki preprečuje spravo dveh narodov, kajti, »ako bi privolila v tako spravo, bi to storila le iz splošno človeških, iz slovanskih ali ruskih patriotičnih razlogov proti svojim osebnim koristim... Rusko-poljska sprava bi bila torej mogoča, ako bi imela ruska birokracija toliko patriotizma, da bi bila sposobna žrtvovati del svojih osebnih koristi na oltar domovini. Toda ena najbolj grozljivih in obupnih prikazni za Rusijo je, da manjka ruski birokraciji popolnoma vsakega patriotičnega čustva.« Zato je bil do napovedane sprave izredno skeptičen, saj je menil, da »ni mogoče najti niti, ki bi mogla privedi do sprave.«¹²⁴ Novoslovansko misel in njene glavne predstavnike je ocenjeval predvsem s stališča katoliške cerkve. Že samo geslo »enakost, bratstvo, svoboda« je izzivalo ogorčenje, kajti, »to so kričali največji krvoloki francoske revolucije in v tem imenu izvrševali grozodejstva...«.¹²⁵ Druge programske točke je ocenjeval le kot taktiko, ker kažejo le na trenutne rešitve položaja Slovanov, ne dajejo pa »osnovnih načel, po katerih bi se moral novi slavizem voditi...«. Dejstvo, da so novoslovansko idejo nekateri proglašali kot izključno kulturno delovanje, je ocenjeval kot popuščanje Rusiji, kajti tudi Rusi so, potem ko jim ideja panslavizma ni uspela, »potisnili... politično idejo v ozadje in pričeli naglašati, da hočejo le kulturno edinstvo. Ta fraza je samo krinka, a tudi nezmišl, ker kulturnega zbližanja, recimo, z Rusijo, nam ni potreba...«.¹²⁶

Lenardov odpor do Rusije, do njene notranje in zunanje politike, je bil torej glavni motiv za zavračanje novoslovanske ideje. Zato je novoslovanstvo označil kot »epigonstvo starega panslavizma«, ki da je že imel v programu tako ustanovitev Slovanske banke, propagando za potovanja po slovanskih deželah, predlog za organizacijo slovanske razstave ipd.

Lenard se je zavzel za novi, drugačni, od Rusije neodvisni panslavizem. Hkrati s tem je vseskozi poudarjal, da slovansko vprašanje ni istovetno z ruskim, da je slovanska bodočnost mogoča tudi »brez bodočnosti Rusije in celo mogoča proti sedanjí Rusiji...«. Edino prihodnost ruskega naroda v političnem in državnem smislu je videl šele s padcem tedanje ruske države. Edini vseslovanski program, ki ga je Lenard zagovarjal in ga tudi brez zadržkov podpiral, je bil program skupine poljskih kulturnikov okrog lista Swiat Słowianski. Njegov program je Lenard označil kot »edini jasen slovanski program«, zato ga je navedel v celoti: 1. Vsak slovanski narod si sam določi obliko, v kateri hoče obstojati. Če hoče biti klerikalen, naj bo klerikalen, če liberalen, naj bo libe-

¹²³ Nav. d., str. 84.

¹²⁴ Nav. d., str. 84.

¹²⁵ Nav. d., str. 85.

¹²⁶ Nav. d., str. 85.

ralen, če socialističen, naj bo socialističen. Noben sosedni narod nima pravice vsiljevati mu gotovih form. 2. Slovanska vzajemnost mora imeti zmisel le kot politično vprašanje. Kulturna vzajemnost je fraza, ki nima nobenega zmisla. 3. Težišče slovanstva ne leži v Rusiji, ampak v Avstriji. Ruski Slovani so pod gotovimi ozirji še bolj zatirani kakor na Turškem. Morda pride čas, ko bo Avstrija morala osvoboditi Rusijo absolutizma in birokratizma. 4. Dosledno je tudi Avstrija edina poklicana narediti na jugu red in dati južnim Slovanom skupno državno obliko. Ne iz Srbije, ampak iz Avstrije mora izhajati južnoslovanska politika. 5. Dualizem je nemogoča in nenaravna državna oblika za Avstrijo. Ustroj, ki edini odgovarja nje bistvu in potrebam, je federalizem.«¹²⁷

Ne glede na to, da Lenard ni posebej komentiral tega programa, je očitno, da je bil med Slovenci eden redkih, ki je slovansko vprašanje obravnaval kot izključno politično vprašanje. Obenem je poudaril, da program ni »protiavstrijski, ampak nasprotno, celo velikoavstrijski; ni protiruski, ker obeta ruskemu narodu svobodo v federaciji z Avstrijo; ni protijugoslovanski, nasprotno, obeta jim zedinjenje v višji kulturi.«

Lenard je v okviru takega avstroslavizma predvidel rešitev še enega pomembnega vprašanja, ki naj bi pogojevalo slovansko vzajemnost, to je, zedinjenje vzhodne in zahodne cerkve. Ker je bilo vprašanje zedinjenja cerkva staro že 900 let in se je za zedinjenje zavzemala predvsem katoliška cerkev, je Lenard krivil pravoslavno cerkev za to, da se zedinjenje še ni uresničilo. Menil je, da so »pri pravoslavnih občutili to potrebo le jako sporadično posamezni, bolj genialni in dalekovidni ljudje, ki so jih rojaki takoj ‚desavouirali‘, zatajili.«¹²⁸ Obenem je obžaloval, da je tudi v Rusiji katoliška cerkev nazadovala, med drugim tudi zato, ker iz Rima niso dobili prave podpore. Lenard je vprašanje zedinjenja cerkva obravnaval kot prvovrstno politično vprašanje, zaradi katerega tudi ni možno tesnejše sodelovanje z Rusijo. »Naivno je, ako se včasih sliši, da smo si bratje, loči nas samo nekaj dogem. To ni resnično, loči nas jako mnogo, loči nas dogma, politika, zgodovina, življenje, kultura; pravoslavne loči cela skupina pojavov, katere moremo zaznamovati s skupnim imenom »bizantinizem.«¹²⁹ Samo zedinjenje se Lenardu ne zdi smiselno, kajti, »mi bomo ločeni, tudi ako bi se dogmatično zedinili. Nikar se ne slepimo s frazo, da so pravoslavni tako privezani na svoje obrede, da bi bili pripravljene se zediniti, ako bi imeli le zagotovilo, da se jim puste obredi in samostojnost cerkva.«¹³⁰ Glede na vsa nepremostljiva nasprotja med zahodno in vzhodno cerkvijo je Lenard predlagal, naj zahodna cerkev začne v ogroženih področjih enostavno ustanavljati verske družbe, oziroma »naj bi se oživila in temu priredila stara, častiljiva Ciril-Metodova družba. Zbrani denar bi se uporabljal, da bi se katoličanom, zlasti v Litvi, na Beloruskem in Maloruskem . . . pomagalo postaviti cerkve ali kapelice . . . Ustanovila bi se katehetska šola . . . To bi bila tudi ena oblika praktičnega panslavizma — propaganda dela . . .«¹³⁰

Podobne poglede na slovansko vzajemnost je imel tudi urednik lista *Swiat Słowianski*, Feliks Koneczni, ki je bil prav tako skeptičen in nezaupljiv do ruske politike. V razgovoru z Ivanom Lahom leta 1910 je pojasnil to poljsko nezaupanje do Rusije ter s tem do novoslovanstva sploh, zaradi česar se Poljaki drugega kongresa v Sofiji leta 1910 tudi niso udeležili. V razgovoru je Koneczni poudaril, da novoslovanstvo »še ni premagalo vseh zaprek, ni moglo uničiti preteklosti«. Zato so Poljaki predlagali delitev slovanstva na katoliško in pravoslavno,¹³¹ kar je očitno sprejel tudi Lenard. Lenard si je tudi v praksi prizadeval za tesnejše stike s Poljaki, s katerimi je navezal stike že ob svojem bivanju v Lvovu in Krakovu. Prav tako kot drugi katoliški izobraženci je bil prepričan,

¹²⁷ Nav. d., str. 85—86.

¹²⁸ (Nekaj slovanskih vprašanj). O zedinjenju cerkva, *Cas* 1909, str. 136.

¹²⁹ Nav. d., str. 138.

¹³⁰ Nav. d., str. 139.

¹³¹ Ivan Lah, v *Sofijo*, SN, 9. julij 1910.

da je Poljska dobra protiutež češkemu vplivu, zato se je tudi on zavzemal za študij na poljskih univerzah: Hkrati s tem je s svojim dopisovanjem v poljske časopise veliko prispeval tudi k spoznavanju Poljakov s slovenskimi kulturnimi in gospodarskimi razmerami in znanstvenimi dosežki.

Med zanimivejšimi prispevki o slovanskih problemih je tudi članek J. Adlešiča o slovanskem pravu.¹³² S krajšim zgodovinskim pregledom pravnih teorij je skušal dokazati, da v znanosti obstoji tudi posebno 'slovansko pravo'. Kot je zapisal, »se je začelo instinktivno slutiti in čutiti, da eksistira posebna pravna individualnost slovanska«. Adlešič je bil previden in je priznal, da zaenkrat še ni mogoče podati neke jasne slike ali splošne karakteristike slovanskega prava, toda optimistično je verjel, da bo to mogoče, »ko razberemo, kaj imajo vsi ti narodi skupnega ali enakega...«. Vsekakor je v Adlešičevem prispevku najbolj zanimiva omemba Joachima Lelewela,¹³³ ki je že pred letom 1848 poudarjal, da temelji slovansko pravo na načelih skupnosti in občnosti, ter da so bila načela francoske revolucije »enakost, bratstvo, svoboda« vsebovana že v slovanskem pravu. Adlešič je Lelewela in njegovo trditev navedel le kot eno med mnogimi drugimi in o njej ni podal nobene sodbe. Težko bi bilo trditi, da Kramař ni poznal Lelewelove teorije, prav tako pa ni nobene podlage za trditev, da bi ravno od Lelewela prevzel geslo »enakost, bratstvo, svoboda« kot temeljno geslo novoslovanstva.

V Času so objavili prispevke o jezikovnih vprašanjih,¹³⁴ o vprašanju ruske cerkve,¹³⁵ ponatisnili pa so tudi veliko poljskih prispevkov, zlasti iz lista *Swiat Slowianski*. Da bi pritegnili čim večje število slovenske dijaške mladine, so vseskozi objavljali poročila o poljski solidarnosti z bojem Slovencev za lastno univerzo. Prav tako so bili prepričani, da Slovenci Poljakom niso tako naklonjeni kakor Čehom. Josip Stuller je zapisal, da »še mnogo Slovencev živi v starem predsodku, da Poljaki še zmerom stoji na takozvanem vsepolsko-šovinističnem stališču ter se ne brigajo za noben drugi slovanski narod, ampak poznajo samo sebe in blagor svojega naroda, misel obnovitve nekdanjega kraljestva, z eno besedo, da so gluhi za vsako slovansko vzajemnost, bodisi kulturno, bodisi politično. Kdor bi tako sodil, je prespal razvoj slovanske misli najmanj za deset let.«¹³⁷ Da bi bralce prepričal, je Stuller objavil obsežen oris tedanjega političnega in kulturnega delovanja Poljakov ter skozi ta oris skušal dokazati »slovanskost« Poljakov ter upravičenost velike pozornosti, ki jim jo je izkazovala slovenska katoliška stranka in njen tisk.

VI.

Obdobje med praškim in sofijskim kongresom leta 1910 je potekalo v znamenju avstrijske zunanje politike. Najpomembnejši dogodek leta 1908 je bila gotovo aneksija Bosne in Hercegovine, medtem ko so bili za Slovence najbolj odmevni septembrski dogodki, ki so povzročili še ostrejšo razcepljenost glavnih nosilcev slovenske politike. Aneksija je pomenila za Kramařa, utemeljitelja novoslovanstva, pravo katastrofo. Čeprav ne dokazano, pa vendarle vseskozi poudarjano sodelovanje Rusije in zunanjega ministra Izvolskega, Kramařevega pogostega sogovornika, pri aneksiji, je pomenilo nasprotnikom gibanja še dodaten dokaz, da je povezovanje z Rusijo nemogoče, iluzorno. Kljub temu se je Kramař omejil na kritiko avstrijske zunanje politike, kar je jasno povedal na

¹³² Slovansko pravo, Cas. 1910, str. 309.

¹³³ Joachim Lelewel, 1786—1861, poljski zgodovinar, profesor na univerzi v Vilni in Varšavi; po poljski novembrski vstaji deloval v emigraciji v Parizu; tam izdal delo *Considerations sur l'etat politique de l'ancienne Pologne et sur l'histoire de son peuple*, Lille 1844. Lelewel ni odklanjal sodelovanja Slovanov z Rusijo; kot največjo nevarnost je videl Nemce, zato je po poljski vstaji propagiral skupen nastop Slovanov proti nemški nevarnosti.

¹³⁴ Anton Breznik: Slovanske besede k slovansčini, Cas 1909, str. 268.

¹³⁵ A. Pavlica, O položaju ruske cerkve v sedanjem času, Cas 1909, str. 432—438.

¹³⁶ Josip Stuller, O stališču Poljakov in poljskega akademskega dijaštva do slovanskega vseučiliškega vprašanja, Zora 1908/1909, str. 102.

¹³⁷ Nav. d., str. 105.

Dunaju v delegacijah. Njegov govor je ponatisnila goriška Soča.¹³⁸ Kramař je predvsem poudaril, da Avstrija z aneksijo ni veliko pridobila, da pa so veliko izgubili prav avstrijski Slovani. Zato so Slovani z avstrijsko zunanjo politiko zelo nezadovoljni, čeprav so »zvesti Avstrijci«. Posebej je omenil sovražen odnos avstrijske politike do novoslovanstva, »akoravno je posebno Aerenthal izvrstno informiran, da neoslavizem nima nobenega političnega ozadja, temveč da le stremi za kulturno in gospodarsko zблиžanje slovanskih narodov. Kar hočejo prijatelji svetovnega miru izvesti med narodi vsega sveta, to hočejo neoslavisti izvesti predvsem med slovanskimi brati...«. Kramař je zahteval, naj bo avstrijska politika manj odvisna od nemške ter naj se »ozira na dejstvo, da je 60 % avstrijskega prebivalstva Slovanov«. Ob tem je poudaril, da Čehi »ne zahtevajo, da bodi Avstrija slovanska, ker vedo, da bi ne mogla obstojati brez konfliktov, kakor ne more obstojati brez konfliktov nemška Avstrija.« Zato je še enkrat omenil, da »neoslavizma ni smatrati za nevarnost Avstriji, izjemši slučaj, če se hoče delati protislovansko...«. S Kramařem se je strinjal tudi češki socialni demokrat Nemeč, ki je novoslovanstvo označil kot gibanje, namenjeno le napredku in naprednim slovanskim elementom. Ker je bil Kramař prepričan, da je bila pri vprašanju aneksije Rusija v bistvu izigrana, je obdržal stike z večino ruskih politikov še naprej.

Na shodu v Pragi 1908 so med drugim sprejeli tudi sklep, da bo naslednji vseslovanski kongres leta 1910 v Sofiji. Izvoljen je bil tudi pripravljalni odbor, ki je imel leta 1909 sestanek v Petrogradu in februarja 1910 še enega prav tako v Petrogradu. Tudi pri teh pripravah je od Slovencev sodeloval Ivan Hribar.

Kongres v Sofiji se je začel 10. julija 1910, predsedoval pa mu je Stevan Savov Bobčev, eden najbolj dejavnih bolgarskih novoslovanov. Nekaj dni pred začetkom kongresa je Bobčev izjavil, da »kongres ne bo demonstracija zoper kak narod, temveč miren sestanek, ki naj širi medsebojno spoznavanje in kulturno zблиževanje...«. Komentiral je tudi neudeležbo Poljakov in Ukrajincev: »Kar se tiče onih slovanskih bratov, ki nočejo priti v Sofijo, ponavljam, da jim je najpotrebnejši rusko-poljski mir, in torej slovanski kongres. Vsak Slovan bo dobil vtisk, da tisti, ki se ogiblje odgovora, ne želi miru.«^{138a} V okviru dejavnosti kongresa so organizirali vrsto spremljajočih prireditev, tako shode slovanskih zdravnikov, časnikarjev, pravnikov. Zborovali so tudi vsi slovanski turistični delavci, čebelarji, sokolske organizacije, organizirali so razstavo knjig ipd.

Poljske razloge za neudeležbo je Ivanu Lahu, ki je skozi poljsko ozemlje potoval v Sofijo, razložil Feliks Koneczni, urednik lista *Swiat Slowianski*. Koneczni je poudaril, da sofijski shod »ni nadaljevanje praškega shoda«, tudi zato ne, ker so Bolgari »rusofili«, pa tudi grof Bobrowski je po mnenju Konecznega »spremenil svoje mnenje glede slovanstva...«. Koneczni je povedal, da bodo Poljaki še naprej vztrajali pri svojih starih, stalnih in ustaljenih pravicah in zahtevah, ki jim jih je Rusija vseskozi odrekala. Te pa so avtonomija, uvedba poljskega jezika v šole in urade, politična enakopravnost in priznavanje državljanskih pravic.¹³⁹ »Kdor nam to odreka, ni Slovan!« je kategorično zatrdil. Dejansko so ne le slovansko usmerjeni Poljaki po letu 1905 in še bolj po letu 1908 pričakovali, da jim bo Rusija našteje zahteve odobrila, toda zgodilo se ni nič, Rusija ni dovolila niti uvedbe poljskega jezika v šole. Ukrajinci se shoda niso udeležili iz enakih razlogov kakor pred dvema letoma.

Tudi temu shodu je predsedoval Karel Kramař in v uvodnem govoru ponovil temeljne točke programa, to je, svobodo, enakost in bratstvo vseh slovanskih narodov. Obenem je izrazil svoje veliko razočaranje nad odsotnostjo Poljakov, nič pa ni omenil Ukrajincev. S tem v zvezi je še dodal: »kdor podira

¹³⁸ Iz delegacij, Soča, št. 119, 18. oktober 1910.

^{138a} Nemeč, Turki in vseslovanski kongres, SN, 4. julij 1910.

¹³⁹ Ivan Lah, v Sofijo, SN, 9. julij 1910.

te temelje, ta je škodljivec svete slovanske stvari. Slovan, ki drugega Slovana zatira, ni Slovan, kdor se sam postavlja na druge, ali stoji v družbi onih, ki hočejo druge s silo vladati, ni Slovan...¹⁴⁰ Obenem je Kramář izrazil obžalovanje, da na kongresu ni prisoten tudi Ivan Hribar. V poročilu v Slovenskem Narodu je zapisano: »ko je govornik izgovoril Hribarjevo ime, se je vse občinstvo kakor elektrizirano dvignilo s sedežev, vse je klicalo Živio Hribar, urá, Hribarju izkazan aplavz pa je trajal več minut...^{140a}

Kljub temu, da so bile v tem času politične razmere za slovanske narode slabe, so se voditelji novoslovanskega gibanja odločili, da vztrajajo pri izključno kulturno-prosvétnih in gospodarskih temah, kar se je zelo hitro izkazalo kot napačno. Resolucije, sprejete v Sofiji, so bile: resolucija o realizaciji slovanske razstave, ki naj bi bila 1913 ali 1915 v Petrogradu ali Moskvi; resolucija o ustanovitvi slovanske banke; o slovanskem književnem bazarju, s katerim naj bi se otresli odvisnosti od leipziškega sejma; resolucija o ustanovitvi zveze slovanskih turističnih društev; resolucija o ustanovitvi Zveze slovanskih gledališč; resolucija o združenju slovanskih akademij; o izdajanju slovanskih antologij. Sprejeli so tudi resolucijo, naj akademije v Beogradu, Krakovu, Petrogradu, Pragi in Zagrebu ustanovijo svojo zvezo, ki bi vključevala tudi slovansko zvezo univerzitetnih knjižnic.

Pravzaprav je bila v Sofiji še najbolj zanimiva diskusija o vseslovanskem jeziku. Večina je bila enotna v ugotovitvi, da ruščine ne morejo sprejeti za vseslovanski jezik; poudarili so, da vse dotedaj, »dokler ne bodo ruski profesorji na mednarodnih učenih shodih zahtevali, da se upošteva kot svetoven jezik...¹⁴¹ Ob tem vprašanju je Ivan Lah v svojem poročilu omenil, da ravno Slovenci govorijo največ slovanskih jezikov, da pa bi morali na Slovenskem v večji meri propagirati učenje ruščine, ki je »za nas zelo lahka in velikega pomena, ker nám odpre veliko in krasno literaturo...¹⁴²

Na kongresu je govoril tudi Andrej Gabršček, ki je v govoru poudaril, da je rešitelj vseh Slovanov »drugi car Osvoboditelj — ruski narod, ki bo zopet prinesel zasužnim bratom zlato svobodo...«. Pisec poročila navaja, da je imel Gabrščekov govor »kolosalen efekt... Vse je hitelo k njemu... Toda ploskanje ni hotelo prenehati...^{142a}

Iz sprejetih resolucij je razvidno, da na shodu ponovno niso, vsaj javno ne, obravnavali rusko-poljskega vprašanja in prav tako ne odnosov med južnoslovanskimi narodi, zlasti med Bolgari in Srbi. Sofijski kongres je pravzaprav pokazal edino to, da je gibanje izgubilo vpliv, moč in predvsem enotnost. Tako ruska kot avstrijska politika sta bili v tem obdobju taki, da bi Kramář in sodelavci lahko ponovno enotnost vzpostavili le z odločnejšimi in predvsem bolj konkretno določenimi cilji gibanja, če se ne bi v takšni meri ozirali na nemško in na avstrijsko politiko. Tako pa so s poudarjanjem izrecno kulturnega značaja gibanja vseskozi skušali prepričati avstrijsko politiko, da je gibanje za obstoj Avstrije povsem neškodljivo, in predvsem, da je povsem nepolitično. Na drugi strani pa so skušali prepričati nasprotnike gibanja med Slovani s trditvijo, da je prav kulturna ideja tista, ki lahko v okviru novoslovanskega gibanja združuje različne ideologije in politične opredelitve.

Poročila o kongresu v Sofiji so bila v slovenskih časopisih sila skromna in redka. Največ je o shodu poročal Slovenski Narod, toda mnogo bolj zmerno in previdno kakor pred dvema letoma. Ponatisnili so izjavo bolgarskega predstavnika Bobčeva, ki je tudi v Sofiji poudaril najbolj nujen problem, problem razrešitve spora med Rusi in Poljaki, kar bi dobro vplivalo predvsem na odnos Poljakov in Ukrajincev do slovanstva, ohrabilo pa bi tudi ostale slovanske na-

¹⁴⁰ Ivan Lah, Slovanski shod v Sofiji, Omladina VII., str. 74.

^{140a} Kramářev govor, SN, št. 169, 13. julij 1910.

¹⁴¹ Ivan Lah, Slovanski shod v Sofiji, Omladina VII., 1910, str. 75.

¹⁴² Prav tam.

rode.¹⁴³ Glavni »spiritus agens« novoslovanske ideje na Slovenskem, Naš list, v tem času ni več izhajal,¹⁴⁴ odmevi v drugih listih pa so bili bolj ali manj skopi in kritični.

Dokaj kritičen je bil komentar slovenskih socialnih demokratov, objavljen v Naših zapiskih. Predvsem je bil pisec skeptičen do novoslovanstva s stališča jugoslovanskega zблиževanja in s stališča vse bolj izrazitega ruskega približevanja Srbiji. Pisec »Junij« (Etbin Kristan) je videl glavno nevarnost v pravoslavju: »Mislili smo, da vendar napoči čas, ko preneha ljubimkanje s pravoslavjem ... Ni dvoma, da je križarska vojna proti Avstriji predvsem zaradi tega v Rusiji tako priljubljena, ker ogromna večina Rusov vidi v Srbiji pravoslavno državo, ki se naj po robu postavi katolicizmu Avstrije ...«.¹⁴⁵ Sodelovanje Rusije v novoslovanskem gibanju je ocenjeval izključno skozi ruske interese, naperjene proti Avstriji, kar je vzpodbudila že avstrijska aneksija Bosne in Hercegovine. Sicer pa si je tudi »Junij« predstavljal slovansko sodelovanje predvsem kot kulturno približevanje vseh slovanskih »plemen«, kot kulturno povezovalje brez političnih ciljev: »Vsaka politična primes škoduje in jo je treba odvracati ...«. Kot edino pravilno možnost je videl le »vsestransko izmenjavanje kulturnih vrednot posameznih slovanskih narodov, občno dajanje in sprejemanje vsega, kar je najboljše med kulturnimi zakladi vsakega slovanskega naroda.« Kot nekaj novega, kar doslej v razpravah in komentarjih na Slovenskem še ni bilo omenjeno, je »Junij« nakazal možnost, da bi na ta način Slovani lahko prišli do nekega novega skupnega filozofskega in socialnega nazora, ki bi ustrezal skupnim črtam slovanske narodne psihologije. V tem je videl edino pravo in veliko kulturno nalogo slovanstva, »to je vseslovansko Prešernove Zdravljice ...«.¹⁴⁶ V takem »duševnem« slovanstvu bi bilo veliko pozitivnega tudi za Slovence, kar pa seveda na noben način ne bi smelo biti povezano z ruskim panslavizmom. Prepričan je bil namreč, da »tako slovanstvo nima nič skupnega niti s Kazaki niti s sabljami in topovi ...«. Sicer pa se Junij v prispevku ni dotaknil vprašanja rusko-poljskih odnosov, prav tako ni bil — tako kot ostali socialisti okrog Rdečega praporja ali Delavskega lista — kritičen do sodelovanja Kramača z reakcionarnimi oziroma konservativnimi politiki in strankami. V nasprotju s socialisti, ki so vseskozi opozarjali na nedemokratičnost sodelujočih predstavnikov reakcionarnih režimov in se zavzemali za političen pristop k reševanju nacionalnega vprašanja, s tem pa tudi socialnega, je bila »Junijeva« kritika osredotočena predvsem na odnos do ruske politike. Junij tudi ni komentiral Hribarjeve udeležbe v gibanju.

Najbolj popolno informacijo s shoda je podal Ivan Lah v podlistku v Slovenskem Narodu¹⁴⁷ ter v poročilu v Omladini,¹⁴⁸ medtem ko je Gabrščekov oris dogodkov v Sofiji precej krajši kakor dve leti prej.¹⁴⁹ Lahovo poročilo v Omladini je izredno izčrpno, natančno, predvsem pa pomeni ponoven poskus, prepričati slovensko mladino in vso slovensko javnost, da novoslovanstvo ni nevarno, da to ni »neko iredentstvo ali celo veleizdajalstvo«. Proti novoslovanstvu nastopajo predvsem tisti, ki v gibanju in ideji vidijo »raznim državam nevarno gibanje ... panslavistično ali rusofilsko agitacijo oziroma rusko propagando ...«.¹⁵⁰ Lah je sicer navedel, da gibanju in ideji nasprotujejo tudi napredna gibanja in struje, ker »vidijo v njih premalo naprednosti oziroma preveč nazadnjaških elementov«, toda temu nasproti ni navedel nobenih argumentov ali protidokazov. Prav tako je omenil »razne cerkvene in klerikalne stranke, ki v gibanju vidijo preveč pravoslavnih oziroma naprednih elementov ...«. Edi-

¹⁴³ Nemci, Turki in vseslovanski kongres, SN, 4. julij 1910.

¹⁴⁴ Naš list je izhajal do leta 1909.

¹⁴⁵ Junij, Poraz?, Naši zapiski, 1909/1910, str. 53.

¹⁴⁶ Nav. d., str. 54.

¹⁴⁷ Ivan Lah, V Sofijo, SN, 9. julij 1910.

¹⁴⁸ Ivan Lah, Slovanski shod v Sofiji, Omladina VII., 1910.

¹⁴⁹ Slovanski dnevi v Sofiji, Gabršček, Goriški Slovenci II., Gorica 1934, str. 345—348.

¹⁵⁰ Lah, Slovanski shod v Sofiji, Omladina VII., 1910, str. 74.

ni protiargument je bilo njegovo sklicevanje na Kramařeve besede na kongresu, da je potrebno o novoslovanstvu veliko razmišljati in »nekateri misli večkrat ponavljati, kajti že to bi opravičevalo slovanske narode, da se shajajo...«. Obenem je bil tudi prepričan, da je kljub temu, da resolucije s praškega shoda večinoma niso bile realizirane, za Slovane pozitivno že to, da se ponavljajo; »ponavljale se bodo tako dolgo, da se uresničijo...«, kajti, »glavna stvar je, da vemo, kaj je potrebno, s časom pride tudi delo...«.¹⁵¹

Zanimivo primerjalno analizo je takoj po končanem kongresu napisal tudi Bogumil Vošnjak. Primerjal je zahteve Slovanov, izražene na kongresu leta 1848 v Pragi s kongresoma 1908 in 1910. Glavno razliko je videl v pričakovanih Slovanov; menil je, da je leta 1848 »prešinjala udeležnike misel narodne avtonomije, dasi pojmu niso dali današnjega, že precej točnega in jasnega pomena...«, ki pa tudi kasneje ni kaj prida napredovala. Razlika med prvim in drugim praškim shodom je bila tudi v tem, da je imel drugi shod že povsem meddržavni značaj, »pojavlja se mogočen okvir neke velike meddržavne organizacije slovanskih narodov«. Vošnjak je poudaril tudi, da je bilo na prvem kongresu prisotno predvsem plemstvo, »leta 1908 pa češko plemstvo sploh ni bilo pozvano, kar dokazuje, da se je slovanska misel tekem pol stoletja tudi zdemokratizirala«. Glavni problem je videl predvsem v dejstvu, da si je slovanski shod leta 1908 kot glavno načelo postavil »nedotakljivost meja«, da »tako kot 1848... ne stoji na stališču narodu lastne države, ne spoznava narodne države kot edine oblike, ki bi jo imela narodnost v svojem razvoju.«¹⁵² Vošnjakovo razmišljanje je bilo eno redkih kritičnih pogledov na novoslovansko gibanje v času sofijskega shoda.

S kongresom v Sofiji se je novoslovansko gibanje praktično izteklo. Izkazalo se je, da izogibanje političnim vprašanjem oziroma problemom slovanskim narodom ni prineslo nič koristnega, nič pričakovanega. Nasprotno, tako Poljaki kot tudi drugi slovanski narodi so bili razočarani; zlasti med Poljaki se je utrdilo prepričanje, da sporazum ali sprava z Rusijo nista mogoča. Na drugi strani pa poudarjena »kulturnost« gibanja ni prepričala Avstrije, da Slovani dejansko delujejo za njeno ohranitev, in je gibanje vseskozi obravnavala kot potencialno nevarnost in sovražno delovanje proti državi. Kramařeva vizija in želja po zблиžanju Avstrije in Rusije za protitež Nemčiji ter rusko-poljska sprava sta se izkazali kot povsem nerealni in predvsem preveč idealistični.

Kaj so pridobili Slovenci? Po časopisnem gradivu je težko soditi, kako na široko so simpatije do gibanja segale med Slovenci. Glasila slovenskih strank so objavljala predvsem mnenja in stališča najbolj vplivnih osebnosti v strankah, tako da časopisno gradivo ne more biti merilo v širšem smislu.

Slovenci vseh strank so po aneksiji iskali in utrjevali stike s Hrvati in Srbi v monarhiji. S priključitvijo Bosne in Hercegovine Avstriji so mnogi pričakovali spremembe, ki bi Avstrijo dejansko spremenile v tripartitno državo, v kateri bi imeli južni Slovani svojo tvorbo. Zato je bila ugotovitev Bogumila Vošnjaka iz leta 1910, da »stoji med Slovincem in Slovanom Jugoslovan« zelo točna in zelo realna.

¹⁵¹ Nav. d., str. 75.

¹⁵² Slovanski kulturni parlament, SN, št. 175, 15. julij 1910.

Summary

NEO-SLAVISM AND THE SLOVENES

Irena Gantar Godina

The article is a short survey of how the Neo-Slav idea was implemented among the Slovenes. It is based mainly on the articles and short news in Slovene newspapers and, weekly and monthly magazines. Neo-Slav idea promoted by Karel Kramar was, though not as widely as in Bohemia, accepted also among Slovene liberal politicians and intellectuals. One of the most active and enthusiastic about the idea of equal cooperation of the Slavs within the Habsburg Monarchy and, also with other Slavs, was Ivan Hribar. But Hribar's idea of political cooperation with all Slav nations, including Russia, was not accepted by all Slovene sympathizers of the Neo-Slav idea. The majority accepted Kramar's visions of cultural and economical cooperation.

Since the Slovene political scene was strongly divided into two different ideological groups, liberal and catholic, also the catholics had their own project of all-Slav cooperation. The catholics and their Slovene People's Party accepted only the links realized with Poles, Czechs, Croats and, Austrian Serbs; they strongly rejected any cooperation with Russia. They claimed for the cooperation of the Slavs within the Monarchy only, i. e. they claimed for Austroslav principle.

The liberal Slovenes were quite actively involved with the activity of the Neo-Slav movement — they were present at both congresses, in Prague and in Sofia — but among the Slovenes the idea with its results did not have such an impact as it was expected. One of the reasons was also the annexation of Bosna and Herzegovina which caused greater interest in the links and the cooperation with the Croats and the Serbs within the Monarchy, i. e. the Yugoslav idea. The annexation raised new hopes among the Slovenes that the Monarchy could become a real Slav state realized on the principles of federalism. Thus since that time the Yugoslav idea has prevailed also among the Slovenes.

Inštitut za novejšo zgodovino, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki je doslej izšla v 25 letnikih (1964 ni izšla). Leta 1986 se je preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino**. Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljaja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 13, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1
 PZDG 1960/2
 PZDG 1961/1-2
 PZDG 1963/1-2
 PZDG 1965/1-2
 PZDG 1966/1-2
 PZDG 1967/1-2
 PZDG 1968/69, 1-2
 PZDG 1970/1-2
 PZDG 1971/72
 PZDG 1974
 PZDG 1975/76
 PZDG 1977

PZDG 1978/79
 PZDG 1980
 PZDG 1981
 PZDG 1982
 PZDG 1983
 PZDG 1984
 PZDG 1985
 PNZ 1986
 PNZ 1987
 PNZ 1988
 PNZ 1989/1 — Trideset let Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. — Biobibliografije.
 PNZ 1989/2

Nenad Urić

POMOĆ ČEHA I SLOVAKA SRBIJI U PRVOM
BALKANSKOM RATUPredavanje na 22. zasedanju češkoslovaške-
jugoslovske komisije v Mariboru 12. 10. 1988.

Uspjesi balkanskih država u ratu protiv Turske, krajem oktobra i u novembru 1912. godine, oduševljeno su pozdravljeni u najvećem dijelu evropskog javnog mnjenja. Reforme, koje je prema članu 23. i 62. Berlinskog ugovora iz 1878. godine Turska bila u obavezi da sprovede u svojim evropskim pokrajinama u cilju zaštite hrišćanskog stanovništva, nisu bile, i pored niza reformnih pokušaja, sprovedene.¹ Zato je rat balkanskih saveznih država i pozdravljen od napredne javnosti u Evropi kao čin samosvijesti malih balkanskih naroda, koji su sudbinu svojih sunarodnika u Turskoj preuzimali u svoje ruke.

Česi i Slovaci izražavali su odmah nakon mobilizacije u balkanskim državama, kada je postalo jasno da je rat neizbježan, na razne načine svoju punu solidarnost sa Srbijom, Bugarskom, Crnom Gorom i Grčkom. Svojim nastupima u austrijskom parlamentu češki, a u zajedničkim austrougarskim Delegacijama češki i slovački delegati suzbijali su ratnički raspoložene krugove na Balplacu koji su tražili obračun sa Srbijom i zaustavljanje njenih pobjedničkih pohoda. Istupima delegata u parlamentu pridruživala su se svojim pisanjem uredništva svih znatnijih čeških i slovačkih listova prenoseći oduševljenje pobjedama balkanskih saveznika u najšire društvene slojeve. Na kraju, u Češkoj, Moravskoj i Slovačkoj organizovano je skupljanje pomoći za srpske ranjenike, a velik broj ljekara i drugog medicinskog osoblja prijavilo se za rad u srpskim vojnim bolnicama.

Od čeških i slovačkih političara koji su se u toku prvog balkanskog rata angažovali na pružanju pomoći Srbiji posebno su se isticali Tomas G. Masarik, Karel Kramarž, Vaclav Klofač i Milan Hodža. Težište rada Tomasa G. Masarika i Karela Kramarža bilo je usmjereno ka austrijskom Carevinskom vijeću, austrougarskim Delegacijama i na uspostavljanje diplomatskih veza sa srpskom vladom. Pomoć Vaclava Klofača i Milana Hodže ogledala se u prvom redu u njihovoj publicističkoj djelatnosti.

Još prije stupanja Srbije u rat branio je Karel Kramarž, vođ Mladočeške stranke, njeno pravo na teritorijalno proširenje. Ne skrivajući svoja sveslovenska osjećanja, u govoru održanom prilikom debate o vojnom budžetu, rekao je: »Mi Sloveni /.../ ne zaboravljamo da su balkanski narodi krv naše krvi«. Isticao je, istovremeno, da se Sloveni ne mogu zbog tih osjećanja optužiti da nisu lojalni Austrijanci. Tražio je da Austro-Ugarska promijeni odnos prema Srbiji, napusti politiku koju je vodila za vrijeme kralja Milana Obrenovića i omogućiti joj izlazak na more.² Tomas G. Masarik je u svom govoru poricao, u diplomatskim krugovima rašireno mišljenje, da su Rusija i panslavizam glavni krivci za balkanski rat i isticao da Evropa nema pravo da se pod tim izgovorom miješa u balkanske stvari. Isticao je takođe da Austro-Ugarska nije trebala nikad da napušta Andrašijevu politiku prema Srbiji, usmjerenu ka stvaranju carinskog saveza.³

¹ Lj. Lape, Odrabri tekstovi za istorijata na makedonskiot narod, II del, Skopje 1975, 216—217.

² Stenographische Sitzungsprotokolle der Delegation des Reichsrates, 14. Sitzung der 46. Session am 15. Oktober 1912, 881—888; K. Kramarž je i na ranijim sjednicama Carevinskog vijeća govorio u korist Srbije (Th. von Sosnosky, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866, Zweiter Band, Stuttgart und Berlin 1914, 284.

³ Samouprava, br. 248, 19. oktobra (2. novembra) 1912; Stampa, br. 289, od istog datuma.

Na zasjedanju zajedničkih austrougarskih Delegacija, koje su otvorene 5. novembra 1912. godine u Budimpešti, u novonastalim uslovima, kada su Srbija i druge balkanske države na bojnopolju već bile dobile presudne bitke, nastavljaju Kramarž i Masarik sa istupanjima u korist Srbije. Masarik je — iako je već znao stav zvaničnih austrougarskih krugova, da Srbiji neće dopustiti izlaz na more preko sopstvene teritorije — i u Budimpešti branio srpske teritorijalne aspiracije.⁴ Austrougarsku politiku prema Srbiji okarakterisao je kao »politiku osvete«.⁵ Podržao je Kramarža kada je tražio da se Albanija podijeli između Grčke, Srbije i Crne Gore i branio ga, kada ga je grof Otakar fon Černin optužio za »nepatriotizam«. »Dr Kramarž je bez sumnje«, rekao je Masarik, »dao izraza osećajima i idejama celog češkog naroda, kada je konstatovao — a i ja moram ovde to isto učiniti — da mi svoje simpatije poklanjamo hrišćanskim slovenskim narodima. Držim da u tome nema ničeg rđavog i da se to po sebi razume.«⁶

Pri obrazlaganju svojih i Kramaržovih zahtjeva Masarik se služio intervjuom Nikole Pašića, predsjednika srpske vlade i ministra inostranih dela, koji je ovaj dao pariskom listu »Temps«.⁷ Služio se i djelima njemačkih publicista iz XIX vijeka. Isticao je da se namjerno služi starijim djelima u kojima je stvar »sasvim hladno« i »stvarno tretirana«.

Kod njemačkog pisca Jozefa Milera, čija je knjiga izašla u Pragu 1844. godine, našao je Masarik podatak da je u Prizrenu, »koji je sad zauzet i o kojem se mogu naći najraznovrsnije i najsuprotnije zabeleške u pogledu na etnografske prilike«, nekoliko godina prije izlaska knjige bilo četiri petine Srba i jedna šestina Albanaca. »Pitam — nastavljao je Masarik — da li je ovo tačno, ili se od tada izvršila tako velika promena.«⁸

Na tom mjestu Masarikova govora oglasio se Kramarž upadicom: »Naravno, masakriranje!«

»Kolega Kramarž veli — produžio je Masarik — da je to zbog masakriranja. Da, zaista su Albanci živeli od ubijstava i pljačkanja Srba, drugačije se ovo ne može razumeti. Stara Srbija je prava pustinja.«⁹

Masarik i Kramarž pružali su, osim svojim govorima u Carevinskom vijeću i Delegacijama, pomoć Srbiji i na druge načine. Obojica su preduzeli, svaki ponaosob, diplomatske korake da poboljšaju odnose između Austro-Ugarske i Srbije.

Kramarž je poslije proglašenja mobilizacije od strane balkanskih država, očekujući rat i vjerujući u pobjedu balkanskih saveznika, izložio 15. oktobra 1912. godine srpskoj vladi osnovu na kojoj bi se mogli povesti pregovori o sporazumjevanju Austro-Ugarske i Srbije.¹⁰ U novembru je anonimno posjetio Beograd i razgovarao sa Nikolom Pašićem i ministrima Lazarom Pačuom i Kostom Stojanovićem.¹¹ Međutim, prijedloge koje je donio iz Beograda austrougarski ministar spoljnih poslova, grof Berhtold, odbio je s ignorisanjem. Tomas G. Masarik je dva puta, u toku novembra i u decembru, dolazio u Beograd pokušava-

⁴ Pismo M. Dimitrijevića, sekretara srpskog poslanstva u Beču — Jovanu M. Jovanoviću, vršiocu dužnosti načelnika u Ministarstvu inostranih dela, 23. oktobra (5. novembra) 1912, Arhiv Jugoslavije (AJ), 80, 35, 97—98.

⁵ Das politische Tagebuch Josef Redlichs, I. Band, 1908—1914, Graz—Köln 1953, 177, napomena 54.

⁶ Samouprava, br. 271, 280, 282, 287 i br. 292 (novembar 1912).

⁷ Pašićev intervju dat »Tempsu« prenio je radikalni organ »Samouprava« u br. 287/30. oktobra (12. novembra) 1912.

⁸ Samouprava, br. 292, 13 (26). novembra 1912; T. G. Masarik se koristio pri razmatranju etničkih odnosa na Kosovu i u Metohiji sredinom XIX vijeka knjigom: Dr Joseph Müller, Albanien, Rumellen und die österreichisch-montenegrinische Gränze, Prag 1844. O etničkim prilikama na Kosovu i u Metohiji (Stara Srbija osim Kosova i Metohije obuhvata i druge krajeve) vidjeti V. Stojančević, Južnoslovenski narodi u Osmanskom carstvu od Jedrenskog mira 1829. do Pariskog kongresa 1856. godine, Beograd 1971, 327—334.

⁹ Samouprava, br. 292.

¹⁰ Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903—1914, knj. V, sv. 2, Beograd 1985, dok. br. 634 i 665; Pismo Đ. Josimovića, službenika srpskog Poslanstva u Beču, J. M. Jovanoviću (AJ), 80, 36, 235—236.

¹¹ Dr Karel Kramář, Pet přednášek o zahraniční politice, Praha 1922, 36—38; Dr Karel Kramář, Na obranu slovenské politiky, v Praze 1926, 28—29.

jući da posreduje između Srbije i Austro-Ugarske. Poslije drugog dolaska izložio je grofu Berhtoldu detaljno osnovu srpske vlade na kojoj bi se mogli povesti pregovori. Prenio mu je i spremnost Nikole Pašića da sam dođe u Beč i da neposredno pregovaraju. Berhtold je saslušao Masarika ali na pregovore nije pristao.¹²

Vaclav Klofač, delegat Češke narodne socijalističke stranke u austrijskom parlamentu i urednik stranačkog organa »Češko Slovo«, boravio je na početku rata na balkanskom ratištu kao dopisnik istog lista. Njegov dolazak u Srbiju pozdravljen je kao dolazak »osvedočenog prijatelja srpskog naroda«. ¹³ Povodom osvajanja Skoplja Klofač se našao sa grupom novinara velikih evropskih listova, i svi skupa, zajedno s narodom i srpskim vojnicima, praćeni himnama balkanskih država, francuskom, ruskom, talijanskom i sveslovenskom himnom, defilovali su, obasjani svjetlošću buktinja, ulicama Skoplja. Gaston Gravje, Mek Hju, Jeronim Pavlović Taburno, Popov i Falbo govorili su s ushićenjem u svoje, ali i u francusko, englesko, rusko, bugarsko i talijansko ime o srpskim pobjedama. No, s najvećim oduševljenjem, upravo sa zanosom, govorio je Klofač:

»Česi su plakali kad ste i vi plakali, smejali se kad i vi, vaše su suze bile uvek i naše, no vaše pobjede ne samo da su i naše, već su pobjede celog Slovenstva. 1878. godine diplomacija je učinila zlo spram Srbije, no to se više ne sme ponoviti. Diplomacija je ovog puta pretrpela poraz pobjedom srpskog oružja. Sloveni neće dopustiti drugi berlinski kongres.«¹⁴

Riječi Klofačove, izgovorene u Skoplju, kao da su prenosile raspoloženje s ulica Praga, Brna, Bratislave i drugih čeških i slovačkih gradova. Još prije početka rata svi znatniji češki i slovački listovi bez obzira na političke boje podgrijavali su raspoloženje građana za uspjeh balkanskih saveznika. Podrška balkanskim hrišćanskim narodima iskazivana je i na mnogobrojnim političkim zborovima na kojima su govorile najuglednije političke ličnosti. Agrarni poslanik K. Viškovski držao je zbor u Taboru a Kramarž, u isto vrijeme, zbor u Pragu i obojica su, kako su javljali dopisnici, »zanosili narod lepim govorima.«¹⁵

U patetičnom, u sveslovenskom duhu pisanom proglasu narodu češkom, mladočeški organ »Narodni Listi«, oglašavao se riječima:

»Na Balkanu besni strašni boj! Boj za opstanak — boj na život i smrt!

Trideset godina je ravnodušno gledala kulturna Evropa ubijanje balkanskih Slovena i pisala je diplomatske note.

Ali je patnji mera dostigla vrhunac. Jauk nezaštićenih, jauk starih, plač obeščašćenih žena, odojčadi i umirućih na kolcima, prepunili su Makedoniju, Staru Srbiju i Novi Pazar. /.../

Danas već grme topovi, grme i urliču, a slovenska krv se lije potocima po brdima i dolinama Balkana.

Počeo je slovenski rat — dostojan je ovoga imena, jer je namenjen velikoj ideji slobode.«

Proglas se završavao pozivom za pomoć balkanskim narodima:

»Narode češki!

Ti, koji više nego iko drugi razumeš, šta znači reč boj za prava i slobodu, u ovom svetom času, Ti koji si uvek stajao na strani te patničke braće, u ovom istorijskom ratu Slovena za oslobođenje — pomoz i jadnim žrtvama rata!«¹⁶

Kada se pročitaju navedeni dijelovi proglaša »Narodnih Lista« i imaju u vidu demonstracije, koje su u znak solidarnosti sa narodima Balkana organizo-

¹² Osterreich-Ungarns Aussenpolitik, Von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914, Diplomatische Aktenstücke des österreichisch-ungarischen Ministeriums des Aussen, 5. Band, Wien und Leipzig 1930, Nr. 4893/12. Dez. 1912, S. 107—108; T. G. Masaryk, Svetska revolucija, Ratne uspomene i razmatranja 1914—1918, Beograd 1935, 27—28; T. G. Masarik, Zbornik, Privedila Jugoslovensko-čehoslovačka liga u Beogradu, Beograd—Praga 1927, 15—16, 43—44.

¹³ Samouprava, br. 228, 9/22. oktobra 1912.

¹⁴ Politika, br. 3142, 15/28. oktobra 1912; Dnevnik naših pobjeda, II, Beograd 1913, 6—7.

¹⁵ Politika, br. 3146, 19. oktobra/1. novembra 1912.

¹⁶ Samouprava, br. 242, 16/29. oktobra 1912.

vane u jugoslovenskim zemljama Monarhije od Sarajeva, Splita, Zagreba i Ljubljane do Novog Sada, postaje razumljiv strah i netrpeljivost koju su, odmah poslije prvih trenutaka iznenađenja, ispoljili zvanični predstavnici Austro-Ugarske. Rat na Balkanu postajao je sve više i unutrašnja stvar Monarhije.

U člancima slovačkog političara Milana Hodže već je mnogo otvorenije pravljen paralela između zbivanja na Balkanu i u Austro-Ugarskoj.

»Kako to može biti — pisao je on — da se odjednom ruši carstvo, koje je železom i krvlju tako dugo vladalo u Evropi? Ti koji takođe žive samo od podjarmljenosti drugih naroda prestravljeni su; jer kad danas propada jedan tiranin, ko zna kakva sudbina čeka sutra drugoga i trećega... Narodi su nestrpjivi, i mogu ustati, kao što su ustali protiv turskog carstva. Vodimo politiku po balkanskom receptu: ako u Beču ne razumeju naš krotki slovački jezik, govorimo srpski...«¹⁷

Aluzija iz posljednje rečenice bila je i suviše jasna. Bio je to poziv Slovacima za borbu protiv Habsburške monarhije; poziv koji će nekoliko godina kasnije dići u vazduh bratislavski spomenik Marije Terezije, na čije će mjesto doći spomenik seljaka-generalizma iz Košariska, Milana Rastislava Štefanjika, koji je prije povratka u slobodnu domovinu prošao baš istim ovim, balkanskim i srpskim ratištem.¹⁸

U Austro-Ugarskoj i Njemačkoj očekivala se, na osnovu procjene vojnih stručnjaka, sa velikom izvjesnošću pobjeda Turske. Međutim, nasuprot takvim očekivanjima, balkanske države su izvojevale neočekivano brzo pobjede nad turskom vojskom. Austrougarska diplomatija je bila posebno uznemirena srpskim pobjedama. Prodiranje srpske vojske prema Jadranskom moru i težnja Srbije da dobije teritorijalni izlaz na more uticali su da bečka diplomatija zaostri odnose prema Srbiji.¹⁹ Do izražaja dolazi ratnički raspoložena stranka. Štampa počinje bjesomučnu kampanju protiv Srbije. Pronošenje glasova da je austrougarski konzul u Mitrovici, Oskar Prohaska, ubijen ili uškopljen, da je ubijen Stefan Ugron, austrougarski poslanik u Beogradu, služilo je za podstrekivanje ratničkog raspoloženja protiv Srbije kod njemačkog stanovništva Monarhije. Takvi glasovi o Prohaski i Ugronu pronošeni su i poslije njihovog oglašavanja da su živi i da im srpska vojska na Kosovu i građani Beograda nisu ništa našao učinili.²⁰

Protiv neistinitog pisanja bečke i peštanske štampe ponovo su ustali češki i slovački poslanici na sjednicama Delegacija u Budimpešti, a u češkoj štampi se razotkrivala antisrpska agitacija austrougarskih konzula iz Prizrena i Mitrovice. Na brojnim mitinzima u Češkoj i Slovačkoj manifestovana su, u isto vrijeme, antiratna raspoloženja.²¹

Pored pružanja podrške Srbiji u parlamentu i delegacijama, na javnim zborovima i u štampi, odazvali su se Česi i Slovaci na pozive Crvenog krsta za prikupljanje materijalne pomoći za srpske ranjenike. Mnoštvo akcija kojima su prikupljeni novčani i drugi prilozima i organizovano slanje medicinskih misija za bilježila je savremena srpska štampa.

¹⁷ Risto Kovijanić, Milan Hoda i Jugoslaveni, Izdanje Cehoslovačko-jugoslavenske lige u Bratislavi, Bratislava 1938, 75—76.

¹⁸ Milan Rastislav Štefanjik (1886—1919), general i političar, osnivač čehoslovačkih dobrovoljačkih legija u prvom svjetskom ratu, prvi ministar vojni u Cehoslovačkoj. Borio se kao dobrovoljac na srpskom frontu 1915. godine. Poginuo je u avionskoj nesreći pri povratku u Cehoslovačku poslije raspada Austro-Ugarske. U Bratislavi sagrađen mu je spomenik na mjestu gdje se ranije nalazio spomenik Mariji Tereziji (Opća Enciklopedija JLZ, 8, Zagreb 1982, 57; R. Kovijanić, n. d., 10, 77—78).

¹⁹ Hugo Hantsch, Die Geschichte Österreichs, II, Graz—Wien—Köln 1962, 511; Vladimir Cović, Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku, Beograd 1936, 401—405; Andrej Mitrović, Prodir na Balkan, Srbija u planovima Austro-ugarske i Nemačke 1908—1918, Beograd 1981, 126—128; Dimitrije Đorđević, Izlazak Srbije na Jadransko more i konferencija ambasadora u Londonu 1912, Beograd 1956, 18—19.

²⁰ Das politische Tagebuch Josef Redlichs, n. d., 179, nap. 56. Zvanični komlinke austrougarskog Ministarstva spoljnih poslova o konzulu Prohaski izašao je dvadeset jedan dan poslije njegovog javljanja da je sa njim sve u redu.

²¹ Politika, br. 3150, 3163 i 3169, novembar—decembar 1912.

U Pragu je organizovano više odbora za prikupljanje novčanih i drugih priloga i angažovanje medicinskog osoblja. *Slovenski klub* u Pragu prikupljao je pomoć za sve tri, kako se u izvještaju kaže, »jugoslovenske kraljevine«,²² a zajedno sa savezom čeških ljekara upućivao je ljekare i bolničare na Crveni krst, izglasavajući za tu sanitetsku ekspediciju kredit u iznosu od 150.000 kruna. Na poziv Slovenskog kluba prvi novčani prilog u iznosu od 40.000 kruna stigao je od Saveza čeških sokola; Sokolski savez poslao je i veliku količinu sanitetskog materijala. Prikupljanju pomoći priključili su se i češko narodno pozorište, Divadlo, i opštinsko pozorište u Vinohradima, kao i češka sportska društva iz Češke, Moravske i Šlezije. Društvo čeških tekstilaca priložilo je materijal u vrijednosti od 200.000 kruna. Udruženje slovenskih žena u Brnu prikupilo je i poslalo, navedena je tačna suma, 1234,60 kruna. Najveća sala opštinskog doma u Pragu pretvorena je u radionicu, u kojoj su Pražanke šile rublje za srpske ranjenike. »Oduševljenje za nas među Česima«, pisalo je u jednom novinskom izvještaju iz Praga, je »ogromno.«²³

U isto vrijeme poznati hirurg Kakuli, profesor univerziteta, pozivao je medicinske radnike »da pođu na bojište.«²⁴ On se nalazio na čelu *Ljekarskog komiteta za pomoć*, ustanovljenog u Pragu za okupljanje i slanje ljekara u zaraćene balkanske države. U prikupljanje pomoći za opremanje medicinskih ekspedicija za Srbiju uključile su se i Beogradska trgovačka banka i filijala Praške kreditne banke u Beogradu, dajući svoje priloge.²⁵ Navešćemo imena samo nekih čeških ljekara koji su ovom prilikom došli u Srbiju i liječili srpske ranjenike: dr Rudolf Jedlička, dr Otokar Kose, dr Vladimir Herinka, dr Jindrih Čihak, dr Stanislav Tobijašek, dr Levit.²⁶ Tačan broj medicinskog osoblja iz Češke i Slovačke koje je došlo i radilo u bolnicama, u pozadini fronta ili u unutrašnjosti Srbije, ne možemo ovom prilikom utvrditi.

Cio češki i slovački narod stao je 1912. godine iza napora Srbije i drugih balkanskih država. Uviđajući turkofilska osjećanja zvaničnih predstavnika austrijskog Crvenog krsta, koji je svoju pomoć uputio prvo Turskoj, češki narod je samostalno organizovao prikupljanje pomoći ranjenicima slovenskih država na Balkanu.²⁷ Nepovoljniji ekonomski i politički položaj u kojem se nalazio slovački narod u to vrijeme u Ugarskoj nije omogućavao Slovacima da svoje isto tako veliko oduševljenje za rat balkanskih saveznika protiv Turske iskažu i odgovarajućom materijalnom pomoći. U savremenoj češkoj istoriografiji zabilježeno je da u istoriji češkog naroda toga doba »nije bilo događaja i trenutaka, u kojima bi se ispoljilo toliko bratskog osjećanja, oduševljenja i požrtvovanja, skrivenih u duši naroda«, kao što je bilo za vrijeme prvog balkanskog rata.²⁸ Izuzetak je predstavljala odnarođena češka aristokratija, čiji su predstavnici: knez Karl Švarcenberg i grofovi Klam-Martinic, Otokar fon Černin, Adalbert Šternberg, i drugi, koji su ustali u parlamentu i štampi protiv srpskih teritorijalnih zahtjeva, a neki od njih čak su tražili da Austro-Ugarska napadne i okupira Srbiju. Sa izjavama čeških aristokrata polemicali su i osudili ih mnogi češki listovi. U članku koji je izišao u »Venkovu«, organu čeških agraraca, postavljeno je pitanje grofu A. Šternbergu, otkud mu pravo da govori u

²² Prikupljanje pomoći išlo je u korist samo slovenskih država — Srbije, Bugarske i Crne Gore — dok je četvrta članica balkanskog saveza, Grčka, izostavljena.

²³ Samouprava, br. 244, 17/30. oktobra 1912; Politika, br. 3144, 3150, 3163, 3170 (oktobar—novembar 1912); Milada Paulová, *Balkánské války 1912—1913 a český lid*, Rozpravy Československé akademie věd, 4, Praha 1963, 47—50.

²⁴ Politika, br. 3138, 11/24. oktobra 1912. godine.

²⁵ M. Paulová, n. d., 49—50; Samouprava, br. 246, 18/31. oktobra 1912. U članku u Samoupravi je isticano da ovi novčani zavodi imaju jak uticaj na češke banke, pošto ove preko njih plasiraju svoj kapital u Srbiji.

²⁶ M. Paulová, n. d., 47—50; Beogradanka sa starih fotografija 1860—1914, Iz zbirki Muzeja grada Beograda, Katalog izložbe — 30, Beograd 1986, 35; Samouprava, br. 255, 23. oktobra/3. novembra, 1912. godine.

²⁷ M. Paulová, n. d., 47.

²⁸ Isto.

ime slovenskih naroda, kada »uopšte i ne zna ljudski ni jedan slovenski jezik«, a Klam-Martiniću je poručivano da, ako već prijete ratom, taj rat sam vodi.²⁹

U pobjedama Srbije i drugih balkanskih država i likvidaciji turske vlasti u Evropi jedni su vidjeli početak ostvarivanja sveslovenskih ideala sloge slovenskih naroda na Balkanu; drugi su u promjenama na Balkanu vidjeli priliku za poboljšanje položaja slovenskih naroda u Monarhiji, dakle priliku za poboljšanje položaja i svoga, češkog i slovačkog naroda; treći su, pak, očekivali da će se otklanjanjem istrošene turske administracije iz Evrope stvoriti slobodno balkansko tržište, otvoreno za prodor i češkog kapitala. Običan češki i slovački čovjek, ne ulazeći u političke kombinacije balkanskih država i velikih sila, vidio je u Srbiji i na Balkanu ratnike, oslobodiocce slovenskog hrišćanskog stanovništva, kojima u tim sudbonosnim trenucima treba pomoći. Svi skupa — politički predstavnici češkog i slovačkog naroda i obični građani — pomagali su nesebično, prema svojim mogućnostima, iz dubinskog osjećanja solidarnosti, osjećanja povezanosti uzajamnih sudbina, i, na kraju, iz poštovanja elementarnih načela humanosti i civilizacije. Ako su se neki pritom ogriješili o neslovenske narode na Balkanu — konkretno, negirajući pravo albanskog naroda, čija se samosvijest u ovo vrijeme budila, na stvaranje sopstvene države — činili su to zbog nepoznavanja činjenica, zbog saosjećanja sa vjekovnim patnjama hrišćanskog slovenskog stanovništva, nikako iz mržnje.

Prvi balkanski rat imao je snažnog uticaja na češki i slovački politički život u Austro-Ugarskoj. Tomas G. Masarik navodi da je poslije svog drugog, naprijed pomenutog povratka iz Beograda, decembra 1912. godine, prvi put uvidio da »je bečka politika na Balkanu površna i rđava«. Odbijanje Berhtolda da pregovara sa Srbijom učvrstilo ga je u uvjerenju da je evropski rat neizbježan; »na to me je — zapisao je Masarik — upućivao i studij istorije i posmatranje Evrope.«³⁰ Iz njegove knjige *Svetska revolucija*, koja ima memoarski karakter, može se zaključiti da je prvi balkanski rat imao znatnog udjela u njegovoj evoluciji ka shvatanju da politička rješenja češki narod može i treba u budućnosti tražiti izvan Habsburške Monarhije. Slične zaključke izveo je iz tih događaja i mladi slovački političar Milan Hodža, pišući da se treba naučiti oslušivati tonove novoga vremena.³¹

Na kraju, ako bismo htjeli da odredimo kakvo mjesto pripada Česima i Slovacima u njihovim odzivima na balkanski rat, umjesto nezahvalnih pokušaja arbitriranja u tako značajnoj i osjetljivoj stvari, prepustili bismo riječ jednom savremenom hroničaru.³²

»Česi — i Slovaci, dodali bismo — čine jednu sredinu između potpuno hladnih i nepokrenutih Poljaka, prožetih jedino mržnjom prema Rusima, i austrijskih i ugarskih Jugoslovena, Hrvata, vrlo razdraženih fatalnim Cuvajevim režimom, i vatrenih patriota Slovenaca, čiji je prvak, ljubljanski opštinski predsjednik, stari Hribar, poslao svoj pozdrav Srbiji: „Ja vidim raj, i mogu sada mirno umreti!“

²⁹ Dr VI. Đorđević, Jedan srednjovekovni riter, *Stampa*, br. 258, 18. septembra/1. oktobra 1912; *Sebi ruke*, *Samouprava*, br. 290, 12/25. novembra 1912. godine.

³⁰ T. G. Masaryk, *Svetska revolucija*, 28.

³¹ R. Kovijanić, n. d., 67, 75—76.

³² *Stampa*, br. 306, 5/18. novembra 1912. godine.

Zusammenfassung

HILFELEISTUNG DER TSCHECHEN UND SLOWAKEN AN SERBIEN WÄHREND DES 1. BALKANKRIEGES

Nenad Urić

Während des 1. Balkankrieges gewährten die Tschechen und Slowaken Serbien und seinen Verbündeten tatkräftige Unterstützung. Der Krieg der Balkanländer gegen die Türkei weckte in ihnen ein starkes panslawisches Solidaritätsgefühl. Durch die Presse wurden diese Empfindungen in alle Schichten der tschechischen und slowakischen Gesellschaft getragen. Parallel zur politischen Unterstützung Serbiens kam es zu einer Sammlung für die serbischen Verwundeten, mehrere Ärzte fanden sich mit einer beträchtlichen Zahl weiteren medizinischen Personals freiwillig auf dem serbisch-türkischen Kriegsplatz ein.

Die bedeutendsten tschechischen und slowakischen Politiker jener Zeit unterstützten die serbischen territorialen Forderungen auf Kosten der besiegten Türkei. Tomas G. Masaryk und Karel Kramář stellten sich im Parlament Österreich-Ungarns und auf Sitzungen der gemeinsamen österreichisch-ungarischen Delegationen in Budapest hinter diese Forderungen. Ebenso traten sie dafür ein, daß Serbien über das Gebiet Nordalbanians Zugang zum Meer erhielt. Beide leiteten gleichzeitig in Belgrad diplomatische Schritte ein, um eine Besserung der Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Serbien zu erzielen. Václav Klofáč und Milan Hodža unterstützten die serbischen territorialen Bestrebungen durch Beiträge in den tschechischen und slowakischen politischen Blättern. Mit besonderer Anteilnahme schrieb das jungtschechische Organ »Narodni Listi«, das den Krieg der Balkanländer gegen die Türkei als »slawisch« und »heilig« bezeichnete. Die tschechische und slowakische Presse benachrichtigte wirklichkeitsgetreu über die Affären im Zusammenhang mit den österreichisch-ungarischen Konsuln in Prizren und Mitrovica, indem sie aufzeigte, daß die österreichisch-ungarische Diplomatie gezielt unwahre Meldungen über den Charakter der Auseinandersetzung ihrer Konsuln mit dem serbischen Heer verbreiten ließ, um dadurch zur Schaffung einer antiserbischen Stimmung beizutragen.

Der Hilfsaktion für die serbischen Verwundeten schlossen sich, dem Aufruf des tschechischen Roten Kreuzes folgend, viele kulturelle, wirtschaftliche und sportliche Verbände und Vereinigungen an. Es wurden beträchtliche finanzielle Mittel, Sanitätsmaterial, Kleidung und anderes gesammelt. In Prag wurde ein Ärztliches Hilfskomitee gegründet, das die Überführung von Ärzten und medizinischem Personal nach Serbien organisierte. Eine große Zahl unter ihnen meldete sich freiwillig und wurde in die Krankenhäuser an der Front und in allen größeren Städten dirigiert.

Die tschechischen und slowakischen Bürger aller Gesellschaftsschichten, die denationalisierte tschechische Aristokratie ausgenommen, bekundeten Sympathie und leisteten Hilfe für Serbien in dem Befreiungskrieg, den dieses gemeinsam mit den anderen Balkanstaaten im Jahre 1912 führte. Der 1. Balkankrieg wirkte sich nachhaltig auf das tschechische und slowakische politische Leben in Österreich-Ungarn aus. Parallel zum Kampf der verbündeten Balkanländer für die Befreiung ihrer Landsleute von der türkischen Herrschaft reifte bei den tschechischen und slowakischen Politikern die Überzeugung von der Notwendigkeit, einen eigenen Nationalstaat außerhalb des Rahmens der Habsburger Monarchie zu schaffen.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZC:

- 1. Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Ljubljana 1980, 44 strani. — 6 din

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 4/1979.

- 2. Franc Šebjanič: Solnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786).** Ljubljana 1982, 24 strani. — 4 din

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je izšla kot separata publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 1-2/1981.

- 3. Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — 14 din

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni. Večina razprav je bila objavljenih v »Zgodovinskem časopisu« od številke 3/1984 do 4/1986; novo je v zborniku med drugim tudi slikovno gradivo.

- 4. Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Ljubljana 1987, 76 strani. — 10 din

Razprava o srednjeveški zgodovini Belé krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospodstva, mesta, agrarna kolonizacija). Separatna publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 2 in 3/1987.

- 5. Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861—1907.** Ljubljana 1988, 88 strani. — 12 din

Na podlagi nemških virov je avtor prikazal postopen prehod celjskih Nemcev od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase, ki so prevladali v desetletju pred 1. svetovno vojno.

- 6. Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546—1569).** Ljubljana 1989, 40 strani. — 8 din

Predvsem na podlagi korespondence škofa Textorja z Ignacijem Lojolškim so prikazane cerkvene razmere v Sloveniji, Textorjeva prizadevanja, da bi jezuit postal ljubljanski ali tržaški škof ter filoprotestantsko razpoloženje slovenskih študentov teologije v Rimu.

Za člane slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ter za študente veljajo običajni popusti.

Anka Vidovič-Miklavčič

ZVEZA SLOVENSКИH KMETOV V LETIH 1932—1935

Kot druge meščanske stranke je tudi razpuščena Slovenska kmetška stranka pozdravila kraljev manifest z dne 6. januarja 1929 v smislu prepotrebne urejanja socialno-političnih in gospodarskih razmer v državi. V času prebolevanja krize naj bi prav z reformami pripomogli k ozdravljenju družbe in gospodarstva, temu bi sledila »nova doba«. Jutro in za njim Kmetški list sta pisala, da prav to prehodno obdobje kliče po večjem zanimanju za gospodarska, socialna in kulturna vprašanja, pri čemer naj bi pri reševanju teh vprašanj zagotovili vsem državljanom pogoje za dejansko enakopravnost in za skladen in svoboden razmah.¹ Janže Novak, ideolog kmečkega mladinskega gibanja, Zveze kmetških fantov in deklet (ZKFID), ki je bil kot A. Prepeluh vnet bojovník za uresničevanje agrarne reforme v okviru Zveze slovenskih agrarnih interesentov, ki je zanimivo sodil, da je treba prav bajtarja imeti »za jedro slovenske kmečke stranke«,² o Slovencih pa pisal 1928, da se mora iz nove organizacije naše skupne države »jasno videti, da imamo mi Slovenci svojo državo, da smo državni narod«,³ je zdaj takole razlagal uvedbo diktature: »Predvsem moramo s svetovnega stališča pravilno oceniti pojave doma. S tega stališča nikakor ne smemo razumeti 6. januar z vsemi svojimi posledicami kot reakcijo in nasprotovanje demokratizmu, ker je taka reakcija v današnjem svetu nemogoča, temveč ga moramo razumeti kot zdravilo, ki bo pravi demokratizem šele omogočilo.«⁴ Poudaril je, da se moramo zavedati enotnosti našega kmečkega gibanja z gibanjem v drugih državah in pri drugih narodih. Saj nastajanje agrarizma pomeni, »da pristopa kmetško ljudstvo sveta k izpolnitvi zgodovinske naloge: dati družbi, razorani z borbo med kapitalom in proletariatom, nov temelj.«⁵ Na koncu je izrazil upanje, da bo »trezno delo delavskega in kmetškega gibanja kot članov istovrstnih evropskih gibanj s podporo današnjega režima« omogočilo vrnitev naše notranje politike v normalne evropske razmere, ki jim je »glavna oznaka in vrednost demokracija.«⁶

Pucljeva Samostojna kmetijska stranka za Slovenijo, ustanovljena leta 1919 večinoma iz privržencev liberalne Jugoslovanske demokratske stranke, je bila protiklerikalna in je kmalu postala »nov pomemben dejavnik v političnem življenju na Slovenskem.«⁷ Bila je tudi edina kmečka stranka v državi, ki je glasovala za vidovdansko ustavo. Socialno je bila dokaj heterogena, poleg kmetov je zajemala obrtnike, trgovce, gostilničarje. Sredi dvajsetih let je sprejela novo opredelitev do slovenskega narodnega vprašanja. Z združitvijo Prepeluhove sicer manjše Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev leta 1925 v Zvezo slovenskega kmečkega ljudstva in leto dni zatem z ustanovitvijo Slovenske kmetške stranke je sprejela Prepeluhovo programsko usmeritev glede slovenskega nacionalnega vprašanja in se s tem uvrstila do konca vidovdan-

¹ Jutro, 10. februarja 1929, št. 35, članek Rb. — [Adolf Ribnikar], Nova doba — novo življenje; Kmetški list, 13. februarja 1929, št. 7.

² Vasilij Melik, Kmečko vprašanje v evropskem in panonskem prostoru v času 1919—1920. Mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij Modinec 1981. Maribor 1981, str. 96.

³ Gruda, V/1928, št. 7, str. 157, Janže Novak, Kdo je proti narodnemu idealu? Primerjaj tudi Gruda, V/1928, št. 8, str. 183—186, Janže Novak, Kaj hočemo?

⁴ Kmetški list, 7. avgusta 1929, št. 32.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Miroslav Stiplošek, Programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmečkih množic 1918—1920. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1974, št. 1—2, str. 74.

⁸ Juri Perovšek, Prepeluhove ustavno politične koncepcije v času Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev. Borec, XLI/1989, št. 1, str. 85—86.

skega parlamentarizma v avtonomistično-federalistični tabor.⁸ Slovenska kmet-ska stranka se je poslej zavzemala za enakopravnost in suverenost Slovenije v okviru jugoslovanske države in je podpirala opozicijo v okviru Kmečko-demokratske koalicije (KDK).⁹

Toda z uvedbo diktature večina načelstva razpuščene Slovenske kmet-ske stranke ni ostala zvesta programu Kmečko-demokratske koalicije. Res je, da je npr. Kmet-ski list za obletnico Radićeve smrti prinesel Pucljev spominski zapis, ki je pozival vse kmete k svečani zaobljubi, »biti vedno zvesti naukom velikega pokojnika«.¹⁰ Toda hkrati je list vse bolj spravlivo pisal do beograjskega centralizma in poudarjal, da je Radićevo kmečko gibanje tudi odvrnitev od zahoda in usmeritev v slovanski svet, na vzhod. Slovenci smo dolgo živeli, je pisal Pucljev Kmet-ski list, v kulturnem krogu rimskega prava in klerikalizma. Toda če hočemo obdržati svežost in se utrditi v novonastajajoči kulturni krog Balkana, je zdaj prišel čas, ko se moramo tudi Slovenci orientirani na vzhod, pri čemer nam bodo dajale ideje St. Radića nov polet.¹¹ V tej tako imenovani prehodni dobi je Kmet-ski list ves čas poudarjal nujno potrebo po poglobljeni politični vzgoji kmečkega prebivalstva, ki naj bi ga usposobilo za uveljavljanje idej »kmečke demokracije«. Kmet-ski list je tudi s tega vidika, ne zgolj informativnega, kar precej pisal o agrarnih strankah in delu zelene internacionale, Mednarodnega agrarnega biroja (MAB) s središčem v Pragi. Zastopniki Slovenske kmet-ske stranke so se že leta 1928 udeležili kongresa kmečko delavskih strank v Pragi, ki je obenem obeležil desetletni jubilej samostojne češke države s kmečko manifestacijo.¹² Leta 1929 je Pucljevo glasilo v novih okoliščinah diktature skušalo iz tujih časopisov in drugih informacij čimbolj izčrpno poročati o kongresu češkoslovaške kmečke stranke ali pa o zborovanju MAB maja 1929 v Pragi ter o vsebini sprejetih programskih smernic. Ob tem je sicer Kmet-ski list poudaril, da je Pucljeva stranka prepovedana, »toda kmet-je so tukaj«, je pribil, zato jih je treba še naprej usmerjati in vzgajati. Objavil je tudi resolucijo, ki je bila sprejeta in povedal, da zajema bistvo vsega kmeč-kega programa. Obenem je priporočal, naj bi bila resolucija pomembno vodilo slovenskim kmetom tudi v prihodnje.¹³ Resolucija pravi, da je v vseh državah potrebno ustanoviti agrarne stranke. Te bi se morale potegovati za »vpliv na vlado, zakonodajo in upravo« in sodelovati z mednarodnim agrarnim birojem. Kmečke stranke temelje izključno na privatni lastnini.

Poljedelstvo je treba pospeševati, saj je vir prehrane, surovin ter zdrave in neizrabljene človeške sile. Najvišji politični cilj kmečkih strank je »ohranitev miru med narodi«. Da bi to dosegli, pa se je potrebno potegovati za »povišan vpliv kmeta v vladi in v zakonodajnih korporacijah. Moč kmeta je moč naroda«.¹⁴ Kmečko delavsko gibanje (v okviru kmečko-delavskih strank), kot ga je pojmoval MAB, je predvsem nosilec demokracije in sicer takšne, »ki stare narodne tradicije in kulture konservira, a je obenem v vseh pogledih konstruktivna in pozitivna«.¹⁵ Takšna »kmečka demokracija« naj bi pozitivno odgovarjala na vprašanja kot so država, družba, sociologija, religije in nacionalizem. Naloga kmečke demokracije je predvsem v tem, da nastopa v vladi in v njej pozitivno sodeluje. Ko je Kmečko delavsko gibanje poudarjalo miroljubnost (Radić-mirotvornost), je s tem tudi opredeljevalo »nacionalizem miroljubnega kmeta«. Ta je v nasprotju z nacionalizmom kapitalistov, ki vodi v imperializem

⁸ Primerjaj Kmet-ski list, 8. avgusta 1928, št. 32, Kdo predstavlja Slovenijo. Resolucija ljubljanskega odbora SKS; 18. januarja 1928, št. 3, 21. marca 1928, št. 12. Velikostna manifestacija za prečansko fronto.

⁹ Kmet-ski list, 7. avgusta 1929, št. 32, uvodnik Veliki dan.

¹⁰ Kmet-ski list, 25. junija 1930, št. 26, članek Igor Rosina, Nekatere izmed idej Radićevega pokreta.

¹¹ Primerjaj Kmet-ski list, 30. maja 1928, št. 22; 6. junija 1928, št. 23; 20. junija 1928, št. 25, Albin Prepeluh, Kaj smo delali in govorili v Pragi? (Nova Srednja Evropa).

¹² Primerjaj Kmet-ski list, 15. maja 1929, št. 20; 29. maja 1929, št. 22, Važna resolucija.

¹³ Ibid.

¹⁴ Kmet-ski list, 20. junija 1928, št. 25, A. Prepeluh, Kaj smo delali in govorili v Pragi? (Nova Srednja Evropa).

in vojne, ali pa z nacionalizmom, ki ima v sebi močne kali šovinizma.¹⁶ Nasploh je Kmetški list agrarizem Nove srednje Evrope oziroma slovanskih narodov razlagal v tem smislu, da je to gibanje, »ki je postavilo nove smeri v družabnem in gospodarskem razvoju svojih narodov«.¹⁷ Kmečko gibanje ima namreč med drugim zgodovinsko nalogo, preprečiti spopad — revolucijo med levičarji in desničarji. Ublažilo naj bi njihov boj, »ki se poslužuje ekstremnih sredstev za doseg svojih ciljev«. Kmetje dobro vedo, da bi posledice takega boja nosili konec koncev sami. Zato so zgodovinsko poklicani, da v novih smereh kmetškega gibanja jasno začrtajo tudi linijo delavske in industrijske politike.¹⁸

V okviru agrarizma, novodobnega kmečko-delavskega gibanja si je vodstvo razpuščene Slovenske kmetške stranke prizadevalo še nadalje utrjevati »kmečko vzajemnost« v duhu »kmečke demokracije«, četudi v pogojih šestojanuarske diktature. Odločno je postavljalo vprašanje kmečkega zastopstva in namesto stranke vprašanje kmečke stanovske organizacije. Kmetški list je že v prvih mesecih diktature vse bolj utemeljeno pričel odpirati socialno-gospodarsko vprašanje slovenskega kmeta in obenem kazal na bližnjo rešitev v obliki ustanovitve in delovanja posebnega kmečkega zastopstva in v močni stanovski organizaciji slovenskih kmetov. Saj navsezadnje imajo drugi poklici in sloji že svojo stanovsko organizacijo in celo svojo zbornico, le kmetje tega niso uspeli doseči v preteklosti prav zaradi zasidrane politične razcepljenosti.¹⁹

Pucljevi kmetijci so videli tedaj v Kmetijski družbi edino ustrezno kmečko organizacijo, ki bi začasno, dokler ne bodo ustanovljene Kmetijske zbornice po posameznih jugoslovanskih pokrajinah, opravljala naloge kmečkega zastopstva. Četudi je bila Kmetijska družba glede na pravila omejena le na tehnično-strokovno plat poljedelstva, so menili, da bi se vsaj začasno razširilo področje dela s tako imenovanim strokovnim odsekom. Obravnaval naj bi vsa vprašanja, povezana z interesi kmetov. Sicer pa se je Kmetški list v tem političnem zatišju večkrat spraševal: Kje naj »dvigne kmet da ne s svoj glas, da se ga bo slišalo«?²⁰ S tem se je nakazovalo vprašanje legalnega organiziranega delovanja Pucljevih kmetijcev. V tem času so namreč v katoliškem taboru že pripravljali ustanovitev preosnovane Jugoslovanske kmetške zveze v ljubljanski in Kmetške zveze v mariborski oblasti v kmečko stanovsko-strokovno organizacijo, katere vodstvo in članstvo je bilo iz razpuščene Slovenske ljudske stranke.²¹

Septembra 1931 so pričeli sodelovati v vladi predstavniki slovenskih liberalcev in kmetijcev. Disidenti razpadle Kmečko-demokratske koalicije, Kramarjev krog in tudi večji del nekdanje Slovenske kmetške stranke so se po uvedbi oktroirane ustave septembra 1931 kaj hitro vključili v širšo politično dejavnost. Sodelovali so v pripravah za volitve 8. novembra 1931 v skupščino in 3. januarja 1932 v senat. Kot na novo izvoljeni poslanci so sodelovali pri ustanavljanju nove politične formacije Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije (JRKD). Program nove vsedržavne politične stranke je poleg političnih poudarjal nova socialno-gospodarska načela. Na temelju narodnega in državnega edinstva in v duhu narodne solidarnosti je stranka videla v kmetu »osnovno gospodarsko in kulturno enoto«. Kmeta, ki je predstavljal večino prebivalstva v državi, je imela stranka za pglavitni socialni sloj, na katerem mora sloveti narodno gospodarstvo in je nosilec fizične sile naroda in države. Zato naj bi JRKD skrbela za kmetovo blagostanje, rentabilnost kmečke proizvodnje in branila kmetove interese v skladu z drugimi gospodarskimi strukturami in družbenimi sloji. Na kulturno-prosvetnem področju bo nova stranka delovala

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Kmetški list, 31. julija 1929, št. 31, članek »Desničarji« in »levičarji«.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Kmetški list, 6. februarja 1929, št. 6. Kaj pa kmetje?

²⁰ Ibid.

²¹ Primerjaj Domoljub, 24. julija 1929, št. 30; Marko Kranjc, Kmetška zveza v Mariboru. Koledar Kmetške zveze za leto 1932, str. 55–64; A. Sušnik, Jugoslovanska kmetška zveza, ibid., str. 65–71.

v smislu poglobljanja jugoslovanske ideje, ki naj bi v prihodnosti ustvarila enotno jugoslovansko narodno kulturo. Sicer pa bo JRKD vselej upoštevala verska čustva »jugoslovanskega naroda«, branila svobodo vesti svojih državljanov in enakopravnost veroizpovedi.²³

Pucljev krog, ki si je obetal v okviru JRKD razširiti svoj politični vpliv med slovenskimi kmeti, je še pred dokončno strankino ustanovitvijo maja 1932 in še pred banovinsko skupščino v začetku junija 1932 bodisi na shodih in zborovanjih bodisi v Kmetškem listu poudarjal velik pomen nove stranke »za naše kmečko ljudstvo« tako z gospodarskega kot s političnega vidika. Tako je Kmetški list v začetku januarja 1932 pisal, da ima »nova politična organizacija naravnost zgodovinski pomen, ker daje kmetom možnost, da nastopijo složno kot mogočna celota«. Saj da je »napočil trenutek, ko lahko brez skrbi in škode zavržemo svoje stare prepire in se združimo v novi stranki, vsi kot zavedni kmetje... moč in silo pa daje samo slogal.«²³

V obdobju čiste diktature 1929—1931 je vodstvo razpuščene Slovenske kmetške stranke skušalo obdržati nekdanje člane strankinih krajevnih in okrajnih organizacij oziroma volilce iz leta 1927 še nadalje okrog glasila Kmetški list. Obenem je bil sklenjen sporazum med uredništvom konzorcija Kmetškega lista in konzorcijem liberalne Domovine, ki sta imela odslej skupno vodstvo. Namesto »kvarnega cepljenja narodovih moči«, zlasti v naši ožji domovini, je pisala Domovina, »bosta skupno in tem večjim uspehom služila kralju, državi in narodu.«²⁴ Kmetški list je v objavi tega sporazuma zapisal, da bosta ob priznavanju kmetškega stanu kot temelja »naše narodne države« in ob upoštevanju še ostalih delovnih stanov oba lista še krepkeje »pospeševala in utrjevala njihovo socialnogospodarsko solidarnost«. V duhu šestojanuarske deklaracije bosta delovala »za organično narodno edinstvo« na tradicijah slovenske kulture in slovenskega jezika kot »žive in pozitivne komponente v jugoslovanski sintezi«. Oba lista se zavezujeta, da bosta varovala in krepila »med ljudstvom narodno in državno jugoslovansko zavest«. Oba tudi priznavata verstvo, predvsem krščanstvo »kot pozitivno silo v življenju našega naroda« in podpirata stališče, »naj vse javno življenje temelji na pozitivnih normah etike.«²⁵ S to objavo so Pucljevi kmetijci znova potrdili, da so dali slovo poprejšnji kratkotrajni opredelitvi do slovenskega narodnega vprašanja in se oprijeli ideje jugoslovanskega nacionalizma.

Te ideje je izpovedovala tudi dne 7. septembra 1934 na novo ustanovljena zadruga (za dnevni tisk) »Narodna prosveta« v Ljubljani, ki jo je osnoval krog Marušičevih privržencev. Z deležem pri zadrugi so sodelovali tudi nekateri iz vodstva ZKFID, npr. I. Kronovšek. Zadruga je bila ustanovljena z namenom, »da opustimo staro politično miselnost in iz nje izviračo razcepljenost, ki nam je že v prejšnjih dobah samo škodovala«. V okviru programa Narodne prosvete in kasneje novega lista Glas naroda so poudarjali naslednje: »Sestojanuarski manifest je bil zgodovinska nujnost spričo nevzdržnih političnih razmer«. Zato je potrebno, da se namesto starih političnih strank, ki so »razkrajale in razdvajale narod« postavijo »nove tvorbe, ki bodo ustrezale novim razmeram in sodobnim potrebam«. To naziranje se sklada z »lepimi načeli in programom jugoslovanske nacionalne stranke«. Ob upoštevanju gospodarske strukture države so v programu še poudarili, da »zahteva naravna povezanost stanov socialno pravičnost navzgor in navzdol in skladno temu skupne žrtve vseh po razmerju njihovih moči.«²⁶

²³ Kmetški list, 23. decembra 1931, št. 51.

²⁴ Kmetški list, 6. januarja 1932, št. 1, Nova politična stranka.

²⁵ Domovina, 24. aprila 1930, št. 17, »Kmetški list« pod istim vodstvom kakor »Domovina«.

²⁶ Kmetški list, 23. aprila 1930, št. 17, Sporazum.

²⁶ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino oziroma doslej Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (A IZDG), Gradivo Zveze kmetških fantov in deklet, fasc. 1, letak Vsem Slovencem — Program »Narodne prosvete«.

Nekaj članov vodstva Zveze kmetских fantov in deklet je bilo med ustanovitelji kasnejše Zveze slovenskih kmetov. Po pravilih je bila ZKFID nepolitično društvo, le kulturno-prosvetno organizacija. Vodstvo je kaj rado naglašalo, da je »kmetško mladinsko gibanje nadstrankarsko in po svojem programu brez-kompromisno«. Toda obenem imajo njegovi člani kot osebe glede političnega udejstvovanja popolnoma proste roke. Sicer pa se mora članstvo ZKFID tudi politično vzgajati, da se bo sposobno vključiti v javno življenje.²⁷ Zveza kmetских fantov in deklet je bila v dvajsetih letih v okviru utrjevanja idej slovanskega agrarizma bolj ali manj (politično) povezana s Pučljevo Samostojno, kasneje Slovensko kmetško stranko. Zdaj je z naklonjenostjo sprejemala program nove vsedržavne stranke in, kot je videti, vsaj v začetku zaupala njenemu poslanstvu. Zvezino privrženost stranki so izrazili med drugim tudi na seji glavnega odbora, ki je bila 14. februarja 1932 ob prisotnosti 30 delegatov iz vse Slovenije. Ob tej priliki so soglasno sprejeli resolucijo, ki sta jo objavili Gruda in Kmetški list. V resoluciji so naglašali zadovoljstvo, da je v gospodarski krizi prišlo »do spoznanja, da je naš kmetški stan res podlaga našega narodnega gospodarstva in naše narodne kulture«. Odnos ZKFID do nove stranke so pojasnili takole: »Ugotovljamo, da so glavna načela kmetškega gibanja, ki že desetletja opozarjajo na prvenstveno važnost interesov kmetškega doma, postala načelna podlaga današnje državne politike (JRKD)«. Zato so, je rečeno v resoluciji, imeli za prvo dolžnost kmetškega gibanja, da se vsi njegovi privrženci udeležujejo tudi v javnem življenju, s čimer bi povsod utrdili zmago načel kmetškega gibanja. »Posebno bo skrbeti, da stranka, v katero pomagamo organizirati kmetški narod, ne odstopi od teh načel. Zato bomo skrbeli, da bo kmetški življenj imel možnost zavzeti v stranki pripadajočo vlogo.«²⁸ Bržkone moremo oceniti to resolucijo kot stališče ZKFID do nove vsedržavne stranke, v smislu uresničevanja idej slovanskega agrarizma — kmečke demokracije —, ki je med drugim poudarjala zahtevo, naj bi kmečke stranke oziroma njihova gibanja dosegle več vpliva v vladi. Takšne težnje je vodstvo ZKFID ves čas kazalo tudi kasneje, tako tudi v času, ko je postal slovenski minister v vladi decembra 1934 dr. D. Marušič. Kronovškov krog se je opredelil za Marušičevo frakcijo v JNS in je v volilnem boju za skupščinske volitve 5. maja agitiral za dr. D. Marušiča oziroma za kandidate, ki so bili na listi B. Jevtića. Obenem je Kronovšek v svoji okrožnici z dne 17. aprila 1935 svojim zaupnikom naročal, naj poskrbijo, da bodo »naša društva« med prvimi naročniki Marušičevega dnevnika Glas naroda in naj poskrbijo za dopisnike in poročevalce »iz naših vrst«, saj je potrebno, »da se počnemo v listu uveljavljati in da bo dobil več kmetškega lica in tudi duha.«²⁹ Toda tako kot Glas naroda (14. aprila 1935 — 11. julija 1936) je tudi gibanje njegovih privrženecv kmalu zamrlo.³⁰

V smislu proglasa začasnega vodstva JRKD v začetku maja 1932 je vodstvo bivše Slovenske kmetške stranke pozivalo kmete, naj se vključijo v novo stranko. Za prihajajočo novo dobo, so utemeljevali, so vse stare politične stranke preživele. Naše »liberalstvo« in »klerikalstvo« je imelo svoj pomen v prejšnji avstrijski državi, stara politična opredelitev pa je danes brezpredmetna, saj zdajšnje politične in socialnogospodarske razmere zahtevajo nove politične opredelitve. Predvsem kmečka razcepljenost naj bi pripomogla k številnim gospodarskim tegobam kmeta, zato naj bi vsi kmetje v kmečki državi sodelovali in pristopili h kmečko demokratični stranki.³¹

²⁷ Primerjaj Poročilo predsednika I. Kronovška na 10. rednem občnem zboru ZKFID 8. septembra 1934. Zapisniška knjiga, fasc. 1, gradivo ZKFID, A IZDG.

²⁸ Gruda, 1932, št. 2, str. 53; Kmetški list, 17. februarja 1932, št. 7.

²⁹ Primerjaj okrožnico Ivana Kronovška in Staneta Skrabarja z dne 17. aprila 1935 v Gradivu ZKFID, fasc. 1. A IZDG in tožbe proti Ivanu Kronovšku v zvezi z izdanimi okrožnicami ZKFID v letu 1935 in 1936, ibid. Primerjaj Korespondenco Ivana Kronovška z vodstvenimi člani krajevnih društev in pododborov v zbirki I. Kronovšek, fasc. 5, A IZDG.

³⁰ Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941. Ljubljana 1965, str. 432.

³¹ Kmetški list, 11. maja 1932, št. 19.

Kot' je razvidno iz okrožnice banovinskega vodstva JRKD (njeno vsebino je deloma objavil Kmetški list), naj bi bilo sredi poletja 1932 v dravski banovini okrog 450 krajevnih organizacij, skupaj blizu 50.000 članov. V okrožnici so poudarili, da so v organizaciji pripadniki vseh stanov, v pretežni večini pa kmetje.³² Podatki, ki jih navaja okrožnica, so bržkone močno pretirani in več ali manj prirejeni v propagandne namene.

Kako je slovenski del JRKD in še posebej Pucljev krog v tem času gledal na kmečko mladinsko gibanje? Zveza kmetških fantov in deklet s prodornim kulturno-prosvetnim delovanjem kmečke mladine na vasi, ki je od novembra 1923. do 1932. leta uspela ustanoviti 45 društev s približno 3000 člani, kot je poročala na rednem občnem zboru leta 1932,³³ je za unitaristično usmerjene kmetijce predstavljala avantgardo novega kmetškega gibanja v smislu programa stranke JRKD. V gospodarski krizi, ki je najprej in najbolj zadela agrarne panoge, naj bi prav kmečka mladina bila pomemben nosilec nove sociološke miselnosti med slovenskim kmečkim ljudstvom. V tej vlogi pa naj bi bila sočasno pritegnjena tudi v »enotno gibanje mlade generacije« skupaj z delavsko-obrtniško, srednješolsko in študentovsko mladino. Med pomembnimi nalogami tega enotnega mladinskega gibanja v smislu nacionalne ideje, je bilo rečeno v sprejeti resoluciji srednješolske mladine poleti 1932 v Celju, da bodo zavračali materialistično-gospodarski socialni red liberalizma. Slednji namreč »dopušča izrabljanje splošnih socialno-gospodarskih interesov širokih vrst v korist posameznika, s čimer preti širokim slojem skrajno obubožanje in proletarizacija ter s tem propad narodne kulture«. Resolucija je še poudarila, da se bo nacionalna mladina odločno zavzemala na osnovi socialno-gospodarskih interesov večine, da se čimprej ustvari socialno-gospodarska skladnost in vsakemu stanu in sloju zagotovi boljši in trdnejši življenjski obstoj.³⁴ Omembe vredno je, da je to resolucijo objavil tudi Kmetški list in izrazil prepričanje, da bo enotna mladina s složnim sodelovanjem za vselej končala s preteklostjo in da bo »sposobna postaviti vse naše javno življenje na zdrave temelje«.³⁵

Misel na stanovsko organiziranost družbe in države, ki so jo s tega ali onega zornega kota razlagali tja od leta 1930 dalje na straneh Kmetškega lista,³⁶ je kaj kmalu dobila iz vrst privržencev slovanskega agrarizma (kmečke demokracije) svoje zagovornike. Ti so bili nato ustanovitelji Zveze slovenskih kmetov v okviru idej unitaristične stranke JRKD.

Po že tradicionalnem kmečkem taboru na Krškem polju v nedeljo 14. avgusta 1932, katerega se je po oceni liberalnega tiska udeležilo nad 10.000 pretežno kmečkih ljudi, in na katerem so govorili člani banovinskega odbora Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije (A. Kramer, I. Pucelj in narodni poslanci, med njimi Ivan Urek³⁷) je bila kmalu ustanovljena nova stanovsko kmečka organizacija. V prostorih Kmetijske družbe v Ljubljani se je namreč ustanovila 4. septembra 1932 Zveza slovenskih kmetov (ZSK) ob navzočnosti »odličnih slovenskih mož in gospodarjev, kmetških strokovnjakov in delavcev kmetškega gibanja«. Manifestacija kmečkega praznika na Krškem polju in za njo 8. septembra na Bledu z velikim kmečkim zborovanjem v Zaki, na katerem so prav tako govorili nekateri člani banovinskega odbora JRKD,³⁸ vmes pa še ustanovitev nove kmečke stanovske organizacije, je prav gotovo pomenil za politiko večine slovenskih liberalcev in še posebej Pucljevih kmetijcev pomembno za-

³² Ibid, 10. avgusta 1932, št. 32.

³³ Gruda IX/1932, št. 6, str. 156.

³⁴ Kmetški list, 6. julija 1932, št. 27.

³⁵ Ibid.

³⁶ Primerjaj Kmetški list, 12. februarja 1930, št. 7, članek Stanovska misel; Kmetški list, 25. marca 1931, št. 12, Razveseljiv pojav; Kmetški list, 1. aprila 1931, št. 13, Za pomirjenje naše vasi; Kmetški list, 23. marca 1932, št. 12, Kmetje in delavci morajo skupaj; Kmetški list, 6. januarja 1932, št. 1, Skupni boj proti zlorabam kapitala; Kmetški list, 21. februarja 1934, št. 8, Stanovska država — stanovski parlament.

³⁷ Kmetški list, 17. avgusta 1932, št. 33; Domovina, 18. avgusta 1932, št. 34.

³⁸ Ibid. 14. septembra 1932, št. 37; Domovina, 15. septembra 1932, št. 38.

rezo v organiziranju slovenskih kmetov na osnovi programskih smernic nove vsedržavne JRKD. Značaj obeh kmečkih manifestacij in sprejeta resolucija na Krškem polju so obetali podporo slovenskih kmetov »narodni in državni ideji in skupnemu sodelovanju« pri vseh narodnih, gospodarskih, kulturnih in socialnih problemih.³⁹ Tudi pobudniki ustanovitve Zveze slovenskih kmetov so v vabilu z dne 30. avgusta 1932 na ustanovni občni zbor poudarili, da se mora kmetški stan organizirati, če hoče dobiti primerno zaščito glede »svojih gospodarskih, socialnih in kulturnih interesov v novi politični stranki JRKD«. ⁴⁰

Na ustanovnem občnem zboru Zveze slovenskih kmetov, kateremu je predsedoval narodni poslanec JRKD Albin Koman, je o širših pripravah za ustanovitev ZSK poročal dr. Janže Novak. Za njim je razložil pravila nove organizacije Ivan Kronovšek in (kot poročča Kmetški list) so navzoči soglasno sprejeli pravila. V obsežni razpravi, ki je sledila, so obravnavali skoraj vsa pereča vprašanja slovenskega kmeta, predvsem pa tedaj zelo aktualno vprašanje razdolžitve. O tej je zlasti govoril Fran Trček, med drugimi razpravljalci o gospodarskih vprašanjih pa naj omenimo še poslance Milana Mravljeta, Antona Cerarja in Albina Komana.⁴¹ Svojo odsotnost sta opravičila narodna poslanca Ivan Urek, ki se je 1927 ocepil od Pucljeve stranke in pričel izdajati svoj Kmetški glasnik (avgust—september 1927), in Anton Klinc. Oba sta poudarila pomen ustanovitve ZSK, Urek pa naj bi še posebej izjavil, da se strinja »z vsemi sklepi zbora«. ⁴²

V poročilu o ustanovitvi ZSK je Kmetški list zapisal, da je to dejanje »velik korak naprej v organizaciji kmetov« in da bodo prav v Zvezi slovenskih kmetov o kmetških zadevah odločali »samo kmetje in nihče drug«. Obenem je list poudarjal, da bodo tudi kmetje odslej imeli svojo stanovsko organizacijo tako kot drugi stanovi (trgovci, obrtniki, delavci itd.) in da bo od kmečke stanovske samozaveesti in discipline odvisno, kaj in koliko bodo dosegli, saj je prav njihova stanovska organizacija poklicana, da skrbi za »procvit kmečkega stanu kot celote«. Kazatelj trdne podlage vsake organizacije je, »da so eno ter da jih spajajo in družijo isti interesi in cilji«. Zveza slovenskih kmetov, je pisal Kmetški list, nima nič opraviti z nobeno »čisto« ali »visoko« politiko. Prav tako tudi ne s strokovno tehnično organizacijo, kakršna je npr. Kmetijska družba, četudi jo bo morala po svojih močeh podpirati. Predvsem pa je poslanstvo Zveze slovenskih kmetov sodelovati pri gospodarsko-političnih vprašanjih (agrarni politiki), tako pri vprašanju carin, prometa, socialni, davčni politiki itd. S tem v zvezi se bo morala nova stanovska organizacija kmetov ukvarjati s politiko v tolikšni meri, da bo znala uveljaviti voljo in želje kmetškega stanu kot celote tudi v »politiki« in pa v tej ali oni »politični skupini«. Samo kmetje morajo odločati o kmetih!⁴³

V pravilih društva Zveze slovenskih kmetov s sedežem v Ljubljani, ki jih je odobrila dne 6. avgusta 1932⁴⁴ banska uprava dravske banovine pod Marušičevim vodstvom, je določeno, naj bi razvijalo svoje delovanje po vsej kraljevini. Zveza slovenskih kmetov naj bi predvsem stremela za tem, da bi združevala kmete v enotne nastope v boju za donosnost (prinosnost) kmečkega dela, kazala na potrebe kmetškega gospodarstva in se zavzemala za njegovo vsestransko zaščito in podporo, širila strokovno izobrazbo, usposabljala in organizirala kmeta za samopomoč, zlasti zadružniško, in to ne le v slovenskem, marveč tudi s sorodnimi organizacijami v državnem merilu. V 4. členu pravil naj bi društvo doseгло svoj namen s poučnimi izlety, zborovanji, predavanji, anketami, publi-

³⁹ Primerjaj resolucijo, sprejeto na kmečkem prazniku na Krškem polju 14. avgusta 1932, Kmetški list, 17. avgusta 1932, št. 33; Domovina, 18. avgusta 1932, št. 34.

⁴⁰ Primerjaj vabilo Dragi tovariš, z dne 30. avgusta 1932, Gradivo ZKFID, fasc. 1, A IZDG.

⁴¹ Kmetški list, 7. septembra 1932, št. 36.

⁴² Ibid.

⁴³ Kmetški list, ibid.

⁴⁴ Arhiv SR Slovenije, Ljubljana (AS), fond banske uprave 16-2, Društva, fasc. 2501—2600, pravila društva »Zveze slovenskih kmetov« s sedežem v Ljubljani.

cističnim delom, izdajo tiskovin, zastopanjem interesov posameznih članov itd. Finančna sredstva Zveze naj bi dotekala v obliki vpisnin, članarine, prostovoljnih prispevkov in podpor. Zveza slovenskih kmetov je k članstvu vabila vsakega kmeta, »ki je lahko obenem tudi delavec ali obrtnik«. To je seveda ustrezalo socialni strukturi slovenskega kmečkega prebivalstva in hkrati govorilo v prid programskim smernicam Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije, ki je poudarjala, da je stranka predvsem kmetov in delavcev. Med izredne člane ZSK naj bi sodili vsi tisti, ki jih sprejme občni zbor, ko plačajo po občnem zboru določeno vpisnino in članarino. Sicer pa je vsak redni in izredni član imel pravico udeležbe na občnem zboru bodisi osebno ali po delegatu. Prav tako je imel vsak član aktivno in pasivno volilno pravico, nadalje pravico zahtevati društveno pomoč in se udeleževati vseh društvenih sestankov, zborovanj in drugih prireditvev.⁴⁵ Društvo so vodili občni zbor, upravni odbor, predsedništvo in revizijski odbor. V vseh teh vodstvenih strukturah so prevladovali člani Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije, poznejše Jugoslovanske nacionalne stranke. Zveza slovenskih kmetov naj bi po pravilih delovala v sekcijah, v okviru okraja, občine ali vasi. Te sekcije so imenovali »pôdodbore« Zveze slovenskih kmetov. Kjer pa teh še ni bilo, naj bi imenovali upravni odbor Zveze svojega zaupnika. Po členu 15 preneha obstajati društvo na podlagi sklepa občnega zbora in z glasovanjem dvotretninske večine ob polovični udeležbi vseh članov, ali pa z uredbo državnih oblasti. Če ni na občnem zboru drugače določeno, pripada društvena imovina v obeh primerih Zvezi kmetских fantov in deklet.⁴⁶

Glede na skupen Konzorcij Kmetskega lista in Domovine so pravila določala, da morata oba lista objaviti čas in dnevni red občnega zbora, vsaj štirinajst dni pred pričetkom.⁴⁷ Ugotovili smo, da niti naznanila niti poročila o letnem občnem zboru Zveze slovenskih kmetov nista objavljala niti Kmetški list niti Domovina. Predlagatelji in podpisniki pravil društva Zveze slovenskih kmetov s sedežem v Ljubljani so bili (navedeni po vrsti): dr. Janže Novak, tedaj referent »Kmetskega odseka« JRKD v banovini, Ivan Kronovšek, predsednik Zveze kmetских fantov in deklet, Ladislav Klinc, tedaj II. podpredsednik ZKFID, narodna poslanca JRKD Milan Mravlje in Albin Koman in župan Ivan Remškar.⁴⁸ Nekateri podpisani predlagatelji so bili torej člani nove Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije, člani nekdanjega vodstva Pucljeve kmetške stranke in vodstva Zveze kmetских fantov in deklet.⁴⁹

S poudarjanjem, da vodi nova unitaristična stranka kmetско politiko, je banovinsko ali okrajno vodstvo JRKD oziroma JNS pogosto sklicevalo strankina zborovanja na podeželju. Prav tako so skušali v okviru političnih manifestacij utrjevati tudi kmetско-delavsko mladinsko gibanje v okviru Zveze kmetских fantov in deklet. Oboje naj bi prispevalo k »stanovskemu združevanju« kmetov v Zvezo slovenskih kmetov. Tudi Kmetški list in vodstvo ZSK sta ob vsaki priliki pozivala kmete k strnitvi ne glede na poprejšnjo politično pripadnost.

Zveza slovenskih kmetov je z utemeljitvijo, da je v jugoslovanski državi najštevilnejši kmečki stan, ki pa še ni stanovsko organiziran, februarja 1933 postavila naslednji program: 1. v tem času je ena prvenstvenih nalog, da se poedinci združujejo in kot celota — ves kmečki stan — dosežejo svoje pravice s pomočjo lastne organizacije. Združeni kmetje naj bi si prizadevali z enotnim nastopom za večjo prinosnost kmetskega dela, zlasti naj bi kmečka stanovska

⁴⁵ Ibid.⁴⁶ Ibid.⁴⁷ Ibid.⁴⁸ Ibid.⁴⁹ Ibid. Navedena imena so podpisi predlagateljev pravil Zveze slovenskih kmetov, ki jih je potrdila banska uprava 6. avgusta 1932. Vodstvo ZKFID, izvoljeno na rednem občnem zboru Zveze, 12. junija 1932 v Ljubljani. V ožji odbor Zveze je bil znova izvoljen tudi dr. Janže Novak. Gruda, IX/1932, št. 6, str. 157.

organizacija skrbela za zvišanje kmetove kupne moči in za znižanje cen industrijskim izdelkom, s čimer naj bi se razlika v ceni med poljedelskimi pridelki in industrijskimi produkti uravnovesila. 2. ZSK bo vzpodbujala razprave o potrebah kmečkega gospodarstva in se zavzemala za polno zaščito in podporo. 3. Širila bo strokovno izobrazbo in usposabljala kmeta za samopomoč, posebej za združniško, bojevala se bo za gospodarsko neodvisnost in samostojnost kmeta. 4. ZSK bo za doseg te ciljev sodelovala z vsemi sorodnimi organizacijami, vendar svojega programa ne bo spreminjala. Zveza slovenskih kmetov bo torej zastopala kmeta, bo njegova zagovornica in svetovalka. Obenem pa bo štela kmetovo korist v vsem njegovem javnem življenju, tako kot na gospodarskem tako tudi na kulturnem polju. Stanovsko organiziran kmet bo tudi pomenil močno podporo svoji državi.⁵⁰

Podoben program sta imeli tudi Jugoslovanska kmetška zveza v Ljubljani in Kmetška zveza v Mariboru (1929—1931). Toda niti ti dve, niti Zveza slovenskih kmetov niso postavile v programu zahteve po radikalni rešitvi agrarne reforme. Res pa je, da so pobudniki ustanovitve Zveze slovenskih kmetov (dr. J. Novak, Milan Mravlje) bili tudi v vodstvu Zveze slovenskih agrarnih interesentov, ki se je v tem času ubadala z izvajanjem agrarne reforme v smislu zakona o likvidaciji agrarne reforme, ki je bil izdan sredi leta 1931.^{50a}

V »navodilih za organizacijo ZSK«, ki jih je objavil Kmetški list 8. februarja 1933, je zapisano, naj se snujejo »v vsakem večjem kraju, občini in župniji«, krajevni odbori ZSK. Izvolili naj bi zaupnika in delegata, ki bosta zastopala svojo organizacijo na občnem zboru ZSK. Krajevni odbor naj bi imel sedež v občini ali župniji ali pa tudi v večji vasi. Dolžnost zaupnikov je, da zbira člane in jih vpisuje v »imenik članov ZSK«, katerega po en izvod pošljejo osrednji organizaciji. Zaradi prevladujočega slabega gmotnega položaja kmetov naj bi namesto določene članarine pobirali le prostovoljne prispevke po načelu: vsak naj plača po svojih možnostih. Obenem pa so v navodilih poudarjali, da mora biti naša organizacija finančno popolnoma neodvisna, saj ima za cilj neovirano ščititi stanovske interese slovenskega kmeta. V navodilih je vloga zaupnika, ki »mora biti zaveden, ugleden in sposoben mož« precej poudarjena, bili naj bi posredniki med krajevnim odborom in osrednjim vodstvom Zveze v Ljubljani. Zaupnik kot »predstavnika krajevnega odbora« naj bi bil, če se bo pokazala potreba, sklicatelj sestanka, na katerem bi kmetje razpravljali o vseh perečih vprašanjih in jih tudi skušali reševati, seveda pa naj se o vsem tem obvešča Zvezino vodstvo.⁵¹

Predsednik zveze je bil Albin Koman, podpredsednik dr. Janže Novak in tajnik Ivan Kronovšek. Zveza slovenskih kmetov, ki je imela svoj sedež v Kolodvorski ulici 7. kot prejšnja Slovenska kmetška stranka, je z okrožnico julija 1933 poročala, da so ustanovili razne odseke, ki naj bi se posvečali pomembnim socialno-gospodarskim in gospodarsko-političnim vprašanjem in ki naj bi skrbeli, da bi delo teklo po skupnem programu in delovnem načrtu. V odseke so izvolili »priznane kmetijske, združne, gospodarske, prosvetne in druge javne delavce«. Načrtovali pa so tudi ustanavljanje okrajnih pododborov ZSK. Delo v vsakem okraju naj bi vodili »najboljši kmetje, kmetijski in drugi strokovnjaki, predvsem pa kmetijski referenti in živinozdravniki«, ki imajo največ »stika s kmečkimi ljudmi«, pa tudi najbolj natančno poznajo gospodarske razmere v svojem okraju.⁵² Kaže torej, da je bila pomembna organizacijska enota pododbor, ki je zajemal ves okraj, v posameznih krajih pa so bili le predstavniki

⁵⁰ Kmetški list, 1. februarja 1933, št. 5, Kakšen namen ima Zveza slovenskih kmetov?

^{50a} Primerjaj Olga Janša, Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. Zgodovinski časopis, XVIII/1964 (1965), Ljubljana, str. 184, 185.

⁵¹ Kmetški list, 8. februarja 1933, št. 8; primerjaj tudi Okrožnico št. 1, Navodila za organizacijo Zveze slovenskih kmetov z dne 3. februarja 1933, gradivo ZKFD, fasc. 1, A IZDG.

⁵² Okrožnica št. 2, julija 1933, gradivo ZKFD, fasc. 1, A IZDG.

in zaupniki.⁵³ Kmetški list ni objavljala ustanovnih občnih zborov krajevnih odborov, četudi so v posameznih okrajih bržkone obstajali, in tudi ne poimenske sestave. Glede na to, da nista niti Kmetški list niti Domovina objavljali poročil o vsakoletnih rednih občnih zborih ZSK, tudi niso znani natančnejši podatki o številu pododborov. Kmetški list je prinašal v letih 1933 do 1935 le nekaj podatkov o naslednjih pododborih:

Med prvimi so ustanovili pododbor Zveze slovenskih kmetov za okraj Kranj v začetku leta 1934. Kot je o tem poročal Albin Koman v Kmetškem listu, naj bi prišli na to zborovanje kmetje ne glede na politično pripadnost. Obenem je izrazil tudi željo, naj bi kranjskemu okraju čimprej sledili tudi drugi. »Kmet s kmetom in kmet za kmeta«, to naj bi postalo vodilno kmečko geslo, ki naj bi združevalo vse kmete v skupni stanovski organizaciji. A. Koman je v poročilu znova poudaril, da je ZSK »samo stanovska organizacija slovenskega kmetškega stanu in da nima nikake zveze s političnim strankarstvom«, saj je menil, da prihaja doba, ko politično strankarstvo ne razdvaja več kmeta pri uredničenju interesov celotnega kmečkega stanu.⁵⁴

Dne 15. aprila 1934, ko so se začeli gospodarski dnevi v Konjicah, je bilo tudi kmečko zborovanje, ki ga je priredila Zveza slovenskih kmetov. Za tem se je ustanovil pododbor ZSK za konjiški okraj. Ko je o tem poročal Kmetški list, je še navedel, da je bila pri ustanavljanju prebrana lista članov pododborja, in da so v odboru zastopani župani in drugi javni delavci iz vsega okraja. Lista naj bi bila soglasno sprejeta. Zatem je sledilo mladinsko zborovanje Zveze kmečkih fantov in deklet in ustanovitev njenega pododborja za konjiški okraj.⁵⁵

Na Murskem polju je bil med pomembnimi akterji Zveze slovenskih kmetov Pavle Horvat iz Male Nedelje (kasnejši mačkovec), ki je pripravljal zborovanje in nato ustanovitev pododborja ZSK, ki naj bi bila sredi aprila 1934. P. Horvat je Ivanu Kronovšku, tajniku Zveze slovenskih kmetov v nekaj pismih poročal o agitacijskem delu za to zborovanje in zapisal, da je »med našim podeželskim ljudstvom velikansko zanimanje« in da se bodo tega zborovanja udeležili tudi zastopniki iz okrajev Murska Sobota, Dolnja Lendava in Ptuj.⁵⁶ Toda Pododbor ZSK za ljutomersko-radgonski okraj se je ustanovil v Križevcih šele 31. decembra 1934. Po izvolitvi odbora so navzoči sklenili, da bodo čimprej sestavili delovni program. Tudi ta pododbor naj bi po poročilu Kmetškega lista imel odbornike iz številnih krajev.⁵⁷

V celjskem okraju so izvolili pripravljalni odbor za ustanovitev pododborja ZSK 8. decembra 1934. Tedaj so izvolili tudi poverjenike za posamezne občine z nalogo zbirati članstvo in sklicevati krajevne sestanke. V pomoč naj bi jim bile tiskovine in navodila za vpisovanje članov.⁵⁸

Za okraj Ljubljana-okolica se je ustanovil pododbor ZSK 30. decembra 1934, ki naj bi imel poleg ožjega vodstva kar precejšnje število odbornikov iz vseh sosednjih krajev.⁵⁹

Kmetški list je v začetku januarja 1935 poročal, da že obstajajo pododbori Zveze slovenskih kmetov v večini okrajev dravske banovine, in da nekateri že prav zadovoljivo delujejo.⁶⁰ Določnejših podatkov o nakazanih pododborih pa Kmetški list ni nikoli objavil, ne v tem času in tudi ne kasneje. Prav tako ni podatkov v drugem liberalnem tisku. Nasploh se je v Pučljemem glasilu veliko več pisalo o Zvezi kmetških fantov in deklet, saj je njeno vodstvo redno ob-

⁵³ Kmetški list, 7. septembra 1932, št. 36. Arhivsko gradivo vodstva Zveze slovenskih kmetov je izgubljeno. Nekaj drobcev smo našli v gradivu ZKFD in Zbirki I. Kronovška. Zato smo pri obravnavi organizacijskega razvoja odvisni predvsem od časopisnih virov, v našem primeru predvsem in samo iz podatkov, ki jih je zelo skopo objavljala Kmetški list.

⁵⁴ Kmetški list, 10. januarja 1934, št. 2.

⁵⁵ Kmetški list, 18. aprila 1934, št. 16.

⁵⁶ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (A IZDG), Zbirka Ivana Kronovška — korespondenca, fasc. 5, pisma Pavla Horvata, april, maj 1934.

⁵⁷ Kmetški list, 23. januarja 1935, št. 4.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Kmetški list, 2. januarja 1935, št. 2.

⁶⁰ Ibid.

javljalo podatke o svoji organizacijski rasti in dejavnosti, zelo malo pa je list določno pisal o Zvezi slovenskih kmetov. Tudi samo ime te stanovske organizacije je bilo, zlasti v drugi polovici tridesetih let, malo uporabljeno. Kmetški list je največkrat pisal »o našem kmečkem gibanju« ali o »kmetškem pokretu«. S tem so seveda mislili tudi na kmečko mladinsko gibanje v okviru ZKFID.

Da ni imela Zveza slovenskih kmetov večjih organizacijskih uspehov, je razkril tudi nagovor narodnega poslanca Albina Komana konec leta 1934 v Kmetškem listu: »Kmetom za Novo leto«. Koman je pohvalil druge stanovce (trgovce, obrtnike, industrijce, odvetnike, zdravnike), kako se uspešno organizirajo na stanovski podlagi, in da »nič ne vprašujejo po ‚svetovnih nazorih‘ in nič se ne menijo za ‚liberalstvo‘ ali ‚klerikalstvo‘... Vsi stanovi pri nas so že stanovsko organizirani, samo naši kmetje stoje ob strani in čakajo, čakajo, čakajo...! Potrebne stanovske sloge kmetje kar ne moremo in ne moremo uvideti«. Zatem je omenil, da je na vasi še vedno veliko razdiralnega dela namesto kmečke sloge.⁶¹ A. Koman, ki je bil v vodstvu Zveze slovenskih kmetov, je znova pozival kmete, naj strnejo »svoje vrste v enotno, nepremagljivo kmetško armado! Pristopajmo v kar mogoče velikem številu k Zvezi slovenskih kmetov, kjer imajo samo kmetje odločilno besedo in nihče drugi«. ⁶²

Vodstvo Zveze slovenskih kmetov je torej ves čas poudarjalo, da je samo »stanovska organizacija slovenskega kmetškega stanu in da nima nikake zveze s političnim strankarstvom«, da je prišel »čas, da se sedaj enotna organizacija kmetškega stanu lahko izvede, ker politično strankarstvo ne razdvaja več našega kmeta«. ⁶³ V vseh slojih se mora okrepiti nacionalna in državljanska zavest, da bo mogel narod uspešno sodelovati pri izvajanju svojih političnih pravic in sodelovati pri vodenju državne politike. Nasploh je Kmetški list na svojih straneh poudarjal »nacionalno misel — zavest«, pomen »presnavljanja« in »prenavljanja« državne politike in pri tem omenjal uspehe v drugih državah. Posebej je pisal o stanovski organiziranosti, navajal primer Avstrije, kjer so leta 1934 razmere privedle do »novega stanovskega gospodarskega življenja« in kjer ni več prostora za stare politične stranke. Takšne razmere, je pojasnjeval Kmetški list, so nastale tudi pri nas po 6. januarju. Zato je skrajni čas, je trdil uvodničar, da tudi v Jugoslaviji kmetški narod »razume novo dobo«. ⁶⁴

O značaju »enotne kmetško stanovske organizacije« je zelo nazorno govoril predsednik Albin Koman na zborovanju ZSK v Naklem 10. junija 1934: »Misel stanovskih organizacij danes povsod prodira, kajti kapitalizem je pokazal, da ne more rešiti sedanje gospodarske krize. Zato se moramo tudi mi pripraviti na nov gospodarski red. K tej reformi pa moramo pritegniti tudi kapital. Ta pa svoje sedanje moči ne bo dal iz rok, dokler ga v to ne prisili stanovsko organizirana kmetška sila, ki je pravi, resnični steber države... Stanovska preureditev pa ni mogoča brez organiziranega kmeta. Ta zahteva je zahteva demokracije, in mi jo bomo izvedli, če je gospodi to prav ali ne! Mi bomo imeli le to, kar si bomo sami priborili. Če bo enkrat blagostanje v kmetški hiši, bo ves narod bogat!« ⁶⁵

Vsi ti pozivi predvsem razkrivajo, da vodstvo ZSK niti malo ni bilo zadovoljno z organizacijsko rastjo nove organizacije. Nasprotno, zavedalo se je, da je pretežna večina slovenskih kmetov še vedno bila pod idejno-političnim vplivom bivše Slovenske ljudske stranke, ki je bila zdaj v opoziciji. Strankarska nasprotja med »liberalci« in »klerikalci« tudi v obdobju delovanja unitaristične Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije, oziroma Jugoslovanske nacionalne stranke niso zamirala, temveč so glede na zaporedje dogodkov in pritisk režima zavzemala vse širše obeležje. Na ožjem političnem področju naj ome-

⁶¹ Kmetški list, 28. decembra 1934, št. 52.

⁶² Ibid.

⁶³ Kmetški list, 10. januarja 1934, št. 2.

⁶⁴ Kmetški list, 11. aprila 1934, št. 15, Za enotno kmečko organizacijo.

⁶⁵ Kmetški list, 13. junija 1934, št. 24.

nimo sredi leta 1932 šenčurske dogodke, punktaško gibanje ob izidu »slovenske deklaracije« konec leta 1932 in protipunktaško gibanje privržencev jugoslovanskega nacionalizma (napadi na vodstvo SLS, protesni shodi in izjave ter zbiranje podpisov za vdanostno izjavo raznih organizacij in občin dravske banovine kralju Aleksandru), konfinacija prvakov SLS.

Pucljevim kmetijcem je bila zlasti trn v peti po novih pravilih poleti 1929 preosnovana Kmetiska zveza, ki je s številnimi okrajnimi organizacijami predstavljala za razpuščeno SLS pomembno politično zaledje. To se je pokazalo pri volilni abstinenci pristašev SLS v času »novembrskega plebiscita« na skupščinskih volitvah 1931, kar je bil eden poglavitnih vzrokov, da je Marušičeva banska uprava že decembra istega leta razpustila kmečko strokovno organizacijo Kmetisko zvezo.⁶⁶ S »šenčurskim procesom«, ki se je začel februarja 1933 v Beogradu, so dosegli, da je bil del vodstva te organizacije (Brodarjev krog) obsojen, kar je še povečalo opozicijo klerikalnega podeželja. Poleg še vedno živega delovanja privržencev SLS, z letom 1933 predvsem v okviru Katoliške akcije, kaže omeniti, da je razdirala strankine vrste JNS tudi od leta 1933 snujoča se Hođjerova Jugoslovanska narodna stranka. Posvečala je pozornost predvsem kmečkemu prebivalstvu in je pred kongresom novembra 1934 imela svoje privrženke pa tudi krajevne organizacije v vzhodni, pa tudi v osrednji Sloveniji.⁶⁷ Posebej je potrebno upoštevati še vlogo kmečko-delavskega gibanja okoli Ljudske pravice (1934—1936) in pa po petomajskih volitvah slovenskih mačkovcev oziroma ljudskofrontnega gibanja. Pucljeva Zveza slovenskih kmetov je v drugi polovici tridesetih let vse bolj zgubljala svoje privrženke.

Na gospodarsko-kmetijskem področju so se vlekli spori še iz druge polovice dvajsetih let okrog Kmetijske družbe, zlasti pa je negativno odmevalo v klerikalnem tisku leta 1932 s strani liberalcev izsiljeno preosnovanje Kmetijske družbe v zadrugo, kar je še poglobilo nezaupanje do Pucljevih kmetijcev. Zamerili so jim tudi stališče Kmetiskega lista do vprašanja Kmetijske zbornice.⁶⁸ Slovenskega kmeta, ki je bil zavezan katoliški tradiciji, je močno prizadela na podlagi banskega odloka februarja 1933 razpustitev Prosvetne zveže z vsemi številnimi društvi, ki so bila pomemben del katoliškega gibanja na Slovenskem. SLS je namreč po razpustitvi Kmetiske zveze izgubila zdaj še možnosti legalnega delovanja prek Prosvetne zveze.

Kmalu zatem je kmet doživel nov udarec na upravno-političnem področju, ko je vlada v okviru novega zakona o občinah marca 1933 in z nekoliko kasnejšo uredbo pričela spreminjati dotedanjo »kmečko občino«. S komasacijo so bila često določena tudi nova središča povečanih občin. Nasploh je potek komasacije vzbujal pri kmečkem prebivalstvu veliko nevoljo. Obenem so z novimi občinskimi volilnimi predpisi skušali unitaristi zlomiti moč »klerikalnega podeželja« in so potisnili kmete v še večjo opozicijo. To se je pokazalo na občinskih volitvah oktobra 1933, v večini občin dravske banovine. SLS, ki je tedaj šla na volitve, je dobila od 188.025 udeležencev 51.278 glasov, in od 368 občin večino v 56. Upoštevati je, da so bile volitve javne.⁶⁹ Sicer pa tudi znotraj slovenskega dela JNS niso bili računi čisti. Po smrti kralja Aleksandra in z vlado B. Jevtiča so začeli namreč kmetijci ubirati svojo pot, vendar so bila tudi med njimi razhajanja.

Obstoječa strankarska nasprotja med »liberalci« in »klerikalci«, ki so bila prisotna na vseh področjih kmetovega udejstvovanja, so močno hromila prizadevanja vodstva Zveze slovenskih kmetov. Tako je uresničevanje idejno-programskih smernic in organizacijsko delo ostalo le na pol poti. V ZSK se je

⁶⁶ AS, fond banske uprave 16-2, Društva, fasc. 10 501-11 500/1932; Domoljub, 10. decembra 1931, št. 49, Kmetiska zveza razpuščena.

⁶⁷ Edinost, glasilo Jugoslovanske narodne stranke, 7. aprila 1934, št. 6; 4. avgusta 1934, št. 23; 29. septembra 1934, št. 31; 8. decembra 1934, št. 41.

⁶⁸ Primerjaj Domoljub, 20. decembra 1933, št. 51, Nujnost ustanovitve Kmetijske zbornice.

⁶⁹ Primerjaj M. Mikuš, cit. delo, str. 407.

vključeval le večji del privržencev nekdanje Pucljeve Slovenske kmetijske stranke, ki jih je povezoval Kmetijski list. Slovenski kmetje, ki so bili zavezani SLS in decembra 1931 razpuščeni Kmetijski zvezi, so večinoma sledili dr. A. Korošču, ki je vstopil sredi 1935. leta v Stojadinovićevo vlado.

Komaj ustanovljena Zveza slovenskih kmetov, katere poslovodeči podpredsednik je bil dr. Janže Novak, je konec septembra 1932 na svoji širši seji v Ljubljani obravnavala pereča kmečka vprašanja, predvsem o ureditvi kmečkih dolgov, likvidnosti denarnih zavodov in o pravilnem kroženju denarja v gospodarstvu, o predvidenem novem občinskem zakonu in decentralizaciji uprave. V resoluciji z dne 1. oktobra 1932 je Zveza k zakonu o zaščiti kmetov zapisala naslednja stališča: 1. Vlagatelji ne smejo biti v nobenem primeru oškodovani, za vsako ceno mora biti ohranjeno zaupanje v denarne zavode. 2. Ob katastrofalnem padcu dohodkov vsega narodnega gospodarstva se morajo dotedanji dolgovi kmetov in drugih podjetnikov spremeniti v dolgoročne in pa obrestno mero je znižati vsaj na tri odstotke, hkrati pa naložiti dolžnikom odplačevanje amortizacijskega odstotka (1—2 %). Zavarovanje odloženih dolgov naj bi bilo brez stroškov in taks. 3. Tisti prezadolženi kmetje, ki niso sposobni plačevati v resoluciji zahtevanega obrestnega in amortizacijskega odstotka, naj bi zaprosili svoje okrajno sodišče, da ugotovi vzrok prezadolženosti. Če sodišče ugotovi, da je vzrok prezadolženosti plačevanje previsokih obresti v zadnjih desetih letih, je na zahtevo prosilca možno od njegovega še obstoječega dolga odbiti vse, kar je v zadnjih desetih letih plačal oderuških obresti. Če pa so vzrok prezadolženosti dedna in druga bremena kot npr. dote, ima sodišče pravico na zahtevo prezadolženca vzpostaviti novo razmerje med tedanjo vrednostjo posestva in omenjenimi bremenii. 4. Kmečkim gospodarjem, katerim je sodišče ugotovilo, da niso zadolženi po svoji krivdi, naj banovina iz naslova podpore plača obrestni in amortizacijski odstotek, če zaradi naravnih nesreč ne bi bili sposobni sami plačevati. Prav tako naj banovina iz posebnega fonda (podpore) zaščiti kmeta pred eksekucijo. Za zbiranje takšnih fondov naj bi smela banovina razpisati posebna javna bremena. 5. Odbor ZSK je v resoluciji izrecno poudaril, da so predlagani ukrepi le začasna rešitev. Trajno zboljšanje kmečkega gospodarstva bo prinesla predvsem večja prinosnost kmečkega gospodarstva. Potrebna bo tudi revizija davčne in carinske zakonodaje, ureditev vprašanja obrestne mere in vzpostavitev pravilnega razmerja med cenami kmetijskih proizvodov in kmečkih potrebščin, s čimer naj bi se dvignila tudi rentabilnost kmečkega gospodarstva.⁷⁰

Na že omenjeni seji se je ZSK zanimala tudi za osnutek novega občinskega zakona, h kateremu bo prispevala svoje pripombe, obenem pa se je priključila zahtevam resolucije Županske zveze z dne 12. septembra istega leta, v kateri so navedena vsa pereča vprašanja slovenskih občin.

Ko je ZSK obravnavala še vprašanje zakona o decentralizaciji in dekoncentraciji uprave, ki se je pripravljaj, so se navzoči odborniki obrnili na prisotne narodne poslance s prošnjo, naj se zavzamejo, da bi bila z zakonom pridobljena večja kompetenca bana in banskega sveta, ki bi v okviru vsedržavnih zakonov izdajal »banske uredbe z zakonsko močjo«.⁷¹

Sočasno je tudi JRKD prek svojih poslancev in ministrov pojasnjevala novi zakon o zaščiti kmetov in njihove posledice za gospodarstvo. V začetku oktobra 1932 so bila npr. tri večja zborovanja, eno v Kranjski gori, drugo v Lescah in tretje v Bohinjski Bistrici, na katerih je minister Ivan Mohorič obravnaval zgoraj omenjena vprašanja.⁷²

Kmetijski list, ki je izpovedoval na svojih straneh nove poglede na zadružništvo, vlogo, značaj in težnje kmečke stanovske organizacije Zveze slovenskih

⁷⁰ Kmetijski list, 5. oktobra 1932, št. 40.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

kmetov, je seveda spremljal in seznanjal bralce z novimi uredbami k zakonu o zaščiti kmetov, z novo uredbo o kmetijskem kreditu 1933, in objavljaj komentarje k temu. Pisal je tudi o vlogi Kmetijske zbornice, o uspehih Zveze slovenskih agrarnih interesentov itd.

Posebej naj omenimo sodelovanje ZSK s Kmetijsko družbo, ki je bila po pravih iz leta 1931 ustanovljena kot gospodarska organizacija na podlagi društvenega zakona. Po reorganizaciji konec leta 1932 je postala registrirana združba z omejeno zavezo, in s tem pokopala upanje, da bi vsaj začasno nadomeščala toliko pričakovano Kmetijsko zbornico.⁷³ Kmetijska družba in Zveza slovenskih kmetov, ki sta od srede tridesetih let po izkušnjah in vzoru Mačkove Gospodarske sloge postali pobudnici pomembne gospodarsko-socialne akcije, sta prek svojih podružnic organizirali tako imenovane sejsmske odbore. ZSK je skupaj s Kmetijsko družbo npr. sodelovala pri postavljanju novih smernic in pravil sejsmskih odborov in pri akciji za dviganje cen kmečkim pridelkom, zlasti živini.⁷⁴ Po obnovitvi klerikalne kmečke stanovske organizacije Kmečke zveze, decembra 1935, je večji del tega samoobrambnega kmečkega gibanja prevzela prav Kmečka zveza, ki je po številu članstva in krajevnih organizacij ter z živahno dejavnostjo kmalu zasenčila (Puceljevo) Zvezo slovenskih kmetov.

Zusammenfassung

BUND DER SLOWENISCHEN BAUERN IN DEN JAHREN 1932—1935

Anka Vidovič-Miklavčič

Im Beitrag wird zunächst die Reaktion der aufgelösten Slowenischen Bauernpartei von Pucelj und der Leitung des Bundes der Bauernburschen und -mädchen (ferner immer ZKFID) auf die Januardiktatur von 1929 erörtert. Beide haben sie, so wie die anderen bürgerlichen Parteien, begrüßt und im Sinne nötiger Reformen der sozialpolitischen und wirtschaftlichen Reformen im Staate positiv bewertet. Gemäß der auf einer Versammlung des Internationalen Agrarbüros in Prag (Grüne Internationale) angenommenen Resolution sollte sich der Bauer im Rahmen der Ideen des slawischen Agrarismus unter anderem für einen »Einfluß auf die Regierung, Gesetzgebung und Verwaltung« einsetzen. Man definierte auch die »bäuerliche Demokratie« und den »Nationalismus des friedvollen Bauern«, der im Gegensatz stehe zum Nationalismus des Kapitalisten oder einem den Chauvinismus hervorbringenden Nationalismus.

Die Lösung der Bauernfrage sahen Puceljs Anhänger und die Führung der ZKFID im Sinne der erwähnten Resolution in einer gesamtstaatlichen Jugoslawischen Radikalen Bauerndemokratie, der späteren Jugoslawischen Nationalen Partei. Das Parteiprogramm fußte auf der jugoslawischen nationalen Idee und befürwortete unter anderem die wechselseitige Abhängigkeit der Stände voneinander, eine soziale Gesetzgebung, die den Bauern und die Landwirtschaft sanieren sollte. Im Bauern sah die Partei einen »Stützpfiler des Staates«, deswegen sollte er sich zunehmend politisch und fachlich bilden, um am öffentlichen Leben teilnehmen zu können. In dieser Zeit gab es zahlreiche Zusammenkünfte und Versammlungen der Partei auf dem Lande, bei denen die Parteiführer die slowenischen Bauern als Mitglieder in der Jugoslawischen Radikalen Bauerndemokratie zu werben versuchten. Noch besonders rief Puceljs »Bauernblatt«, das immer mehr die ständische Idee vertrat, die Bauern auf, sich in einer einheitlichen ständischen Bauernorganisation zu vereinen. Zusammen mit der Leitung der ZKFID gehörte es mit zu den Initiatoren einer Organisation, die dann unter dem Namen Bund Slowenischer Bauern im September 1932 in Ljubljana gegründet wurde. Nach der Parteiordnung sollte die Organisation geographisch das ganze Königreich erfassen, von den Bauern auch jene, die zugleich Arbeiter und Gewerbetreibende waren.

Das »Bauernblatt« bezeichnete diese Tat als einen »großen Schritt nach vorn in der Organisation der Bauern« und betonte, die Sendung des Bauernbundes bestehe

⁷³ Primerjaj Kmetiski list, 30. novembra 1932, št. 48; Domoljub, 4. januarja 1933, št. 46.

⁷⁴ Primerjaj Kmetiski list, 18. marca 1936, št. 12; *ibid.*, 4. marca 1936, št. 10; *ibid.*, 11. marca 1936, št. 11; Glas naroda, 3. marca 1936, št. 52; *ibid.*, 31. marca 1936, št. 74; Domoljub, 1. aprila 1936, št. 14.

darin, bei wirtschaftlich-politischen Fragen (der Agrarpolitik) mitzuwirken nach dem Wahlspruch »nur Bauern haben über Bauern zu entscheiden«. Das Programm ahmte im großen und ganzen jenes der Jugoslawischen Radikalen Bauerndemokratie nach, bei beiden aber vermißt man die Forderung nach einer radikalen Lösung der Agrarreform. Die Leitung des Slowenischen Bauernbundes hatte allerdings ihre Mitglieder auch in der Führung des Bundes der Slowenischen Agrarinteressenten, der planmäßig die erwähnte Frage zu lösen versuchte.

Beim Abriß der Entwicklung, die in den Jahren 1934 und 1935 in der Organisation des Slowenischen Bauernbundes festzustellen war, führt die Verfasserin verschiedene Gründe an, die die Leitung dieser Partei bei ihrer Arbeit hemmten, so daß der Bauernbund auf halbem Wege stecken blieb und noch bei weitem nicht alle slowenischen Bauern erfaßte. Mitglieder waren hauptsächlich nur die Anhänger der ehemaligen Slowenischen Bauernpartei von Pucelj. Es war immer offensichtlicher, daß es unter den Bauern noch zu keiner »vollkommenen ständischen Eintracht« gekommen war und daß die große Mehrheit der slowenischen Bauern der katholischen Tradition und der damaligen Oppositionspolitik der Slowenischen Volkspartei verbunden war. Die Tätigkeit des Bauernbundes zeigte sich in dem Versuch, die Frage der Bauernschulden und der Liquidität von Geldinstitutionen zu lösen, weiterhin im Mitwirken an den Vorbereitungen des Gemeindegesetzes, der Dezentralisation und Dekonzentration der Verwaltung, bei der Festsetzung angemessener Preise für landwirtschaftliche Erzeugnisse usw.

GORIŠKI LETNIK — ZBORNİK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo šestnajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Julijski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332 611, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptujju, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej revolucije, 62380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko — Società storica del Litorale, Pokrajinski muzej, 66000 Koper-Capodistria, Gramscijev trg 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Miroslav Stiplovšek

OSREDNJI STROKOVNI ODBOR ZA SLOVENIJO 1939—1940

Leta 1939 je bila ustanovitev Osrednjega strokovnega odbora za Slovenijo pomembna prelomnica v organizacijskem in akcijskem povezovanju slovenskih svobodnih, t. j. nerežimskih strokovnih — sindikalnih organizacij, osnovanje Zveze delovnega ljudstva Slovenije in posebej izoblikovanje njenega programa v razglasu Kaj hočemo, pa pomenita novo fazo v razvoju ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem. Ob tem naj poudarimo, da so akcije za povezovanje in združevanje naprednih sil slovenskega delavstva ter utrjevanje in poglobljanje ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem od srede tridesetih let potekale vzporedno in prepleteno, pri čemer si je Komunistična partija Slovenije prizadevala, da bi bila enotna delavska fronta jedro široke demokratične ljudske fronte.

Pomen ustanovitve Osrednjega strokovnega odbora iz predstavnikov vodstev socialistične Strokovne komisije (SK), krščanskosocialistične Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ) in narodnosocialistične Narodne strokovne zveze (NSZ) so doslej v slovenskem zgodovinopisju različno vrednotili, od skrajne ocene, da je bila z njim »dosežena formalna enotnost slovenskega proletariata«¹ do zanikanja njegovega pomena v procesu povezovanja slovenskega delavstva.² Alenka Nedog je v prvi monografski študiji o ljudskofrontnem gibanju na Slovenskem poudarila, da so skupne akcije svobodnih strokovnih organizacij prek Osrednjega strokovnega odbora pokazale svoj učinek »v tem, da se je med delavstvom širila ideja o potrebi skupnega nastopanja«, njegove ustanovitve »pa ne bi mogli oceniti za popolno doseženo delavsko enotnost, kakršno si je zamišljala in propagirala KPS kot gonilno silo ljudske fronte«. Dosežena enotnost »je bila omejena namreč zgolj na strokovna delavska vprašanja...«³ Podobno je pomen Osrednjega strokovnega odbora ocenil Janko Prunk, ko je poudaril, »da nikoli ni postal osnova ljudske fronte, ... dosegel pa je boljše sožitje in sodelovanje socialnodemokratske in krščanskosocialistične strokovne organizacije v mezdnih bojih...«⁴ Pred kratkim je v referatu o političnem pluralizmu pri Slovencih v stari Jugoslaviji ugotovil: »Ljudskofrontna povezava je imela uspeh tudi v sindikalnem povezovanju v obrambo sindikalnih svoboščin, ki jih je z razpustitvijo Delavske zbornice ogrožal režim« Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ).⁵ V omenjenih razpravah so tudi različne ugotovitve o vlogi posameznih dejavnikov pri ustanovitvi Osrednjega strokovnega odbora.

Prizadevanja za enotno nastopanje idejno razcepljenih strokovnih organizacij »od spodaj« in »na vrhu« za pereče skupne zahteve imajo do oblikovanja Osrednjega strokovnega odbora že bogato tradicijo. Posebej so jih spodbudila huda poslabšanja socialnoekonomskega položaja delavstva in omejitve svobode strokovnega gibanja, in to zlasti trikrat: prvič v začetku dvajsetih let zaradi buržoazne ofenzive na delavske pridobitve iz časa velikih povojnih bojov, drugič sredi tridesetih let zaradi katastrofalnih posledic velike gospodarske krize,

¹ Miroslav Luštek, Delavska enotnost in Osvobodilna fronta, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (cit. Prispevki), 6, 1966, št. 1—2, str. 307.

² France Klopčič v razpravi k referatu Franceta Kresala, Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva (Prispevki 1966, str. 63—76) in navedenemu referatu M. Luštku na znanstvenem posvetovanju o Osvobodilni fronti slovenskega naroda aprila 1966 (Prispevki 1966, str. 139).

³ Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941, Ljubljana 1978, str. 125—126.

⁴ Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda (cit. Pot krščanskih socialistov v OF), Ljubljana 1977, str. 181.

⁵ Janko Prunk, Pluralizem v političnem življenju Slovencev v stari Jugoslaviji, Borec, 41, 1989, št. 7—8, str. 841.

povezanih z udarci po demokratičnih svoboščinah v času diktature kralja Aleksandra, tretjič konec tridesetih let po režimski ofenzivi proti svobodnemu strokovnemu gibanju in ob novem poslabšanju ekonomskega položaja delavstva.

Za prvo obdobje prizadevanj za enotno strokovno-sindikalno fronto, ki je sledilo III. kongresu Komunistične internacionale sredi 1921. leta, na katerem so opredelili naloge komunističnih strank pri oblikovanju različnih oblik enotne delavske fronte za uspešno obrambo pred ofenzivo kapitala, so na Slovenskem značilni le skromni uspehi. Komunisti so prek neodvisnih strokovnih organizacij in partijskega legalnega časopisja uspeli v letih 1922/23 doseči v več socialnoekonomskih akcijah, mezdnih gibanjih in stavkovnih bojih akcijsko enotnost delavstva, medtem ko prizadevanja za enotno strokovno fronto »na vrhu« med vodstvi strokovnih organizacij, zaradi odklonilnega stališča socialno-demokratske desnice niso uspela. Že tedaj je JSZ poudarila velik praktičen pomen enotne strokovne fronte za uspešno vodenje socialnoekonomskih akcij in izrazila svojo pripravljenost za vključitev vanjo.⁶ Tako so se že v prvem obdobju pokazale temeljne značilnosti pri oblikovanju enotne strokovne fronte, ki so bile nato vidne v prizadevanjih za njeno izbojevanje v tridesetih letih. Kot glavni dejavniki zanje so se pokazali komunisti in krščanski socialisti, zaradi sektaškega odnosa do drugih struj v delavskem gibanju pa so bili desni socialisti⁷ poglavitni nasprotniki enotne strokovne fronte. Izkazalo se je tudi, da je bilo lažje doseči enotnost v posameznih akcijah po podjetjih, kjer je prišla neposredno do izraza volja sindikalno organiziranega delavstva, v nekaterih akcijah so že tedaj sodelovali tudi člani narodnosocialističnih organizacij, kot hud problem pa se je pokazalo povezovanje vodstev strokovnih organizacij, ki je bilo eden temeljnih pogojev za trajnejšo enotno strokovno fronto.

Po začetku diktature kralja Aleksandra in izbruhu velike gospodarske krize, ko bi bila ob veliki razcepljenosti in številčni šibkosti strokovnih organizacij v boju za obrambo eksistenčnega minimuma delavstva in zoper poslabšanje socialne zakonodaje posebej nujna, je bila edini pobudnik zanjo Jugoslovanska strokovna zveza. Njen predlog o ustanovitvi strokovnega sveta vseh delavskih strokovnih organizacij spomladi 1929 je Strokovna komisija kot pokrajinska organizacija Združene delavske sindikalne zveze (Ujedinjenega radniškega sindikalnega saveza) Jugoslavije — Ursovih sindikatov odločno odklonila.⁸ Sodelovanje v njem je zavrnila s poudarkom, da je le ona pravi zaščitnik delavstva. Pozivanje krščanskih socialistov v enotno strokovno fronto je socialistično sindikalno glasilo *Delavec* označilo kot posnemanje komunistov in dodalo, da je prek nje »najlažje v kalnem ribariti«. Takšno stališče kaže, da socialistično sindikalno vodstvo tudi v tako kriznih časih zaradi prizadevanj za uveljavitev monopolnega položaja Ursovih sindikatov ni bilo pripravljeno sodelovati z drugimi strokovnimi organizacijami, napadi na krščanske socialiste pa tudi dokazujejo, da jim niso priznavali tedanjega radikalnega premika k socialistični usmeritvi in osamosvojitvi. Tako se je pri oblikovanju akcijske enotnosti usodno poznala odsotnost komunističnega vpliva v razrednem strokovnem gibanju, ki je bila tedaj posledica napačne sindikalne politike Kominterne in vodstva KPJ o prepovedi vključevanja komunistov v Ursove sindikate in ustanavljanju ilegalnih sindikatov ter udarcev šestojanuarskega režima. Šele ko je CK KPJ postopoma opustil svoja neživljenjska navodila in so se komunisti spet začeli vključevati v Ursove sindikate ter v njih prevzemati vodilne funkcije, kar jim je olajšalo izvajanje sklepov pokrajinske konference KPJ za Slovenijo v Go-

⁶ Miroslav Stiplovšek, *Razcepljenost strokovnega — sindikalnega gibanja na Slovenskem od 1918 do 1929 in prva prizadevanja partije za enotno delavsko fronto, Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost*, Ljubljana 1982, str. 7—34.

⁷ Podrobnejša analiza vzrokov za njihovo odklonilno stališče je v razpravi Milan Zver, *Odnosi socialistov do enotne fronte proletariata in ljudske fronte v tridesetih letih na Slovenskem*, Borec, 41, 1989, št. 7—8, str. 819—836.

⁸ Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v OF*, str. 95—96.

⁹ *Delavec*, št. 7, 10. 4. 1929.

ričanah in IV. državne konference KPJ v Ljubljani iz leta 1934 o akcijski enotnosti delavstva, se je začelo tudi novo obdobje v njenem oblikovanju ter hkrati v številčni in akcijski krepitvi socialističnega in krščanskosocialističnega strokovnega gibanja na Slovenskem.¹⁰ Na VII. kongresu Kominterne sredi 1935. leta so potrebo po boju za sindikalno enotnost posebej poudarili, jasno pa so izoblikovali tudi vlogo enotne fronte kot »motorja« širokega množičnega protifašističnega ljudskofrontnega gibanja.¹¹

Kljub temu, da je še III. kongres Ursovih sindikatov decembra 1934 odločno odklonil idejo »levih elementov« o enotni fronti, je partiji uspelo v velikem stavkovnem valu sredi tridesetih let doseči pomembne uspehe pri vzpostavitvi akcijske enotnosti slovenskega delavstva. Po prvih večjih uspehih v uveljavljanju akcijske enotnosti v posameznih stavkah je legalni komunistični list Delavski obzornik jeseni 1935 predlagal organizacijsko združitev Strokovne komisije, Jugoslovanske strokovne zveze in Narodne strokovne zveze, ki je v tem času zgubila značaj režimske organizacije, v Medstrokovno federacijo dela. Ta naj bi vodila vsa mezdna in stavkovna gibanja, organizacijsko združevanje pa naj bi se začelo »od spodaj« v posameznih obratih.¹² Predlog o Medstrokovni federaciji dela je CK KPJ spomladi 1936 ocenil kot preuranjen, ob tem pa poudaril, da je strokovno gibanje v Sloveniji v državnem okviru najvidnejši primer za enotnost. Tedaj so komunisti z ustanovitvijo Medstrokovnega odbora v Ljubljani in Centralnega tarifnega odbora za tekstilno delavstvo iz predstavnikov SK, JSZ in NSZ dosegli tudi prve uspehe pri oblikovanju akcijske enotnosti »na vrhu«. Toda po največjem stavkovnem boju v tridesetih letih, po enomesečni stavki slovenskega tekstilnega delavstva, so desničarji v SK začeli z večmesečno akcijo za izključitev komunistov in njihovih privrženecv iz socialističnih strokovnih organizacij, kar jih je v številčnem in akcijskem pogledu zelo oslabilo. V začetku pomladi 1937 so odstavili in izključili tudi predsednika izvršnega odbora SK Franca Leskoška, kar je imelo za posledico tudi neuresničitev že doseženega sporazuma o ustanovitvi paritetnega akcijskega odbora iz predstavnikov SK, JSZ in NSZ. Tako je prav v času ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije, ki je posebej poudaril temeljni pomen enotnosti slovenskega delavstva, prišlo do zastoja in krize v udejanjanju akcijske enotnosti slovenskih strokovnih organizacij ter do oslabitve Ursovih sindikatov v Sloveniji, v katerih je začasno zelo upadel komunistični vpliv.

S stavkovnim valom sredi tridesetih let, ki ga je prekinila vlada z uredbo o minimalnih mezdah, sklepanju kolektivnih pogodb, poravnavi in arbitraži februarja 1937, je delavstvo posebej zaradi akcijske enotnosti uspelo delno izboljšati svoj socialnoekonomski položaj po veliki gospodarski krizi. Z navedeno uredbo je vlada omejila pravico do stavke in uveljavila svojo razsodniško vlogo, s tem pa pokazala tudi svojo težnjo za urejanje delavskih vprašanj po korporativističnem zgledu. Te težnje pa je vladajoča Jugoslovanska radikalna zajednica pokazala že preje, marca 1936, z ustanovitvijo režimske strokovne organizacije Jugoslovanskega radniškega saveza — Jugorasa, ki naj bi postopoma prevzel monopolen položaj v strokovnem gibanju. To vlogo naj bi v Sloveniji prevzela Zveza združenih delavcev, ki jo je ustanovila klerikalna Slovenska ljudska stranka kot sestavni del JRZ novembra 1935, potem ko je klerikalna desnica izgubila svoj vpliv v Jugoslovanski strokovni zvezi. Medtem ko se je krščanskosocialistična strokovna organizacija odločno opredelila za levico in propagirala enotne nastope slovenskega delavstva ter aktivno sodelovala v njih, je režimska klerikalna organizacija programsko temeljila na korporativistični

¹⁰ France Kresal, Sindikalno gibanje v Sloveniji od leta 1929 do 1941 in akcijska enotnost delavstva, Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost, cit. izd., str. 51—53; Miroslav Stiplovec, Značilnosti razvoja in delovanja strokovnih — sindikalnih — organizacij na Slovenskem od začetkov leta 1868 do NOB, Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem, Maribor 1989, str. 49—51, 65.

¹¹ Alenka Nedog, n. d., str. 25—28.

¹² Delavski obzornik, št. 1, 8. 10. 1935.

papeški socialni okrožnici.¹³ Nevarnost novih udarcev po nerežimskih strokovnih organizacijah je terjala njihovo trdno akcijsko enotnost, kriza v socialističnem strokovnem gibanju pa je bila pglavilna ovira za njeno uveljavitev.

Tretje obdobje velikih prizadevanj za enotno strokovno fronto se je začelo že kmalu po ustanovnem kongresu KPS. Že v člankih o njegovem pomenu je osrednje ilegalno glasilo KPJ Proleter posvetilo posebno pozornost kritični osvetlitvi stanja v strokovnih organizacijah na Slovenskem po velikem stavkovnem valu in oblastnih omejitvah njihove dejavnosti, posebej z vidika obnove in poglobitve akcijske enotnosti. Generalni sekretar CK KPJ Milan Gorkić je podrobno osvetlil razcepljenost strokovnih organizacij na Slovenskem in poudaril, da mora KPS voditi načrten boj za enotnost slovenskega delavstva v vseh oblikah, od akcijske enotnosti na strokovnem področju »na terenu« in »na vrhu« med sindikalnimi centri različnih smeri, ki naj bi vodila do združitve vseh strokovnih organizacij, do skupnih političnih nastopov kot prve stopnje na poti do ustanovitve enotne razredne stranke slovenskega delavstva.¹⁴ V člankih so funkcionarji KPJ posebno pozornost posvetili tudi kritičnemu stanju v socialističnem strokovnem gibanju, pri čemer so ostro zavrnila stališča desnih socialistov, ki so odklanjali sodelovanje s krščanskimi in narodnimi socialisti, na drugi strani pa so osvetlili tudi napake v komunističnih vrstah, zlasti napačno reagiranje na izključitve iz organizacij Strokovne komisije.¹⁵

Člani in privrženci KPS so na desničarsko ofenzivo v SK (največ izključitev je bilo med borbenimi tekstilnimi delavci v največji strokovni zvezi — Splošni delavski strokovni zvezi Jugoslavije) v velikem številu odgovorili z lastnimi izstopi ali pasiviziranjem. Iz Ursovih sindikatov izključeni Franc Leskošek je na desničarske udarce reagiral s prav tako napačno akcijo za ustanovitev slovenske tekstilne podzveze v okviru beograjskega Saveza šivačko odječnih radnika Jugoslavije.¹⁶ Pozitivna pa je bila odločitev vodstva KPS, da zaradi omejenih možnosti delovanja po izključitvah in izstopih članov in privržencev iz SK začne izdajati legalno glasilo Delavski list z nalogo, da s svojimi članki prispeva k čimprejšnji premostitvi krize v socialističnem strokovnem gibanju in znova spodbudi enotno nastopanje delavstva v boju proti negativnim posledicam uredbe o minimalnih mezdah ter za ureditev delovnih in mezdnih pogojev delavstva s kolektivnimi pogodbami.¹⁷

V začetku jeseni 1937 so se začele priprave na IV. kongres Ujedinjenega radniškega sindikalnega saveza Jugoslavije (URSSJ). Novi generalni sekretar CK KPJ Josip Broz Tito je takoj sprožil široko akcijo, da bi komunisti v sodelovanju z levčarskimi silami v Ursovih sindikatih dosegli njihovo usmeritev

¹³ France Kresal, *Sindikalno gibanje v Sloveniji od leta 1929 do 1941 in akcijska enotnost delavstva*, cit. izd., str. 51—56; Miroslav Stiplovšek, *Značilnosti razvoja in delovanja strokovnih — sindikalnih — organizacij na Slovenskem od začetkov leta 1868 do NOB*, cit. izd., str. 65; Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968, Ljubljana 1969, str. 112—132.

¹⁴ Dokumenti ustanovnega kongresa KPS in Gorkičev članek so objavljeni v posebni brošuri Obvestilo C. O. K. S. J (centralnega odbora Komunistične stranke Jugoslavije o ustanovnem kongresu Komunistične stranke Slovenije), ki jo hrani Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (cit. ZA CK ZKS). Vse gradivo je objavljeno v Zborniku ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS (Ljubljana 1977) v drugem delu Arhivski viri in časopisje v zvezi s problematiko ustanovnega kongresa KPS (cit. Viri za ustanovni kongres KPS), str. 274—285. Gorkić je v članku Zivela komunistična stranka Slovenije v ilustracijo sindikalne razdrobljenosti navedel podatke, da je po oceni okoli 30.000 delavcev razcepljenih v kar 14 različnih strokovnih organizacij. Tako naj bi imela SK v 13 strokovnih zvezah s 109 podružnicami okoli 8000 članov, druga najmočnejša centrala JSZ v štirih strokovnih zvezah s 52 podružnicami okoli 5000 članov, NSZ v 60 podružnicah 3000 članov itd., pri čemer naj poudarimo, da so posamezne strokovne organizacije v svojih glasilih navajale višje številke. Tako je sredi tridesetih let SK navajala, da je v njenih organizacijah okoli 12.000 delavcev, število članov JSZ pa naj bi se do spomladi 1937 povečalo na skoraj 8000 članov. V ilustracijo naj navedemo še podatek, da je bilo v režimski Zvezi združenih delavcev tedaj 2150 članov (podrobnejši podatki o številčnem stanju strokovnih organizacij so v razpravi M. Stiplovšek, *Značilnosti razvoja in delovanja strokovnih — sindikalnih — organizacij na Slovenskem*, str. 63—63).

¹⁵ Proleter, št. 8, julij 1937; Viri za ustanovni kongres KPS, str. 288—289.

¹⁶ Podrobneje glej monografijo France Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji*, Ljubljana 1976, str. 280—283; v prvih treh podružnicah je bilo okoli 500 članov. Navedemo naj še podatek, da se je zaradi izključitev in izstopov tekstilnih delavcev število članov Splošne delavske strokovne zveze zmanjšalo od 4045 leta 1936 na 2100 članov leta 1937.

¹⁷ Delavski list je izhajal od 15. 6. do 3. 12. 1937.

v enotno strokovno fronto že na tem kongresu, kar je bilo ključnega pomena tudi za takšno delovanje njegovih pokrajinskih organizacij. Od legalnih partijskih listov in komunistov je zahteval, da samokritično obračunajo z lastnim sektaštvom ter s svojim pisanjem in delovanjem odstranijo vse ovire na poti k sindikalni enotnosti. Za Slovenijo je poudaril, da pomeni ustanavljanje podružnic podzveze beograjskega sindikata tekstilnih in oblačilnih delavcev kot odgovor na protikomunistični udarec desničarjev novo cepitev strokovnega gibanja.¹⁸ KPS si mora zato prizadevati, da se njeni člani in privrženci spet aktivno vključijo v organizacijo SK ter se v njih borijo za uresničevanje partijske sindikalne politike.¹⁹ Odložitev IV. kongresa URSSJ na pomlad 1938 je nato omogočila temeljito in uspešno izvedbo navedenih nalog.

V Sloveniji je KPS za propagiranje ideje akcijske enotnosti konec leta 1937 izdala brošuro Edvarda Kardelja *Za enotnost slovenskega delavstva*,²⁰ takoj po prepovedi Delavskega lista pa je začela izdajati novo glasilo *Glas delavca*, ki je nadaljeval s prizadevanji za povezovanje marksističnega, krščanskosocialističnega in narodnosocialističnega sindikalno organiziranega delavstva.²¹ Kardelj je v svoji brošuri poudaril, da je zlasti strahovita razcepljenost temeljni vzrok za skromno vlogo delavstva v družbenopolitičnem življenju na Slovenskem. To je posebej ilustriral z razmerami v strokovnem gibanju, kjer je okrog 30.000 delavcev razcepljenih med šest organizacij strokovnega in celo vrsto organizacij polstrokovnega značaja. Najprej je osvetlil krizo v Strokovni komisiji. Za članstvo Jugoslovanske strokovne zveze je poudaril, da »je povečini razredno globoko zavedno in ima za sabo mnogo težkih bojev...«. Glede Zveze združenih delavcev je ugotovil, da je bila ustanovljena, ker demokratična JSZ ni hotela služiti režimu JRZ, pri tem pa opozoril na dejstvo, da je treba v njej razlikovati med reakcionarnim in fašizmu naklonjenim vodstvom in tistimi poštenimi delavci, ki so jih vanjo vključili s prevaro. Tudi za Narodno strokovno zvezo je ugotovil, da notranje ni enotna in da si jo del vodstva prizadeva povezati s fašizmom. Večina članstva te strokovne organizacije je bila privržena narodnosocialističnim idejam po češkem zgledu. V liberalnem taboru je imelo pomembno vlogo tudi Udruženje narodnih železničarjev Jugoslavije, ki je dejansko prisilna organizacija železniških direktij. Ta velika razcepljenost se kaže v različnih poteh in načinih ekonomskih bojev, neenotnosti njihovega vodenja in medsebojni konkurenci v njih ter v drugih slabostih, ki zmanjšujejo moč delavstva v socialnoekonomskih akcijah. V boju za skupne socialnoekonomske zahteve in politične svoboščine je nujna enotnost razrednega delavskega gibanja s krščanskimi socialisti in demokratičnim delom narodnih socialistov, ki jo posebej zahtevajo udarci fašizma po vseh nerezimskih delavskih strujah, pri čemer je posebej zavrnil vse ugovore zoper njo. Analiziral je tudi posamezne oblike in stopnje enotnosti delavskega razreda in na temelju izkušenj iz stavkovnega vala sredi tridesetih let ugotovil, da je bila pglavitna slabost v uveljavljanju akcijske enotnosti, da je po končanih bojih spet prenehala, ker ni bila dosežena po predhodnem sporazumu med strokovnimi organizacijami. Zato mora delavstvo »napraviti korak naprej: akcijska enotnost mora biti trajna, dobiti mora svojo organizacijsko obliko«. Strokovne organizacije morajo ustanoviti skupen odbor, ki bo povezoval razdrobljene delavske nastope in jim dal večjo udarno moč ter onemogočil podjetnikom, da bi izrabljali eno strokovno organizacijo proti drugi. V skupnih nastopih bi se zblížali delavci različnih

¹⁸ Franc Leskošek je po Titovem nasvetu napisal samokritičen članek o tej napaki in hkrati prikazal protidelavsko ravnanje desnih socialistov v članku *Pripravimo pot strokovni enotnosti*, objavljenem v *Delavskem listu* 1. 10. 1937.

¹⁹ Pismi Josipa Broza Tita Edvardu Kardelju konec septembra ali začetek oktobra 1937 in 7. 11. 1937 ter poročilo Josipa Broza Tita izvršnemu odboru Kominterne 19. 11. 1937, *Zbrana dela Josipa Broza Tita*, tretja knjiga, Ljubljana 1979, str. 96–98, 129–130 in 133–139.

²⁰ Brošura Edvarda Kardelja (izšla je pod imenom Franca Leskoška, ker je bil ta kot dolgoletni sindikalni funkcionar znan med delavstvom) je v *ZA CK ZKS*, v celoti pa je bila objavljena v *Teoretični prilogi Komunistu*, januar–maj 1979, str. 7–13.

²¹ *Glas delavca* je izhajal od 24. 12. 1937 do 13. 5. 1938.

struj, utrdila pa bi se tudi njihova razredna zavest. To bi vodilo k sindikalni enotnosti, ki bi okrepila tudi politično vlogo delavstva. V ekonomskih bojih bi delavstvo spoznalo, da ima skupne interese tudi v političnih bojih za demokracijo, narodno svobodo in mir.²² Iz Kardeljeve brošure naj ob sklepu glede na obravnavano problematiko posebej poudarimo nujnost ustanovitve skupnega odbora strokovnih organizacij za trajno akcijsko enotnost in pomen dosežene enotne strokovne fronte tudi kot stopnje k enotnemu nastopanju delavstva v političnih bojih.

V Sloveniji je v sklepnih pripravah na IV. kongres URSSJ in V. kongres Strokovne komisije tudi njeno glasilo Delavec začelo ponovno ugodno pisati o dotedanjih enotnih nastopih svobodnih strokovnih organizacij in poudarjati njihov pomen tudi za bodoče uspešno delovanje. Na državnem kongresu Ursovih sindikatov aprila 1938 v Zagrebu so sprejeli resolucijo, v kateri so poudarili kot temeljno nalogo vseh strokovnih zvez in članov, »da utrdijo akcijsko in organizacijsko enotnost delavskega razreda kot prvi pogoj za zaščito njegovih interesov«. V osrednje vodstvo so izvolili tudi več komunistov, ki so tako spet dobili v zavezništvu z levimi socialisti ugodne možnosti za izvajanje partijske sindikalne politike v Ursovih sindikatih.²³ KPS je v prizadevanjih, da bi tudi kongres SK sprejel takšno resolucijo in da bi na njem spet prišli v sindikalno vodstvo tudi njeni člani in privrženci, pospešila razpust podzveze beograjske centrale tekstilnega delavstva in njeno vključitev v Splošno delavsko strokovno zvezo v sestavi SK. Po sporazumu, ki so ga podpisali neposredno pred slovenskim kongresom, se je vodstvo Splošne delavske strokovne zveze obvezalo, da bo obravnavalo vloge za ponovni sprejem v svoje organizacije tistih delavcev in delavk, ki jih je po veliki tekstilni stavki izključilo.²⁴ Po tej ponovni vzpostavitvi enotnosti v razrednih strokovnih organizacijah tekstilnega delavstva in s tem po ureditvi temeljnega spornega problema, je dal kongres Strokovne komisije 22. maja 1938 vsem svojim organizacijam nalogo, da »v celoti« izvajajo politiko URSSJ, sprejeto na zagrebškem kongresu, v svoj plenum in izvršni odbor pa je izvolil tudi funkcionarje iz vrst levih socialistov in komunistov.²⁵ Tako je desničarska politika po enem letu prevlade spet doživela poraz, ob ponovni zmagi usmeritve k enotni strokovni fronti v SK pa je treba poudariti, da je rezultat prizadevanj KPS ter njenega zaveznništva s socialistično levico. KPS si je spet priborila ugodne pogoje za uveljavljanje svoje politike v SK, toda v njenih vodstvenih organih ni imela takih pozicij kot sredi tridesetih let, ko je bil predsednik njenega izvršnega odbora Franc Leskošek. Po prvih režimskih ukrepih za oviranje normalnega delovanja svobodnih strokovnih organizacij vzporedno s krepitvijo prizadevanj Jugorasa za monopol v strokovnem gibanju, je dal septembrski plenum URSSJ predsedstvu in pokrajinskim vodstvom nalogo, da vzpostavijo akcijsko enotnost s svobodnimi strokovnimi organizacijami »vseh tendenc zaradi vprašanja obrambe in zagotovitve svobodnega strokovnega delovanja«.²⁶

Procese v socialističnem strokovnem gibanju sta budno spremljali obe organizaciji, ki ju je ogrožal režim JRZ, Jugoslovanska strokovna zveza in Narodna strokovna zveza. Ko je vodstvo Kmečko-delavskega gibanja jeseni 1937

²² Glej op. 20.

²³ Delavec, št. 5, 15. 5. 1938; Ujedinjeni sindikati, maj—junij 1938; Pero Damjanović, Jačanje revolucionarnog sindikalnog pokreta 1935—1945, 50-godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji, Beograd 1969, str. 170—172; Josip Čaž, Ujedinjeni radnički sindikalni savez i rad komunistu u njemu 1929—1940, knjiga 2, Zagreb 1978, str. 118—144.

²⁴ Sporazum sta 10. 5. 1938 v imenu podzveze beograjske tekstilne centrale podpisala Franc Leskošek in Franc Sluga, v imenu Splošne delavske strokovne zveze pa France Svetek in Lovro Jakomin (Delavec, št. 5, 15. 5. 1938).

²⁵ Za predsednika plenuma SK je bil izvoljen Ivan Milnar, za podpredsednika France Svetek in za tajnika Niko Briceelj, v izvršni odbor pa je bil izvoljen tudi član CK KPS Ignac Tratar (Delavec, št. 6, 15. 6. 1938); Josip Broz Tito je v svojem poročilu o sindikatih septembra 1938 zapisal, da so komunisti in levi socialisti preprečili akcijo desnih socialistov pod vodstvom Lovra Jakomina proti akcijski enotnosti. V vodstvene organe SK so bili izvoljeni trije komunisti in dva leva socialista (Josip Broz Tito, Zbrana dela, četrta knjiga, Ljubljana 1979, str. 84).

²⁶ Delavec, št. 10, 15. 10. 1938.

načrtovalo ustanovitev enotne slovenske fronte iz vseh demokratičnih skupin, je med njimi predvidevalo »tudi vse tri sindikalne organizacije našega delavstva«, t. j. SK, JSZ in NSZ.²⁷ V JSZ je bil pozitiven in iniciativen odnos do enotne strokovne fronte v tridesetih letih stalnica, prizadevanja ZZD za njeno razbitje pa so to politiko še utrdila. Tako je Delavska pravica za Novo leto 1938 poudarila: »Da pa bi sindikalna borba za vse delavstvo rodila povoljne uspehe, ne smemo pozabiti na najvažnejše, in to je, da delavstvo povsod nastopa enotno. Če se delavstvo loči po idejni pripadnosti, naj pa vendar nikdar ne pozabi, da ima v socialnih in gospodarskih vprašanjih svoje skupne interese, katere bo moglo uveljaviti, braniti in ohraniti samo tedaj, če bo ne glede na idejno pripadnost strnjeno v eno, prežeto prave delavske zavesti in borbenosti.«²⁸ Kmalu nato je ta osrednji krščanskosocialistični delavski list ponovil predlog, da strokovne organizacije »ustvarijo skupen strokovni svet«, ki bo ob potrebnih prilikah vodil in enotno usmerjal boje delavskih organizacij glede vseh važnih strokovnih in gospodarskih vprašanj.²⁹ Ob kongresu Jugorasa aprila 1938, ki se ga je udeležila tudi delegacija ZZD, je v komentarju k njegovim zahtevam po sindikalnem monopolu in prevzemu ustanov za varstvo delavstva Delavska pravica poudarila, da bodo morale druge, t. j. svobodne strokovne organizacije usmeriti svoje delo »kakor bo čim boljše za skupne delavske koristi.«³⁰ Za svobodo sindikalnega gibanja in delavskega odločanja v socialnih ustanovah ter za zmago »zavesti skupnosti« v boju za navedene in druge skupne zahteve se je izrekel tudi občni zbor JSZ junija 1938.³¹

JSZ se je nato odkrito vključila, zlasti z izjavo na narodnem taboru 4. septembra v Kamniku, tudi v narodnoobrambno gibanje, ki ga je spodbudila KPS po anšlusu Avstrije.³² Vodstvo klerikalne stranke pa so krščanski socialisti najbolj prizadeli z nastopom na listi Slovenske združene opozicije na parlamentarnih volitvah decembra 1938, ki mu je sledila silovita ofenziva ZZD za razbitje JSZ. Ta je morala iz bojazni pred oblastnim razpustom poudarjati, da opravlja le sindikalne naloge, njeni člani pa se politično udeležujejo le kot posamezniki.³³ Seja vodstva JSZ januarja 1939 je pokazala, da članstvo odločno podpira njegovo dejavnost, kar je najverjetnejši razlog, da klerikalni veljaki niso izvedli oblastne prepovedi krščanskosocialističnih strokovnih organizacij. Predsednik Srečko Žumer je posebej poudaril premočrtnost njihove politike od začetka šestojanuarskega režima. Tedaj je JSZ »z zahtevo za zaščito svobode in demokracije delavskega gibanja« in za izvajanje socialne zakonodaje »dokazala veliko zavednost«. Po t. i. »božični ofenzivi« na JSZ pa so te zahteve znova kar najbolj aktualne.³⁴ Po njej se je JSZ po prestopih nekaterih funkcionarjev in neosvečenih članov v ZZD še bolj utrdila in strnila ter se »znebila desnih elementov, ki so jo zavirali pri njenem odpiranju na levo.«³⁵ Doslednost v odnosu do enotne strokovne fronte in navedena dogajanja so vplivala, da je bila nato JSZ iniciativno dejavnik v konkretni akciji za ustanovitev skupnega organa svobodnih strokovnih organizacij po režimskem udarcu proti njim.

Neenotnost stališč do temeljnih vprašanj strokovnega gibanja v Narodni strokovni zvezi naj ilustriramo z dvema primeroma. Njeno glasilo Nova pravda je kot izraz volje demokratičnega članstva v NSZ pozdravilo sklepe IV. kongresa URSSJ in poudarilo: »In zakaj bi delavstvo na zunaj ne tvorilo enotne fronte, saj je vendar povezano s skupnimi interesi? Zakaj bi lomilo svoje udar-

²⁷ Neodvisnost, št. 37, 11. 10. 1937; Alenka Nedog, n. d., str. 97.

²⁸ Delavska pravica, št. 1, 1. 1. 1938.

²⁹ Prav tam, št. 7, 10. 2. 1938.

³⁰ Prav tam, št. 19, 5. 5. 1938.

³¹ Prav tam, št. 24, 9. 6. in št. 25, 16. 6. 1938; gradivo o občnem zboru 12. junija 1938 je v fondu JSZ, fasc. I a, v INZ.

³² Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF, str. 169.

³³ Prav tam, str. 171–177.

³⁴ INZ, fond JSZ, fasc. 2, zapisnik seje vodstva JSZ 22. 1. 1939.

³⁵ Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF, str. 178.

ne sile na ideoloških čereh, kadar je v vprašanju njihov obstanek ...³⁶ Toda desničarski funkcionarji so si prav v tem času prizadevali povezati NSZ z Jugorasom in ji pridobiti položaj privilegirane režimske organizacije, kar je razkril klerikalni list Slovenec.³⁷ Toda njihova prizadevanja niso mogla uspeti, saj je imela tedaj Zveza združenih delavcev dejansko že vlogo pokrajinske organizacije Jugorasa v Sloveniji, čeprav je prišlo do formalne vključitve slovenskih klerikalnih strokovnih organizacij v državno režimsko centralo šele konec januarja 1939.³⁸ To je bil pomemben organizacijski ukrep za bližnjo predajo socialnih ustanov organizacijam Jugorasa v vseh jugoslovanskih pokrajinah.

Za udarec po svobodnem strokovnem gibanju in začetek odločnega favoriziranja režimskega Jugorasa je bil osnova finančni zakon za leto 1939/40, sprejet februarja 1939, ki je tudi pooblašal ministra za socialno politiko in ljudsko zdravje, da z imenovanjem novih članov samouprav ustanov za zaščito in zavarovanje delavcev njihovo upravljanje odvzame izvoljenim predstavnikom iz vrst svobodnih strokovnih organizacij in ga izroči jugorasovcem. Minister za socialno politiko pa je hotel dobiti od parlamenta celo pooblastilo za uredbo, da »se likvidira svobodni pokret in ustanovi enotno prisilno organizacijo, a je moral to brutalno odkritosrčno zahtevo umakniti«. V 104. členu je dobil pooblastilo, da sme sam »urejati samoupravne ustanove in društva s socialno političnimi cilji«, kar je pomenilo, da tudi strokovne organizacije niso bile zavarovane pred njegovimi posegi.³⁹ Konkretne vladne zahteve za posebno pooblastila zoper svobodne strokovne organizacije so sprožile takojšnje pobude za njihov enoten obrambni nastop. Plenarna seja glavnega odbora URSSJ februarja 1939 je odločno obsodila »vsako misel na totalitarno organiziranje«, zahtevala svobodo delovanja strokovnih organizacij in popolno samoupravo socialnih ustanov ter zadožila pokrajinska vodstva, da vzpostavijo zveze z vsemi svobodnimi strokovnimi organizacijami za organizacijo vzajemnega sodelovanja.⁴⁰ Plenum SK 5. marca 1939 je šel še korak dalje in je ponudil sodelovanje v boju za gospodarske zahteve, izboljšanje socialne zakonodaje in demokratizacijo javnega življenja tudi drugim slojem narodne skupnosti, zlasti kmetom in izobražencem, če bodo tudi ti podprli težnje delavskega razreda.⁴¹

V Sloveniji je stekla akcija za ustanovitev skupnega organa svobodnih strokovnih organizacij konec marca 1939, bila pa je posledica seje osrednjega tajništva delavskih zbornic v Skopju 24. in 25. marca 1939. Jugoslovanska strokovna zveza je odločno protestirala, ker so nanjo kot predstavnika Delavske zbornice za Slovenijo poslali Petra Lombardo, ki je bil do začetka 1939. leta tajnik JSZ, nato pa je prestopil v ZZD. Na omenjeni seji je glasoval za jugorasovske predloge o preosnovanju in centralizaciji delavskih zbornic. Centralno tajništvo je sklenilo tudi organizirati »akcijo in postopek za doseg enotnega delavskega socialnega gibanja«,⁴² kar pomeni zahtevo za uničenje svobodnih strokovnih organizacij. Delavska zbornica za Slovenijo je nato takoj sklicala posvet strokovnih organizacij, da bi enotno branile svobodo svojega delovanja in samoupravo delavskih socialnih ustanov.⁴³ Na seji 27. marca 1939 je načelstvo JSZ razpravljalo o predlogu Narodne strokovne zveze za ustanovitev narod-

³⁶ Nova pravda, št. 18, 5. 5. 1938.

³⁷ Slovenec, 123 a, 31. 5. 1938; Nova pravda, št. 22, 2. 6. 1938; Delavska pravica (št. 24, 9. 6. 1938) je ob tem zlobno zapisala: »Gotovo bi bil luksus, če bi imeli na Slovenskem kar dve organizaciji z enakim programom. Naj se razprti bratje pogodijo med seboj!«.

³⁸ Sporazum s predstavniki Jugorasa sta 26. 1. 1939 v Beogradu podpisala predsednik ZZD France Preželj in župnik Andrej Krizman, urednik Slovenskega delavca, kasneje član skupščine Delavske zbornice, ki je v razgovoru z urednikom Slovenca izjavil, da bo ZZD samostojno opravljala v dravski banovini vse posle Jugorasa. Prevzela bo tudi opravljanje socialnih ustanov in v primeru, da pride do prisilne državne delavske organizacije, prevzela tudi njene funkcije za dravsko banovino (Slovenec, št. 23 a, 28. 1. in št. 24 a, 29. 1. 1939); Slovenski delavec, št. 6, 4. 2. 1939; spomladi 1939 je bilo v ZZD vpisanih okoli 6800 članov (Slovenski delavec, št. 20, 13. 5. 1939).

³⁹ Delavska pravica, št. 12, 16. 3. in št. 13, 23. 3. 1939.

⁴⁰ Delavec, št. 2, 25. 2. 1939.

⁴¹ Ljudski glas, št. 3, 10. 3. 1939; Delavec, št. 3, 25. 3. 1939.

⁴² Delavska pravica, št. 14, 30. 3. 1939.

⁴³ INZ, fond JSZ, fasc. 2, zapisnik 3. širše seje načelstva JSZ 2. 4. 1939.

nega strokovnega sveta, »ki bi naj vzajemno delal na važnejših delavskih vprašanjih«. Ugotovilo je, da je ta pobuda »kopija našega predloga«, kajti ustanovitev takega foruma je JSZ predlagala že ob akciji za novo kolektivno pogodbo za tekstilno delavstvo, ki je potekala prek Delavske zbornice.⁴⁴

O prizadevanjih za skupni nastop vodstev svobodnih strokovnih organizacij v novih razmerah so nato obširno razpravljali na širši seji načelstva JSZ 2. aprila 1939, iz njenega poteka pa se vidi iniciativna vloga krščanskosocijalističnih funkcionarjev. Funkcionarja JSZ Srečko Žumer in Tone Fajfar sta na njej podrobno osvetlila neuspeh ofenzive ZZZ, ki je še bolj utrdila JSZ kot branilko »demokracije in delavskih pravic«, posebno pozornost pa sta posvetila prikazu negativnih posledic novega finančnega zakona. Sporočila sta, da so se po zadnji seji sekretariata delavskih zbornic Jugoslavije začele priprave za ustanovitev akcijskega odbora strokovnih organizacij. Fajfar je ob tem poudaril: »Sicer je to naše staro stališče in zahteva, toda do sedaj so bili socialisti tisti, ki so vedno to izigrali«. Na razgovorih so narodni socialisti za skupni organ predlagali naziv narodni svet, socialisti pa so (končno!) priznali JSZ, »da vodi danes zelo dobro svoje delo in svojo borbo«. Sestavili so že tudi osnutek pravilnika in proglasa akcijskega odbora. Zanimiv je Fajfarjev predlog, naj gre JSZ »v to sodelovanje in sicer iniciativno, to pa zato, ker nihče od teh (mislili na socialiste in narodne socialiste, op. p.) ne bo upal podvzeti kakih večjih akcij«. Zaradi slabih izkušenj s socialisti, ki so doslej razbijali JSZ, sta referenta predlagala, da bi se ta akcijski odbor ne legaliziral, njegovo delovanje pa naj bi bilo omejeno le na obrambo svobode strokovnih organizacij in samouprave socialnih ustanov ter enotne mezdne akcije. V obširni razpravi so vsi razpravljalci podprli navedeni predlog, kritizirali pa so dotedanjo nenačelnost socialistov in ugotavljali, da je v mezdnih gibanjih po podjetjih že vzpostavljena akcijska enotnost. Širša seja načelstva je nato imenovala v akcijski odbor dva člana in namestnika,⁴⁵ prav toliko članov pa naj bi imela v njem vsaka strokovna organizacija. Sklenila je tudi, da člani JSZ ne bodo prejeli ministrskih imenovanj v organe socialnih ustanov, ker vztrajajo na izvedbi svobodnih in tajnih volitev v njihovo samoupravo.⁴⁶

Minister za socialno politiko je 4. aprila 1939 razrešil vse izvoljene člane skupščine Delavske zbornice za Slovenijo in imenoval nove člane skoraj izključno iz vrst ZZZ, nekaj delegatov manjših profesionalnih društev pa je bilo le »okrasek«. ⁴⁷ Ta ukrep, ki je pomenil za svobodne strokovne organizacije tudi hud gmotni udarec (nova uprava jim je ukinila dotacije, jih preganjala iz zborničnih prostorov ter odpuščala uslužbenice iz njihovih vrst) je vplival na začetek javnega nastopanja Osrednjega strokovnega odbora za Slovenijo. Njegov obstoj je prvo razkrilo glasilo ZZZ Slovenski delavec, ki je pozorno spremljalo dogajanja v svobodnem strokovnem gibanju. Uspelo je dobiti okrožnico SK z dne 30. marca 1939, iz katere se je videlo, da so SK, JSZ in NSZ ustanovile Osrednji strokovni odbor za Slovenijo. Slovenski delavec je ob tem poudaril, da sta se z njim ustvarila v slovenskem strokovnem gibanju dva tabora, »tabor narodnega delavstva« ZZZ in enotni »sklop« treh organizacij, ki so se dotlej ločeno borile proti ZZZ.⁴⁸ Svobodne strokovne organizacije so nato napovedale združitve svojih predsedstev v Osrednji strokovni odbor z razglasom Vsem de-

⁴⁴ INZ, fond JSZ, fasc. 2, zapisnik 35. seje načelstva JSZ 27. 3. 1939; akcija za novo kolektivno pogodbo za tekstilno delavstvo se je začela polet 1938, boj zanjo pa se je zaostril na prelomu 1938/39 (Ljudski glas, št. 1, 10. 1. 1939).

⁴⁵ Za člana sta bila imenovana Srečko Žumer in Tone Fajfar, za namestnika pa Jožko Rozman in Tone Toman.

⁴⁶ Glej op. 43.

⁴⁷ Slovenski delavec, št. 15, 8. 4. 1939; od 60 članov skupščine Delavske zbornice za Slovenijo je bilo imenovanih 43 članov ZZZ in 10 članov klerikalnega Društva zasebnih in trgovskih nameščencev, skupaj torej 53 iz vrst »zelenih«. Po tri mesta so v skupščini dobili predstavniki Društva strojnikov in Zveze grafičnih delavcev, en član pa je bil iz vrst narodnih socialistov, ki pa ga je NSZ takoj po imenovanju izključila (INZ, fond JSZ, fasc. 2, 4. širša seja načelstva 21. 5. 1939); predstavniki grafičnega delavstva so oktobra 1939 iz protesta proti delovanju Delavske zbornice izstopili iz njene skupščine (Delavec, št. 10, 25. 10. 1939).

⁴⁸ Slovenski delavec, št. 15, 8. 4. 1939.

lavcem, nameščencem ter javnosti in poudarile, da z njegovo ustanovitvijo »vršijo akcijo, ki usmerja v teh časih hotenje k enotnosti in medsebojnemu spoštovanju«, ter opravljajo »tudi važno delo v korist naše narodne skupnosti«. V skupni forum so pozvale vse strokovne organizacije, ki so ne glede na idejne in programske razlike pripravljene na »skupno obrambo temeljnih, trenutno posebno ogroženih interesov delovnih slojev ...«. ⁴⁹

Osrednji strokovni odbor je 14. aprila 1939 izdal Spomenico vsem prijateljem delavskih in nameščenskih samoupravnih in državljskih pravic.⁵⁰ JSZ, NSZ in SK ter druge profesionalne organizacije, ki so vanje vključene, so v spomenici uvodoma poudarile, da je z ministrovim imenovanjem članov skupščine Delavske zbornice za Slovenijo iz režimske strokovne organizacije »zaenkrat uničena zajamčena samouprava« te delavske ustanove, delavcem in nameščencem pa odvzeta pravica, da prek svobodno izvoljenih predstavnikov vodijo njeno upravo in gospodarstvo. Ob tem so dodale, da glede na ministrovo pooblastilo grozi tak ukrep tudi ustanovam za socialno zavarovanje delavcev.⁵¹ Z njimi so spodkopane delavske samoupravne pravice, ki jih je jamčil zakon o zaščiti delavcev iz leta 1922, s katerim so bile ustanovljene tudi delavske zbornice »kot razredna zastopstva delavcev in nameščencev v zaščito njihovih gospodarskih in socialnih interesov«. Svobodne strokovne organizacije so nato osvetlile svoja prizadevanja za dejansko izvajanje samoupravnih pravic delavcev in nameščencev. Poudarile so, da so se vedno zavzemale za volitve članov skupščine Delavske zbornice za Slovenijo po izteku vsakega mandatnega obdobja, toda tako v začetku šestojanuarske diktature kot tudi pri vladi JRZ s svojimi zahtevami niso uspeli.⁵² Razmerje moči in vpliva posameznih strokovnih organizacij so ilustrirale z rezultati dotedanjih volitev v skupščino Delavske zbornice⁵³ in s številom izvoljenih obratnih zaupnikov, ki vsi kažejo, da imajo svobodne strokovne organizacije absolutno prevladujoč vpliv med delavci in nameščenci, medtem ko je moč režimskih strokovnih organizacij minimalna, saj na zadnjih volitvah niso dobile niti desetine skupnega števila izvoljenih obratnih zaupnikov.⁵⁴ Podpisnice spomenice so poudarile, da so bila med strokovnimi organizacijami, ki so bile zastopane v skupščini Delavske zbornice »na terenu vedno živahna tekmovanja«, toda ta je bila »naravnost vzorno enotna, kadarkoli je šlo za obrambo skupnih interesov, in je vedno dajala lep vzgled za pravilno demokratično upravljanje javnih poslov, ki širokogrudno dopušča diferenciacijo, a zna podrežati frakcijske interese koristim celote.«

⁴⁹ Ljudski glas, št. 4, 10. 4. 1939.

⁵⁰ ZA CK ZKS, Spomenica vsem prijateljem delavskih in nameščenskih samoupravnih in delavskih pravic, ki so jo poslali poslancem in drugim politikom (Delavska politika, št. 47, 22. 4. 1939).

⁵¹ Ta napoved se je najprej uresničila v upravah Okrožnega urada za zavarovanje delavcev in javne borbe dela, ki sta bili obe sestavljeni paritetno iz predstavnikov delavcev in delodajalcev (Delavska pravica, št. 17, 20. 4. 1939).

⁵² V času diktature kralja Aleksandra je minister za socialno politiko najprej podaljšal za štiri leta mandat članom skupščine Delavske zbornice, ki so bili izvoljeni leta 1926, volitve pa razpisal za 22. 10. 1933. Vlada Milana Stojadinovića si je v finančnih zakonih za leto 1937/38 in 1938/39 pridobila od parlamenta pooblastilo, da ji ni treba razpisati novih volitev v skupščine delavskih zbornic, na izpraznjena mesta v njih (zaradi izstopov ali prekrškov) pa lahko imenuje nove člane, toda šele po posvetovanju z delavskimi in nameščenskimi strokovnimi organizacijami.

⁵³ Leta 1926 je dobila lista Ursovih sindikatov — SK 29.344 glasov (27 mandatov), lista JSZ 15.017 glasov (14 mandatov), skupna lista Narodnosocialne zveze in liberalne Samostojne strokovne delavske unije 8359 glasov (7 mandatov), socialnodemokratska lista Kmetso-delavske zveze 2495 glasov (2 mandata), v nameščenski skupini pa so deset mandatov razdelili brez volitev, in sicer so dobile nameščenske organizacije SK in JSZ po dva mandata, narodnosocialistične nameščenske organizacije pa šest mandatov (Poročilo delavske zbornice za Slovenijo za leti 1925 in 1926, Ljubljana 1927, str. 11—16). Na volitvah oktobra 1933 je zaradi oblastnega in podjetniškega pritiska veliko neorganiziranih delavcev glasovalo za tedaj režimsko listo NSZ in tako rezultati niso dejanski odsev vpliva posameznih strokovnih organizacij. Za listo Ursovih sindikatov (rdeči) je glasovalo 18.848 delavcev (23 mandatov), za listo NSZ (plavi) 12.735 (15 mandatov), za listo JSZ (beli) 8778 (12 mandatov), v nameščenski skupini pa je lista liberalnih organizacij dobila 3606 glasov in 6 mandatov, socialistična lista 1127 glasov in dva mandata, lista JSZ 560 glasov in 1 mandat ter klerikalna nameščenska lista (zeleni) 873 glasov in 1 mandat.

⁵⁴ Za leto 1938 je bilo izvoljenih za obratne zaupnike 557 članov SK, 236 članov JSZ, 68 članov NSZ, 32 članov Zveze privatnih nameščencev, 19 članov Zveze bančnih, zavarovalnih industrijskih in trgovskih nameščencev, na drugi strani pa iz vrst ZZD in 72 obratnih zaupnikov (Delavska pravica 36, 31. 8. 1939).

Vzporedno s povečevanjem vladnih pooblastil pri upravljanju socialnih ustanov je JRZ krepila svoje strokovne organizacije Jugorasa oziroma ZZD, ki jih podpisnice spomenice ne smatrajo za strokovne organizacije v duhu zakona o zaščiti delavcev, temveč le za strankini ekspozituri in priveska. Svobodne strokovne organizacije so se zavedale, da je režimski prevzem socialnih ustanov šele prvi korak in da bo vlada lahko svoje cilje na sindikalnem področju uresničila le »z nadaljnjim omejevanjem društvene, koalicijske in zborovalne svobode ter še z drugimi ukrepi, ki so značilni za totalitarne režime«. Iz sklepnega dela spomenice se vidi, da so se svobodne strokovne organizacije zavedale tudi širše politične razsežnosti vladnega posega v samoupravo socialnih ustanov, ki ga je delavstvo sprejelo »s skrajnim nerazpoloženjem«. Z njim »se skuša odvzeti delavcem in nameščencem temeljne državljanske pravice«, vsak ukrep proti njim pa »slabi narodno odporno moč«. To vladno ravnanje je »v popolnem nasprotju« z nujnostjo notranje konsolidacije države, ki je posebej potrebna tudi zaradi težkega mednarodnega položaja.

»Vse svobodne strokovne organizacije v Sloveniji so se zato v obrambo svoje koalicijske svobode, za vzpostavitev popolne samouprave v Delavski zbornici in v drugih ustanovah delavske zaščite in socialnega zavarovanja, za pospeševanje gospodarskih in socialnih interesov delavstva in za izboljšanje delovnih pogojev, mezd in delavske zaščite združile v Osrednji strokovni odbor za Slovenijo, ki bo skupen organ za medsebojno posvetovanje in koordiniranje njihovih akcij.« Pozvale so vse delavce in nameščence, naj se strnejo v njihovih vrstah, prosile pa so tudi »vso dobromislečo javnost brez razlike političnega prepričanja«, da podpre njihov legitimni boj za zaščito delavskih državljskih pravic.⁵⁵

Delavci in nameščenci so nato v posebni deklaraciji »enodušno« pozdravili združitev svobodnih strokovnih organizacij v Osrednji strokovni odbor, njihov sklep o enotnem nastopanju in o odločnem boju za vse pereče zahteve, v njej pa so tudi terjali, da se že izvedeni ukrepi »naperjeni proti svobodi in enakopravnosti delavstva v državi« takoj razveljavijo.⁵⁶ Režimski Slovenski delavec pa je takoj po objavi spomenice zagrozil JSZ in NSZ, da bosta »usodno prizadeti«, če ne opustita svojega sklepa o vstopu v skupni sindikalni forum. Po udaril je, da ju bo v tem primeru smatral »kot sestavni del slovenskega marksističnega gibanja«, hkrati pa marksizmu napovedal boj do uničenja.⁵⁷

O delovanju Osrednjega strokovnega odbora za Slovenijo oziroma Medstrokovnega odbora, kot so ga že takoj po njegovi ustanovitvi običajno imenovali, ni veliko podatkov v pisnih virih. Časopisje je pisalo le o nekaterih njegovih večjih skupnih akcijah, za odnose v njem, ki so vplivali tudi na njegovo dejavnost pa so podatki zlasti v arhivskem gradivu JSZ. Zanimivo je dejstvo, da je o pomembnejših akcijah še največ pisalo socialistično časopisje, medtem ko Delavska pravica o ustanovitvi Medstrokovnega odbora ni pisala, na kar so vplivali napadi ZZD na JSZ zaradi njenega sodelovanja z drugimi svobodnimi strokovnimi organizacijami.⁵⁸ Iz zapisnikov sej vodstvenih forumov JSZ pa se vidi tako njena iniciativna vloga v Medstrokovnem odboru kot tudi njena dosledna zvestoba politik, ki si jo je ta skupni organ začrtal ob ustanovitvi.

Medstrokovni odbor je po svoji ustanovitvi na tedenskih sejah razpravljal o različnih skupnih akcijah, med katerimi je bila prva organizacija protestnih shodov 23. aprila 1939 proti izročitvi Delavske zbornice za Slovenijo ZZD. Toda oblasti so množične proteste članstva svobodnih strokovnih organizacij poskušale preprečiti s prepovedjo shodov v večini industrijskih središč. Največji dovoljeni shod je bil v Kranju, kjer ga je v soglasju z Medstrokovnim odborom sklicala JSZ, večja skupna shoda sta bila še v Guštanju (Ravnah) in Ptujju,

⁵⁵ Glej op. 50.

⁵⁶ Delavec, št. 4, 25. 4. 1939.

⁵⁷ Slovenski delavec, št. 16, 13. 4. 1939.

⁵⁸ INZ, fond JSZ, fasc. 2, zapisnik 40. redne seje načelstva JSZ 8. 5. 1939.

skupaj pa je bilo dovoljenih le pet shodov.⁵⁹ Protestna zborovanja so bila ponekod tudi kljub oblastni prepovedi. Tako je policija v Celju prepovedala JSZ organizirati skupni shod svobodnih strokovnih organizacij. Kljub temu se je v mestu zbralo tudi okoliško delavstvo. Policija je ukrepala najprej z aretacijo enega delavskih organizatorjev in šele po ponovnem posredovanju uspela preprečiti demonstracije pred upravo mestne policije.⁶⁰ Shodom je sledila plebiscitna akcija, ko so po posameznih obratih zbirali podpise, s katerimi se je od 70 do 90 odstotkov delavcev izreklo za volitve v skupščino Delavske zbornice. Tudi podpisovalno akcijo so oblasti poskušale preprečiti s posredovanjem orožništva.⁶¹ Že pri prvih akcijah pa je prišlo tudi do trenj. Načelstvo JSZ je menilo, da je socialistično časopisje o skupnih shodih in drugih akcijah poročalo enostransko in je sklenilo protestirati v Medstrokovnem odboru.⁶²

Ta je nato razpravljal o skupnem nastopu pri volitvah obratnih zaupnikov za leto 1939, ki so jih svobodne strokovne organizacije želele izrabiti tudi kot neko obliko plebiscita za svobodne volitve v vse delavske socialne ustanove.⁶³ Na drugi strani pa so oblasti v prizadevanjih, da bi bilo za obratne zaupnike izvoljenih čimveč jugorasovcev, zavlekle njihovo izvedbo na julij in avgust 1939. Vse tri organizacije so skupaj protestirale pri banki upravi proti razveljavitvi volitev nekaterih obratnih zaupnikov. Kljub oblastnemu pritisku in novemu pravilniku, ki je določal volitve tudi v obratih z manj kot deset zaposlenimi, v katerih sta imeli večji vpliv ZZD in NSZ, sta SK in JSZ dosegli velik uspeh z izvolitvijo večine obratnih zaupnikov v velikih obratih, kjer so zastopali večje število delavcev. Zlasti s podatkom, da 1088 izvoljenih obratnih zaupnikov z list SK, JSZ in NSZ zastopa 38.051 delavcev in nameščencev, 665 obratnih zaupnikov, članov ZZD, pa le 7999 volilcev,⁶⁴ so svobodne strokovne organizacije posebej utemeljevale pri osrednjih in banovinskih oblasteh zahtevo za izvedbo volitev v skupščine socialnih ustanov.

Ob 45-letnici krščanskosocialnega gibanja in 30-letnici JSZ junija 1939 je predsednik Srečo Žumer v svojem poročilu na občnem zboru posebej poudaril, da je JSZ pomagala odpravljati nasprotja med strokovnimi organizacijami in jih usmerjala v skupno delo, pri čemer je šla tudi preko svojih organizacijskih koristi, kadar je šlo za splošno dobrobit delavstva. Bogo Grafenauer je v čestitki Slovenskega katoliškega akademskega društva Zarja ob jubileju poudaril, da JSZ brani izročila dr. Janeza E. Kreka zlasti z zahtevo za svobodno strokovno gibanje in z načelom, »da si more izbojevati delavstvo svoje pravice le, če bo složno, ne glede na razlike političnega in kulturnega naziranja«. ⁶⁵ Svojo pozitivno vlogo je JSZ nato odigrala ponovno konec poletja 1939, ko je prišlo v Medstrokovnem odboru do hude krize, ki je ogrožala njegov nadaljnji obstoj. Do spora je prišlo glede sodelovanja z imenovano upravo Delavske zbornice, ki je lahko nekatere akcije izvedla le skupaj s svobodnimi strokovnimi organizacijami. Medtem ko je JSZ dosledno vztrajala na stališču, da kot svobodna strokovna organizacija z njo ne bo sodelovala, pa so se socialisti zavzemali za neko tiho sodelovanje, NSZ pa je bila celo za odkrito sodelovanje. Ta oportunitizem in nenačelnost sta imela svoj vzrok zlasti v iskanju gmotnih koristi za organizaciji in njihove funkcionarje. Na seji širšega načelstva JSZ so razpravljalci podprli bojkot Delavske zbornice, s katero se lahko ohrani stike

⁵⁹ INZ, fond JSZ, fasc. 2, 4. širša seja načelstva 21. 5. 1939; Delavska politika, št. 48, 25. 4. in št. 49, 27. 4. 1939; Delavska pravica, št. 18, 27. 4. 1939.

⁶⁰ Arhiv SR Slovenije, fond banske uprave dravske banovine, II. oddelek, 1941, fasc. 13 — 4, spis 3980/8, poročilo predstojništva mestne policije Celje, str. 43—45; zaradi pripravljanja prepovedanega shoda v Ljubljani je bil član načelstva JSZ Tone Toman obojen na plačilo denarne kazni (INZ, fond JSZ, fasc. 2, zapisnik 40. seje načelstva JSZ 8. 5. 1939).

⁶¹ Alenka Nedog, n. d., str. 126—127; glej op. 59.

⁶² INZ, fond JSZ, fasc. 2, 40. seja načelstva JSZ 8. 5. 1939.

⁶³ Delavska pravica, št. 20, 11. 5. 1939.

⁶⁴ Za obratne zaupnike je bilo izvoljenih 461 članov SK, ki so zastopali 22.732 delavcev, 261 članov JSZ, ki so zastopali 8076 delavcev, 366 članov NSZ, ki so zastopali 6643 delavcev (Delavska pravica, št. 36, 31. 8. in št. 37, 7. 9. 1939).

⁶⁵ Delavska pravica, št. 24, 8. 6. in št. 25, 15. 6. 1939.

le glede zaščite delavstva pri mezdnih gibanjih, posvetov o socialnoekonomskih vprašanjih pa naj se svobodne strokovne organizacije udeležujejo le na banski upravi. Na seji so sklenili, da je treba v tem smislu rešiti razhajanja v Medstrokovnem odboru, posebej pa so zahtevali, naj se glede sodelovanja z Delavsko zbornico jasno opredelijo socialisti.⁶⁶ Predsedstvo SK je takoj nato objavilo izjavo, da članstvo svobodnih strokovnih organizacij lahko sodeluje v raznih socialnih ustanovah šele potem, ko bo v njih spet vzpostavljeno legalno stanje.⁶⁷ Vodstvo NSZ pa je z dopisom obvestilo drugi dve članici Medstrokovnega odbora, da je zaradi njegove premajhne aktivnosti primorano pristati na sodelovanje z Delavsko zbornico. Od načelstva JSZ je takoj dobilo odločen odgovor, da je NSZ s tem sklepom izstopila iz Medstrokovnega odbora.⁶⁸

Predvsem zaradi odločnih prizadevanj JSZ so nasprotja v Medstrokovnem odboru kmalu premostili in v novih razmerah, ki so nastopile v Jugoslaviji po sporazumu Cvetković — Maček z ustanovitvijo banovine Hrvaške in s spremembo vlade, so svobodne strokovne organizacije sklenile pri osrednjih in banovinskih oblasteh nastopiti s skupnimi zahtevami za ureditev stanja v socialnih ustanovah in za demokratične svoboščine. Pobudnica za izdelavo skupne spomenice je bila JSZ, ki je pripravila tudi njen osnutek.⁶⁹ Ob tem naj poudarimo, da so se svobodne strokovne organizacije v svojih zahtevah omejevale na sindikalno problematiko in niso postavljale tudi političnih zahtev, predvsem iz bojazni, da bi oblasti njihovega delovanja ne prepovedale. Toda boj za obrambo svobode strokovnega gibanja je bil dejansko sestavni del širokega ljudskofrontnega boja za demokracijo in proti elementom fašističnega totalitarizma ter je imel zato tudi politično razsežnost. To dokazuje tudi dejstvo, da so bile temeljne zahteve, ki so jih svobodne strokovne organizacije postavljale prek Medstrokovnega odbora uvrščene tudi v programske dokumente Zveze delovnega ljudstva Slovenije. V njih je med zahtevami slovenskega delavstva na prvem mestu navedena popolna svoboda »strokovnega združevanja in boja v vsem obsegu do popolne stavkovne pravice«, potem odprava veljavnega zakona o minimalnih mezdah ter sprejetje novega, ki ne bo omejeval delavskih pravic in bo določal minimalne mezde v skladu z eksistenčnim minimumom, izročitev delavskih ustanov v »resnično samoupravo« preko volitev in še številne druge socialnoekonomske zahteve.⁷⁰

V pripravah za skupno posredovanje svobodnih strokovnih organizacij pri osrednjih oblasteh v Beogradu je SK v prvi polovici oktobra organizirala shode v številnih industrijskih središčih, na katerih je delavstvo zahtevalo normalizacijo razmer v socialnih ustanovah, popolno združevalno svobodo, svobodo tiska in zborovanj ter pri preosnovanju države »tako avtonomijo Slovenije, ki bo krepila gospodarske, socialne in kulturne interese širokih delovnih množic«.⁷¹ Delegacija slovenskih svobodnih strokovnih organizacij⁷² je 25. oktobra 1939 v Beogradu ministroma za socialno politiko in za notranje zadeve utemeljila upravičenost svojih zahtev ne le z rezultati omenjenih volitev obratnih zaupnikov, temveč tudi z nedavnimi množično obiskanimi zborovanji po vsej Sloveniji, ki so pokazala, da so le svobodne strokovne organizacije upravičene govoriti v imenu delavstva. V spomenici ministru za socialno politiko dr. Srđanu Budisavljeviću so zahtevali odstranitev imenovane uprave Delavske zbornice za Slovenijo, »ki nima z delavstvom nobenega pravega stika«, imenovanje začasne uprave iz predstavnikov vseh strokovnih organizacij, ki naj bi takoj izvedla tajne in proporcionalne volitve. Te pa je treba izvesti tudi za uprave

⁶⁶ INZ, fond JSZ, fasc. 2, 1. širša seja načelstva JSZ 27. 8. 1939.

⁶⁷ Ljudski glas, št. 9, 10. 9. 1939.

⁶⁸ INZ, fond JSZ, fasc. 2, zapisnik 12. seje načelstva JSZ 4. 9. 1939.

⁶⁹ Glej op. 68; na seji so izvolili v redakcijsko skupino za izdelavo spomenice Antona Marinčeka, Srečka Žumra, dr. Jožeta Pokorna, dr. Aleša Stanovnika in Jožka Rozmana.

⁷⁰ ZA CK ZKS, razglas Zveze delovnega ljudstva Slovenije slovenskemu delavstvu, kmečkemu ljudstvu, demokratični inteligenci in delovnemu malomeščanstvu! iz septembra 1939 in letak Kaj hočemo iz novembra 1939.

⁷¹ Delavec, št. 10, 25. 10. 1939; Ljudski glas, št. 10, 10. 10. 1939.

drugih socialnih ustanov, Okrožnega urada za zavarovanje delavcev, Javne borze dela, Pokojninskega zavoda za nameščence in Trgovskega bolniško podpornega društva. Za delavske strokovne organizacije so zahtevali popolno svobodo, ker bodo le na ta način lahko opravljale svoje pomembno socialnogospodarsko in kulturno poslanstvo. V posebni resoluciji so zahtevale tudi anketo o delovanju delavskih zbornic pod jugorasovsko upravo. Pri tem so navedli, da je Delavska zbornica za Slovenijo vsem svobodnim strokovnim organizacijam odpovedala subvencije in odpovedala celo uporabo nekaj organizacijskih prostorov. Delegacija Medstrokovnega odbora je na ministrstvu za notranje zadeve izročila spomenico z zahtevami za svobodo združevanja, organiziranja govora in tiska strokovnih organizacij.⁷³

Ker je zlasti po začetku druge svetovne vojne posebno naglo naraščala draginja, so morale svobodne strokovne organizacije posvetiti posebno pozornost usklajevanju mezd povišanju življenjskih stroškov. Ob organiziranju številnih mezdnih gibanj so zahtevale tudi oblastne ukrepe proti druginji. Svobodne delavske in nameščenske strokovne organizacije, SK, JSZ in NSZ, Zveza bančnih, zavarovalnih, trgovskih in industrijskih uradnikov Jugoslavije (Botičevi sindikati), socialistična Zveza privatnih nameščencev Jugoslavije in krščanskosocijalistična Slovenska nameščenska zveza so skupno zahtevo, da podjetja in ustanove povečajo mezde v skladu s porastom druginje, poslale Zbornici za trgovino, obrt in industrijo ter banski upravi, ki je na njihovo pobudo sklicala 5. decembra 1939 anketo. Na njej so svobodne strokovne organizacije v skupni izjavi osvetlile hitro upadanje gmotnega položaja delavcev in nameščencev ob nagli rasti druginje, zahtevale oblastne ukrepe proti druginji, po uskladitvi sedanjih mezd s porastom druginje pa v prihodnje sprotno indeksno prilagajanje mezd porastu cen osnovnih življenjskih potrebščin. Ponovno pa so tudi zahtevale, da jim oblasti omogočijo svobodno delovanje za izboljšanje socialnoekonomskega položaja delavcev in nameščencev. Anketa se je končala z delno ugoditvijo delavskim zahtevam. Banska uprava je obljubila posredovanje za omejitev druginje, zlasti prek odborov za pobijanje druginje v vseh industrijskih središčih, v katerih naj bi potrošnike zastopali delavci in nameščenci. Zbornica za trgovino, obrt in industrijo bo predlagala vsem članom, da v skladu z gospodarskim stanjem prilagodijo mezde porastu druginje, vsi pa so se strinjali tudi z zahtevo po povišku zakonsko določenih minimalnih mezd. Ni pa bil sprejet predlog, da bi določili nove minimalne mezde skladno s porastom druginje.⁷⁴ Novembra in decembra 1939 so združene svobodne strokovne organizacije organizirale več množičnih shodov proti druginji in za zvišanje mezd, s katerimi je delavstvo podprlo njihovo posredovanje na banski upravi.⁷⁵

V začetku pomladi 1940 so morale svobodne strokovne organizacije skupno akcijo proti druginji in hkrati tudi za ponovno uvedbo samouprave v socialne ustanove ponoviti. Na seji Medstrokovnega odbora 17. aprila so sprejele novo spomenico, ki jo je nato njihova deputacija izročila v Beogradu ministru za socialno politiko in ljudsko zdravje. V njej so predstavnice večine slovenskega delavstva ugotovile, da dotedanji oblastni ukrepi proti druginji niso bili učinkoviti, ker niso bili podprti z državno finančno in gospodarsko politiko. Zato so se strokovne organizacije prisiljene boriti za izboljšanje gmotnega položaja delavstva z mezdnimi gibanji. Predlagale so konkretne oblastne ukrepe za zmanjšanje druginje, nato pa so ob preosnovanju Osrednjega urada za zavarovanje delavcev in javnih borz dela, v zvezi z ustanovitvijo banovine Hrvaške ter pričakovano ustanovitvijo banovine Slovenije, posredovale ministru tudi svoje po-

⁷³ SK sta zastopala komunist Ignac Tratar in desni socialist Lovro Jakomin, JSZ Jožko Roman in NSZ Božidar Makše.

⁷⁴ Ljudski glas, št. 11, 10. 11. 1939; Delavska pravica, št. 46, 9. 11. 1939.

⁷⁵ Ljudski glas, št. 12, 10. 12. 1939; Delavska pravica, št. 51, 14. 12. 1939; Nova pravda, št. 48, 9. 12. 1939.

⁷⁶ Delavska pravica, št. 49, 30. 11. in št. 51, 14. 12. 1939; Delavska politika, št. 141, 12. 12. 1939; Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1887—1988, str. 140.

glede na decentralizacijo teh ustanov, pri čemer so posebej zahtevale njihovo popolno samoupravo. Pritožile so se tudi nad ravnanjem ljubljanske Delavske zbornice, ki z mahinacijami in kršenjem zakonodaje preprečuje volitve obratnih zaupnikov za leto 1940, da bi koristila ZZD.⁷⁶ Te zahteve svobodnih strokovnih organizacij so podprle tudi njihove podružnice, ki so poslale spomenico ministru za socialno politiko v Beograd.⁷⁷

Ob tej akciji je v Sloveniji, listu protifašističnih publicistov, tajnik JSZ Tone Fajfar ugotovil, da je potekal boj slovenskega svobodno organiziranega delavstva, da si ohrani državljanske in sindikalne svoboščine, v slovenski javnosti precej neopazno, čeprav gre za pomembno notranjenarodno vprašanje. Odločen obrambni nastop zoper ukrepe diktatorskega režima članstva vseh treh svobodnih sindikalnih matic »je uspel. Sicer je delavstvo izgubilo svojo besedo v socialnih ustanovah, toda med delavskimi množicami so ostali vsi razbijalski poizkusi brez uspeha. Nasprotno: celo neorganizirano delavstvo se je razgibalo in pričelo množiti vrste svobodnih sindikatov. Dokaz so volitve delavskih zaupnikov, ki so s tajnim glasovanjem pokazale pravo sliko položaja in usmerjenosti med delavstvom«. Fajfar je ob sklepu posebej poudaril, da je boj svobodno organiziranega delavstva »splošna narodna zadeva«.⁷⁸

Kmalu nato pa je na III. konferenci tudi KPS ocenila stanje v sindikalnem gibanju na Slovenskem. V resoluciji, ki je odsevala kominternsko politiko po paktu Stalin — Hitler, je KPS napovedala poostreni boj socialnodemokratskim, krščanskosocialističnim, narodnosocialističnim in jugorasovskim voditeljem, ki jih je razglasila za enako reakcionarne zaviralce razrednega boja in delavske razredne enotnosti. Napovedala je zlasti okrepitev prizadevanj za uvrstitev »borbene sindikalne enotnosti od spodaj« in kar največjo mobilizacijo vseh sindikatov v boju za dnevne zahteve delavstva ter tudi za odpravo sektaštva v lastnih vrstah.⁷⁹ Ta ocena je hudo prizadela zlasti krščanskosocialistične in levo-socialistične voditelje, ki so opravili pomembno delo tudi pri uveljavljanju sindikalne enotnosti »na vrhu« in »na terenu«, napačna pa je bila tudi enostranska usmeritev le utrjevanje akcijske enotnosti »od spodaj«. Že kmalu nato, pri snovanju Društva prijateljev Sovjetske zveze, ki »je bilo od poletja 1940 najbolj učinkovita in najpopolnejša oblika povezovanja vseh slovenskih demokratičnih sil«, je prišlo do sodelovanja med komunisti in krščanskimi socialisti. V tajnem akcijskem odboru društva sta bila tudi funkcionarja JSZ Tone Marinček in Tone Fajfar, med nalogami Društva prijateljev SZ pri demokratizaciji političnega življenja pa je bil tudi razpust režimskih jugorasovskih sindikatov in svoboda sindikalnega gibanja. JSZ je dobila tudi nalogo, da podpre organiziranje odborov delavske enotnosti v podjetjih, ki naj bi povezovali delavstvo za enoten boj.⁸⁰

Konec poletja in jeseni 1940 se je delovanje Medstrokovnega odbora spet okrepilo. Najprej so SK, JSZ in NSZ po objavi sprememb in dopolnil dotedanje uredbe o minimalnih mezdah poslale banu 21. septembra 1940 spomenico, v kateri so zahtevale, da za dravsko banovino določi najvišji možni povišek minimalne mezde za pomožne delavce, ki je po ministrovni naredbi znašala 4 din na uro, ter odpravo vseh izjem. To so nato ponovili tudi na anketi na banski upravi, kjer so njihovim predlogom nasprotovali podjetniki. Iz banske uredbe, ki je začela veljati 1. oktobra 1940, se vidi, da so svobodne strokovne organizacije s skupnim nastopom uspele svoje zahteve delno uveljaviti, saj je ban določil minimalne mezde za večje kraje od 4 do 5,50 din.⁸¹ Hkrati pa je »Akcijski odbor

⁷⁶ Delavska pravica, št. 18, 25. 4. 1940; Delavec, št. 4, 25. 4. 1940.

⁷⁷ INZ, fond JSZ, fasc. 2, zapsnik 42. seje načelstva JSZ 22. 4. 1940.

⁷⁸ Slovenija, št. 18, 3. 5. 1940.

⁷⁹ ZA CK ZKS, Resolucija, sprejeta na I. (pravilno III.) konferenci Komunistične stranke Slovenije junija 1940; France Filipič, Vinje — III. konferenca Komunistične partije Slovenije 29.—30. junij 1940, Ljubljana 1987, str. 24—25.

⁸⁰ Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF, str. 200—201; Tone Fajfar, Odločitev, Ljubljana 1981, str. 21.

⁸¹ Delavska pravica, št. 40, 26. 9. in št. 41, 3. 10. 1940; Delavec, št. 9, 25. 9. 1940.

svobodnih strokovnih organizacij« v dopisu banski upravi svoje sodelovanje v protidraginjskih odborih odločno pogojeval z normalizacijo razmer v socialnih ustanovah. Zahteval je, da oblasti svobodne strokovne organizacije priznajo kot enakopravne v vseh socialnih ustanovah in akcijah, pri čemer je tudi poudaril, da z neutemeljenimi prepovedmi zborovanj in sestankov onemogočajo izpolnjevanje njihovih pomembnih nalog.⁸²

Jugoslovanska strokovna zveza je bila nato pobudnik in sklicatelj dveh sej Medstrokovnega odbora novembra 1940,⁸³ na katerih so razpravljali zlasti o ukrepih, da bi ob naglem poslabšanju socialnoekonomskega položaja delavstva, ki je bilo posledica uvajanja vojnega gospodarstva, svobodne strokovne organizacije spet dobile možnost odločanja v socialnih ustanovah. Ob tem so razčistili tudi govorice, da se nekateri socialisti in narodni socialisti dogovarjajo z ZZD za sodelovanje v upravi Delavske zbornice. Predstavnik SK in NSZ sta jih odločno zavrnila. Obširno so razpravljali o ukrepih za rešitev nezakonitega stanja v Delavski zbornici. Končno so sklenili, da bodo z dopisom zahtevali odstop njene sedanje uprave, da bi ministru za socialno politiko omogočili imenovanje novega vodstva Delavske zbornice v soglasju s strokovnimi organizacijami. Na seji 14. novembra so še sklenili, da pošljejo Zbornici za trgovino, obrt in industrijo skupno vlogo z zahtevo za dosledno izvajanje nove banske uredbe o minimalnih mezdah, na seji 27. novembra 1940⁸⁴ pa so sklenili, da bodo v prihodnjem tednu izdelali vloge za predsednika vlade Dragišo Cvetkovića in ministra za socialno politiko glede ureditve položaja strokovnih organizacij. Razpravljali so tudi o posredovanjih na banski upravi glede upravljanja fonda za pomoč tekstilnemu delavstvu in glede javnega obračuna sredstev bednostnega fonda ter o akciji za gmotno pomoč rudarskim upokojencem. Pri njej pa je prišlo do spora, ki je kazal, da NSZ »preveč podpira« režimsko upravo Delavske zbornice. Njen predstavnik se je v nasprotju s sklepom, da bodo svobodne strokovne organizacije nastopile enotno, udeležil predkonferenco na Delavski zbornici in tudi ni podprl predloga za rešitev rudarskega upokojenskega problema, ki sta ga nato na anketi uveljavila predstavnika SK in JSZ.⁸⁵

Ob tem naj poudarimo, da je osrednji odbor NSZ prek lista Nova pravda izražal lojalnost do režima JRZ, ki je konec decembra 1940 z razpustom najmočnejših Ursovih sindikatov⁸⁶ stopnjeval svoje ukrepe proti svobodnemu strokovnemu gibanju. Tedaj je postalo aktualno izpolnjevanje naloge s V. državne konference KPJ v Zagrebu oktobra 1940, snovanje odborov delavske enotnosti oziroma delovnih odborov — sindikalnih aktivov po podjetjih za stalno izvajanje skupnih akcij.⁸⁷ Pripomnimo naj še, da so na tej konferenci kritizirali slovenske komuniste, da so posevali preveliko pozornost ustvarjanju enotne sindikalne fronte »na vrhu«.⁸⁸

Ob temeljnem pomenu uveljavljanja enotne sindikalne fronte v podjetjih naj glede na obravnavo nastanka in delovanja Osrednjega strokovnega odbora za Slovenijo 1939—1940 poudarimo pomen njenega oblikovanja »na vrhu«. Izkazalo se je, da je osnovanje skupnega foruma iz predstavnikov vodstev strokovnih organizacij nujen pogoj zlasti za trajnejšo akcijsko enotnost in za izva-

⁸² Delavec, št. 9, 25. 9. 1940; Delavska pravica, št. 40, 26. 9. 1940.

⁸³ INZ, fond JSZ, fasc. 2, zapisnika sej Medstrokovnega odbora 14. 11. in 27. 11. 1940; obe seji je vodil predsednik JSZ Srečko Žumer, na seji 14. 11. so kot predstavniki JSZ sodelovali še Tone Fajfar, Franc Velkovrh, Franc Savenc in Jožko Rozman, kot zastopnika SK Niko Bricelj in Lovro Jakomin, v imenu NSZ pa Božidar Makše, na seji 27. 11. 1940 pa so JSZ zastopali Stane Kovač, Tone Toman ter Rozman in Velkovrh, predstavnik NSZ je bil Makše, SK ni poslala svojega zastopnika, se je pa strinjala z načrtovanimi akcijami.

⁸⁴ Zapisnik seje Medstrokovnega odbora 27. 11. 1940 je zadnji ohranjeni dokument o delovanju tega skupnega foruma svobodnih strokovnih organizacij.

⁸⁵ Delavska pravica, št. 50, 5. 12. 1940.

⁸⁶ Delavec, št. 1, 25. 1. 1941.

⁸⁷ Peta zemaljska konferenca KPJ (19.—23. oktober 1940), Izvori za istoriju Saveza komunista Jugoslavije, Kongresi, zemaljske konferencije, plenumi CK KPJ — SKJ, tom 1, knjiga 10, Beograd 1980, str. 96.

⁸⁸ Prav tam, str. 64.

janje večjih skupnih akcij ter pomembno za prehod k višjim oblikam delavske enotnosti na sindikalnem in tudi političnem področju.

Uvodoma smo navedli ocene Alenke Nedog in Janka Prunka o vlogi Osrednjega strokovnega odbora, ob sklepu pa še prikaz rezultatov in pomena njegovega delovanja, ki ga je leta 1940 objavil Tone Fajfar. Njihovim temeljnim ugotovitvam lahko pritrdimo. Ustanovitev Osrednjega strokovnega odbora je bila pomemben dosežek v oblikovanju enotne strokovne fronte »na vrhu«, ki je nato s poldrugim letom delovanja predstavljal tudi najdaljšo povezavo vodstev svobodnih strokovnih organizacij med vojnima na Slovenskem. Takšnega skupnega foruma niso uspeli osnovati v nobeni drugi jugoslovanski pokrajini. Za oblikovanje sindikalnega foruma za vodenje skupnih akcij so se v vseh obdobjih boja za enotno strokovno fronto prizadevali komunisti, od začetka kraljeve diktature leta 1929 je bila tudi ena temeljnih zahtev JSZ, ki je nato imela v konkretni akciji za ustanovitev Medstrokovnega odbora in pri njegovem delovanju najbolj iniciativno vlogo. Predvsem zaradi vladne odločnosti za favoriziranje režimskega Jugorasa oziroma ZZD se svobodnim strokovnim organizacijam prek skupnega foruma ni uspelo priboriti upravljanja socialnih ustanov, dosegle pa so delne uspehe zlasti pri urejanju problematike minimalnih mezd. Največji uspeh njihovih skupnih nastopov pa je bila krepitev zavesti o pomenu enotnosti med delavstvom in pozitiven vpliv na akcijsko enotnost v mezdnih gibanjih, ki so bila v letih 1939 in 1940 izjemno številna, s tem pa so tudi SK, JSZ in NSZ v Sloveniji preprečevale, da bi se ZZD kljub vsemu oblastnemu protežiranju uveljavila kot pomemben dejavnik v strokovnem gibanju, kar so posebej prepričljivo pokazale volitve obratnih zaupnikov. Uspešno delovanje Osrednjega strokovnega odbora in njegovo večjo vlogo pa so hromila tudi notranja nasprotja med svobodnimi strokovnimi organizacijami in razmere v njih. Med dejavniki, ki so vplivali negativno, naj omenimo zlasti oportunistem in neučelnost funkcionarjev iz vrst narodnih socialistov in desnih socialistov, relativno skromen vpliv komunistov v vodstvenih forumih SK ter tudi posledice kominternskih direktiv na njihovo delovanje, pri posameznih skupnih javnih nastopih pa je morala JSZ upoštevati tudi stanje odnosov z ZZD. Zbližanje zlasti socialističnih in krščanskosocialističnih organizacij prek sodelovanja v Osrednjem strokovnem odboru pa je bilo pomembno zlasti za uspešno premostitev vladnega udarca s prepovedjo Ursovih sindikatov, ki ga zato režimsko strokovno gibanje ni uspelo izrabit za svojo okrepitev. Zlasti upravičena bojazan pred razpustom je delovanje svobodnih strokovnih organizacij oziroma njihovega Medstrokovnega odbora omejila le na sindikalno področje, ki pa je bilo v tedanjih notranjepolitičnih razmerah tudi sestavni del političnega boja ljudskofrontnih sil proti elementom totalitarizma in za demokratizacijo države.

Zusammenfassung

DER ZENTRALE GEWERKSCHAFTSAUSSCHUSS FÜR SLOWENIEN IN DEN JAHREN 1939—1940

Miroslav Stiplovšek

Mit der Überstellung der Einrichtungen für den Schutz und die Versicherung der Arbeiter unter die Verwaltung der regimetreuen Gewerkschaften des Jugoslawischen Arbeiterbundes zu Beginn des Frühjahrs 1939, was in Slowenien in Form der Ernennung einer Verwaltung der Arbeiterkammer aus Vertretern des regimetreuen Vereinigten Arbeiterbundes vor sich ging, eröffnete das Regime der Jugoslawischen Radikalen Union den entschlossenen Kampf gegen die übrigen Gewerkschaftsorganisationen. Diese reagierten in Slowenien auf die Regierungsmaßnahmen mit der Gründung eines Zentralen Gewerkschaftsausschusses, der zusammengesetzt war aus Vertretern der

Präsidien der sozialistischen Gewerkschaftskommission als regionaler Organisation des Vereinten Gewerkschaftsbundes der Arbeiter Jugoslawiens, des christlich-sozialistischen Jugoslawischen Gewerkschaftsbundes und des national und sozialistisch orientierten Nationalen Gewerkschaftsbundes. Der Zentrale Gewerkschaftsausschuß als Dachverband hatte die Aufgabe, die Freiheit der Gewerkschaftsorganisationen und die Selbstverwaltung der sozialen Einrichtungen zu verteidigen sowie einheitliche Lohnentwicklungen zu leiten. In allen Phasen des Kampfes um eine einheitliche Gewerkschaftsfront bemühten sich die Kommunisten um die Gestaltung eines solchen gemeinsamen Gewerkschaftsforums zur Leitung einheitlicher Aktionen; vom Beginn der Diktatur im Jahre 1929 an war dies auch eine der Grundforderungen des Jugoslawischen Gewerkschaftsbundes, dem in der konkreten Aktion für die Gründung des Zentralen Gewerkschaftsausschusses die Rolle des Hauptinitiators beschieden war.

Der Zentrale Gewerkschaftsausschuß führte bis zum Ende des Jahres 1940 einige größere Aktionen durch, um brennenden sozial-ökonomischen Forderungen der Arbeiter und Angestellten nachzukommen, mußte sich jedoch auf diese beschränken, aus berechtigter Angst, die Behörden könnten die Tätigkeit der freien Gewerkschaftsorganisationen verbieten. In Wirklichkeit aber bildete ihre entschlossene Aktivität für die Freiheit der Gewerkschaftsbewegung auch einen Bestandteil des politischen Kampfes der Volksfront gegen die Elemente des faschistischen Totalitarismus und für die Demokratie im Staat. Der Zentrale Gewerkschaftsausschuß erzielte auch einige Erfolge bei der Regelung der Mindestlöhne, er wirkte positiv auf die Einheitlichkeit in zahlreichen Lohnbewegungen ein, das wichtigste Ergebnis seiner Tätigkeit aber bestand darin, daß bei den Arbeitern das Bewußtsein von der Notwendigkeit eines gemeinsamen Auftretens gestärkt wurde. Die Zusammenarbeit aller drei freien Gewerkschaftsorganisationen hat auch verhindert, daß sich die regimetreuen Gewerkschaften trotz aller Privilegien in der Gewerkschaftsbewegung Sloweniens spürbar durchsetzen.

Die Gründung des Zentralen Gewerkschaftsausschusses stellte eine bedeutende Errungenschaft dar, was das Zustandekommen einer Einheitlichkeit unter den Gewerkschaftsführungen betrifft, während sich in der Streikwelle Mitte der dreißiger Jahre vor allem die Arbeiterschaft in den einzelnen Betrieben vereinte. Dabei soll noch erwähnt werden, daß die Bemühungen, auch die Führungen der freien Gewerkschaftsorganisationen miteinander zu verbinden, in keinem anderen Land Jugoslawiens in solcher Form wie in Slowenien gelungen sind. Die Annäherung, zu der es zwischen den sozialistischen und den christlich-sozialistischen Gewerkschaftsorganisationen durch den Zentralen Gewerkschaftsausschuß gekommen war, erwies sich als bedeutend auch als es darum ging, den Schlag der Regierung zu überbrücken, als diese die Organisationen des Vereinten Gewerkschaftsbundes der Arbeiter Jugoslawiens Ende Dezember 1940 verbot.

VESTNIK KOROŠKIH PARTIZANOV

glasilo Osrednjega odbora koroških partizanov

Vestnik koroških partizanov — VKP izhaja v Ljubljani že od leta 1967. Iz organizacijskega glasila se je kmalu razvil v strokovno revijo, ki poleg zgodovine koroškega partizanstva obravnava tudi druga vprašanja iz zgodovine in sodobne problematike koroških Slovencev. VKP občasno z obsežnejšimi pregledi dopolnjuje tudi poročanje dnevnega tiska o drugih delih slovenskega zamejstva ter o splošni manjšinski problematiki v svetu.

Ob uvajanju bralne značke Karla Prušnika-Gašperja v naše šole naj posebej opozorimo na bibliografijo tega koroškega partizana in borca za pravice koroških Slovencev ter na bibliografijo prvih petnajstih letnikov VKP; obe bibliografiji je pripravila Marija Suhodolčan, izšli pa sta kot posebna številka VKP.

Vestnik koroških partizanov lahko naročite pri njegovem izdajatelju in založniku: Osrednji odbor koroških partizanov, YU-61000 Ljubljana, Titova 123, p. p. 501.

SOSEDSTVO MED SODELOVANJEM IN KONFRONTACIJO JUGOSLAVIJA — AVSTRIJA (1918—1938)

Arnold Suppan

Predavanje na oddelku za zgodovino filozofske
fakultete ljubljanske univerze 24. novembra 1988.

»... pri sosedih nikoli ne prideš na kraj«, je ugotovil avstrijski zvezni kancler Schober 5. decembra 1930 v dunajski »Neue Freie Presse«. To ugotovitev je zapisal v uvodni izjavi k 112 strani obsežni posebni prilogi z naslovom »Kraljevina Jugoslavija. Gospodarstvo, uprava in kulturne razmere«. Priloga je vsebovala 52 stvarnih sestavkov, ki so jih napisali vodilni eksperti o skoraj vseh finančnih, kmetijskih, industrijskih in administrativnih problemih države — od vprašanja proračuna, agrarne krize, zunanje trgovinske politike, položaja industrije in rudarstva do upravnih reform, zdravstvene politike, tujskega prometa in lepih umetnosti. Bilateralnih odnosov med Jugoslavijo in Avstrijo so se seveda dotikali samo na področjih zunanje trgovine, kmetijstva, investicij, industrije, izseljevanja in tujskega prometa.¹

Kaj je Schober mislil s svojo ugotovitvijo? — Konec koncev je imel gospodarske interese za močnejše kot politične: Jugoslavija je potrebovala Avstrijo kot tržišče za svoje kmetijske pridelke, Avstrija je potrebovala Jugoslavijo kot tržišče za svoje industrijske izdelke. Zaradi tega so končno morali priti skupaj, četudi so jih mogoče politični vidiki napeljevali, da bi razmišljali o drugih možnostih.

Dejansko se je od 1918 do anšlusa 1938 kopičil vedno obsežnejši katalog problemov kontroverznih političnih vidikov, ki je držal v napetosti politične odnose med Dunajem in Beogradom, med Gradcem, Ljubljano in Celovcem: vprašanja razmejitve, vojaških akcij in plebiscita na Južnem Koroškem in Spodnjem Štajerskem (tukaj do njega ni prišlo); opsijsko vprašanje, odpustitve, izgoni, zaplembe in sekvestri nasproti državljanom druge države oziroma nasproti pripadnikom manjšin; restriktivna manjšinska politika Koroške nasproti koroškim Slovencem in restriktivna manjšinska politika Slovenije nasproti spodnještajerskim in kočevskim Nemcem, toda tudi — vsekakor v dvajsetih letih — restriktivna manjšinska politika Beograda nasproti vojvodinskim Nemcem; povezovanje Jugoslavije v zavezniški sistem Francije in Male Antante skupno z vojaškimi dogovori, ki se niso tikali samo morebitne revizijske akcije na Madžarskem, temveč tudi morebitne restavracije Habsburžanov v Avstriji; na drugi strani povezovanje Avstrije v zvezo z Italijo in Madžarsko, od 1936 naslonitev Avstrije na Nemčijo; napetosti med Avstrijo in Jugoslavijo zaradi delovanja hrvaških emigrantov v Avstriji na eni strani in delovanja avstrijskih nacionalsocialistov v Jugoslaviji na drugi strani; razprave ob spominskih slavnostih v Jugoslaviji in Avstriji, posebno za 10. oktober 1920.

Katalog zelo neproblematičnih odnosov med obema sosedama je bil v primerjavi s tem prej pičel in mnogo bolj zasidran v »privatnem« področju: kompenzacijske pogodbe, trgovski sporazumi in pogodbe; tudi na tem področju so bile motnje zaradi zapore mej, zaostritve veterinarskomedicinskih kontrol pri uvozu živine in zvišanja zaščitnih carin na industrijske izdelke; gostovanja gledaliških skupin, zborov, nogometnih društev; razstave (npr. Meštrovičeva na Dunaju 1936), ekskurzije, študij v tujini; tujski promet na Jadranu, v zdravili-

¹ Neue Freie Presse (Wien), 5. 12. 1930, Sonderbeilage: Königreich Jugoslawien.

ščih (npr. v Rogaški Slatini) in na Dunaju; poleg tega mnogi obiski sorodnikov, toda tudi selitve zaradi dela — in to obojestransko!

Ministrski predsednik general Živković si 1930 najbrž ni delal posebnih skrbi o potrebi po poročanju gospodarskih, socialnih in kulturnih odnosov, ko je za »Neue Freie Presse« precej na splošno ugotovil: »Vsak, ki prispeva k boljšemu spoznavanju narodov, najbolj podpira idejo o miru in razvoj dobrih odnosov sosednjih narodov.«²

Bilateralni odnosi med obema sosednjima državama so izhajali na eni strani iz »uradnih« odnosov med vladama, parlamentoma, strankami, komorami, mediji in cerkvami, na drugi strani iz »privatnih« odnosov med trgovci, turisti, umetniki, znanstveniki, sorodniki itd. »Uradni« odnosi so politično ravnanje, ki ga po eni strani določa zunanja in notranja politika obeh držav, po drugi strani pa vplivajo nanj silnice mednarodne politike. Pod zunanjo politiko razumemo pri tem oblikovanje in uveljavljanje družbenih interesov določene države kot subjekta mednarodnega prava nasproti drugim državam ali mednarodnim organizacijam v ideološkem, pravnem, vojaškem, gospodarskem, socialnem in/ali kulturnem smislu. Bilateralni odnosi predstavljajo tako interakcijo zunanje politike dveh držav kot vsoto ravnanja med dvema političnima sistemoma in njunima družbenima okoljema.³

I.

Zunanja politika Jugoslavije in Avstrije je bila zaznamovana z nekaterimi — delno stalnimi faktorji:

1. z geostrateškim položajem državnega ozemlja: obe državi sta imeli relativno dolgo mejo in več kot pol ducata sosedov, med njimi tudi velike sile (Italijo, Nemčijo); jugoslovanski dostop do Jadrana je konkuriral z »mare nostrum« italijanske zunanje politike, Avstrija kot celinska država je bila že od začetka navezana na italijanska in nemška pristanišča.

2. Zgodovinsko kontinuiteto avstrijskih alpskih in donavskih dežel lahko sicer daljnosežno izvajamo iz habsburškega posestnega stanja pod cesarjem Maksimilijanom I., vendar je bila mlada avstrijska republika vendarle nova tvorba leta 1918. Nova kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev ni imela te teritorialne kontinuitete, temveč je bila sestavljena iz desetih zgodovinskih regij: Kranjske in Spodnje Stajerske, Hrvaške in Slavonije, Dalmacije, Črne gore, Bosne in Hercegovine, Srbije, Vojvodine, Kosova-Metohije in Makedonije.

3. Republika Avstrija je imela še nekako homogeno etnično in versko strukturo s približno (1923) 440.000 (= 6,7 %) pripadniki manjšin (od tega 205.000 Židov, 90.000 Čehov, 60.000 Slovencev, 45.000 Hrvatov, 27.000 Madžarov, 5000 Slovakov in 7000 Ciganov) in z več kot 90 % rimo-katolikov; prebivalstvo Jugoslavije pa se je delilo 1921 na 38 % Srbov, 23,8 % Hrvatov, 8,5 % Slovencev, 6,1 % srbohrvaško govorečih muslimanov, 3,7 % Makedoncev in 1,4 % Črnogorcev, skupno torej 81,5 % »državnih narodov« in 18,5 % pripadnikov manjšin (od tega 506.000 Nemcev, 468.000 Madžarov, 440.000 Albancev, 231.000 Romunov, 150.000 Turkov, 145.000 Bolgarov, 115.000 Slovakov in Čehov, 65.000 Židov, 25.000 Ukrajincev in Rusinov, 20.000 Rusov in 12.500 Italijanov); konfesionalna struktura pa je kazala 1921 46,7 % pravoslavnih, 39,3 % rimo-katolikov, 11,3 % muslimanov in 1,9 % evangeličanov avgsburške in helvetske veroizpovedi.⁴ Zaradi tega so bila nacionalna in konfesionalna vprašanja res bistveni določujoči dejavniki jugoslovanske zunanje politike.

² prav tam, str. 1.

³ Prim. Wichard Woyke (Ed.), Handwörterbuch Internationale Politik (Opladen 1977); Otto Kimminich, Einführung in das Völkerrecht (München etc. 1983); Karl W. Deutsch, Die Analyse internationaler Beziehungen (Frankfurt/Main 1968).

⁴ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 jan. 1921. god. Résultats définitifs du recensement de la population du 31 janvier 1921 (Sarajevo 1932); Ortsverzeichnis von Österreich. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 7. März 1923 (Wien 1930). Podatki zajemajo tuzemce in inozemce; število Slovencev je cenitev na podlagi 1910, ker je uradno število po bojih za mejo in pibiscitu znašalo samo 37.000.

4. Socialna struktura obeh prebivalstev je bila toliko važnejša za zunanjo politiko, ker je bilo v Jugoslaviji še 1931 76,8 % zaposlenih v kmetijstvu, gozdarstvu in ribištvu, samo 11 % v industrijsko-obrtnem sektorju, prav toliko v uslužnostnih dejavnostih, medtem ko so bili nosilci poklica v Avstriji 1934 razdeljeni skoraj enakomerno na vse tri sektorje. Jugoslovanska zunanja politika se je zato morala ozirati predvsem na skoraj 2 milijona pretežno malih kmetov, pa tudi na 700 veleposestnikov in 6000 velikih kmetov, ravno tako na 150.000 javnih uslužbencev (večinoma Srbov), komaj kaj pa na delavce v industriji, medtem ko je avstrijska zunanja politika morala varovati interese več kot 2000 veleposestnikov, 40.000 velikih kmetov in 170.000 srednjih kmetov, 2000 velepodjetnikov, 20.000 manjših industrijalcev, 12.000 akademsko izobraženega srednjega stanu v javni upravi, 160.000 malih podjetnikov in posebej več kot 800.000 sindikalno organiziranih industrijskih delavcev.⁵

5. Od naravnega bogastva je imela Jugoslavija predvsem zemeljske zaklade (rjavi premog, bakrovo, železovo in svinčevo rudo, boksit) in dragocene hrastove in bukove gozdove; manj je bilo vsekakor premoga, nafte in uporabne vodne sile. Ravno v izgradnji vodne sile je bilo bistveno upanje za avstrijsko narodno gospodarstvo, ker je tudi to imelo na razpolago le malo premoga in nafte. Od rud je imela Avstrija na razpolago dovolj le železa, razen tega še velike rezerve iglastega gozda. Na področju naravnih bogastev je bilo zato med Jugoslavijo in Avstrijo le malo možnosti dopolnjevanja, če se ne oziramo na presežno poljedelsko produkcijo v severnih predelih Jugoslavije, ki je v Avstriji — predvsem v velikem potrošniškem centru Dunaju — našla bližnje tržišče.⁶

6. Glede industrijske razvitosti je bila republika Avstrija daleč pred Jugoslavijo, kjer so komaj v nekaterih delih Slovenije in Vojvodine, ravno tako kot okrog velemest Beograda in Zagreba nastale industrijske pokrajine. Ker je bila jugoslovanska industrija dobro razvita le v sektorju predelave lesa, živil in sladil ter industrijskih rastlin (konoplja, tobak, sladkorna pesa), je narodno gospodarstvo dolgo časa potrebovalo velik del železnih izdelkov in tekstila iz tujine, ne nazadnje iz Avstrije. Seveda je obe državi najpozneje ob zlomu Creditanstalta 1931 prizadela težka finančna kriza, ki je močno ovirala nadaljnji industrijski razvoj — tudi odpravljanje brezposelnosti. Obe narodni gospodarstvi sta bili zato navezani tudi na tujo finančno pomoč, kar je ožilo njun zunanje-politični prostor.⁷

7. Težki in samo začetno rešeni gospodarski problemi Jugoslavije in Avstrije so se trajno dotikali tudi vsakokratnega političnega sistema. Konec 1918 je bila Jugoslavija zasnovana kot ustavna monarhija, v začetku 1929 pa je prevzel kralj Aleksander po desetletju narodnostno pogojenih strankarskih preprirov (predvsem med Srbi in Hrvati) diktatorsko oblast. Tudi po njegovem umoru sta princ Pavel in ministrski predsednik Stojadinović vodila državne in vladne posle z diktatorskimi sredstvi. V demokratični republiki Avstriji se je poglobil naraščajoči ideološki prepad med meščanskimi strankami in socialnimi demokrati, k čemur je bistveno prispevala tudi organizacija strankarskih armad. Po tako imenovani krizi parlamentarnega poslovnika (Geschäftsordnungs-

⁵ Kraljevina Jugoslavija. Opšta državna statistika. Statistički godišnjak, knjiga VII — 1936. Royaume de Yougoslavie. Statistique générale d'état. Annuaire statistique, livre VII — 1936 (Beograd 1937) 32—35; Die Ergebnisse der österreichischen Volkszählung vom 22. März 1934. Bundesstaat/Textheft (Wien 1935).

⁶ Alexander Bilimović, Jugoslavien (Königreich der Serben, Kroaten und Slovenen). Band II der Osteuropäischen Länderberichte (Breslau 1927); Jozo Tomasevich, Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia (Stanford—London 1955); Hans Kernbauer, Eduard März, Fritz Weber, Die wirtschaftliche Entwicklung, v delu Erika Weinzierl/Kurt Skalnik (Ed.), Österreich 1918—1938 (Graz—Wien—Köln 1983) 343—379; Ernst Bruckmüller, Sozialstruktur und Sozialpolitik, prav tam 381—436.

⁷ Statistika Industrije Jugoslavije (Beograd 1941); Stevan Kukoleta, Industrija Jugoslavije 1918—1938 (Beograd 1941); Alfred Klose, Die Interessenverbände, v: Österreich 1918—1938, 331—341; J. Jellinek, Die Industrie Deutschösterreichs, v: 10 Jahre Nachfolgestaaten. Sonderausgabe der Zeitschrift »Der österreichische Volkswirt« (Wien 1928).

panne) 4. marca 1933 je vladal Dollfuß, pozneje Schuschnigg z diktatorskimi sredstvi, ki jih tudi po ustanovitvi »Domovinske fronte« (Vaterländische Front) niso opustili. V tej zvezi moramo poudariti, da se po letu 1918 niso razvili osebni stiki niti med avstrijskimi in jugoslovanskimi voditelji strank (tudi ne med krščanskimi socialisti in slovenskimi klerikalci) niti med »malimi diktatorji«.⁸

8. Končno je na zunanjo politiko obeh držav bistveno vplivala prevladujoča državna ideologija. Jugoslavija se je imela za novo varno skupnost južno-slovanskih narodov, za srbsko-hrvaško-slovensko nacionalno državo, četudi je enakopravnost narodov trpela zaradi srbske zahteve po vodstvu. Avstrija, prvotno ustanovljena kot Nemška Avstrija, se je imela za drugo nemško državo, od 1933 za boljšo nemško državo. Ta afiniteta k velikonemštvu, ki je veljala za večino avstrijskega prebivalstva, je vsekakor oteževala razmejitvev do nacionalsocializma.⁹

Če ugotavljamo pri odločujočih faktorjih za zunanjo politiko Jugoslavije in Avstrije bistvene razlike v zgodovinski kontinuiteti državnega ozemlja, v etnični, konfesionalni in socialni sestavi prebivalstva, v gospodarski razvitosti in v državni strukturi, pa opažamo večjo skladnost pri akterjih zunanje politike, saj sta imeli obe državi bolj ali manj avtokratsko vlado in birokracijo, oba parlamenta pa samo nadzorno funkcijo. Podobno odločujoč je bil vpliv vodilnih političnih osebnosti kot so bili Pašić, Korošec ali Stojadinović na jugoslovanski ter Renner, Seipel, Schober, Dollfuß in Schuschnigg na avstrijski strani; Stjepan Radić in Vladko Maček kot voditelja kmečko-demokratske opozicije sta zunanjepolitično smer Jugoslavije od časa do časa bolj kritizirala kot Otto Bauer, voditelj socialdemokratov v parlamentu avstrijsko zunanjo politiko. Po drugi strani je v Jugoslaviji državniški vrh s kraljem Aleksandrom in princem Pavlom bistveno bolj posegal v zunanjo politiko kot avstrijski zvezni predsedniki.¹⁰

Večje podobnosti lahko ugotovimo zopet na področju družbenih dejavnosti: trgovske, obrtne in delavske zbornice, industrijske zveze in delavski sindikati, kmečke zveze in cerkve so vedno znova poskušale vplivati na zunanjo politiko, v tem primeru na zunanjetrgovinsko in carinsko politiko, ravno tako kot na pogajanja o konkordatu. Učinkoviteje, ker so bili močnejše povezani z vladno in strankarsko politiko, so delovali časopisi, seveda tudi pri posredovanju narodnostnih stereotipov in slikanju sovražnikov. Vpliven je bil tudi srbski oficirski kader, ki v avstrijski poklicni armadi ni imel enačice.

Kot najpomembnejši element zunanje politike je, razumljivo, delovala v obeh državah diplomacija, od vodstva zunanjih ministrstev do poslaništev in konzulatov. Kot odločilni uradniki v Beogradu so nastopali vsakokratni pomočniki ministrov, najbolj znan med njimi je bil 1937/38 Ivo Andrić. Na Ballhausplatzu sta imela generalni sekretar in politični direktor najvažnejšo vlogo, poleg tega so v obeh »centralah« delovali vplivni svetovalci, predvsem v finančno in trgovskopolitičnih zadevah. Če primerjamo delovanje avstrijskih in jugoslovanskih poslanikov in konzulov v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani, oziroma na Dunaju, v Gradcu in v Celovcu, zbuja pozornost, da pravzaprav noben

⁸ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918—1978* (Beograd 1980) 76—111; Najvažnejše dokumente k notranji in zunanji politiki Jugoslavije 1918—1941 sta objavila Branko Petranović in Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918—1988. Tematska zbirka dokumenta* (Beograd 1988) 135—471; *Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927 bis 1938*, hg. von Ludwig Jedlicka und Rudolf Neck (Wien 1975); *Osterreich 1918—1938. Geschichte der Ersten Republik*, hg. von Erika Weinzierl und Kurt Skalnik (Graz—Wien—Köln 1983) 2 Bde.

⁹ Ivan Božić, Sima Cirković, Vladimir Dedijer, Milorad Ekmečić, *Istorija Jugoslavije* (Beograd 1972) 374—366; Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia* (Ithaca & London 1984); Friedrich Heer, *Der Kampf um die österreichische Identität* (Wien—Köln—Graz 1981); Felix Kreisler, *Der Österreicher und seine Nation* (Wien—Köln—Graz 1984); Walter B. Simon, *Österreich 1918—1938. Ideologien und Politik* (Wien—Köln—Graz 1984).

¹⁰ Klemens von Klemperer, Ignaz Seipel, *Staatsmann einer Krisenzeit* (Graz—Wien—Köln 1976); Otto Bauer, *Zwischen zwei Weltkriegen?* (Bratstava 1936); Kurt Schuschnigg, *Dreimal Österreich* (Wien 1937); Đorđe Stanković, Nikola Pašić, *saveznici i stvaranje Jugoslavije* (Beograd 1984); Milan Stojadinović, *NI rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata* (Buenos Aires 1963); Neil Balfour and Sally Mackay, *Paul of Yugoslavia* (London 1980).

diplomatski predstavnik ni mogel vzpostaviti resnično zaupnih odnosov — kar je tudi znak mnogih motenj v bilateralnih odnosih.¹¹

II.

Oglejmo si, katera so bila najvažnejša problemska področja bilateralnih odnosov: 1. Obe zunanji politiki z njunih delno diametralno zastavljenih ciljev; 2. vprašanje restavracije ali anšlusa; 3. bilateralna zunanjetrgovinska politika; 4. recipročnost v manjšinski politiki; 5. sosedi v ogledalu zgodovine in v javnem mnenju.

1. Skupne točke in nasprotja v zunanjepolitičnih ciljih: Že pri prvih pogajanjih med zastopniki narodne vlade SHS za Slovenijo in zastopniki Nemške Avstrije 7. nov. 1918 v Gradcu in med 9. in 12. dec. 1918 v Ljubljani, sta se sicer obe strani — zaradi potrebe — zedinili na modus vivendi glede menjave blaga in tranzita, tudi glede denarnega prometa, zaščite lastnine in pravic zavarovancev, toda sporazum ni bil mogoč pri vprašanju razmejitve upravnih področij, glede stalnih odpustov nemških železniških uslužbencev v Mariboru, glede nadaljnjih vojaških akcij na Spodnjem Štajerskem in Spodnjem Koroškem in glede pripustitve jugoslovanskih državljanov k visokošolskemu študiju v Nemški Avstriji. Slovenski predsednik Triller je zato lahko le resignirano ugotovil: »V teritorialnih vprašanjih je provizorična, neprejudicirana rešitev, ki bi obe strani zadovoljila, nedosegljiva.« Zastopniki koroške deželne vlade so celo prej odpotovali. Zastopniki Ballhausplatz pa so se še naprej trudili, da se niti pogovora ne bi pretrgale in so stremeli k sporazumu.¹²

Mirovna pogodba iz Saint-Germaina je veliko bolj odgovarjala prizadevanjem Jugoslavije kot Avstrije (tudi če je koroško vprašanje odločila v prid Avstriji); zato je status-quo-politika na osnovi predmestnih pariških pogodb bolj spadala k načelom jugoslovanske kot avstrijske zunanje politike. Za zagotovitev svojega mednarodnega položaja med srednjo Evropo in Egejem je Jugoslavija sklenila pogodbe s Češkoslovaško in Romunijo (poznejša »Mala Antanta«), poravnava z Italijo in zavezniško pogodbo s Francijo. Avstrija je sicer gradila odnose z zahodnimi silami kot tudi s sosednjimi deželami, je pa skrivaj — in sicer tako vlada kot opozicija — upala na intenzivnejše gospodarske, pravne in kulturne odnose z Nemčijo. Projekt nemško-avstrijske carinske zveze 1931 je spodletel zaradi ogorčenega nasprotovanja Francije in Male Antante. 1932 je pričela Mussolinijeva ekspanzivna politika Avstrijo in Jugoslavijo še bolj ločevati, ker se je Beograd bal obkrožitve od Rima preko Dunaja do Budimpešte. Zaradi tega zunanjepolitičnega pritiska je kralj Aleksander mislil, da mora iskati sporazum z nacionalsocialistično Nemčijo, ki je po drugi strani terorizirala Avstrijo pod Dollfußom; beg avstrijskih nacionalsocialistov v juliju 1934 v Jugoslavijo je potrdil kooperacijo Berlin—Beograd. Končno je pričel Beograd razvijati pravo fobijo pred morebitno restavracijo Habsburžanov v Avstriji.¹³

¹¹ Jovan M. Jovanović, *Diplomatska istorija Nove Evrope 1918—1938*, 2 Bde. (Beograd 1938/39), II, 189—512; Kosta St. Pavlović, *Vojslav Marinković i njegovo doba (1876—1935)*, 5 delov (London 1957); Friedrich Engel-Janosi, *Geschichte auf dem Ballhausplatz (Wien 1963)*; Erwin Matsch, *Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Osterreich (Ungarn) 1720—1920* (Wien—Köln—Graz 1980); Michael Derndarsky, *Austria. The Foreign Office since 1918*, v: *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, ed. Zara Steiner (London 1982) 59—71.

¹² Niederschrift über das Ergebnis der am 7. November 1918 bei der stiermärkischen Landesregierung in Graz stattgehabten Verhandlungen zwischen Vertretern der nationalen Regierung der Serben, Kroaten und Slovenen in Laibach bzw. des Nationalrates einerseits und den Vertretern des deutschösterreichischen Staatrates andererseits, Graz, 8. 11. 1918; Übereinkommen zwischen den Vertretern der Nationalregierung SHS in Laibach einerseits und den Vertretern der deutschösterreichischen Regierung andererseits über verkehrs- und wirtschaftspolitische Fragen, abgeschlossen in Laibach am 12. 12. 1918 — Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Neues Politisches Archiv (NPA), Südslavien, ad GZL 3551/1, Kart. 720.

¹³ Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih. Politička istorija velikih država Evrope 1910—1939*. (Beograd 1974); Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata* (Beograd 1985); Bogdan Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države 1918—1941* (Zagreb 1975); Norbert Bischoff, *Österreichische Außenpolitik 1918—1928*, v: *10 Jahre Wiederaufbau. Die staatliche, kulturelle und wirtschaftliche Entwicklung der Republik Osterreich 1918—1928*, hg. von Wilhelm Exner (Wien 1928); Stephan Verosta, *Die österreichische Außenpolitik 1918—1938 im europäischen Staa-*

2. Od leta 1920 je vprašanje restavracije ali anšlusa razgibavalo jugoslovansko zunanjo politiko: že v rapalski pogodbi z Italijo je bilo prvo zagotovilo proti restavraciji Habsburžanov v Avstriji, naslednja so sledila v pogodbah in vojaških dogovorih Male Antante, nazadnje *expressis verbis* na konferenci na Bledu konec avgusta 1935. Za tem je stala nepomirljiva skrb beograjskih vladnih krogov, da bi lahko restavracija Habsburžanov povzročila spremembo v obnašanju katoliških Hrvatov in Slovencev do jugoslovanske države. Beograd je dolgo časa smatral tudi anšlus kot nevarnost za svoje življenjske interese. Tako so gledali tudi v Ljubljani, kjer je Janko Brejc, nekdanji predsednik deželne vlade, 1926 razgrnil načrte o razdelitvi Avstrije. Ko so tajni poskusi sporazuma z Mussolinijem propadli, se je pričel kralj Aleksander ozirati za zunanjepolitičnimi alternativami, toliko bolj, ker je parafirani pakt četverice velikih sil spomladi 1933 vzbudil pričakovanje revizijskih diskusij. Zato je konec maja 1933 kralj razložil nemškemu poslaniku Dufourju: »Raje veliko, močno in dobro organizirano nemško državo na meji, kot majhno Avstrijo z njenimi različnimi vplivi, ki so skoraj vedno naperjeni proti obstoju in utrditvi Jugoslavije.« Aleksander je mislil, da se bo s približevanjem Nemčiji lahko izognil nevarnosti strateške obkolitve s strani Italije, možnosti restavracije Habsburžanov in avstrijski carinski meji za narodnogospodarsko nujno potreben izvoz jugoslovanskega žita in živil v Nemčijo. Seveda je jugoslovanski kralj precenil potencialne konfliktno cone med nacistično Nemčijo in fašistično Italijo, ignoriral je Hitlerjeve zahteve po reviziji z etničnim predznakom (s čimer je bila v nevarnosti tudi slovenska severna meja pri Mariboru in Apačah) in podcenil nevarnost odvisnosti od nacionalsocialističnega gospodarstva velikega prostora.¹⁴

Tako februarska vstaja avstrijske socialne demokracije kakor tudi julijski puč avstrijskih nacionalsocialistov sta utrdili Jugoslavijo v njeni anšlusu nanklonjeni drži, ker se je bala premika notranjepolitične teže v korist monarhistov. Umor Dollfuša sta jugoslovanska vlada in uradni tisk sicer sprejela in komentirala tako zadržano, kot avstrijska vlada in njej bližnji tisk umor kralja Aleksandra. Tudi pod princem Pavlom se je v Beogradu nadaljevala ta kritična politika do Avstrije, intervencijska obveznost za primer restavracije se je celo poostrila. Po drugi strani so se nujno okrepili jugoslovansko-nemški gospodarski odnosi z udeležbo Jugoslavije pri sankcijah Društva narodov proti Italiji. Tako ni bilo več presenetljivo, da je Beograd šibkeje protestiral ob vkorakanju Wehrmachta v demilitarizirano Porenje marca 1936 kot proti uvedbi civilne in vojaške »splošne obveznosti« (Allgemeine Bundesdienstpflicht) aprila 1936 v Avstriji. Sicer je notranji minister Korošec konec maja 1936 svaril svoje slovenske poslance pred morebitno nemško ekspanzijo, ki se ne bo ustavila na Karavankah, ampak si bo hotela izsiliti koridor do Jadrana, toda jugoslovanski generalni štab se je po julijski pogodbi izrekel proti razširitvi vojaških obveznosti do Francije in male antante, češ da Avstrija kot objekt ni več na razpolago italijanski teritorialni ekspanziji. Ministrski predsednik Stojadinović in nemški zunanji minister Neurath sta v začetku junija 1937 v Beogradu potrdila svojo složnost z ozirom na restavracijo in januarja 1938 je jugoslovanski ministrski predsednik dal Hitlerju v Berlinu svoj placet k anšlusu: »Jugoslavija ... smatra avstrijsko vprašanje kot popolnoma notranjo zadevo nemškega

tensystem 1914—1945, v: *Österreich 1918—1938*, 107—146; Lajos Kerekes, *Von St. Germain bis Genf. Österreich und seine Nachbarn 1918—1922* (Wien—Köln—Graz 1979); Alice Teichova, *Kleinstaaten im Spannungsfeld der Großmächte. Wirtschaft und Politik in Mittel- und Südosteuropa in der Zwischenkriegszeit* (Wien 1988); Arnold Suppan, *Struktur und Leitlinien der österreichischen Außenpolitik 1918—1938* (Referat in der Wissenschaftlichen Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, 14. Juni 1988).

¹⁴ Ljubo Boban, *Der Einfluß der Österreich-Frage auf die internationale Stellung Jugoslawiens zwischen den beiden Weltkriegen*, v: *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogensdorf 1979*, Band 11 (Eisenstadt 1981) 214—224; Janko Brejc, *Avstrijski problem. Le problème d'Autriche*, in: *Čas. Znanstvena revija Leonove družbe* 20 (1925/26) 1—2, 1—25; *Documents on German Foreign Policy*, C, I, 396 s.; Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*, 244; prim. Hans-Jürgen Schröder, *Südosteuropa als »Informal Empire« Deutschlands 1933—1939. Das Beispiel Jugoslawien*, v: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, N. F., 23 (1975) 70—96.

naroda.« Hitler je obljubil, da Nemčija nima niti na Jadranu niti na Balkanu teritorialnih interesov in da zato spoštuje nedotakljivost jugoslovanskih meja. Ne srbska opozicija, ne slovenski izobraženci in tudi KP Jugoslavije mu niso verjeli — in so imeli prav.¹⁵

3. Bilateralna zunanjetrgovinska politika naj bi sicer izhajala iz starega gospodarskega sodelovanja med vzhodno in južno Avstrijo na eni strani ter med Slovenijo, Hrvaško-Slavonijo, Vojvodino in Bosno ter Hercegovino na drugi strani in bi lahko gradila na daljnosežnih dopolnitvah vzajemnih gospodarskih struktur. Neprestano nazadovanje obsega trgovine med 1924 in 1935 seveda kaže na pomanjkljivo usklajevanje trgovskih odnosov kakor tudi na nasprotujoče vplive vsakokratne nacionalne gospodarske politike: Jugoslavija se je poskušala — v smislu beograjske strategije pred 1914 — znebiti prejšnje gospodarske in finančne odvisnosti od Dunaja in je kot zaščito za gradnjo lastne industrije uvajala vedno višje carinske zidove. Avstrija je sicer poskušala v smislu svoje izvozne industrije imeti svoje trgovske meje čimbolj odprte, je pa po svoji strani pričela z izgradnjo kar se da autarkičnega kmetijstva.

Gospodarska prepletanost med Avstrijo in Jugoslavijo se je pokazala posebno v začetnih letih 1919/20, ko je bila kompenzacijska pogodba iz marca 1919 zelo kmalu izpolnjena in so že v juniju 1920 sklenili prvo začasno trgovsko pogodbo. Seveda so te trgovske odnose često motili prisilni ukrepi proti državljanom druge države: zaplemba posesti in premoženja družb, prisilne uprave (sekvester) in likvidacije veleposestev in podjetij, končno tudi represalije.

Šele z obiskom zveznega kanclerja Seipla pri ministrskem predsedniku Pašiću v Beogradu februarja 1923 se je ta precej neprijazen razvoj ustavil s sporazumom o sekvestru in drugimi dogovori. Ostale pa so najmanj mentalne rezervacije na področju gospodarskih in socialnih odnosov.¹⁶

Pri pogajanjih za trgovsko pogodbo leta 1925 se je moral najti kompromis med jugoslovanskimi industrijskimi in avstrijskimi kmetijskimi carinami. Drugih vplivov — recimo iz področja manjšinske politike — avstrijski vodja pogajanj, sekcijski načelnik Schüller, ni dopustil: »Jugoslavija je danes najvažnejše tržišče za avstrijsko industrijo... Čemernost sedanje jugoslovanske vlade skriva v sebi nevarnost, da bo beograjska vlada enostavno uvedla višje tarife... Zaradi tega moramo vsako poslabšanje naših odnosov do Jugoslavije, pa naj nastane iz formalnih vzrokov ali z ozirom na javno mnenje, materialno mi plačati...«¹⁷ — Redko so bile direktne povezave med politiko in gospodarstvom tako jasne in redka je bila takšna reakcija Ballhausplatzja v korist trgovskim pogodbam in v škodo zaprtim nemškimi gimnazijam v Vojvodini.

Kljub stalnemu nazadovanju bilateralnega trgovskega obsega je ostal delež Avstrije v jugoslovanski zunanji trgovini povprečno dvakrat tako visok kot jugoslovanski delež v avstrijski zunanji trgovini. Medtem ko je Jugoslavija v avstrijski zunanji trgovini bila vedno za Nemčijo, Češkoslovaško, Italijo in Madžarsko, je Avstrija v jugoslovanski zunanji trgovini tekmovala z Italijo, Češkoslovaško in Nemčijo za prvo ali drugo mesto. Avstrijska uvozna odvisnost na

¹⁵ Glavni Generalštab, Operativno odeljenje, Str. Pov. D. Br. 2686, 13. 11. 1935: »Studija Glavnog Dženeralštaba po pitanju restoracija Habsburgovaca na avstrijski presto« — Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), F 17, kut. 98, fasc. 1, br. 24; Amtserinnerung Konsul Lennkh über Vortrag Korošec, 3. 6. 1936 — HHStA, NPA Südslavien, Kart. 783 alt; Stojadinovićev zapisek pogovora, dopolnjen od poslanika Cincar-Markovića 17. 1. 1938 — Arhiv Jugoslavije, zbirka Stojadinovića, F 24; Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji (V Ljubljani 1966); Dušan Lukač, Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope, 2 Bde. (Beograd 1982).

¹⁶ Izvoz iz Jugoslavije 1924—1935, Uvoz u Jugoslaviju 1924—1935 — Arhiv Jugoslavije, zbirka Stojadinovića, F 20; Kompensationsvertrag Nr. 33/SHS, Wien, 22. 3. 1919; Bericht Sektionschef Riedl über die vom 4. bis zum 27. 6. 1920 in Belgrad geführten Verhandlungen — HHStA, BKA/AA, Abt. 14/HP, Fasz. 441, 442; Bericht des Außenministers Grünberger im Ausschuß für Außenres., 1. 3. 1923 — HHStA, NPA Südslavien I—III, Fasz. 771 alt.

¹⁷ Stellungnahme Sektionschef Schüller, 25. 2. 1925 — HHStA, NPA Südslavien, Fasz. 784 alt; Handelsvertrag zwischen der Republik Österreich und dem Königreiche der Serben, Kroaten und Slowenen / Trgovinski Ugovor između Republike Austrije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Wien, 3. 9. 1925 — 448 der Stenographischen Protokolle, II. Gesetzgebungsperiode.

področju živil je bila prav tako razvidna kot jugoslovanska izvozna odvisnost na področju žita in živine. Zaradi tega je jugoslovansko ministrstvo za trgovino in industrijo v novembru 1934 pravilno ugotovilo »česte paradokse v mednarodnih gospodarskih odnosih« ter »da se gospodarsko najbolj dopolnjujejo tiste dežele, ki so sicer politično precej narazen, in da so gospodarski odnosi ravno med politično zelo blizu stoječimi državami slabo izraženi.«¹⁸ — Tukaj se je seveda postavljalo vprašanje po prioriteti v bilateralnih odnosih: gospodarstvo ali politika?

Za Jugoslavijo je bil predvsem izvoz pitanih svinj na dunajski trg zelo pomemben. Ko je torej maja 1933 avstrijska vlada zaustavila dobavo, ker so se jugoslovanska državna naročila za avstrijsko industrijo zakasnila, je skoraj izbruhnila nova »carinska vojna« kot 1906. Padec agrarnih cen in močno zmanjšana kupna moč jugoslovanskega prebivalstva kakor tudi finančna kriza v obeh državah od maja 1931 so po drugi strani prizadela avstrijskemu izvoznemu gospodarstvu veliko škodo. Gospodarske pogodbe v rimskih protokolih in udeležba Jugoslavije pri sankcijah Društva narodov proti Italiji so prinesle jugoslovanskemu narodnemu gospodarstvu nove škode, medtem ko sta imeli avstrijsko lesno in živinorejsko gospodarstvo dobiček na za sprejem pripravljenem italijanskem trgu.

Referat zagrebškega profesorja ekonomike Ulmanskega za beograjsko vlado v aprilu 1936 je analiziral izvozne in uvozne pogoje Jugoslavije glede na možnost tržišča in je prinesel naslednje zaključke: Nemčija naj bi bila za jugoslovansko izvozno gospodarstvo najbolj sprejemljivo tržišče, zato bi naj s trgovsko pogodbo 1. maja 1934 začeto zvezo »brezpogojno« dodelali. Morebitnih sankcij proti Nemčiji (zaradi vkorakanja v demilitarizirano Porenje) se »na noben način« ne bi udeležili, ravno tako bi naj opustili sankcije proti Italiji in naj bi ta »nenadomestljivi trg« zopet poživili. Končno bi naj »poskrbeli za avstrijski trg in po možnosti na njem zopet dobili staro mesto.«¹⁹ Vsekakor je klirinška pogodba z Nemčijo delovala kot sesalna črpalka, hitro je ustvarila jugoslovanski izvozni presežek — ker je Nemčija zaostala z dobavo blaga, pomembnega za oboroževanje — in je vodila k naraščajoči odvisnosti jugoslovanskega narodnega gospodarstva od nemškega gospodarstva velikega prostora. Priključitev Avstrije je že leta 1938 ustvarila monopolen položaj Nemčiji v jugoslovanski zunanji trgovini.

4. Recipročnost v manjšinski politiki: Z določitvijo meja 1919/20 ustvarjene nove narodnostne manjšine koroških Slovencev, gradiščanskih Hrvatov, podonavskih Švabov v Vojvodini in vzhodni Slavoniji, spodnještajerskih in kranjskih Nemcev so sicer dobile na podlagi saint-germainске mirovne pogodbe in manjšinske pogodbe zaveznikov s kraljevino SHS podoben pravni položaj s posebnimi osebnimi pravicami za rabo jezika manjšine pred sodiščem, za ustanavljanje privatnih ustanov (predvsem šol), za javen pouk v jeziku manjšine in za dodeljevanje ustreznega deleža iz proračuna. Za uspevanje manjšin pa je bil bistven predvsem njihov socialno-ekonomski položaj, ki je bil nasploh za Nemce v Sloveniji in Vojvodini ugodnejši (ker so bili med njimi veleposestniki, veleindustrijalci, veletrgovci in veliki kmetje in številno meščanstvo) kot za koroške Slovence in gradiščanske Hrvate. Seveda je bila pravna praksa v obeh državah vse od začetka precej restriktivna: tako pri ukinjanju in nedovoljevanju privatnih šol (predvsem na Koroškem in v Sloveniji), pri 1919 v Jugoslaviji začeti agrarni reformi, pri jugoslovanskem volilnem zakonu 1920 in pri obdržanju dvojezičnih šol na Koroškem. Zato je vedno znova prihajalo do

¹⁸ *Résumé des jugoslawischen Ministeriums für Handel und Industrie*, 12. 11. 1934 — Arhiv Jugoslavije, Ministarstvo trgovine i industrije, 193—605.

¹⁹ Ulmansky: »Po pitanju naše trgovine sa Austrijom, Čehoslovačkom, Engleskom, Francuskom, Italijom i Nemačkom«, 25. 4. 1936 — Arhiv Jugoslavije, zbirka Stojadinovića, F 20; prim. *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, ed. Institute for Contemporary History. (Belgrade 1977).

pritožb iz vrst manjšin, ki so v nekaterih primerih prišle celo do Društva narodov, kot peticija »Slovenskega šolskega društva v Celovcu« 1922 zaradi preprečevanja dela slovenskih privatnih šol na Koroškem, kot peticija dr. Franca Petka proti avstrijskemu ljudskemu štetju 1934, kot peticija dr. Walterja Riebla 1930 zaradi zaplembe »Deutsches Haus« v Celju. Ker je zadnjo peticijo podprl tudi nemški zunanji urad v svetu Društva narodov, se je morala najti politična rešitev, ki je bila v sredstvih za nemško šolsko ustanovo v Vojvodini.²⁰

Ne glede na to internacionalizacijo so bile manjšine trajni objekt bilateralne politike. Vladi na Dunaju in v Beogradu sta sicer vprašanja manjšin smatrali za interno zadevo, te zamisli pa so trajno preprečevale deželna politika na Koroškem in v Sloveniji kot tudi same manjšine. Sicer sta Pašič in Seipel v februarju 1923 zagotovila »recipročnost« manjšinske politike in obojestranske sezname pritožb sta pustila izginiti v svojih mapah za spise, kljub temu pa je prosvetni minister Pribičević opravičeval ukinitvev nemških gimnazijskih razredov 1925 v Vojvodini z nezadovoljivim položajem šol koroških Slovencev (dejansko bi naj za tem bil politični obrat nemških skupščinskih poslancev od demokratov k radikalom, in to neposredno pred volitvami). Nasprotno so beograjski vladni krogi pokazali osupljivo malo zanimanja za diskusijo o kulturni avtonomiji za koroške Slovence, medtem ko so se spodnještajerski Nemci za to zelo zanimali, ker bi bili ta model »kulturne samouprave« prej pripravljene financirati.²¹

V publicistiki in v politiki je bila večkrat postavljena primerjava položaja slovenske manjšine na Koroškem z nemško manjšino v Sloveniji, kakor tudi v Jugoslaviji — gradiščanski Hrvati ob tem niso bili omenjeni. Seveda sta Erhartič 1925 in Rožič 1933 risala ravno tako črno-bele slike kot Wutte in Lobmeyr 1926. Vendar je omembe vredno, da je v zvezi z mednarodno diskusijo poleti 1930 glede »Deutsches Haus« v Celju nastopil obrat v jugoslovanski manjšinski politiki naproti podonavskim Švabom, ki se je izražal pozitivno za manjšino v šolskem, kulturnem, gospodarskem in političnem oziru.²²

Položaj Nemcev v Sloveniji, ki so bili najbližji avstrijski politiki, je bil moten zaradi mnogih socialnih in psiholoških soodvisnosti: nemški meščani so za slovenski srednji sloj predstavljali socialen izziv, mnogim avstrijskim dvojnim lastnikom na tej in oni strani avstrijsko-slovenske meje so vedno bolj podtikali iredento in revizionizem in s prevzemom nacionalsocialističnih idej na Spodnjem Štajerskem, v Ljubljani in na Kočevskem je ta manjšina zašla v dvojni lojalnostni konflikt — na eni strani proti jugoslovanski državi, na drugi proti avstrijski vladni politiki, kot se je pokazalo julija 1934. K posebnim paradoksom bilateralne zgodovine spada, da je bilo delovanje nacističnih organizacij proti Avstriji s slovenske strani nekaj časa, na vsak način do vrnitve Korošca iz pregnanstva, močno tolerirano. Resnih poskusov bilateralne ureditve

²⁰ Arnold Suppan, *Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert* (Wien 1983) 102—115, 143—163; *Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848—1941/Zgodovina Nemcev na območju današnje Slovenije*, ed. Helmut Bumpfer und Arnold Suppan (Wien—München 1988); Biber, *Nacizem, passim*; Hans-Ulrich Wehler, *Nationalitätenpolitik in Jugoslawien. Die deutsche Minderheit 1918—1978* (Göttingen 1980).

²¹ Dringliche Anfrage der Abgeordneten Hampel, Angerer, Graller, Klimann und Genossen »betreffend die Repressalien Jugoslawiens gegen die österreichische Regierung«, 3. 3. 1935; Erklärung Bundeskanzler Ramek im Nationalrat, 3. 3. 1925 — Stenographische Protokolle, II. Gesetzgebungsperiode, II. Bd., 2000 ss.; *Belgrader Zeitung*, 12. 3. 1925; Branislav Gligoričević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1918—1929* (Beograd 1979) 181; Franc Petek, *Iz mojih spominov* (Ljubljana/Borovlje 1979); Valentin Einspieler, *Verhandlungen über die der slowenischen Minderheit angebotene Kulturautonomie 1925—1930* (Klagenfurt 1980).

²² Carinthiacus /Stanko Erhartič/, *Die Lage der Slovenen unter Österreich und jene der Deutschen im Königreiche der Serben, Kroaten und Slovenen* (Ljubljana 1925); Martin Wutte — Oskar Lobmeyr, *Die Lage der Minderheiten in Kärnten und in Slowenien* (Klagenfurt 1926); *Lage der deutschen Minderheit in Jugoslawien und Lage der Slovenen in Österreich. Aus der Rede des Senators Dr. Valentin Rožič im Senat des Königreiches Jugoslawien am 26. März in der Generaldebatte über die Budgetvorlage* (Belgrad 1933); *Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije, odeljenje za osnovu nastavu*, O. N. Br. 769, 1. 9. 1930, O. N. Br. 1140, 8. 12. 1930, O. N. Br. 12.284, 14. 2. 1931, O. N. Br. 52, 23. 1. 1932 etc. — Arhiv Jugoslavije, *Ministarstvo prosvete*, 2—5.

manjšinskega vprašanja — vsaj med Koroško in Slovenijo — ni bilo, čeprav so ga še 1937 nameravali urediti med Kočevarji in koroškimi Slovenci.²³

Gledano v celoti so nemške manjšine v Jugoslaviji in južnoslovanske manjšine v Avstriji sicer doprinašale h gotovi gospodarski, socialni, civilizacijski in kulturni menjavi med družbama obeh sosednjih držav, so jih pa v bilateralni politiki obravnavali prej kot moteč faktor, ki ni združeval, temveč ločeval.

5. Sosed v ogledalu zgodovine in v javnem mnenju: Poleg konkurenčnega odnosa v mednarodni politiki in nerešenih manjšinskih vprašanj je predstavljala podoba, ki sta jo imela drug o drugem najbolj moteč faktor v bilateralnih odnosih. Na obeh straneh so ustvarjali o sosedu v časnikih, časopisih in radijskih oddajah, pa tudi v učbenikih in zemljevidih negativne podobe, ki so se zelo hitro utrile kot heterostereotipi. Za beograjsko čaršijo, družbene vodilne kroge, je bil Dunaj zbirališče vseh notranjepolitičnih sovražnikov beograjskega režima: legitimistov ob nekdanjem generalpolkovniku Sarkotiću, ravno tako v eksil prihajajočih komunistov, Radićevih privrženecv, in ustašev ob Paveliću in Perčeviću. Dunajski časopisi, pa tudi graški in celovski listi so pričeli relativno kmalu pisati o pojavih razkroja v jugoslovanski enotni državi, in dunajski univerzitetni profesor Uebersberger je dokaj škodoželjno recenziral kritiko Svetozarja Pribičevića: »La Dictature du Roi Alexandre« (1933).²⁴

Ti negativni stereotipi so živeli med Dunajem in Beogradom že od umora kralja Aleksandra Obrenovića 1903 in so se ostrili zaradi »carinske vojne«, aneksijske krize, sarajevskega atentata 1914 in težkih konfliktov v 1. svetovni vojni (s triletno avstrijsko-madžarsko zasedbeno politiko vred). Med Nemci in Slovenci na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem so začele nastajati sovražne podobe z nacionalnimi boji v devetdesetih letih, ki so bile prve slovenske sovražne podobe naperjene proti »nemškutarjem«. Tudi v nekdanjih notranjeavstrijskih področjih je 1. svetovna vojna z zapiranjem, pobegi in upori ostrila sovražne podobe, k temu posebej vojaški konflikti 1918/19 z ropanjem in samovoljo proti civilnemu prebivalstvu. Kot spremljajoča glasba je služila naraščajoča radikalnost in militanca v jeziku, če je bilo govora o »strahovladi« in »uničenju«.²⁵

Kot poseben izziv vice versa so veljala praznovanja obletnic 10. oktobra 1920: praznovanje tega nacionalnega spominskega dne bi naj predstavljalo identiteto ustvarjajočo zavest za to in ono lastno skupnost, pa je na Koroškem in v Sloveniji vodilo vedno znova k novim sovražnim podobam. Posebno 10-letnica 1930 je prinesla v prve večje konflikte: velikonemške celovške »Freie Stimmen« so pisale o »sovraštva polnem početju politikantske slovenske duhovščine na Koroškem«, o »povzročiteljih nemirov« in o slovenskih »hujskaških listih«, medtem ko je ljubljanski »Slovenec« pisal o »neizprosnem sovražniku« na severu, »ki noče samo pohoditi najprimitivnejših pravic slovenske manjšine na Koroškem, ampak, ki že podira zid Karavank in hoče seči po integralnih delih naše domovine.« Tudi »Slovenec« je grozil: »... v vsakem slučaju, ko bi Avstrija bistveno spremenila svojo državno obliko ali sploh prenehala eksistirati, imamo pravico zahtevati revizijo plebiscita.«²⁶

Tesno povezan z negativno podobo drugega je bil očitek o iredenti in revizionizmu: v mnogih slovenskih časopisnih člankih, v predavanjih in parlamen-

²³ Slovenski Korotan/Das slovenische Kärnten/La Carinthie slovène. Ilustrirani Slovenec 12. 10. 1930; Martin Wutte, Bericht über den Stand der wissenschaftlichen Arbeiten zur Kärntner Frage — HHStA, NPA Südslavien, G. Zl. 25.158-13/32, Kart. 787 alt; Bericht der Generaldirektion für öffentliche Sicherheit, 22. 11. 1934. Österreichische Flüchtlinge in Jugoslawien (zusammenfassende Darstellung) — HHStA, NPA Südslavien, Kart. 792 alt; Koroški Slovenec, 6. 2. 1937; Gottscheer Zeitung, 1. 4. 1937.

²⁴ Hans Uebersberger, Pribitschewitsch enthüllt, in: Wiener Neueste Nachrichten, 21. 1. 1933; Emiljan Lilek, Vorschläge zur Lösung der deutsch-österreichischen Anschlussfrage und zur Befriedigung der Deutschen und Slaven (Celje 1934).

²⁵ Vladimir Dedijer, Die Zeitbombe. Sarajevo 1914 (Wien—Frankfurt—Zürich 1967); Friedrich Würthle, Die Spur führt nach Belgrad. Die Hintergründe des Dramas von Sarajevo (Wien—München—Zürich 1975); Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914—1917, ed. Janko Pieterski (Ljubljana 1980); Kärntens Volksabstimmung 1920, ed. Helmut Bumpier (Klagenfurt 1981).

²⁶ Freie Stimmen, 28. und 30. 10. 1930; Slovenec, 14. und 15. 10. 1930.

tarnih govorih se je vedno znova pojavljal topos, ki bi naj razveljavil plebiscit v primeru priključitve Avstrije k Nemčiji. Nekatera nacionalistična društva kot »Narodna odbrana« in »Klub koroških Slovencev« so pri tem še posebej izstopala. Po pogajanjih teh s koroškimi nacionalsocialisti se je konec 1933 celo pojavila govornica, da so nacionalsocialisti pripravljeni odpovedati se Južni Koroški proti odgovarjajoči politični podpori s strani koroških Slovencev. Ravnanje v juliju 1934 je položaj vsekakor razjasnilo: koroški Slovenci so bili zelo lojalni. Že v dvajsetih letih so se pojavili na avstrijskem Štajerskem in Koroškem revizionistični glasovi proti Sloveniji, ki so zadevali Spodnjo Štajersko in Mežiško dolino. Od 1933 dalje so se ti glasovi krepili posebno v Gradcu; delno so se nanašali na Apaško polje. Toda Ballhausplatz na Dunaju je jasno odkimaval. Dejstvo pa je, da sta obe vladi, pa tudi deželna vlada v Celovcu in Gradcu kot banovinska vlada v Ljubljani na take politično-ideološke pojave vedno reagirale zelo občutljivo.²⁷

Ob teh mnogih nasprotjih v politiki in v javnem mnenju, občasno tudi v gospodarstvu, je težko pokazati na obstoječa področja sodelovanja. In kljub temu so ta bila v nemajhnem številu, seveda največ daleč od uradne politike. Kajti sodelovanje je vedno funkcioniralo pri kulturnih stikih (gostovanja, razstave, predavanja, ekskurzije, športna tekmovanja itd.), v turizmu in v številnih privatnih obiskih. Seveda pa je lahko postal obisk zborov koroških Slovencev v Sloveniji regionalni in državni politikum. Med drugim vzbuja pozornost, da je bil le en avstrijski državniški obisk v Jugoslaviji in samo en jugoslovanski zunanjeministrski obisk na Dunaju. Tudi duhovnik Korošec je svoje krščansko socialne strankarske prijatelje na Dunaju obiskoval le neuradno.

Na koncu lahko rečemo, da je v odnosih med Jugoslavijo in Avstrijo od 1918 do 1938 jasno prevladovala konfrontacija pred sodelovanjem: kljub mnogim skupnim zadevam v zgodovini, kulturi, civilizaciji in izobraževanju (pomislimo na mnoge južnoslovanske študente na Dunaju in v Gradcu), kljub bistvenim gospodarsko-strukturalnim dopolnitvam in mnogostranskim socialnim sodelovanjem (vključno z mnogimi sorodstvenimi vezmi) je bila nacionalna in internacionalna politika med obema državama in njunimi narodi skovana z negativnimi izkušnjami svetovne vojne in njenih posledic in po 1920 so jo vodili diametralni varnostni interesi.

Prevedla Nada Jurkovič

Zusammenfassung

JUGOSLAWIEN — ÖSTERREICH 1918—1938. NACHBARSCHAFT ZWISCHEN KOOPERATION UND KONFRONTATION

Arnold Suppan

Der Beitrag erörtert die Beziehungen zwischen zwei Nachfolgestaaten der Donaumonarchie, die ab November 1918 Nachbarstaaten wurden. Daher gab es viele weiterführende Beziehungen: vor allem wirtschaftliche, soziale, kulturelle, familiäre, mentale; indirekt auch rechtliche und administrative (freilich galt dies nicht für die Beziehungen zu Serbien, Montenegro und Mazedonien). Aber diese vielfach »privaten« Beziehungen sind für den Historiker nur schwer zu fassen, da sie kaum aktenkundig geworden sind.

Hingegen sind die offiziellen Beziehungen oft konträr verlaufen:

1. Die Grenzziehung in Kärnten und der Steiermark war 1918—1920 nicht nur ein bilaterales sondern auch ein internationales Problem. Im Zusammenhang mit dem

²⁷ Bericht Generalkonsul Orsini-Rosenberg an Bundeskanzler Dollfuß, 7. 4. 1933 — HHStA, NPA Südslavien, Fasz. 787 alt; Reichspost, 22., 27. und 30. 12. 1933; Naši onstran meje, ed. Peter Pavlovič (Ljubljana 1933); Pravda, 2. 9. 1934; Gerhard Werner /Helmut Carstanjen/, Sprache und Volkstum in der Untersteiermark (Stuttgart 1935).

Plebiszit in Südkärnten gab es auch noch 1921 außenpolitische Nachwirkungen, 1925 und 1933 die Verbindung durch slowenische Politiker mit der Anschlußfrage.

2. Die Jahre 1919—1922 waren auch von Konfrontation über Entlassungen, Ausweisungen, Beschlagnahmungen und Sequester geprägt, die vor allem österreichische Beamte und Besitzer in der Untersteiermark betrafen. Erst mit dem Sequesterabkommen von Februar 1923 trat Beruhigung ein. Der Streit um das »Deutsche Haus« in Cilli währte freilich bis 1930, als Jugoslawien nach einer von Deutschland unterstützten Klage an den Völkerbund einlenkte.

3. Die Reziprozität in der Minderheitenpolitik war zwar von unterschiedlichen gesellschaftlichen Ausgangslagen der Kärntner Slowenen, Burgenländer Kroaten, Donauschwaben und Deutschen in Slowenien geprägt, allerdings gab es ab 1919 völkerrechtlich die gleiche Rechtslage. Dennoch wurden bald restriktive Maßnahmen im Minderheitenschulwesen in Kärnten und Slowenien gesetzt, vor allem hinsichtlich der slowenischen bzw. deutschen Privatschulen. Besser entwickelte sich die Lage in der Vojvodina (besonders ab 1930) und im Burgenland (katholische Privatschulen). Wenig Unterstützung seitens Laibachs und Belgrads gab es allerdings für den Plan einer Kulturautonomie für die Kärntner Slowenen. Hingegen beschäftigten sich die Regierungen mehr mit den Problem einer Irredenta. Diese war freilich weniger unter den betroffenen Minderheiten, als vielmehr in den nationalen Vereinen in Ljubljana, Graz und Klagenfurt zu finden.

4. In der internationalen Politik standen sich Jugoslawien und Österreich lange Zeit als Kriegsgewinner bzw. Kriegsverlierer gegenüber, d. h. potentiell als antirevisionistischer bzw. revisionistischer Staat. Dies wurde allerdings von Slowenien in Bezug auf Südkärnten meist anders gesehen. Eine weitere politische Gegnerschaft ergab sich aus der Einbindung Jugoslawiens in die Kleine Entente und seine Orientierung an Frankreich, während sich Österreich zunehmend nach Italien und Deutschland ausrichtete. Grundsätzlich negativ war daher die Haltung Jugoslawiens zu Diskussionen über Restauration und Anschluß, in der zweiten Frage zeichnete sich jedoch schon 1933 eine Haltungsänderung ab, die dann Ministerpräsident Stojadinović im Jänner 1938 in Berlin endgültig bestätigte.

5. Die Wirtschaftsbeziehungen waren vor allem von der Tatsache der wirtschaftlichen Ergänzung geprägt. Daher kam es schon 1919 zu offiziellen Handelsbeziehungen, die österreichische Industriewaren gegen jugoslawische Agrarprodukte tauschten. Handelsverträge 1920, 1925 und 1931 festigten die Stellung Jugoslawiens im Außenhandel Österreichs, mehr noch die stärkere Stellung Österreichs im jugoslawischen Außenhandel. Allerdings widersprachen die engen Wirtschaftsbeziehungen der Blockpolitik der beiden Staaten, was zwar von den Außenhandelsexperten erkannt, aber politisch nicht umgesetzt wurde.

6. Der Nachbar spielte in Geschichtsbild und öffentlicher Meinung meist eine negative Rolle. Das beweisen vor allem die gegenseitigen Karikaturen in den Zeitungen und Zeitschriften, darüber hinaus auch Diskussionen über Landkarten, Rezensionen etc. Das Bild Wiens war in Belgrad besonders negativ, da Wien als Treffpunkt aller Feinde Serbiens galt: Der Monarchisten, Kommunisten, Radicaner, Ustaše. Das Bild Belgrads in Wien war schon seit 1903 verdunkelt, wurden doch die Serben als Bombenwerfer, potentielle Attentäter betrachtet. Negative Bilder gab es aber auch zwischen den Slowenen und den Deutschen in Slowenien, der Steiermark und Kärnten, wozu der Nationalitätenkonflikt die Hauptmotive lieferte. Relativ neutral war das Bild lediglich gegenüber den Kroaten, wobei auch in Zagreb noch österreichfreundliche Kreise anzutreffen waren. Erstaunlicherweise waren auch die Parteibeziehungen der österreichischen Christlichsozialen und Sozialdemokraten zu den klerikalen und sozialistischen Kreisen Jugoslawien nur schwach ausgebildet. Für stete Auseinandersetzungen sorgten schließlich auch immer wieder die 10. Oktoberfeiern in Kärnten und Slowenien.

Insgesamt waren die jugoslawisch-österreichischen Beziehungen von vielen politischen Fehlhandlungen geprägt, da sie oft von falschen Bildern über den anderen ausgingen, die zu falschem Denken verleiteten. Vielfach war daher eher emotionale als rationale Politik auf beiden Seiten feststellbar. Daraus resultierte auch die stärkere Tendenz zur Konfrontation als zur Kooperation.

ZAPISI

Paola Korošec

NEKAJ PRIPOMB OB RAZSTAVI IN KATALOGU
»LONGOBARDI A ROMANS D'ISONZO«

Dne 15. julija 1989. leta ob 11. uri so v graščini »Villa del Torre« v Romansu d'Isonzo v južni Furlaniji v navzočnosti velikega števila predstavnikov lokalne in širše oblasti, zavodov za spomeniško varstvo in drugih kulturnih ustanov, predstavnikov posameznih sponzorjev ter drugih povablencev slavnostno odprli razstavo najdb v letih 1986—1988 raziskanega dela nekropole, ki se je nahajala kakšnih 500 m jugozahodno od današnjega naselja.

V pritličju omenjene graščine, ki je bila prav za to razstavo preurejena, so bili predstavljeni predmeti, orožje in orodje, razni tipi nakita, posod — keramične in steklene — ter druge najdbe, ki so sestavljale najbogatejše in najbolj zanimive inventarje raziskanih grobov. Razen drobnih najdb so razstavljeni tudi najpomembnejši skeleti s pridatki in situ, določeno število panojev, na katerih je prikazana namembnost posameznega predmeta in podobno. Razstavo spremljajo še številni posnetki (fotografije, diapozitivi), ki dajo slehernemu obiskovalcu pregled o poteku raziskav, o legi posameznih najdb itd., kar je ustrezno tudi kot dokumentacijsko gradivo za raziskovalno obdelavo. Razstava je oblikovana na znanstveni ravni — velik del po grobnih celotah, z določeno kronološko razvrstitvijo. Za to priložnost so ne samo vse najdbe skrbno očiščene in strokovno konservirane ter restavrirane, marveč so objavljene v lični knjigi »Longobardi a Romans d'Isonzo — Itinerario attraverso le tombe altomedievali, Romans d'Isonzo 1989, ki naj bi predstavljala vodič o izbranih grobnih inventarjih te zgodnesrednjeveške nekropole, katera v bistvu ni še povsem raziskana.

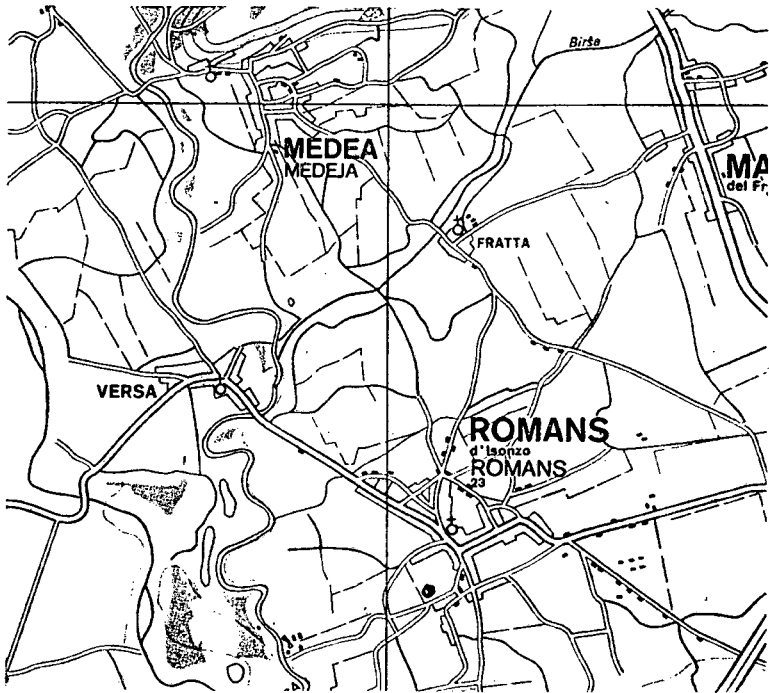
Knjiga vsebuje 156 strani, na katerih so teksti 12 različnih avtorjev, ki obravnavajo gradivo in problematiko v zvezi z odkritimi grobovi, 26 tabel z risbami grobov in njihovim inventarjem ter 44 črno-belih in barvnih slik o legi nekropole, tri plana grobišča z vrisanimi grobovi in sondami, fotografije posameznih predmetov in podobno, karta zgodnesrednjeveških najdišč na območju Furlanije (po M. Brozziju) ter na koncu dve razpredelnici grobov in najdb. Knjigo sklene seznam uporabljenega literature, kratic, obravnavanih grobov in seznam vsebine. Kot pove katalog, bo razstava decembra meseca t. l. prenesena tudi v Trst.

Čeprav naj bi bila po naslovu vodič k razstavi, je knjiga v bistvu manjša monografija. Kljub temu, da zajema obdelavo in katalog določenega števila grobov s pridatki, ji dajo objave znanstvenih raziskav interdisciplinarnih ved na znanstvenem polju širši pomen. Na koncu naj omenimo, da je znanstveni koordinator celotnega projekta (terenskega, razstavnega in redakcijskega) Franca Manselli Scotti s svojimi objavami največ doprinesla k hitri objavi tega tako pomembnega gradiva.

Ne mislimo posebej obravnavati posamezne prispevke knjige, čeprav so nekateri zelo zanimivi, zlasti oni, ki obravnavajo zgodovino Romansa in okolnega območja skozi stoletja, od prazgodovine do novejšega časa (19—21), in na katere se bomo pozneje povrnili, temveč je naš namen razčleniti nekatere arheološke obdelave v poglavju »Dallo scavo all'esposizione«, oziroma probleme, ki jih Scottijeva v njem in v sklepu »Considerazioni e proposte« zastavlja. Osnutek vsebine knjige in tudi razstave, kot jo podčrtuje avtorica, je bil, da z interpretacijo oblik, vsebine in prezentacije gradiva predstavi kar se da jasno kulturno sliko o najdbah slehernemu človeku, ne le izbranemu krogu strokovnjakov. Zato se pri obdelavi gradiva, glede na dane terenske podatke oziroma značilnosti (na horizontalno in vertikalno stratigrafijo, globino, na kateri so se posamezni pokopi nahajali, po značaju posameznih inventarjev in podobno) avtorica zateka k razvrstitvi grobov v pet celot: A) pokopi, pri katerih je inventar keramika, B) inventarji s ščiti in obrambno orožje, C) skupina grobov s posameznimi stragrafskimi pojavi, D) pokopi z glavniki in noži, E) grobovi s štirioglatimi grobnicami v večji globini.

Ne glede na to, v koliki meri je predložena delitev grobov upravičena, in na razlage, s katerimi jo avtorica želi dokazati, se nam dozdeva najbolj zanimiva skupina A. Nedorečenost v analizi in obdelavi pri nekaterih danih momentih v njenem odnosu na kontekst celotne nekropole nalaga nekoliko večjo pozornost in poglobljenost o vprašanju njene kulturne in s tem tudi etnične »identitete«.

Iz poročila Scottijeve je razvidno, da se skupina A nanaša na pokope, ki so jih izkopali pri zaščitni akciji 1986. leta. Spričo tega je ta del grobišča bolj »sumarno« raziskan in ni dovolj dokumentiran (38). Po predloženih planih je razvidno, da gre za

Geografska lega Romansa d'Isonzo; krožec označuje odkrito nekropolo

del nekropole, ki je strnjen na sektorju »r«, popolnoma ločen od ostalega grobišča (slika 5 v katalogu). Meje naj bi bile zaenkrat dognane samo na JZ in Z. Po planu je dalje razvidno, da je na tem prostoru bilo 30 grobov (na planu manjka grob št. 28). Toda ne samo po prostorni ločenosti, marveč v primerjavi z ostalimi pokopi ta skupina odstopa, kot poudarja Scottijeva, še po treh momentih: prvič po neurejeni razvrstitvi pokopov, drugič po splošni neenaki usmeritvi in tretjič po (za to območje ne navadnih) pridatkih v obliki keramične posode. Pri naštevanju pokopov te skupine s pridatki avtorica omenja, da je bilo razen sedmih kartiranih (št. 10, 12, 15, 18, 22, 24, 25) še več pokopov, ki so vsebovali keramično posodo, le da so bili ti zaradi raziskovalnih pogojev spregledani. V tej skupini se izločata groba št. 3 (z ogrlico iz steklenih biserov, T. II: 3) in št. 6 (z glavnikom, T. II: 6). Keramične posode so prisotne z dvema tipoma: podolgovat lonec z navzven izvlečenim ustjem (grobovi št. 10, 15, 18, 29) in polkroglasta skodela z odebeljenim ustjem (grob št. 11). Pri tem se omenja, da ima keramika slabo in grobo fakturo, oblikovano na lončarskem kolesu, in da pri ornamentiki prevladuje enojna valovnica.

Pri obdelavi gradiva daje Scottijeva posebno pozornost loncu iz groba št. 10. Ta jo po tipu in fakturi spominja na poznoantično kuhinjsko lončenino in glede na to, da zaenkrat za njo ni narejena precizna klasifikacijska razpredelnica, meni, da ga je težko kronološko točno opredeliti. Tudi komparacija s primeri iz zgodnesrednjeveških — bizantinskih, langobardskih — naselij severne Italije, zlasti tistih ob robu severnega dela vzhodne in zahodne jadranske obale, dalje iz naselbinskih plasti Avstrije in Slovenije ji ne daje zanesljivih in enotnih kronoloških podatkov. Tako je v naselbinskih plasteh Ravenne in Classis možno to keramiko zaslediti v 7. in v prvi polovici 8. stoletja. V Gradu in v Istri v 5. stoletju, medtem ko se v Invillinu pojavlja v 2. in 3. fazi tega najdišča, datirani od 4. do 7. stoletja. Po stratigrafski razpredelnici antične keramike naj bi ta tip lonca iz grobov Romansa sodil k formi III d 4, ki je datirana od 5. do 7. stoletja. To datacijo naj bi potrdile najdbe s pobočja pod gradom v Vidmu. Končno naj bi za datacijo v 5. stoletju poleg najdb v Istri govorila tudi najdba iz Dan v Sloveniji. Pri vzporejanju lonca kot grobni inventar z območja Furlanije avtorica citira grobove določene skupine prebivalcev z nekropole v Firmanu, datirane od 6. do prve polovice 7. stoletja, dalje grobove z raziskane nekropole Pradamana, kjer so v sedmih inventarjih odkrili pridatke v obliki lonca, postavljenega ob glavah skeleta, sodijo pa v isto obdobje. Pri tem opozarja, da se poleg panonskega tipa keramike pojavlja izrazita romanska lončenina tudi v langobardskih inventarjih. Ker je spričo odsotnosti drugih najdb v teh inventarjih Romansa in zaradi drugih pomanjkljivosti podatkov o grobovih (stratigrafija, odsotnost antropoloških meritev in podobno) te

najdbe težko datirati in opredeliti, predlaga Scottijeva tri možne definicije. Po eni naj bi bila skupina A starejša od ostalega dela grobišča, po drugi istočasna, navsezadnje pa jo je po tretji možno postaviti v čas od 8. stoletja naprej, kot datirajo v splošnem staroslovanske najdbe. Isto velja tudi za vse ostale posode in tudi za tip skodele iz groba št. 11, za katero pa ne prinaša analogije (glej paralele: Situla 17, 1976, T. 8: 5).

Pri kulturni izpovednosti inventarjev najbogatejših grobov z nekropole v Romansu ter po antropoloških meritvah prišteva avtorica nekropole Langobardom. Glede na somatske analize osteološkega gradiva, zlasti lobanj z langobardskih nekropol Panonije, ki so dale enake rezultate kot langobardska (predvsem skupine B) okostja Romansa, opredeljuje najstarejše pokope te nekropole prvi preseljeni generaciji tega ljudstva v Italijo. Spričo istih antropoloških rezultatov na okostjih grobov št. 43 in 60 prišteva k isti populaciji tudi nosilce skupine D. To opredelitev naj bi potrdili grobovi tega tipa z nekropole, odkrite v Villanovi di Farra, kjer je ugotovljena analogna antropološka slika. Za grobove brez pridatkov ali z atipičnim inventarjem, kamor sodijo tudi tu odkrite keramične posode, meni, da lahko pripadajo germanskemu ali avtohtonemu prebivalstvu. Po komparacijah, ki jih prinaša avtorica, je razvidno, da je imela na razpolago le literaturo v italijanskem jeziku in v glavnem tisto, ki obravnava najdbe z območja Furlanije. Navzlic vsem njenim poskusom, da s številnimi komparacijami ugotovi kulturno in kronološko opredelitev skupine grobov A, bi nedvomno pridobila bolj oprijemljive podatke za reševanje problema, če bi upoštevala tudi izsledke, pridobljene pri pojavih enakih inventarjev na grobiščih vzhodno od vzhodnoalpskega venca. Ti so po dosedanjih raziskavah dobro znani ne samo na območju širjenja karantansko-ketlaškega kroga kot ločena kulturna manifestacija, marveč tudi v drugih kulturnih krogih (P. Korošec, *Balcanoslavica* 6, 1977, 79—89), kjer je nedvomno dognano, da predstavljajo inventarje določenih slovanskih plemen, naseljenih na zelo širokem prostoru in za katero ostaja obsežna literatura (glej: *Die Slawen in Deutschland*, Berlin/DDR 1984. V. Tovornik, *Archaeologica Austriaca* 69, 1985, *Ibidem* 70, 1986. *Le grand atlas de l'archéologie*, Paris 1985, str. 140 spodaj levo. Mitt. d. Präh. Komm. XV—XVI, Wien 1971—1974, *Ibidem* XVII—XVIII, Wien 1975—1977. *Itid.*, *itid.*).

Če se osredotočimo le na pojave, ki ločujejo skupino A, in na katere se opira tudi avtorica, bomo za neurejeno razvrstitev tega dela grobišča in za neenako usmeritev grobov gotovo našli najboljše paralele v zgodneslovanskih nekropolah. Tip neurejene razvrstitve grobov je na slovanskih nekropolah z nekaterimi izjemami (Bled - Pristava, I. slov. faza, Hajdina pri Ptujju) splošen pojav. Za primerjavo omenimo le nekatere s slovenskega območja: Batuje - Sv. Jurij (Situla 17, 1976, sl. 24), Ptujski grad (Dela SAZU 1, 1950), Turnišče pri Ptujju (J. in P. Korošec, *Razprave SAZU* III, 1953, Plan nekropole), Brezje pri Zrečah (St. Pahič, *Razprave VI SAZU*, 1969, Priloga 3), Bled - Grad (Situla 7, 1964, Priloga 2) in še druge, večinoma monografsko neobjavljene. Na teh nekropolah tudi usmeritev pokopov ni izenačena, čeprav večina teži k usmeritvi Z — V. Odstopanja grede včasih do 25° in več proti jugu ali severu, kot npr. na nekropoli na Ptujškem gradu, znajo pa se zasukati celo v smeri J — S, kot kažejo grobovi male nekropole na Svetih Gorah nad Bistrico ob Sotli (P. Korošec, *Arch. Vest.* 25, 1976. Priloga 1).

Gotovo je neustrezno za grobove skupine A, glede na številne grobove s pridatki v obliki keramičnega lonca, iskati paralele in najdbi iz Dan, saj ta najdba ni bila strokovno odkopana in vsebuje predmete od 4./5. stoletje (pasni jeziček), elemente t. i. buzetsko-komani skupine (bronasta obročka z nastavki) 6./7. stoletje ter predmet iz časa 2. avarskega kaganata (kraguljček), značilen za čas od 8. stoletja vse do obdobja belobrdske skupine.

Poleg že omenjenih momentov, ki ločijo pokope skupine A v zaprto celoto, je tudi njihova nakopičenost omejena (zaenkrat) na prostor »r«. Ni dvoma, da bo ta moment ostal pomemben, tako v primeru, da bo pri nadaljnjih raziskavah ostala določena praznina med sektorjem »r« in ostalim delom grobišča, marveč tudi v primeru, da bi se pokazalo, da se na prekopenem delu obe skupini križata ali samo dotikata. Za to možnost v določeni meri govorijo grobovi št. 39, 37 in 36 (brez pridatkov oziroma s pridatki »varia«) v sondi 2 in 4. Takšna horizontalna stratigrafija pa nazorno kaže, da je po vsej verjetnosti nastala ali z uporabo grobišča v dveh bolj ali manj odmaknjenih obdobjih, ali pa je nekropola služila hkrati dvema aglomeracijama.

Na koncu se dotaknimo kronološkega vprašanja grobne skupine sektorja »r«. Čeprav so keramične posode te kulturne skupine videti glede kronološkega vprašanja v splošnem dokaj atipične, kažejo tiste iz Romansa v fakturi in v nekih drugih prvinah, da so nedvomno izgotovljene v času, ki ni bil zelo odmaknjen od antičnega obdobja, in tudi v prostoru, kjer je bila poznoantična tradicija še zelo prisotna. Po teh ugotovitvah in po kronološki razvrstitvi te kulturne skupine v sklopu zgodnesrednjeveške materialne kulture vzhodnoalpskega prostora je nedvomno, da moramo grobove tega dela nekropole v Romansu uvrstiti v zgodnjo fazo slovanskega obdobja (P. Korošec, *Balcanoslavica* 6, 1977). Če sodimo po zgodovinskih dogajanjih, ki so pustila

sled tudi na pridatkih v ostalih grobovih te nekropole, in upoštevamo razvoj materialne kulture na furlanskih tleh v zgodnjem srednjem veku, so grobovi te skupine nepobitno vsaj nekoliko mlajši od najstarejših, in lahko tudi istočasni z mlajšimi pokopi skupine B. V enakem kronološkem odnosu so brčkone tudi do pokopov skupine D, za katero je težko sprejemljiva teza avtorice, da jo prišteva samo na osnovi antropoloških podatkov (ki se niso pokazali kot zanesljivi pokazatelji za etnično klasifikacijo) k nosilec skupine B. Taka datacija ne nasprotuje niti časovni opredelitvi, ki je narejena za gradivo, katerega je avtorica uporabila pri svojih komparacijah s furlanskih najdišč.

Datacijo končno okvirno potrjujejo tudi zgodovinski izsledki v zvezi s potekom slovanske poselitve in z oblikovanjem meje na furlanskem prostoru med Slovani in Romani. Po zgodovinpisju se je odvijal ta proces med konec 6. in začetkom 8. stoletja, v spremenjenih razmerah pa v 10. in 11. stoletju (B. Grafenauer, ZČ 41, 1987, 5 s.). Ker skupino grobov Romansa prištevamo po zgodovinpisju k starejši naselitveni fazi teh krajev, bo nujno za njeno bolj precizno datacijo v tej fazi uporabiti tudi za to obdobje interdisciplinarno obliko analiz, ki so pri nas zaenkrat s pridom v rabi samo za prazgodovinska obdobja.

Da upravičeno pripisujem grobove s sektorja »r« Slovanom, imamo na razpolago še en moment, ki nedvomno kaže na njihovo prisotnost v okolici Romansa. V članku *Romans d'Isonzo — Il Medioevo* (str. 21—22) pove na samem začetku avtor Fabio Mezzzone, da je današnje naselje Romans nastalo z zlitjem več vasi, Latina (v latinskih dokumentih ime za naselja Romanov, torej Romans), Predegoy in Rachelach (darilna listina z dne 2. 2. 1170). S temi imeni je bil prvič v virih omenjen prostor sedanjega Romansa. Vsa tri selišča, ločena drug od drugega, se pojavljajo poleg toponima Romansa še pozneje (1275. leta). Ta dokument pa je za vprašanje slovanske poselitve teh krajev zanimiv, ker se skupaj z naseljem Romansa v njegovem okolišu omenjata še dva toponima, in to Versa in Fratta. Ime zaselka, selišča ali vasi Versa se bo v virih pozneje pojavil še dvakrat s pridevniškim prilastkom »Sclavica« (1276. leta) in »Sclavonesch« (od 1495—1501 — F. Salimbeni, *Studi Goriziani* 44, 1976, 97 ss.). Po tem prilastku je nedvomno, da so se še na prehodu zgodnje v srednjo fazo srednjega veka prebivalci Verse etnično strogo ločevali od sosednjih — romanskih. Da ni bila Versa majhna in nepomembna naselbina, priča poleg omembe v virih dejstvo, da je tu bil sedež prafare (glej avtorjevo opombo 6 na str. 22). Končno je tudi toponim Fratta nedvomno slovansko ime Trata. Ta vas se nahaja severovzhodno od Verse in jugovzhodno od Medeje, ki je po F. Kosu (IV, c. 508) nekdanja Predegoy. Tudi Versa, ki leži zahodno od Romansa, kljub zelo pogostim poplavam hudournika Iudrio-Idrija še danes obstaja (glej izrez iz zemljevida z geografsko lego Romansa).

Ne glede na arheološke izsledke, ki etnično nedvomno opredeljujejo del nekropole na sektorju »r«, kažeta tudi oba toponima, da so bila slovanska plemena na območju Romansa stalno naseljena.

Namenoma smo poudarili kulturno in s tem etnično identiteto grobov skupine A, ker se nam dozdeva, da se v zahodnih znanstvenih krogih v splošnem, z redkimi izjemami (bodisi zaradi jezika ali morda kot odmev nekaj postavljene domneve, da so Slovani bili dolgo po preselitvi v novo domovino brez kulturne izpovednosti) posveča premalo pozornosti Slovanom, v arheoloških krogih pa slovanskim najdbam.

Na koncu naj se še enkrat za kratko povrnemo k nekropoli. Glede na dane pripombe v zvezi s skupino grobov v sektorju »r« nekropole v Romansu, katere bodo morali avtorji v končni objavi te lokalitete upoštevati, bo treba tudi naslov Langobardi kot neadekvaten spremeniti v Tombe ali Necropoli medievali, kar je danes zapisano kot podnaslov kataloga oziroma vodiča. V zvezi z nalogo, ki si jo je kot moto začrtala Scottijeva že pri prvi objavi tega najdišča, da prikaže resnično sliko dogajanja v tem prostoru, v katerega se vključuje tudi pojav raziskanega dela nekropole, bo nujno v bodoče z vso interpretacijsko strogostjo upoštevati poleg arheoloških vse historične in številne druge pojavnosti in danosti. Mnenja smo, da so po antiki, razen Gotov, Langobardov in Frankov tudi Slovani kot priseljenci v določeni meri doprinesli k formiranju kulturne fizionimije teh krajev.

Riassunto

**APPUNTI IN MARGINE ALLA MOSTRA E AL CATALOGO SU
»LONGOBARDI A ROMANS D'ISONZO«**

Paola Korošec

Dopo aver presentato la mostra, egregiamente allestita a Villa del Torre di Romans, e il bel catalogo sulla parte già studiata della necropoli ubicata a SE dell'abitato, dal titolo »Longobardi a Romans d'Isonzo« l'estensore delle presenti note si sofferma su talune proposte suggerite dalla coordinatrice dell'intero progetto di ricerca archeologica prof.ssa Franca Manselli Scotti nelle chiose »Dallo scavo all'esposizione« e »Considerazioni e proposte«.

A prescindere dal fatto in quale misura ci troviamo d'accordo con talune proposte della Scotti, ci preme osservare che la definizione del gruppo separato di tombe A nel settore »r«, vale a dire del gruppo di inumazioni (30 circa) che si distingue tra l'altro anche per come sono orientate e disposte nonché per l'aggiunta di vasetti fittili, non sia soddisfacente, e non manca di rilevarlo anche l'autrice stessa là dove afferma che la loro presenza costituisce in genere un fenomeno »singolare« nell'inventario della parte studiata della necropoli. Per quanto nel definire detti fenomeni dal punto di vista culturale e cronologico la prof.ssa Scotti si sforzi di trovare una adeguata soluzione ricorrendo a numerosi raffronti con ritrovamenti dell'area friulana e in parte istriana, riteniamo sia incorsa in una grave omissione per non aver preso in considerazione i reperti e gli elementi slavi caratteristici del cosiddetto gruppo con ceramiche del territorio a est della catena delle Alpi Orientali. Che a nostro avviso rappresentano inumazioni indubbiamente slave dovute ai colonizzatori stabilitisi qui in Friuli durante i primi insediamenti che coincidono anche con gli avvenimenti storici del periodo fra il VI e l'VIII secolo.

Tale tesi ci pare ulteriormente convalidata dalle fonti che riguardano la zona negli immediati dintorni di Romans (v. F. Mezzone, »Romans d'Isonzo — Il Medioevo« nello stesso catalogo, p 21 e ss.).

Per tale motivo e a causa di talune nostre riserve sulla definizione da parte della Scotti del gruppo D, riteniamo sarebbe più indicato riferirsi alla necropoli come a »Tombe« o »Necropoli dell'Alto Medioevo« che a »Necropoli Longobarda« (come ci pare di poter desumere dal titolo del catalogo).

Nei problemi che insorgono nella trattazione della parte finora scoperta della necropoli di Romans d'Isonzo ci sembra dimostrata al di là di ogni dubbio la necessità, al fine di definire quanti più possibili fattori che contribuirono alla creazione della cultura in territorio friulano, di prendere in considerazione in genere più criticamente oltre a quelle dell'archeologia e della storia anche le risultanze interdisciplinari di altre scienze.

Marjan Drnovšek

ODMEVNOST TRUNKOVE KNJIGE »AMERIKA IN AMERIKANCI« V LETIH 1912—1913

V širokem valu evropskih izseljencev, ki so v drugi polovici 19. stoletja, tja do prve svetovne vojne, zapuščali staro domovino v nadi, da najdejo boljši kos kruha v Ameriki, so bili vtopljeni tudi slovenski izseljenci, maloštevilni v odnosu do odhajajočih iz velikih evropskih narodov, vendar mnogoštevilni za majhen slovenski narod. Poznavalci ocenjujejo, da je pred prvo svetovno vojno zapustilo naše kraje okoli 280.000 ljudi, in sicer največ iz Kranjske. To je bil največji eksodus slovenskega naroda v njegovi zgodovini.

V letu, ko se je na svoji prvi vožnji iz Evrope v Ameriko potopil Titanic (aprila 1912), ki je v podpalubju prevažal evropske izseljence, med njimi tudi Slovence, in v letu, ko je izšla povest Jakoba Alešovca 'Ne v Ameriko!', je začel Jurij Matej Trunk, župnik pri Sv. Križu v Beljaku, v samozaložbi izdajati v 12 zvezkih delo 'Amerika in Amerikanci', ki je izšla tudi v knjižni obliki v Celovcu z letnico 1912.¹ Prvi zvezek obsežnega dela je prišel pred bralce v začetku leta 1912. Končna knjiga obsega 608 strani. Zaradi bogate likovne opreme ilustratorja Ivana Vavpotiča in številnih fotografij je predstavljala izdaja take knjige tudi velik dosežek tiskarne Družbe sv. Mohorja v Celovcu.

Dve tretjini dela je avtor posvetil razvoju severnoameriških držav, njihovemu političnemu, »duševnemu in socialnemu« življenju in gospodarstvu, zadnjo tretjino pa priseljevanju Slovencev ter njihovemu življenju in delu v novi domovini. Zadnji dve poglavji je namenil prikazu zgodovine slovenskih naselbin in znamenitim, v Ameriki živečim Slovencem. Trunk je Ameriko obiskal štirikrat v letih 1909—1911, ko si je nabral vtise o deželi.² Že na prvih dveh obiskih (pomladi 1909 in od oktobra 1909 do aprila 1910) mu je rojila po glavi misel, »da bi o Ameriki kaj napisal«, kot pravi v Spominih, vendar šele tretje in predvsem četrto potovanje (maja 1911 in jeseni istega leta) sta bila najpomembnejša za nastajajoče delo: »... Zanimanje za Ameriko se je osredotočilo okoli spisa.«³ Ker je imel avtor živ stik z izseljenci in njihovo novo domovino in ker je knjiga izšla v letih najhujšega izseljevanja Slovencev v Ameriko, so njegova spoznanja toliko bolj zanimiva danes, ko jo vzamemo v roke tudi kot svojevrsten vir raziskovanja izseljenske zgodovine pred prvo svetovno vojno.⁴ Knjiga se tekoče bere, saj jo je pisala večša roka ne samo poznavalca teme, temveč tudi poljudnega pisarja.

Komu je bila Trunkova knjiga namenjena? Izšla je v času, ko je bilo izseljevanje množično in so se država in mnogi posamezniki zavedali negativnosti tega pojava. Stevilni slovenski javni delavci, npr. Krek, Adlešič in drugi, so se zavedali tragičnosti odhajanja, predvsem mladih slovenskih moči, čez »lužo«. Časniki so objavljali svarila pred izseljevanjem, izšlo je nekaj brošur z navodili za izseljence, kot npr. Sušteršičev 'Pouk rojakom Slovencem' (Jolliet, 1903) in 'Kažipot za izseljence' (Ljubljana, 1904) in v Ljubljani je bila leta 1907 ustanovljena podružnica avstrijske Družbe sv. Rafaela, ki je pomagala izseljencem s praktičnimi napotki za pot in podobno. Trunk se je zavedal resnosti izseljevanja, zato je v uvodu zapisal: »... Zaradi tega spisa naj bi noben Slovenec po nepotrebnem ne zapuščal domovine in se podal čez morje. Kdor pa misli, da že mora iti, naj iz spisa spozna deželo, v katero se podaja...«.

Knjiga je bila torej namenjena bodočim izseljencem, da bi bolje spoznali Ameriko, o kateri so med ljudmi krožile razne zgodbe o bogatstvu na hiter in lahek način, o deželi, kjer se cedita med in mleko in ležijo dolarji kar po cestah. Realnost je bila trpka, saj so se mnogi slovenski fantje s podeželja, navajeni življenja na prostem, v Ameriki zaposlili v rudnikih in tovarnah. In ne samo njim, knjiga je bila namenjena tudi ameriškim Slovencem, saj je Trunk zapisal v Spominih o svojem prvem potovanju: »... Dosti je tu naših, ki še niso nehali biti Slovenci, ostali so v kulturnih stikih s staro domovino...«. V 'Ameriškem družinskem koledarju 1928' je v članku 'Slovenske knjige in brošure, ki so izšle v Ameriki' avtor Frank Zaitz uvrstil Trunkovo knjigo v ta seznam z utemeljitvijo: »... To sicer ni ameriška knjiga. Njen ured-

¹ Trunk Jurij Matej (1870—1973), borec za pravice koroških Slovencev, pisatelj, izseljenski zgodovinar in časnikar (glej SBL, 23. zvezek, Ljubljana 1982, str. 226—227).

² O teh vtisih je pisal v celovškem 'Miru': Jurij Trunk, Iz popotne torbe (v Ameriko), 1909/št. 40—48, 1910/št. 1—5.

³ J. Trunk, 'Spomini', Celje 1950, str. 45.

⁴ Podobno delo je leta 1925 napisal Jože Zavertnik z naslovom: 'Ameriški Slovenci. Pregled splošne zgodovine Združenih držav, slovenskega naseljevanja in naselbin in Slovenske narodne podporne jednote'. Delo je izšlo v Chicagu.

nik je prišel v Ameriko s posebnim namenom, da jo spiše in potem se je vrnil ter jo izdal na Slovenskem. Ker je namenjena predvsem ameriškim Slovincem in piše o njih, jo tu omenjamo.«

In kakšna je bila prodaja knjige? Omenili smo že, da jo je izdal v samozaložbi, kar je pomenilo za izdajatelja velik finančni podvig in hkrati tveganje glede prodaje. Tudi kupce je zbiral sam z novicami o izdaji prvega zvezka v številnih slovenskih časnikih, ki so vsebovale tudi povabilo k naročilu z njegovim polnim naslovom, možno pa jo je bilo naročiti tudi po knjigarnah. Cena posameznega zvezka je bila za Evropo 1 krona, za Ameriko 30 centov. Na začetku izhajanja posameznih zvezkov je napovedal končno ceno knjige v višini 10 K za Evropo in 3 dolarje za Ameriko, vendar je bila končna cena vezane knjige 12,50 K. Tudi Slovenec je opozoril, da je ves projekt: »... videti na prvi pogled drag... v primerjavi z Mohorjevimi in Matičnimi knjigami... A če Trunkovo delo primerjamo z novimi knjigami, ki jih izdajajo nemške tvrdke, bomo, morali pripoznati, da cenejše ne more biti.«⁵ Glede na Trunkov zapis v Spominih, finančnega dobička s prodajo posameznih zvezkov in knjige ni imel, čeprav je morebitni pribitek namenil »narodnim potrebam na Koroškem.«⁶ Razočaran je bil že nad odmevom prvih dveh zvezkov, saj se je na platnicah tretjega, ki je izšel maja 1912, pritoževal nad nizkim številom naročnikov, ki iz Amerike ni doseglo niti števila 100.⁷ Nedvomno je bila to tudi posledica izdajanja dela v samozaložbi, saj Trunk ni imel dovolj denarja za »inserate« v časnikih in drugod kot npr. Katoliška Bukvarna iz Ljubljane, ki je istega leta izdala tudi Alešovčeva »Ne v Ameriko!« in Finžgarjevo »Pod svobodnim soncem«. Knjigi, posebno slednja, sta bili pogostokrat predstavljeni slovenskemu bralcu v obliki oglasov ali krajših tekstovnih prikazov.

Le kratak zapis v »Slovencu« nam pove, da je Trunkov tekst imel v rokah poznavalec slovenske socialne problematike dr. Janez E. Krek, ki: »... je pisatelju dejal, da mu je knjiga iz srca pisana!«⁸

Omenili bomo odmeve o izhajanju Trunkovega dela v nekaterih takratnih slovenskih glasilih in revijah. V kolikor je katoliški »Slovenec« kar obširno poročal o Trunkovem delu, je bil liberalni »Slovenski narod« bolj redkobeseden, socialistična »Zarja« pa ni namenila knjigi niti skromne omembe. Kljub temu, da so mnogi časniki, npr. »celjski Narodni list« ali ljubljanski »Dan« s podnaslovom »Neodvisen političen dnevnik«, imeli rubriko »Književnost« ali »Prosveta« s poročili o novih publikacijah, niso poročali o Trunkovi knjigi. Nedvomno je imela svoj pomen tudi nazorska usmerjenost, ki nam po nepopolnem pregledu slovenskih časnikov tistega časa vsiljuje misel, da je Trunkova knjiga doživela največji odmev v katoliških listih, manjšega v liberalnih, skoraj nobenega pa v socialističnih glasilih, ki so izhajala leta 1912 in v prvi polovici leta 1913. To seveda ni pravilo, saj tudi katoliški »Domoljub« ni prinesel nobene informacije o Trunkovi knjigi, medtem ko je Alešovčeva povest »Ne v Ameriko!« doživela, kar tri pohvalna poročila in mnogokratno reklamo v okviru izdaj Katoliške Bukvarne iz Ljubljane.⁹

Že konec januarja 1912 je »Slovenec« napovedal Trunkovo delo. Ob izdaji prvega zvezka je že podal širši komentar napovedane knjige: »... ki jo slovenska javnost že dolgo pogreša in pričakuje. Amerika! Kaj vsebuje za nas ta beseda! Minoli so dnevi, ko so drveli ljudje od vseh strani v Zlato Kalifornijo, želeči in upajoči izkoptati si kje zakladov iz zlatih tal! Ali tok ljudi v nekdanje tako bujno deželo ni prenehal, nasprotno, poglobil se je, izkopal si je strugo do naše domovine in od tu teče leto na leto potok slovenske krvi tja čez širno morje. Na stotisoče je Slovencev že tam, tisoči in tisoči se jim vsako leto pridružijo, iščeči primerne zaslужka, ki jim ga domovina ne more vselej in povsod ponuditi. Zanimanje za Ameriko se zbuja povsod, zato je tolike hvale vredno, da tudi našemu slovenskemu ljudstvu pove knjiga, kakšna je ta Amerika! Da se našemu ljudstvu opišeta življenje in delo v daljni tujini, ne da se vabi ljudi iz domovine v temno tujo zemljo, marveč le z namenom, da se narod vobče pouči in da se zabeleži za zgodovino velezanimiv kulturni pojav naših dni. — G. J. Trunk je kot spreten potopisec znan. Na opetovanih obiskih v Ameriki je važnejše stvari videl sam in jih zamore iz očigleda opisovati!«¹⁰ Tako je prvi zvezek predstavil »Slovenec«, ki je konec junija istega objavil odlomek iz Trunkovega dela o čikaških klavnicah.¹¹

Tudi katoliški »Gorenjec« ni zaostajal v informacijah o delu na začetku izhajanja, saj je o njem poročal kar trikrat, že pred »Slovencem« pa je objavil odlomek o čikaških klavnicah.¹² Če vzamemo v roke še »Mir«, glasilo koroških Slovencev, nas najprej pre-

⁵ »Slovenec«, št. 57, 9. 3. 1912.

⁶ Isto.

⁷ »Mir«, št. 20, 18. maja 1912.

⁸ »Slovenec«, št. 57, 9. 3. 1912.

⁹ »Domoljub«, št. 8 (22. 2. 1912), št. 9 (29. 2.) in št. 14 (4. 4. 1912).

¹⁰ »Slovenec«, št. 57, 9. 3. 1912. Književnost: J. Trunk. Amerika in Amerikanci.

¹¹ »Slovenec«, št. 146, 28. 6. 1912. Listek: V velikih klavnicah.

¹² O Trunkovi knjigi je poročal v št. 6 (10. 2. 1912), št. 14 (6. 4.) in v št. 37 (14. 9. 1912), odlomek z naslovom »Velike klavnice« pa so objavili v rubriki »Gospodarski del« v št. 21, 25. 5. 1912.

seneti relativno pozen prvi odmev, t. j. konec februarja, na Trunkovo delo v primerjavi s kranjskimi časniki.¹³ Pri oceni drugega zvezka je nepodpisani zapisal: »Svoje nazore o izseljeniškem gibanju bo gospod pisatelj podal v šestem zvezku. Vsekakor bo to delo povod resnejšemu razmotrivanju o izseljevanju. Samo molčati o izseljevanju v Ameriko izseljevanja ne zadržuje, pač pa ima mnogo slabih posledic. Če bi se bila vsaj država za izseljevanje bolj brigala in ga spravila, če ga že ni mogla ustaviti, v pravi tok, bi bilo izseljevanje vsej državi v večjo korist kakor pa sedaj.«¹⁴

Glasilo Kmetijske županske zveze 'Občinska uprava', ki je imela rubriko 'Književnost', ni v letih 1912 in 1913 poročala o Trunkovem delu, čeprav je posvečala veliko pozornost izseljenski problematiki.

Posebej nas zanima, kakšen je bil odmev knjige v takratnem revialnem tisku, ki je objavljaval ne samo poročila, temveč prave ocene književne bere na Slovenskem. 'Dom in svet' je že v tretji številki (marca 1912) objavil oceno urednika za leposlovje dr. Mihaela Opeke, ki je poudaril splošna pričakovanja od knjige, ki bo stala avtorja veliko truda in denarja, kot je ugotavljal ocenjevalec. hkrati pa jo je tudi toplo priporočil bralcem.¹⁵ Poleg drobnega zapisa o nadaljnjih izdajah zvezkov je izšla obširna ocena dotedanjega izhajanja po izdaji devetega zvezka.¹⁶ Ocenjevalec F. T. je delu pripisal znanstvenost, vendar hkrati mikavnost podajanja tematike z velikim poučnim pomenom za najširše sloje ljudi. Pohvalil je ureditev dela in originalnost teksta, posebno tistega dela, ki govori o naseljevanju Slovanov in posebno Slovencev: »... Nasveti, ki jih Trunk našim izseljencem podaja, so najboljši...«, s tem, da bo v osmem delu avtor zbral še gradivo o zgodovini slovenskih naselbin: »... in mu bo zgodovinar slovenskega naroda za ta trud gotovo zelo hvaležen...«. Edino kritično pripombo je imel na avtorjev optimističen pogled na Ameriko, ki bi jo moral opisati tudi z bolj senčne strani. Zaključek poročila pa je nadvse zanimiv: »... Trunkova knjiga... sodi v knjižnico vsakega našega inteligenta in v roke tudi možem v najširših krogih, le mladini je ni priporočati, dokler se izseljevanje, ki prihaja večidel iz slabih gospodarskih razmer v domovini, ne poleže.«¹⁷ V četrti številki 'Dom in sveta' (aprila 1913) je objavljena kratka notica o izidu 10., 11. in 12. zvezka ter o izdaji celotnega dela v lepi vezani knjigi, ki jo je notičar vsem toplo priporočal.

Tudi 'Cas', znanstvena revija Leonove družbe, ni zaostajal v pohvalah Trunkovega dela.¹⁸ Po izidu knjige je oceno napisal »A. U.« (urednik Aleš Ušeničnik), ki pa je bil tudi nekoliko bolj kritičen: »... Najlepša v celi knjigi so poglavja o življenju Amerikancev. Zdi se pa, da je nanosil pisatelj tuintam presvetle barve in podal preidealno sliko o Amerikancih in ameriškimi razmerah. Poglavje o trustih se nam ne zdi v harmoniji s sliko, ki jo je prej naslikal. Večino bo kajpada najbolj zanimalo poglavje o ameriškimi Slovincih. Žal, da tu podatki niso popolni. Vendar si bo mogoče ustvariti tudi iz teh precej jasno podobo. Mnogo svetlega in veselega, mnogo pa tudi temnega in silno žalostnega... Tudi pisatelj sklepa: AKO LE MOREŠ, OSTANI DOMA. Zares lepo delo tudi izobražencem toplo priporočamo.«¹⁹ Medtem ko je 'Napredna misel', časopis za napredno kulturo, namenila Trunkovemu delu sicer pohvalno notico, pri čemer je poudarila zanimivost in poučnost dela, nista 'Veda', dvo-mesečnik za znanost in kulturo in 'Naši zapiski', socialna revija, niti omenili dela.²⁰ Suhoparno informativna sta bila tudi 'Slovan', mesečnik za književnost, umetnost in prosveto in 'Ljubljanski Zvon', mesečnik za književnost in prosveto. V slednji je bil ocenjevalec P. Novak, ki je med drugim zapisal: »... Šesti del govori dovolj nepristransko o senčnih in solčnih straneh izseljevanja...«. Poudaril je važnost sedmega in osmega dela: »... posvečena Slovincem v Ameriki... Sestava zgodovine slovenskih naselbin je bila seveda združena z mnogimi težkočami, in je po mnenju pisateljevem v marsičem pomanjkljiva, vendar je zbral, kar mu je bilo mogoče.«²¹

Trunkovo delo odlikuje tudi bogata slikovna oprema 110 fotografij in enakega števila Vavpotičevih ilustracij. 'Slovenčev' ocenjevalec je posvetil slikovnemu delu celo več pozornosti kot vsebini po izdaji prvega zvezka.²² Vavpotič je bil v tem času glavni ilustrator Družbe sv. Mohorja in je užival velik ugled, posebno po ilustriranju Jurčičevega Desetega brata. Že omenjeni ocenjevalec je bil vznidhen: »Kako je lep slovenski mladi delavec, ki stoji knjigi na pročelju, kako so krasne in šegave vinjete in začetnice!« Prvem zvezku je bil priložen tudi zemljevid Združenih držav Amerike, ki ga kasneje v knjigi ne najdemo. Tudi ostali ocenjevalci so hvalili lepe ilustracije, samo v 'Gorenjcu' so bili odklonilni do njih, češ, da so preveč »amerikanske« in

¹³ O knjigi je poročal v št. 8, 24. 2. 1912, št. 14, 6. 4., št. 20, 6. 5. in št. 38, 21. 9. 1912.

¹⁴ 'Mir', št. 14, 6. 4. 1912.

¹⁵ 'Dom in svet', št. 3, 1912.

¹⁶ Isto, št. 6, 1912 in št. 1, 1913.

¹⁷ Isto, št. 1, 1913.

¹⁸ 'Cas', zv. 2, 3 in 6, 1912 ter zv. 3, 1913.

¹⁹ 'Cas', zv. 3, 1913.

²⁰ 'Slovenec', št. 57, 9. 3. 1912.

²¹ 'Napredna misel', 1/zv. 1, 1912.

²² 'Ljubljanski Zvon', 1913, str. 164.

po izdaji petega zvezka je ocenjevalec kar odkrito zapisal: »... Slike v knjigi so čedne, samo Vavpotičeve inicialke so karikature, ki kaže resno knjigo...«²³

Ze samo ta kratek sprehod po nekaterih slovenskih časnikih in revijah nam potrjuje, da je Trunkova knjiga imela odmev v takratnih glasilih. Večina je pohvalila tako tekstovni kot likovni del knjige, čeprav je bilo tudi nekaj kritičnih pripomb. Koliko so jo brali bodoči slovenski izseljenci, žal, ne vemo, predvidevamo pa lahko, da je bilo njihovo število majhno, saj je bila knjiga le precej draga. Posebno vprašanje pa je odmevnost Trunkovega dela 'Amerika in Amerikanci' med našimi izseljenci v ZDA, to pa je že predmet posebne razprave.

RAZPRAVE FILOZOFSKE FAKULTETE

1985

Narava in determinanta zavestnega odločanja

(Janek Musek)

Glosarij zbornika bratov Miladinovih

(Stefan Kociančič — Dragi Stefanija)

Dvanajstero mesecev

(Nataša Golob)

1986

Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki

(Jelka Pirkovič)

Slovensko-poljski slovar — poskusni snopič

(Tone Pretnar — Božena Ostromecka)

Sloenci v evropski reformaciji

Slovenski jezik v znanosti, 1

1987

O prvih cerkvah in pražupnijah

(Janez Höfler)

Črnomelj

(Stane Bernik)

Lokev skozi čas

Karolinška arhitektura na Slovenskem

(Ivan Stopar)

Rimska lončena posoda

(Iva Curk)

1988

Etnološka stičišča, 1

Slovenska kratka pripovedna proza 1892—1918, Bibliografija

(Gregor Kocijan)

Janez Benigar

(Irene Mislej)

Razprave FF izdaja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 201. Knjige lahko kupite z naročilnico ali pri prodajalcu knjig v avli fakultete in v Kulturno-informacijskem centru Križanke, Trg francoske revolucije 7, Ljubljana.

²³ 'Gorenjec', št. 37, 14. 9. 1912.

IN MEMORIAM

JANKO OROŽEN

(Turje nad Hrastnikom, 10. 12. 1891 — 30. 9. 1989, Celje)

30. septembra 1989 je umrl v Celju, v izredno visoki starosti, v 98. letu skoraj prav do konca ustvarjalnega življenja Janko Orožen.

Rodil se je v Turju nad Hrastnikom 10. decembra 1891. Po osnovni šoli je šel na mariborsko učiteljske in je po maturi (1911) stopil v učiteljsko službo. Med prvo svetovno vojno se mu je posrečilo preiti na drugo stran fronte, tako da se je boril v češki legiji, potem pa na solunski fronti. Bil je tudi koroški borec. Z učiteljsko izobrazbo se ni zadovoljil. Že pred vojno je, kakor bi danes rekli, »ob delu« opravil gimnazijsko maturo (1913) in začel v Pragi s študijem prava. Diplomiral je po vojni na novo ustanovljeni ljubljanski univerzi iz slovenščine in zgodovine kot glavnih predmetov in iz geografije kot stranskega predmeta. Od leta 1924 do 1954, s prekinitvijo v vojnih letih, ko ga je nemški okupator izselil v Srbijo, je učil na gimnaziji v Celju. Ni majhno število dijakov, ki jim je razlagal zgodovino in jim vcepljal ljubezen do zgodovinske preteklosti. »Atek« so mu rekli. Ko se je poslovil od šole, ni odšel v pokoj, ampak je še dobrih deset let urejal in vodil celjski arhiv (1954—1965).

Z ustvarjalnim delom je začel Janko Orožen že v prvih letih po prvi svetovni vojni, vendar je bil v času med obema vojnama nekako razpet na več strani. Napisal je vrsto zgodovinskih in zemljepisnih učbenikov. Napisal je več pedagoških razprav. Prevajal je iz češčine, ruščine in francoščine. Kot velik prijatelj češkega naroda je priredil za Slovence Zpevakov učbenik češkega jezika (1928), sestavil Masarykovo čitanko (1930), prevedel Zgodovino čehoslovaškega naroda (1930) in Čapkove Pogovore z Masarykom (1937), izdal Opis čehoslovaške republike (1931). Leta 1927 je »nepričakovano, ne da bi strokovnjaški krogi kaj vedeli o tem«, kakor je napisal v svoji oceni v Ljubljanskem Zvonu Balduin Saria, ta »mladi gimnazijski profesor iz Celja« presenetil javnost s prvim delom Zgodovine Celja, ki mu je še isto leto sledil drugi del, čez tri leta pa tretji. S tem se je začelo Orožnovo raziskovanje zgodovine Celja in celjske pokrajine, ki je že pred vojno poleg drugega dalo Zgodovino Celjskega Sokola (1940) in dva Vodnika po Celju in okolici (prvi z R. Savnikom 1928, drugi 1940).

Po drugi vojni se je Orožen skoraj v celoti posvetil Celju in celjski pokrajini. Iz tega raziskovanja je nastala množina člankov in razprav, ki so objavljeni v Celjskem zborniku, v Lepem mestu in različnih drugih publikacijah in časopisih. Tudi v Krajevem leksikonu Slovenije je veliko njegovih prispevkov. Ob svojem pisanju je skušal Orožen zajeti skoraj prav vse panoge politične, gospodarske in kulturne zgodovine. V njegovih delih najdemo zgodovino zdravstva, pa tudi zgodovino gozdov. Tako so poleg številnih razprav nastale zajetne knjige: Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola (1958), Zgodovina Celja in okolice od začetka do leta 1848 (1971), Zgodovina Celja in okolice 1849—1941 (1974), Oris sodobne zgodovine Celja in okolice 1941—1979 (1980). Vrednost krajevne zgodovine v zadnjih časih vedno bolj raste. Včasih so jo nekateri cenili samo kot prijetno in zanimivo berilo za domačine, danes pa dobivajo podrobne raziskave krajevne preteklosti vedno večji pomen kot najbolj živ in avtentičen prikaz preteklih časov in kot dostikrat edina prava osnova za širša vrednotenja.

Tako si je profesor Orožen s svojim zgodovinskim delom postavil velik spomenik. Zunanji izraz hvaležnosti za to njegovo delo so odlikovanja, priznanja in nagrade, ki jih je prejel, častno občanstvo in meščanstvo Celja, častno članstvo in priznanja s strani slovenskih in celjskih zgodovinarjev. Glavno in trajno priznanje Orožnovemu življenju in delu pa bodo bralci, zgodovinarji in nezgodovinarji, ki bodo uporabljali njegova dela.¹

Vasilij Melik

¹ Celotna bibliografija bo objavljena v naslednjem zvezku Celjskega zbornika. Tu je v zvezku 1971—1972 izšla bibliografija Orožnovih del do leta 1971.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI

21. IN 22. ZASEDANJE JUGOSLOVANSKO-ČESKOSLOVAŠKE ZGODOVINSKE KOMISIJE

21. zasedanje jugoslovansko-českoslovaške zgodovinske komisije je bilo v Pragi od 12. do 15. oktobra 1987. Tema zasedanja je bila nastanek neodvisne jugoslovanske in českoslovaške države. Sodelovalo je 33 zgodovinarjev, od tega 10 iz Jugoslavije. Posredovanih je bilo 17 referatov, ki jim je sledila obsežna diskusija. Bilo je 46 diskusijskih prispevkov. Tema je uspešno dopolnjevala nekatere prejšnje teme z novimi znanstvenimi dognanji; tako 11. zasedanje v Trincu 1977, ki je obravnavalo problematiko krize in razpada habsburške monarhije, kot 14. v Stubiških Toplicah 1980, ki je obravnavalo gospodarske, družbene in politične razmere v Jugoslaviji in Českoslovaški.

Referati jugoslovanskih in českoslovaških zgodovinarjev so bili po vsebini bolj usklajeni, kot bi na prvi pogled lahko nakazovali njihovi naslovi in je samo en referent (M. Tejchman) svojo razpravo naslovil s českoslovaško-jugoslovanskim sodelovanjem in njegovim pomenom pri nastajanju samostojnih držav. Večina referentov je obravnavala te probleme v svojih okoljih. Več referatov je obravnavalo odnos posameznih narodov in političnih strank do združevanja in nastanka novih samostojnih držav in njih notranje ureditve. Tako je Tomislav Kraljačić obravnaval odnos meščanskih političnih strank v Bosni in Hercegovini do notranje ureditve Kraljevine SHS, Zoran Lakič je v svojem izvajanju povezoval delavsko gibanje in nastajanje jugoslovanske države 1918. leta; Ilijas Hadžibegović je prikazal stališče socialnodemokratske stranke Bosne in Hercegovine do notranje ureditve Kraljevine SHS. Blaže Ristovski in Orde Ivanoski sta obravnavala odnos Makedoncev in jugoslovanskih socialistov do Kraljevine SHS in položaja Makedoncev v njej, Drago Borovčanin pa je primerjal akt prvdecembrske združitve z vidovdanko ustavo. S českoslovaške strani so s podobnih vidikov osvetlili probleme nastanka samostojne českoslovaške države naslednji referenti: I. Galandauer je v svojem referatu (zaradi odsotnosti ga je na kratko podal Josef Kolejka) prikazal česko politiko in njeno zamisel o samostojni českoslovaški državi, K. Herman pa českoslovaško dejavnost v tujini in njeno zamisel o obliki samostojne države.

V. Vavra je obdelal problem oblikovanja državnega aparata samostojne českoslovaške države, dr. Josef Harna je prikazal spremembe v čeških političnih strankah in njihove spremembe v času nastanka samostojne države, M. Romportlova pa je prikazala spremembe in kontinuiteto na področju gospodarstva nasledstvenih držav po letu 1918. France Kresal je nakazal probleme socialnega zavarovanja ob nastanku Jugoslavije. Josef Kolejka je imel referat o teoriji ideologij meščanskega čehoslovakizma, po katerem naj bi bili Čehi in Slovaki en narod, prizadevali naj bi se za enoten jezik, ki naj bi bil češki. Nusret Šehić je prikazal dejavnost Narodnega sveta SHS za Bosno in Hercegovino po razpadu Avstroogrske, M. Patković pa odmev zloma Avstroogrske in nastanka Jugoslavije v tisku. Irena Gantar Godina je prikazala odnos socialnih realstov do jugoslovanske ideje.

Na zasedanju je bila izvedena predstavitev zbornika referatov z 18. zasedanja 1984 v Beogradu, ki je obravnavalo razvoj idejnih in političnih gibanj Čehov, Slovakov in jugoslovanskih narodov v 19. stoletju. Zbornik je izšel v ediciji Zgodovinskega inštituta SANU v Beogradu.

22. zasedanje českoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije je bilo 11. in 12. oktobra 1988 v Mariboru, v prostorih Doma družbenih organizacij. Zasedanje so pripravili Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Zgodovinsko društvo Maribor in skupščina mesta Maribor, finančno pa so ga omogočile Kulturna skupnost Maribor, Zveza kulturnih organizacij Maribor, Skupščina mesta Maribor in Raziskovalna skupnost Slovenije.

22. zasedanje komisije je začel 11. oktobra mag. Marjan Žnidarič, predsednik pripravljalnega odbora, nato pa so pozdravili udeležence Matija Malešič, podpredsednik skupščine mesta Maribor, Miomir Dašić, predsednik Zveze zgodovinskih društev Jugoslavije, Primož Hainz, član predsedstva republiške konference SZDL Slovenije, Vladislav Štátný, predsednik českoslovaške sekcije komisije, in Vasilij Melik namesto žal zaradi bolezni odsotnega predsednika Nikole Petroviča v imenu jugoslovanske sekcije komisije. Svečani otvoritvi sta prisostvovala tudi Franci Pivec, predsednik mestnega komiteja ZKS in Slavko Vizovišek, predsednik mestne konference SZDL.

Znanstveni del komisije je bil posvečen kulturnim in političnim gibanjem pri Čehih, Slovakah in jugoslovanskih narodih v 19. stoletju in do leta 1918 ter njihovim

medsebojnim stikom. Udeležilo se ga je okrog 60 poslušalcev, zgodovinarjev z mariborske univerze, iz muzejev in arhiva.

Z referati so nastopili Vladislav Št'astný: Vloga kulture v razvoju češkega narodnega gibanja v drugi polovici 19. stoletja, Vasilij Melik: Kulturno-politična gibanja pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja, Miroslav Šesták: Vloga kulture pri oblikovanju češke buržoazne politike v prvi polovici 19. stoletja do 50-tih let, Hrvoje Matković: Idejna in politična orientacija Svetozarja Pribičevića na koncu 19. stoletja, Jasna Fischer: Medsebojni vplivi kulturno-političnih gibanj delavskih izobraževalnih društev, posebej tiskarjev, Gane Todórovski: Boj za makedonsko nacijo v 19. stoletju (kulturno-politični pregled), Eva Holz: Češki uradniki na Slovenskem, Orde Ivanoski: Makedonija v zgodovinah Srbov in Bolgarov Konstantina Jirečka, Vinko Rajšp: Vpliv češkega mišljenja na slovensko taborsko gibanje, Josef Harna: Češka kultura in politika in prvi svetovni vojni, Tünde Polomik: Prispevek k vlogi Čehov pri oblikovanju glasbeno-kulturnega življenja Bosne in Hercegovine za časa avstro-ogrške uprave 1878—1918, Blaže Ristovski: Štur in Misirkov (kulturno nacionalne vzporednice med Makedonci in Slovaki), Roman Holec: Gospodarska prosveta v letih 1848—1918 kot del kulturno-političnega gibanja Slovakov, dr. Dragutin Pavličević: K hrvaško-slovaškemu odnosom v drugi polovici 19. stoletja, Jaroslav Pánek: Ludvik Kuba in njegov pomen pri kulturnih stikih med Čehi in Jugoslavlani, Lojze Penič: Boj za severno mejo v okvirih kulturno-političnega gibanja 1918—1919, Ibrahim Kemura: Vloga društva Gajret v kulturno-prosvetnem življenju bosanskohercegovskih Muslimanov do 1918, Perko Vojinović: Črnogorska inteligenca in ideja slovanske vzajemnosti, Danica Petrović: Srbsko narodno gledališče v Novem Sadu v prvem desetletju, France Kresal: Vpliv kulturno-političnega razvoja na odnos države do delavskega vprašanja, Michal Eliáš: Vloga slovaške Matice v slovaškem življenju in v razvoju slovaško-jugoslovanskih stikov, Nenad Urić: Češka in slovaška pomoč Srbiji v prvi balkanski vojni. V celoti je bilo 22 referatov in 17 diskusijskih prispevkov.

Udeležence zasedanja sta sprejela rektor mariborske univerze Lojze Križman in predsednik zbora občin Maribora Pavle Leban. Udeleženci so si pod vodstvom prof. Sergeja Vrišerja ogledali staro mariborsko mestno jedro, v četrtek 13. oktobra pa so bili na strokovni ekskurziji Kidričevo, Ptujška gora, Ptuj, Ormož, Jeruzalem, Ljutomer, Radenci, Zavrh.

Dne 12. oktobra 1988 je bilo interno zasedanje komisije. Prisotni člani češkoslovaške in jugoslovanske sekcije so ocenili znanstveni del 22. zasedanja komisije kot zelo uspešen. Prebrani referati so bili na znanstveni ravni. Referenti in diskutanti so se skoncentrirali na osnovne probleme proučevanja vloge kulture v zgodovini narodov Češkoslovaške in Jugoslavije. Pozornost je bila prav tako posvečena metodološkim in terminološkim vprašanjem. Izbrana tema se je ugodno povezovala s problematiko 17. zasedanja v Brnu 1983 in 18. zasedanja v Beogradu 1984.

Referati so upoštevali rezultate dosedanjih raziskav v obeh državah, izhajali iz študija virov in prinesli vrsto novih spoznanj. Diskusija je pokazala potrebo globlje študija nekaterih problemov in je ponovno poudarila potrebo širokega uveljavljanja komparativne metode pri študiju zajetih pojavov. Glede na znanstveno vrednost prebranih referatov bo jugoslovanska stran objavila prispevke deloma v Zgodovinskem časopisu, deloma v Časopisu za zgodovino in narodopisje.

Komisija je priporočila naslednje teme za prihodnja zasedanja: 1990; splošne in specifične poteze protifašističnega in narodnoosvobodilnega gibanja narodov Češkoslovaške in Jugoslavije 1933—1945, 1991; protifevdalna in heretična gibanja na ozemlju Češkoslovaške in Jugoslavije, 1992; vloga šolstva v razvoju narodov Češkoslovaške in Jugoslavije. Za naslednja leta prihaja v poštev tema: predstave narodov Češkoslovaške in Jugoslavije drugega, o drugem in o sosedih (eno ali dve zasedanji).

Francé Kresal

23. ZASEDANJE ČEŠKOSLOVAŠKO-JUGOSLOVANSKE ZGODOVINSKE KOMISIJE

23. zasedanje češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije je bilo v Brnu na rektoratu Univerze J. E. Purkyne. Na češkoslovaški strani so sodelovali: Vladislav Št'astný, predsednik sekcije, Kveta Kučerová, podpredsednica sekcije, Ladislav Hladký, tajnik sekcije, Josef Harna, Milan Krajčovič in Miroslav Šesták, vsi stalni člani sekcije. Poleg njih so z referati sodelovali še: akademik Miloš Tomčík, Pavel Cibulka, Ladislav Deák, Zdenek Deyl, Ivan Dorovský, Michal Eliáš, Vladimira Grycová, Olga Kotíková, Viktor Kudelka, Martin Nechvátal, Arnošt Skoupý. Z jugoslovanske strani so sodelovali: France Kresal, predsednik jugoslovanskega dela sekcije, Orde Ivanoski, Tomislav Kraljačić, Hrvoje Matković, stalni člani sekcije, z referati pa so še sodelo-

vali: akademik Blaže Ristovski, Ivan Katardžijev, Zoran Lakić, Milan Vukmanović, Janko Prunk, Jure Perovšek, Eva Holz. Zasedanje se je začelo v ponedeljek 9. 10. 1989 ob 14. uri s slavnostnimi govori predsednika češkoslovaškega dela komisije Vladislava Št'astnega in gostitelja Lubomira Slezáka. V imenu jugoslovanskega dela komisije je prisotne pozdravil France Kresal. Ob tem so objavili tudi personalne spremembe, ki so se zgodile v tem letu. Mesto tajnika češkoslovaškega dela komisije je prevzel Ladislav Hladký, ki je nadomestil dolgoletnega zaslužnega tajnika Miroslava Šestáka. Nikola Petrović je skoraj dve desetletji, od leta 1970, vodil jugoslovansko sekcijo. To svoje delo je opravljal z veliko zavzetostjo in požrtvovalnostjo. Zasedanje mu je izreklo posebno zahvalo za velike zasluge pri uspešnem delu komisije. Novi predsednik jugoslovanskega dela komisije je France Kresal z ljubljanskega Inštituta za sodobno zgodovino. Tema 23. zasedanja je bila: Kulturnopolitična gibanja Čehov, Slovakov in narodov Jugoslavije ter njihovi medsebojni stiki do leta 1945. Že referati, ki so bili napovedani za ponedeljek popoldne, so obljubljali veliko zanimivega pa tudi občutljivega gradiva.

Josef Harna je spregovoril v referatu Češka kultura in državna kulturna politika po letu 1918 o problemih, ki jih je na občutljivem področju kulture prinesel nastanek nove države. V začetku je bila državna kulturna politika precej liberalna, kljub temu pa se je že pojavila ideja o enotnosti obeh narodov, Čehov in Slovakov. V tem »sporu« je vse bolj prevladovala češka stran, kljub temu ali pa prav zato se je vse bolj razvijala tudi slovaška kultura, kajti zaradi razmaha masovne kulture so bile take zamisli nevarne in je bilo nujno odgovarjati nanje z delovanjem, ne pa le z govorjenjem. Referat Franceta Kresala Medsebojni vplivi socialne politike in kulture med obema vojnama je prav tako načel občutljivo temo. Tudi stara Jugoslavija se je po 1. svetovni vojni znašla pred novimi problemi in v novih razmerah, kjer je bilo potrebno marsikaj spremeniti ali pa vsaj prilagoditi. Pomembni so bili dosežki na socialnem področju, ker so ti lahko kakovostno vplivali na kulturo v najširšem smislu. Ker dr. Magdalenove ni bilo, je njen referat Kulturna politika češkoslovaške države na področju slovaškega šolstva v medvojnem obdobju 1918—1939 prebral Ladislav Deák. Tudi v tem referatu je bilo govora o tem, da nova oblast ni priznala dveh narodov in dveh jezikov, pač pa je govorila o češkoslovaškem narodu in jeziku kot o enoti. Slovaška se je poleg tega znašla še pred poskusi pritiskov madžarizacije, kajti madžarska iredenta je bila v prvih povojnih letih dokaj močna. Vse to je vplivalo tudi na zasedbo učiteljskih mest. Akademik Blaže Ristovski je v prispevku Nacionalni program Makedonskega kluba v Beogradu leta 1902 spregovoril o problemih pri oblikovanju makedonskega naroda. Za razumevanje nacionalnih in političnih problemov makedonskega naroda pred 1. svetovno vojno je potrebno razumevanje in poznavanje nacionalnih in političnih programov v drugi polovici 19. stoletja. Zanimiva je bila reakcija v Srbiji na program lista Loza, še preden je sploh izšel. Ideologi gibanja so zaradi prepovedi delovanja odšli v Petrograd in tam postavili osnove makedonske akademije. Ideje tega gibanja so se nadaljevale še v čas med obema vojnama. Vladimira Grycová je v prispevku Spremembe v upravi (vodstvu) češkega šolstva po letu 1918 predstavila novosti, ki jih je bilo treba uvesti v šolstvu, ki ga je bilo treba prilagoditi novi republikanski ureditvi. Ob koncu vojne so bili prepričani, da se bo uveljavila demokracija, da bo prišlo do ocepitve cerkve od šole. Ob tem je nastalo vprašanje, kako uvesti moraliko. Verouk naj bi učili laiki ali pa naj ga sploh ne bi bilo. Zagovarjali so enotno osnovno šolo, ki naj bi bila obvezna za vse. Vprašanje pa je bilo, kdaj naj se začne srednja šola. Referat je tako zajel probleme osnovne, srednje in visoke šole (tudi univerze). Po končanih referatih je sledila obsežna in bogata diskusija. Pomembnejše misli, ki so se v njej izoblikovale, bi lahko strnili v mnenje, da dosedanja dela naštevajo le fakta, da ob vsej obsežni in zelo občutljivi problematiki manjka neko obče gledanje, ki bi povezovalo psihološko ozadje ob nastanku slovanskih držav z ekonomskimi problemi, kulturno zgodovino in vsemi drugimi elementi, da bi končno lahko govorili o neki zaokroženi sliki tega pomembnega časa. Drugi problem, ki se je pokazal pri oblikovanju Češkoslovaške in Jugoslavije, je bilo porajanje različnih nacionalizmov, ki so sicer nastali iz podobnih vzrokov (prizadevanje večinskega naroda, da si podredi druge), imeli v času med obema vojnama različno usodo, so pa na nek način vplivali na vzdušje v državi. Poseben problem je bilo vprašanje šolstva in vprašanje malih narodov ali narodnih manjšin po 1. svetovni vojni. Prvi dan konference sta predsedovala Vladislav Št'astný in France Kresal.

V torek 10. 10. se je zasedanje začelo ob 9. uri. Predsedovala sta Kveta Kučerová in Hrvoje Matković. Zasedanje je začel Arnošt Skoupý z zanimivim referatom Problemi koncepcije in realizacije češkoslovaško-jugoslovanskih kulturnih stikov v 20. in 30. letih. Sledil mu je referat Ivana Katardžijeva Programski politični cilji makedonskega revolucionarnega gibanja med obema vojnama. Michal Eliáš je v svojem prispevku Sodelovanje Matice slovaške s kulturnimi ustanovami Jugoslavije v letih 1919—1945 predstavil najprej probleme, pred katerimi se je Matica znašla po vojni. Po eni strani je nanjo pritiskalo meščanstvo, po drugi strani pa je morala pomagati,

ker je bilo v tem obdobju občutno pomanjkanje šol. Pojavljala se je tudi problem čehoslovakizma. Matica se je morala ukvarjati z vsemi dejavnostmi na področju kulture; od izdajanja knjig do gledališča in opere. Podpirala je narodno emancipacijo in obenem igrala tudi integralno vlogo. Ideje o slovanskem sodelovanju je razumela na demokratičen način, ne pa tako, da bi vse strpali v eno vrečo. Naslednji referent Milan Krajčovič je v svojem delu Začetki organizacije manjšinske kulture Slovakov v Vojvodini (1918—1919) spregovoril o položaju Slovakov na tem ozemlju ob koncu 1. svetovne vojne. Pomagali so pri razbijanju Avstro-Ogrske in se s to opredelitvijo priključili Srbom in Hrvatom v boju proti monarhiji. Tomislav Kraljačić je z referatom Sarajevski časopis Pregled o kulturnem dogajanju na Češkoslovaškem med obema vojnama predstavil zelo zanimivo področje, kako je neki jugoslovanski časopis gledal na dogajanje v prijateljski deželi. Časopis je bil v 30. letih protifašističen, levo usmerjen, sodelovali so dopisniki iz domovine in tujine, kar mu je dajalo določeno širino. Zvesto je spremljal dogajanja na Češkem, posebno ob pripravah na vojno. Poročal pa je tudi o vplivu čeških kulturnih razmer na razmere v Jugoslaviji. Zdenek Deyl je predstavil delo in pomen Plečnika v referatu Josip Plečnik — primer sodelovanja čeških in jugoslovanskih arhitektov in umetnikov. V glavnem je bilo govora o tem, kaj in koliko je Plečnik naredil za Prago. Temu je sledil Jure Perovšek z referatom Kulturna politika jugoslovanskega unitarizma pri Slovencih (1918—1920). Tudi pri nas se pojavljajo zahteve po popolnem zlITU, nastane nekakšen jugoslovanski asimilacijski program, Jugoslovanska demokratska stranka pa je bila glavna nosilka tega. Na ta referat se je navezal referat Janka Prunka Kulturna politika Sodobnosti (1933—1941). Diskusija je bila preložena na popoldanski del zasedanja.

Popoldanski del se je začel ob 14. uri, predsedovala sta Miroslav Šesták in Orde Ivanoski. Najprej je bil na vrsti akademik Miloš Tomčik, ki je v referatu Nekaterere paralele v slovaški in jugoslovanski medvojni literaturi spregovoril o skupni problematiki literature malih narodov. Sledil je referat Viktorja Kudelke Zlati vek sodelovanja. Češkoslovaško-jugoslovanski odnosi v medvojnih letih 1918—1939. Mednarodne razmere so bile v tem času še najbolj v znamenju ognja in meča, delo proti tem pritiskom je bilo podobno tako v Jugoslaviji kot na Češkoslovaškem. Ivan Dorovský je misli tega referata dopolnil s prispevkom Snovatelji v zgodovini češkoslovaško-jugoslovanskih odnosov v medvojnem času, ki so bili doma v obeh deželah. Predvsem je poudaril vlogo in pomen Otona Berkopca. Eva Holz je z referatom Vidnejši kulturno-politični delavci češkega rodu na Slovenskem v času med obema vojnama nadaljevala to temo. Zoran Lakić je z referatom Narodnoosvobodilna vojna in revolucija v partizanski pesmi prekinil to celoto. Spregovoril je o kulturnometniškem delovanju med vojno, o tem, da so na tem področju sodelovali tudi uveljavljeni kulturno-umetniški delavci. Izdajali so časopise, zbirke pesmi, opremljene tudi z notami. K prejšnji tematiki, ki je zajemala sodelovanje in dopolnjevanje na kulturnem področju med obema vojnama, je poslušalce privedel referat Milana Vukmanovića Vplivi Čehov in Slovakov na gospodarski in kulturni razvoj Bosanske Krajine med obema vojnama. Pomemben je bil vpliv češkega in slovaškega kapitala, pa tudi kulturno sodelovanje. Martin Nechvátal je v prispevku Jugoslovani in ustvarjanje češke kinematografije pred letom 1939 nakazal poskus kozmopolitizma pri malih narodih. Na Češkem sta postala slavna Ita Rina (Ida Kravanja) in Zvonimir Rogoz. Podrobneje je o kulturnem sodelovanju med Slovenci in Čehi spregovorila v svojem referatu Perspektive študija češko-slovenskih odnosov v likovni umetnosti Olga Kotiková. Govorila je predvsem o sodelovanju in vplivanju na področju slikarstva, kjer sta s slovenske strani igrala pomembno vlogo zlasti Mesesnel in Stele. Od upodabljaljših umetnikov sta na oblikovanje češke umetnosti vplivala brata Šubic, po prvi svetovni vojni pa oba Kralja, Pilon, Maleš in drugi. Po referatu je sledila precej burna diskusija. Predlagali so, da bi bilo zelo primerno, če bi en simpozij posvetili češkoslovaško-jugoslovanskim odnosom, kajti iz referatov tega dne se je videlo, kako se razmere tu in tam dopolnjujejo in kako polagoma izginjajo bele lise, vendar je to za sedaj le na posameznih področjih; potrebni bi bili še prispevki, ki bi osvetlili tako delovanje posameznikov, ki so živeli in delali v obeh deželah, potrebno bi bilo podrobnejše primerjanje nastajanja nacionalizma v eni in drugi državi in primerjanje in raziskovanje idej o enotnem narodu, o t. i. čehoslovakizmu na Češkoslovaškem in o unitarizmu v Jugoslaviji, za kar sta dala zelo dobro iztočnico na jugoslovanski strani referata Prelovska in Prunka, na češki strani pa referati Harne, Grycove, Krajčovića in Deáka.

V sredo 11. 10. se je zasedanje prav tako začelo ob 9. uri. Predsedovala sta Milan Krajčovič in Tomislav Kraljačić. Ladislav Deák je v referatu O političnih bojih jugoslovanskih študentov v Pragi na začetku 30. let spregovoril o dovolj zanimivi tematiki, kajti spori med jugoslovanskimi študenti na Češkoslovaškem, ki so bili politično zelo različno opredeljeni, od konservativcev do liberalcev, so bili globoki in obsežni. O jugoslovanskih študentih na Češkoslovaškem, predvsem v Brnu, je spregovoril tudi Pavel Cibulka v referatu Dejavnost jugoslovanskih visokošolskih študentov v Brnu v medvojnem času. Značilno je, da so študirali predvsem na tehnikih; med študenti je

bil kar precejšen delež študentov iz Slovenije. Organizirali so se v skupine, medse pa niso sprejemali Židov, tako, da so ti morali ustanavljati svoje organizacije. V referatu je naveden tudi odstotek študentov, ki so študije uspešno zaključili. Hrvoje Matković je v svojem referatu Politična dejavnost dr. Ante Trumbića v jugoslovanski državi predstavil to zanimivo in problematično osebnost, ki je dala pečat določenemu, in to precej težavnemu obdobju pri oblikovanju in utrjevanju jugoslovanske države. Zasedanje je zaključil referat Ordeta Ivanoskega Tito o osvobodilni borbi makedonskega naroda. Najprej je spregovoril o težavah pri oblikovanju makedonskega naroda, ki se ni mogel osnovati niti ob koncu 19. niti v začetku 20. stoletja, razdrobljen je ostal tudi po 1. svetovni vojni. Moral je nadaljevati borbo za svojo samobitnost, v komunističnem gibanju je videl in našel edino možnost za svoje konstituiranje. Nato se je začela diskusija, ki se je najprej vrtela okoli makedonskega problema, okrog vprašanja, kako določiti število makedonskih študentov v svetu, če niso smeli uporabljati svojih priimkov. Tako je diskusija spet pripeljala na nedorečeno vprašanje unitarizma v Jugoslaviji in čehoslovakizmu na Češkoslovaškem. Obe gibanji imata nekaj skupnega, namreč to, da sicer govorita o enakopravnosti narodov in jezikov, si pa večinski narod le prizadeva prevladati na vseh področjih. Teoretično bi na primer morali Čehi znati slovaško in obratno in bi morali biti tudi učbeniki temu primerno prirejeni, v praksi pa se je vse bolj uveljavljala češčina, in bili so celo poskusi, da bi slovaščino degradirali na raven folklore. To je nato privedlo na diskusijo o učbenikih in na idejo o medsebojni primerjavi le-teh tako v medvojni Češkoslovaški kot v stari Jugoslaviji.

V zaključnem delu sta se oba predsednika Vladislav Štastný in France Kresal zahvalila vsem sodelujočim. Govora je bilo tudi o tem, da bo 24. zasedanje jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije naslednje leto v Črni gori, tema pa Značilnosti protifašističnega in narodnoosvobodilnega gibanja narodov Češkoslovaške in Jugoslavije.

Zborovanje češkoslovaško-jugoslovanske komisije je bilo že tretjič v Brnu. Splošno mnenje je bilo, da komisija dobro dela, saj se ji je posrečilo že 23 let zapovrstjo pripraviti dovolj zanimiva zasedanja, obenem pa se je v diskusiji pokazalo, da je na razpolago še izredno veliko prav tako zanimivih tem. Na zborovanju prav tako ni bila zanemarjena družabna stran prireditve. Tako je 10. 10. ravnatelj Ustavu slavistiki CSAV doc. dr. Lubomir Slezák priredil slavnostno večerjo v čast jugoslovanskim zgodovinarjem. 11. 10. popoldne je bil pri njem tudi sprejem. 12. 10. je bila strokovna ekskurzija v Narodni kulturni spomenik Mikulčice, kjer so udeležencem predstavili velikansko delo, ki so ga opravili arheologi. Udeležence ekskurzije je nato vodila pot naprej čez zanimivo moravsko pokrajino in dvorec Lednice in nato še v regionalni muzej v Mikulovu, kjer je posebno poudarjena zbirka o vinarstvu in vinogradništvu. Odpadel pa je del ceremoniala, ki je bil doslej posvečen družbenopolitičnim strukturam.

Eva Holz

NOVE METODE V ZGODOVINOPISJU ALI PO SOL NA SOLNOGRAŠKO

(Salzburg 17. — 26. 9. 1989)

Ce hočemo razumeti in razložiti preteklo **družbeno stvarnost**, moramo v prvi vrsti rekonstruirati procese njenega nastajanja, potrjevanja in spreminjanja, hkrati pa vedeti, da družbena stvarnost nastaja v interakcijskem odnosu, t. j. na podlagi intersubjektivnega delovanja njenih akterjev, točneje skozi njihovo ozavešanje (reduciranje, tematiziranje) oziroma njihovo vsakokratno interpretacijo preteklega in sedanjosti. Ali rečeno drugače, tako kot je to formuliral že Droysen; predmet zgodovinske vede ni abstraktna preteklost, temveč ostanki preteklosti oziroma spomini na preteklost.

Zato tudi zagovorniki »objektivne hermenevtike«, s tem, ko znova poudarjajo, da je prvotno delovanje, konkretni dogodek, na podlagi katerega je nastalo neko pričevanje, nepreklicno minil, nimajo namena odkrivati že znanega, temveč opozarjajo na pomanjkljivost določenih neopozitivističnih principov sodobne historične interpretacije. Sprašujejo se namreč, ali je mogoče zaobiti stališče, po katerem je predmet zgodovinarjevega proučevanja v prvi vrsti samo »zapisnik« oziroma »protokolirano delovanje«, ¹ artikulirano v jezikovno objektivirani obliki, in prezreti dejstvo, da le tako pojmovan »tekst« s svojo objektivno strukturo lahko predstavlja izhodišče in verifikacijsko merilo znanstvene interakcije...

¹ Hans-Georg Soeffner: *Statt einer Einleitung: Prämissen einer sozialwissenschaftlichen Hermeneutik*, zbornik Beiträge zur einer empirischen Sprachsoziologie, Narr, Tübingen 1982, str. 14.

A naj bo za uvod dovolj, saj želim na tem mestu samo opozoriti na eno izmed strokovnih srečanj zgodovinarjev, širšo teoretsko refleksijo vsebine tega srečanja pa prelagam na ustrežnejšo priložnost.

Skratka, pod okvirnim naslovom »Nove metode v zgodovino-pisju« je tudi letos na salzburški univerzi potekal desetdnevni mednarodni historični seminar, ki ga že devet let zapored organizirajo sodelavci tamkajšnjega inštituta za socialno zgodovino. Srečanje poteka vsako leto v drugi polovici septembra, letos pa so ga prireditelji zastavili kot strnjen postdiplomski semester in s tem tudi formalno poudarili njegovo kvalitativno rast. Toda to je že vprašanje institucionalizacije. Nas pa zanima predvsem vsebinska zastavitev, saj je vsebina tista, ki v zadnjem času privablja v Salzburg vse več zgodovinarjev, sociologov in narodopiscev; predvsem iz Avstrije, Zah. Nemčije in Italije, letos pa sva tam sodelovala tudi Poljak in Slovenec.

Kot že sam naslov pove, so predmet razprave metodološka vprašanja zgodovino-pisja, ali bolje, gre za ozaveščanje metodoloških problemov v okviru socialne zgodovine. Ker je tudi tako zoženo interesno področje za čas desetih dni še vedno preširoko, so ga organizatorji tematizirali v tri sklope, od katerih je vsak še dodatno razdeljen na začetni in nadaljevalni seminar.

Naslov prvega sklopa se glasi **Kvantitativne metode in formalni postopki v zgodovino-pisju**. V tem sklopu se udeleženci začetne stopnje izpopolnjujejo v statistiki ter spoznavajo principe delovanja računalniških bank podatkov, v nadaljevalnem »tečaju« pa je delo usmerjeno predvsem na računalniško kodiranje podatkov konkretnih raziskovalnih nalog. Drugi sklop oziroma seminar, v okviru katerega sem sodeloval tudi sam in bo v nadaljevanju natančneje predstavljen, je namenjen **spoznavanju kvalitativnih historično-družboslovnih metod v okviru oralne zgodovine**. Tretji in zadnji tematski sklop nosi naslov **Slikovna zgodovina, audiovizuelni viri in historična semiologija**. Voditelji tega seminarja so letos organizirali tečaj iz semiologije in imagologije, sklop predavanj iz uvoda v zgodovino slikovnih in tonskih virov, metodološko analizo dokumentarnih ter igranih filmov, veliko časa pa so udeleženci posvetili ugotavljanju, kaj pravzaprav lahko razumemo pod t. i. pripomočki za historično analizo umetniških slik ter ostalih slikovnih in tonskih virov.

Sam sem, kot rečeno, sodeloval v seminarju »Qualitative historisch-sozialwissenschaftliche Methoden und Mündliche Geschichte«. Podobno kot pri »semiologih« in »imagologih« je bila tudi v tej skupini delitev na začetni in nadaljevalni tečaj zgolj načelna. Samo pri obravnavanju praktičnih nalog, ob predstavitvi posameznih raziskovalnih projektov koordinatorjev in udeležencev ali ob spoznavanju konkretnih metodoloških principov tekstovne analize delov transkribiranih intervjujev iz že obdelanih raziskav je delo potekalo ločeno. Teoretična predavanja so bila skupna, prav tako tudi vsakokratna razprava ob njihovem zaključku.

Kar takoj na začetku se je izkazalo, da je takšna organizacija najustreznejša. Konkretna razprava je bila sočasno vpeta v teoretski okvir, praktični metodološki koraki pa sproti prevedeni v sistem obče metodologije. Slednje je za razpravo o novih metodah v historiografiji še posebej pomembno, saj vemo, da skepticizem klasičnega zgodovino-pisja do oralne zgodovine in socialne zgodovine nasploh temelji predvsem na očitku, da nove pobude te vrste nimajo izdelane lastne metodologije in da so tako skorajda brez teoretske samorefleksije. Če smo iskreni, takšno argumentiranje ni čisto brez osnove, saj se podobno sprašujejo celo tisti, ki so bili pred desetimi leti nad oralno zgodovino najbolj navdušeni. Sami namreč ugotavljajo, da predvsem oralna zgodovina resnično nima dodelane metodologije, oziroma, da je metodologij toliko, kolikor je avtorjev, ki te nove historiografske predstavitvene metode zagovarjajo. Če gledamo na to vprašanje s tega stališča, se dejansko končno približamo tudi temeljni razpravi kvalitativnega kurza ter osnovnim vsebinskim in metodološkim vprašanjem celotnega salzburškega seminarja. Se več, s tem se hkrati dotaknemo enega bistvenih vprašanj sodobnega zgodovino-pisja, namreč razprave o možnostih **objektivne historične rekonstrukcije preteklega delovanja**, v kateri pa, kot je znano, že dolgo ne sodelujejo samo zgodovinarji. Zato glede na to ni potrebno poudarjati, da so domačini za predavatelje poleg znanih zgodovinarjev angažirali sociologe, filozofe in umetnostne zgodovinarje, pač pa je treba opozoriti na nekaj drugega. Razmišljanja predstavnikov različnih ved nam namreč dajo slutiti, da odgovor na vprašanje o meji med objektivnim in subjektivnim rekonstruiranjem preteklosti bolj argumentirajo sociologi kot zgodovinarji, ali drugače, prvi postavljajo historiografiji mnogo prodornejša in konstruktivnejša vprašanja kot drugi.

V našem konkretnem primeru to seveda ne pomeni, da je Reinhart Sieder, sodelavec Dunajskega inštituta za gospodarsko in socialno zgodovino kakorkoli zaostajal za Gabrielom Rosenthal, sociologinjo iz Bielefelda ali filozofom Christianom Fleckom iz Gradca. Nasprotno. V svojih prispevkih je tudi on stvarno in kritično opisal običajno zgodovinarsko držo, iz katere gre sklepati, da le zgodovinarji lahko različna družboslovna snovanja zaokrožijo v neko objektivno, smiselno celoto. Ko torej v nadaljeva-

nju izvzemam prispevek Rosenthalove, želim zato opozoriti predvsem (in samo) na že izdelane metodološke pobude, ki jih zgodovini ponuja sociologija. Strinjam se namreč s Siederjevo percepcijo interdisciplinarnosti takrat, ko pravi, da razume zgodovinsko vedo kot nastajajočo znanstveno disciplino in da ga zato zanima vse, kar lahko kot zgodovinar pridobi od ostalih družboslovnih in humanističnih ved.

Sociologija, točneje prispevek fenomenologije za razvoj principov objektivne hermenevtike, predstavlja tisti del **družboslovja**, s katerim si zgodovinarji lahko ta trenutek največ pomaga. Raziskovalci kot Rosenthalova, se pravi predstavniki (recimo) tretje generacije fenomenološke šole, torej prej učenci Oevermanna in F. Schutzja in ne toliko Thomasa Luckmanna pa — z vpeljevanjem principov hermenevtične rekonstrukcije pripovedi sodobnikov preteklega dogajanja — zagovornikom oralne zgodovine ponujajo ne samo preizkušene metodološke principe za analizo teksta, temveč tudi njihovo teoretsko samorefleksijo.

Morda še več; izkaže se, da so principi t. i. globalne in sekvenčne analize lahko koristni tudi pri interpretaciji starejših biografsko tematiziranih dokumentov, npr. biografij, pisem — ki pa jih ne smemo primerjati ali celo enačiti z življenjskimi zgodbami, ki nastanejo na podlagi **narativnega** intervjuja —, saj nekatere zakonitosti veljajo tako za biografske tekste iz preteklosti kot za sodobne pripovedi.

Navedimo samo nekatere: 1. Upoštevanje avtorjeve **perspektive**. Vsak interpret preteklosti gleda na dogajanje, ki ga opisuje, skozi lastno perspektivo. Se pravi, da se moramo lotiti najprej perspektivne strukture vsakega teksta posebej, če hočemo resnično odkriti kaj novega in ne le potrditi to, kar nam je že znano. V primeru, ko iščemo samo potrditve svojih hipotez, v resnici uničimo realnost, ki nas zanima, saj — kot pravi Rosenthalova — »bistvo vsakdanje realnosti hote ali nehote prekrijemo z nekim imaginarnim bistvom znanstvenosti«² skratka, vsakdanji realnosti sploh ne pustimo do izraza. 2. Upoštevanje **tematizacije** oziroma avtorjeve potrebe po tem, da spremembe, prelome, z eno besedo, »razpršeno« življenje, organizira v smiselno celoto, kar je pravzaprav tudi osnovni pogoj, da se s tem življenjem sploh lahko identificira. 3. Nenazadnje gre upoštevati tudi dejstvo, da predvsem biografski zapisi preteklega življenja **ne nastajajo brez razloga**, temveč da njihovi avtorji pravzaprav samo izpolnjujejo pričakovanja vsakdanjega sveta, saj v skladu s socializacijskimi normami preprosto morajo (moramo) imeti lastno biografijo. Obenem tak konstrukt — biografija ni le odgovor na pričakovanja (družbenega) okolja, pač pa je hkrati tudi posledica avtorjeve interakcije s tem okoljem, ki se odvija na podlagi vzajemnega odnosa med biografskimi doživetji in gledovanjem po institucionaliziranih konceptih.

Za zgodovinarja je prvenstvenega pomena prav to zadnje dejstvo, iz katerega sledi, da biografski zapis ni nekaj individualnega, temveč je družbeno pogojen, prav tako kot način, na katerega ljudje razlagajo svoje življenje, kako pripovedujejo svojo (ali tujo) življenjsko zgodbo, se pravi način, kako posamezne življenjske izkušnje osmišljajo v neko zaokroženo celoto.

Toliko o osnovnih zakonitostih **globalne** analize oziroma o poskusu historiografskega povzemanja ene izmed strukturalističnih variant metodologije sodobne fenomenološke sociologije znanja. S tem seveda še zdaleč niso predstavljena vsa vprašanja, ki jih historiografiji postavlja sociologija, niti poglobljeni problemski sklopi kvantitativnega seminarja, kaj šele celotnega semestra, toda vsaka podrobnejša razprava bi občutno preseгла okvir tovrstnega zapisa. Zato bi rad, še preden vas kot bralce povsem izgubim, sam pa se docela »prodam« sociologiji, rad zaključil z metaforo, ki me je kot zgodovinarja — za katerega ima Salzburg poseben pomen — v času seminarja pogostokrat prešinjala. Skoraj vse je bilo namreč isto; mesto **menjave**, Solnograško oziroma Salzburg; ljudje, ki smo se tam srečali smo potomci nekdanjih trgovcev s soljo; menjavo pa so organizirali dediči sposobnih solnograških preprodajalcev iz preteklosti... le čas in vsebina sta bila druga. Predmet menjave in razpečevanja ni več sol, temveč znanje, menjava se ne vrši več na sejnih ob reki Salzach (starega tržnega prostora tako ali tako ni več), pač pa v prostorih salzbürške univerze, samo pri organizatorjih si človek ni čisto na jasnem — da so dobri trgovci, o tem prav gotovo ni dvoma...

A primerjav še ni konec, vsaj še ene ne smemo spregledati. Prav tako kot so nekoč trgovci »od blizu in daleč« natanko vedeli za vse datume solnograških sejmnih dni, je tudi mednarodni semester, ki sem ga želel na tem mestu predstaviti, na dobri poti, da postane del poslovnega koledarja tistih zgodovinarjev, umetnostnih zgodovinarjev, narodopiscev in sociologov, ki v svojih analizah tekstov kot produktov pretekle socialne interakcije z metodami klasične historiografije preprosto ne morejo naprej.

Oto Luthar

² Gabrielle Rosenthal: predavanje v Salzburgu, sept. 1989; naslov neobjavljenega sestavka: Biographie, str. 4.

XIV. JUGOSLOVANSKI SIMPOZIJ O POUKU ZGODOVINE

Stalna komisija za pouk zgodovine pri Zvezi zgodovinskih društev Jugoslavije organizira vsako leto tradicionalna srečanja učiteljev zgodovine osnovnih in srednjih šol in skrbi za strokovni del simpozija. 14. jugoslovanski simpozij o pouku zgodovine je potekal od 28. do 30. avgusta 1989 v Tjentištu. Gostitelj srečanja je bilo Zgodovinsko društvo Bosne in Hercegovine. Osnovna tema simpozija, »Muzeji, arhivi in biblioteke pri pouku zgodovine«, je bila predstavljena v številnih referatih, ki so jih pripravili svetovalci zavodov za šolstvo in tudi predstavniki drugih institucij, zlasti muzejev, arhivov in knjižnic. Poleg osrednje tematike se v simpozij redno vključuje tudi jubilejna tema, ki je bila na letošnjem srečanju posvečena 70-letnici KPJ.

Simpozij je potekal v objektivih spominskega parka Sutjeska. Po nagovoru Milutina Perovića, ki je v novem mandatnem obdobju predsednik Stalne komisije, in uvodnega jubilejnega referata ob 70-letnici KPJ, ki ga je podal Rade Petrović, je simpozij začel s strokovno vsebino, kjer je bil poudarek na vlogi didaktičnega principa in njegovem uresničevanju pri povezovanju šole z muzeji, arhivi in strokovnimi knjižnicami. Temo je poglobljeno podal Milutin Perović, ki je nanizal številne primere sodobnega pristopa pri pouku zgodovine. Prvenka Turk je predstavila problematiko Narodnega muzeja v Ljubljani in poročala o videnju in poslanstvu muzeja v vzgojno-izobraževalnem procesu. Muzej NOB pri pouku zgodovine je izčrpno predstavila Ilona Halupka (Novi Sad). V gradivu se odraža izredna dejavnost in pestrost ter vzorna in tradicionalna povezanost muzeja in šole. Vlogo pokrajinskih in krajevnih muzejev pri pouku zgodovine je skrbno analiziral Naum Dimovski (Skopje).

Pogrešali smo prisotnost in aktivno udeležbo kustosov pedagogov. Ponovno je bila izpuščena priložnost, vzpostaviti tesnejše in konkretnije sodelovanje muzejev in šol. Izkušnje posameznih muzejev bi bile koristne pri vzgojno-izobraževalnem poslanstvu tistih institucij, ki so odtujena okolju. Več odziva za sodelovanje na simpoziju so pokazali arhivski delavci. Vzoren referat na temo Arhivi kot zakladnice zgodovinskih virov in možnosti njihove uporabe pri pouku zgodovine je podala Ružica Kolarević iz Zagreba.

Pomanjkljivo so bili predstavljeni kulturno-zgodovinski spomeniki in spomska obeležja pri pouku zgodovine (Mišo Hamović, Sarajevo) in šolske knjižnice ter njihova opremljenost s strokovno literaturo (Duško Maksimović, Priština). Referentom so očitno manjkali podatki iz drugih republik. Komparacija je izostala in ni bila ustrezno podana. Medsebojne informacije so nedvomno prešibke. Pravega sodelovanja med šolami in drugimi institucijami ni, z izjemo posameznih centrov (npr. Arhiva v Zagrebu), ki bi opravljali poleg raziskovalnega tudi vzgojno-izobraževalno poslanstvo.

Prostorske dimenzije pri pouku zgodovine je podal Hrvoje Matković, ki je izhajal iz obstoječih šolskih atlasov in drugega kartografskega gradiva. Kljub uporabnosti gradiv smo pri njegovem poročanju pogrešali več kritičnosti, ki jih zasluži šolska kartografija, ki je potrebna temeljne posodobitve in celovite prenovе. Učitelji so prav tako pogrešali konkretno predstavitev teme, ki bi jo lahko izvedli ob monumentalnih spomenikih Sutjeske. Razlaga v muzeju je izostala, razen predvajanja dokumentarnega filmskega gradiva. Priliko, da bi spoznali temeljitejšo širše območje Sutjeske kot izjemen naravni in kulturni spomenik posebnega pomena, so poleg organizacijskih pomanjkljivosti spremljale tudi naravne ujme, ki so prispevale k razpoloženju učiteljev. Organizatorjem simpozija (Zgodovinskemu društvu BiH), ki so bili v zadregi, se je poznala odsotnost na srečanjih preteklih let in nepoznavanje tistih oblik, ki so se uspešno uveljavile tako na strokovnem in organizacijskem področju simpozijev o pouku zgodovine.

Osnovna tematika bodočega XV. jugoslovanskega simpozija o pouku zgodovine bo namenjena predstavitvi metodoloških in metodičnih problemov v stroki. Pri izboru tem in tudi drugih organizacijskih značilnostih bi morali mnogo bolj upoštevati želje in potrebe učiteljev zgodovine, ki se iz finančnih in tudi drugih razlogov simpozija vse manj udeležujejo. Žal pa je tudi glasilo Pouk zgodovine, ki redno objavlja članke o simpoziju, že na spisku tistih revij, ki jim preti usoda ostalega strokovnega tiska.

Prvenka Turk

OCENE IN POROČILA

Gernot Piccottini, *Archäologischer Atlas von Kärnten*. Klagenfurt : Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1989. 76 strani in 9 zemljevidov.

Publikacijo lahko razdelimo na tri dele. Uvodnim pojasnilom in seznamu uporabljene literature sledi obsežno poglavje »Uvod v prazgodovino, antiko in zgodnji srednji vek na Koroškem«, nato je tu seznam najdišč in kot tretji oziroma zadnji del še zemljevidi v merilu 1:200000.

Delo ima več predhodnikov. Tako je leta 1925 sestavil Martin Wutte »Kärntner Heimatatlas«, kjer je zajel vse podatke, znane do 1924; leta 1961 je Österreichische Akademie der Wissenschaften izdala »Österreich-Atlas«, kjer so označena tudi prazgodovinska in rimskodobna najdišča na Koroškem, istega leta pa je izšel še zvezek »Tergeste« (Trst) mednarodne publikacije »Tabula Imperii Romani«, ki zajema tudi Koroško. Leta 1986 je bilo zaključeno diplomsko delo mag. Ericha Wappisa »Literatur zu den archäologischen Fundstätten in Kärnten: von Altsteinzeit bis zum Frühmittelalter«, na podlagi tega dela je pravzaprav pričujoča publikacija nastala, njen avtor pa je glavni sodelavec izdajatelja atlasa Piccottinija.

Seznam monografij in periodike, ki je upoštevana, je zelo obsežen, na tem mestu pa moram opozoriti, da so vključene tudi glavna slovenska arheološka revija »Arheološki vestnik«, »Živa antika« in naši dve novejši monografiji, ki obravnavata tudi Koroško v času kasne antike oziroma zgodnjega srednjega veka (S. Ciglenečki, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum*, Dela SAZU 31 in P. Korošec, *Zgodnjesrednjevska arheološka slika karantanskih Slovanov*, Dela SAZU 22/1 in 2).

V uvodnem preglednem poglavju je podan razvoj poselitve Koroške od srednjega paleolitika do zgodnjega srednjega veka. Avtor opozarja na paralele za najdbe izven obravnavanega prostora in jim tako najde mesto na širšem geografskem prostoru. Nema lokrat navaja tudi sočasna najdišča v Sloveniji — tako primerja paleolitski postaji Calzedon in Bergkristall s Potočko zijalko, eneolitska najdišča z ostalinami na Ljubljanskem barju, pa gradivo iz časa kulture žarnih grobišč (pozna bronasta doba) z materialom, najdenim v Rušah. Najpomembnejše najdišče starejše železne dobe na Koroškem je gomilno grobišče v Bregu pri Rožeku. Material iz teh tumulusov povezuje z gradivom, najdenim od romunskega Bassarabija pa Klein Kleina na Štajerskem do Est v Padski nižini. V 2. stoletju pred našim štetjem je Koroško naselilo keltsko pleme Norikov. Njihova najvažnejša naselbina je izkopana na Štalenskem vrhu (Magdalenski gori). Bogastvo tega ljudstva je bila predvsem železova ruda, zaradi tega je imela dežela poseben položaj tudi še v času, ko so večji del južne Evrope že okupirale rimske vojaške enote. Regnum Noricum je bil preimenovan v Provincio šele sredi 1. stoletja, v 3. stoletju je bil razdeljen v dva dela — Noricum Ripense in Noricum Mediterraneum (center v Virunumu), temu področju je bilo pridruženo tudi nekoč panonsko mesto Colonia Poetovio. V 4. stoletju je področje Koroške upravno del dieceze Illyricum. V kasni antiki so šla tod prek v Italijo številna tuja plemena — Zahodni in Vzhodni Goti, Huni, Avari in Langobardi. Posledica teh trenj je nastanek številnih višinskih postojank. Po umiku Langobardov v Italijo pa so prišli na Koroško Slovani. Avtor navaja antične vire, ki potrjujejo ta premik (anonimni geograf iz Ravene, Paulus Diaconus), pa materialne ostanke ketlaško karantanske kulture in po letu 820 tudi slovanske kneze Karantanije. Pregled zaključuje s sliko poselitve skozi vsa obravnavana obdobja. Ugotavlja, da je kontinuiteta na področjih, kjer so ugodni klimatski pogoji — Lavantinska dolina, Beljaška kotlina, območje ob jezerih in pa ob nahajališčih rudnin (svinec, železo, cink). Le Hanžev hrib ima dokazano kontinuiteto iz kasne antike v zgodnji srednji vek, pač pa do sedaj odkrita grobišča in posamezne najdbe, ki pripadajo ketlaško karantanski kulturi, kažejo, da je bil relativno gosto poseljen predvsem srednji in južni del Koroške. Na določenih področjih — Beljaška kotlina, spodnja Ziljska dolina, okolica Št. Vida na Glini, Medgorja pri Grabštajnu — pa ima kontinuiteto poselitve od zgodnjega srednjega veka naprej.

Katalog najdišč je zasnovan zelo lakonično. Imenu kraja sledi navedba katastrske občine, občine, okrožja, oznaka na priloženi karti, oznaka obdobja, v eni ali največ nekaj besedah je napisano, kaj so našli, sledi pa skrajšano citirana literatura. Zaradi take sheme kataloga prihaja do nesorazmerja, saj za posamezne najdbe vemo, kaj so, medtem ko pri večjih kompleksih ni opisov, npr.: Breg /Frög/ pri Rožeku: U/UK Griffdornmesser; H: Hügelgräberfeld; L: Kelt. Münze in Beljak-Judendorf: U/B: Griffangelschwert; UK: Gräber, Einzelfunde, Nadel; H: Hügelgrab; R: Relief, spätantike Gräber; F: Gräber mit karanta. und awar. Inventar.

Za zgodnjesrednjeveške najdbe dodajmo še, da so razdeljene tudi po ljudstvih — avarske, germanske, karantanske. Pomanjkljivost je tudi v tem, da ob najdbah ne piše, kje so danes. Tudi muzejske inventarne številke bi nam namreč lahko pomagale, da bi si predstavljali, koliko materiala je bilo odkritega.

Delu je priloženih devet kart. Prva ima naslov »Naselitvena kontinuiteta od starejše kamene dobe do zgodnjega srednjega veka« in na njej se vidi koncentracija poselitve skozi vsa obravnavana obdobja. Sledi osem kart za posamezna obdobja — starejša kamena doba do eneolitskega časa, bronasta doba, kultura žarnih grobišč, halštatsko obdobje, latensko obdobje, čas antike, kasne antike in zgodnjega krščanstva in zgodnji srednji vek. Z različnimi oznakami so na njih zaznamovane posamezne najdbe, grobišča, zakladne najdbe in ostanki naselbin. Tudi tu so posamezne najdbe najboljše opredeljene, saj so še nadalje specificirane. Tako na primer v halštatskem obdobju vemo, ali je bila najdena sekira, zaponka, idol, keramika ali kaj drugega, pri kompleksnih najdbah pa je lahko označeno le grobišče.

Kljub temu, da bi si želeli predvsem obsežnejše komentarje o najdenem materialu in podatke o muzejih, ki ga hranijo, pa moramo zaključiti, da je delo temeljnega pomena za poznavanje in študij koroške prazgodovine in zgodnjih zgodovinskih obdobj. Veseli smo lahko tudi tega, da je korektno upoštevana slovenska literatura, na kar kaže ne nazadnje tudi razprto tiskan pripis, da moramo v delu P. Koroščeve iskati najdišče Maria Saal kot Gospa Sveta.

Anja Dular

Appian von Alexandria, **Römische Geschichte. Erster Teil: Die römische Reichsbildung.** Uebersetzt von Otto Veh, durchgesehen, eingeleitet und erläutert von Kai Brodersen. Stuttgart : Anton Hiersemann, 1987. 506 strani. (Bibliothek der griechischen Literatur: Band 23.)

V ugledni seriji Bibliothek der griechischen Literatur, ki jo je osnoval bizantinist Peter Wirth in jo izdaja skupaj s teologom Wilhelmom Gesslom, je izšlo že več kot dvajset zvezkov, v katerih so objavljeni prevodi manj znanih, doslej predvsem kasnejših antičnih del, in sicer največ s področja grške patristike in bizantinskih avtorjev, tako npr. prevodi Gregorija iz Nysse, Gregorija Nancianskega, Origena, Johanesa Kantakuzena, Teofilakta Samokate in drugih. 23. zvezek prinaša prevod vseh drugih Apijanovih spisov razen njegove znane *Zgodovine državljanskih vojn* v petih knjigah (*Emphyilia*), ki bo izšla v 2. zvezku. Ta je že v pripravi, prevod pa je oskrbel isti Otto Veh, ki je prevedel tudi prvi zvezek. Po 150 letih je to prvi moderni nemški prevod Apijanovih del, serija pa si je ravno postavila za cilj, izdajati prevode avtorjev, ki so bili doslej predmet predvsem strokovnih študij, širšemu krogu bralcev, ki ne obvladajo klasičnih jezikov, pa le slabo dostopni.

Prevod v prvem zvezku je pregledal Kai Brodersen, ki je trenutno eden najboljših poznavalcev Apijanovega teksta, saj je pripravil novo kritično izdajo vseh Apijanovih del za prestižne *Oxford Classical Texts*. Poleg tega, da je prevod pregledal — in mu torej že to dejstvo samo še dodatno zagotavlja neoporečnost — je Brodersen napisal tudi 16 strani uvoda, v katerem na kratko a izčrpno ovrednoti Apijanovo delo, dalje pojasnila ob besedilu, opombe in stvarno kazalo, kar znaša skupaj skoraj sto strani. Prevod vsebuje naslednja Apijanova dela: predgovor, zgodnjo rimsko zgodovino, čas kraljev (*Basiliké*), italško, samnitsko, keltsko, sicilsko zgodovino (vse našete so ohranjene le fragmentarno), dalje ibersko zgodovino, zgodovino Hanibalovih vojn, kartažansko in numidijsko zgodovino, zgodovino Makedonije (le fragmenti) in njen dodatek zgodovino Ilirije, zgodovino Sirijske, Mitradatovih vojn, druge fragmente in *testimonia*. Apijan je poleg teh spisov napisal še obširno, na pet knjig razdeljeno Zgodovino državljanskih vojn, v kateri obravnava razburljivo obdobje rimske zgodovine, ki so mu vtisnile pečat osebnosti kot Sula, Marij, Cezar, Pompej, Ciceron, Antonij in Oktavijan, in od katerih je posebej dragocena prva knjiga, ki zapolnjuje vrzel med Polibijem in Ciceronom. Apijana ni bral le ozek krog strokovnjakov, njegova živo in dinamično napisana zgodovina je v prevodu služila tudi kot podlaga Shakespeareovima tragedijama Antonij in Kleopatra in Julij Cezar. Naj omenim kot zanimivost, da je Apijanove *Državljske vojne* ob večerih rad prebiral Karl Marx.

Apijan je bil rojen konec 1. stoletja n. š. v Aleksandriji. Ponosen na svojo domovino je napisal *Zgodovino Egipta* v štirih knjigah, ki pa žal niso ohranjene. Iz njegovega življenja vemo bolj malo. Doživel je upor Judov pod Trajanom leta 116. Najprej je opravljal funkcije visokega uradnika v aleksandrinski upravi, kasneje pa je služboval v Rimu, torej je bil rimski državljani, čeprav nam njegov *praenomen* in gentilno ime nista znana. Zahvaljujoč prijateljstvu s Kornelijem Frontonom (ohranjenih je nekaj pisem, ki sta si jih pisala), ki je zanj posredoval pri vladarju Antoninu Piju, je celo dosegel čast prokuratorja pod Avgusti (pod Markom Avrelijem in

Lucijem Verom). V šestdesetih letih 2. stoletja je umrl, še preden je povsem končal svoje zgodovinsko delo. Vrednost njegovega dela je predvsem odvisna od virov, ki jih je uporabljal. Ti so pri Apijanu v veliki meri zadovoljivo raziskani, saj je bilo to področje »a favourite hunting ground of German scholars for more than a century« (H. White, *Appian's Roman History*, Loeb Classical Library 2, 1912, ix), v zadnjem času pa tovrstne raziskave nadaljujejo predvsem italijanski in madžarski zgodovinarji.

Knjiga je za nas prav posebej zanimiva, ker vsebuje prevod zgodovine Ilirije oziroma ilirskih vojn (*Illyriké*), edinega s tem naslovom ohranjenega spisa iz antike. V njem je Apijan želel podati zgodovino severozahodnega Balkana in Podonavja v času rimskih osvajalnih pohodov v ta prostor. Začel je z mitološkim pregledom in končal z omembo Tiberijeve zasedbe Mezije, osrednja, najdaljša in najpodrobnejša epizoda pa so Oktavijanove osvajalne vojne v letih 35—33 pr. n. š., za katere je Apijan uporabil kot vir vladarjev *Dnevnik*. Prevod tega spisa v slovenščino je že končan, komentar pa je v pripravi (pripravlja ga avtorica tega prikaza).

Čeprav naslov Apijanovega spisa obeta več kot delo dejansko vsebuje, je njegova pomembnost nesporna. V njem je sicer mnogo trditev spornih in netočnih, še več pa je izpuščenega, vendarle prinaša mnogo zanimivih podatkov. Ti nam ob pomoči drugih virov iz antične literature, poleg epigrafskih, numizmatičnih in drugih arheoloških omogočajo, da rekonstruiramo zgodovino naših krajev v obdobju, v katerem so prej neodvisna plemena prehajala v odvisnost od Rima, njihovo ozemlje pa je bilo končno kot provinca definitivno priključeno rimski državi. Ozemlje, katerega zgodovino Apijan opisuje v *Illyriké*, je bilo ob koncu 1. stoletja n. š. razdeljeno med province Norik, Panonijo, Dalmacijo in Mezijo. Ni dvoma, da je *Illyriké* eden ključnih virov za zgodovino naših krajev v zgodnji antiki. To, kar smo ravnokar dejali za zgodovino ilirskih vojn, velja v isti meri tudi za druge zgoraj navedene pokrajine, ki jih Apijan obravnava: kljub pomanjkljivostim in občasnim netočnostim so njegovi spisi dragocen zgodovinski vir, za posamezne dogodke pa celo edini ohranjeni vir. Broder-senove opombe k tekstu se v primeru *Illyriké* omejujejo predvsem na starejša in splošna dela modernega zgodovinopisja, pri navedbah modernejših študij pa je opazno, da ne navaja del jugoslovanskih in italijanskih avtorjev, kar dokazuje, da članki, objavljeni v lokalnih revijah, ne glede na jezik, v katerem so napisani, ostajajo slej ko prej malo opaženi. Seveda pa namen njegovih opomb ni podati izčrpno bibliografijo k posameznim problemom, temveč le nekaj važnejših citatov, ki naj bralcu pomagajo pri nadaljnem iskanju, in so zato kot prva orientacija zelo dragoceni. Knjiga bo koristila marsikomu, tako študentu kot strokovnjaku, zgodovinarju, arheologu in filologu, in seveda bralcem, ki se sicer ne ukvarjajo strokovno z antično zgodovino in literaturo, vendar jih antika zanima. Upamo, da bo Oddelek za zgodovino Univerze E. Kardelja uvrstil to serijo med tiste knjige, ki jih bo redno kupoval za obogatitev svoje knjižnice.

Marjeta Šašel Kos

Pavel Diakon (Paulus Diaconus), *Zgodovina Langobardov* (Historia Langobardorum), [prevedli Fran Bradač, Bogo Grafenauer, Kajetan Gantar; opombe napisala Bogo Grafenauer, Kajetan Gantar; spremna besedila Bogo Grafenauer], Maribor: Obzorja 1988. 422 strani.

Ni malo virov, na katerih sloni poznavanje slovenske zgodnesrednjeveške zgodovine. V to se kaj lahko prepriča vsakdo; le prvo knjigo Kosovega Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku mu je treba odpreti. Toda prav tam se lahko tudi prepriča, da tvorita okostje temu poznavanju predvsem dva vira. To sta dobro poznana Historia Langobardorum Pavla Diakona in Conversio Bagoariorum et Carantanorum po imenu neznanega salzburškega klerika. Pri tem je izredno pomembno, da pokrivajo po neki srečni usodi podatki iz Pavlovega dela predvsem čas od naselitve Slovanov v vzhodne Alpe konec 6. stoletja do prvih desetletij 8. stoletja, težišče podatkov o slovenski zgodovini, ki jih prinaša Konverzija, pa leži v razponu približno od srede 8. stoletja do sedemdesetih let 9. stoletja. Kako dobra — in izjemna hkrati — je ta podlaga v virih za študij najstarejše slovenske zgodovine, govori že dejstvo, da razen Makedoncev, ki imajo za najstarejše obdobje v spisu Miracula sancti Demetrii vir podobnega pomena, vira takšne važnosti nima noben naših slovanskih sosedov. Tako so Hrvati in Srbi glede začetkov svoje zgodovine vezani na Konstantina Porfirogeneta, ki je sredi 10. stoletja zabeležil tisto, kar naj bi se morda zgodilo v začetku 7.; pri Moravanih in Cehih pa odstira mrak šele obdobje karolinške analistike 9. stoletja.

Zaradi tako opredeljenega pomena, ki ga ima za slovensko zgodovino Pavlovo delo, je skorajda neopravičljivo, da o knjigi, ki je izšla pri založbi Obzorja že leta

1988, poročamo v osrednji slovenski historični reviji s takšno zamudo. Preden pa se posvetimo sami knjigi, je potrebno naglasiti, da je le-ta nenazadnje tudi rezultat vseh tistih naporov v slovenski historiografiji (in to že odkar se je proti koncu prejšnjega stoletja začela oblikovati v moderno zgodovinsko znanost), ki so za predmet svoje obravnave postavili prav Pavla Diakona. Lahko rečemo, da je prav vsaka generacija slovenskih medievistov prispevala pomemben delež k boljšemu razumevanju podatkov, ki jih o naši zgodovini prinaša ta učeni montecassinski benediktinec in sodobnik Karla Velikega. Na začetku te poti stoji Simon Rutar, ki je že pred več kot stotimi leti (1885) objavil v Letopisu Matice slovenske preko štirideset strani obsežno razpravo *Kakšno važnost imajo Pavla Diakona knjige »De gestis Langobardorum« za starejšo zgodovino Slovencev?* in s tem postavil več kot solidne temelje za nadaljnje delo v tej smeri. Na Rutarjeve ugotovitve se je opiral pri objavi odlomkov iz Pavlove Zgodovine v svojem zgoraj omenjenem Gradivu tudi Franc Kos iz iste generacije začetnikov slovenskega znanstvenega zgodovinopisja. Nove spodbude in nove rezultate pri tolmačenju Pavla Diakona je nato prineslo delo Ljudmila Hauptmanna in Milka Kosa. Hauptmann je v vrsti razprav o najstarejši slovenski zgodovini (predvsem *Politische Umwälzungen unter den Slawen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten*, MIÖG 36, 1915, 229—287) tudi prav na podlagi Pavlovih sporočil o bojih Langobardov s sosedi na vzhodu pokazal kako »čudovito enako je tekla usoda... Slovincem in Obrom« (*Staroslovenska družba in njeni stanovi*, ČJKZ 1, 1918, 82). Milko Kos pa je, podobno kot Rutar, poleg nekaterih razprav, v katerih tudi obravnava vprašanja iz slovenske zgodovine, zvezana s podatki Zgodovine Langobardov (*O bolgarskem knezu Acioku in slovenskem knezu Valuku; K postanku slovenske zapadne meje*, obe razpravi sta ponatisnjeni, čeprav druga ne v celoti, v M. Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev, Ljubljana 1987, 145—150, 170—181) objavil posebno razpravo *K poročilu Pavla Diakona o Slovincih* (ČZN 26, 1931, 202—215), v kateri je izpopolnil zlasti kronologijo tistih dogodkov, ki se tičejo slovenske zgodovine in o katerih poroča Pavel Diakon. Iz povojne, danes še aktivne generacije slovenskih medievistov pa moramo omeniti predvsem Boga Grafenauerja, ki se je v zvezi s svojimi intenzivnimi raziskavami zgodnesrednjeveške slovenske zgodovine teh vprašanj večkrat dotikal (glej npr. poglavje Problem »langobardskega limesa« in razmerja Slovencev do njihovih sosedov v času naselitve in prvih desetletjih po njej, v *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952, 425—436) in ki je nenazadnje za knjigo, ki jo predstavljamo, oskrbel prevod v slovenščino (skupaj z F. Bradačem in K. Gantarjem), veliko večino opomb k tekstu (ostale K. Gantar) in vse spremne študije, ki daleč presegaajo naslov knjige.

Kot je iz tega diskurza razvidno, predstavlja tako zaokrožena knjiga s celotnim latinskim originalom Pavlove Zgodovine, vzporednim slovenskim prevodom, opombami k prevodu, ki velikokrat predstavljajo pravi zgodovinski komentar in spremnimi študijami, pravzaprav logičen zaključek nekega razvoja, ki ga je začel Simon Rutar. Hkrati pa je seveda takšna izdaja tudi velika spodbuda za nadaljnje delo.

Pavel Diakon je bil Langobard iz Furlanije (Čedada?), ki si je, da tako rečemo, ustvaril intelektualno kariero mednarodnega nivoja. Bil je učitelj na langobardskem kraljevem dvoru v Paviji, nadaljeval svoje delo na dvoru langobardskega duksa v Beneventu, tam vstopil med menihe najbolj slavnega samostana zahodne Evrope — Montecassina, se od tam odpravil na dvor frankovskega kralja Karla (Velikega), kjer je bil pritegnjen v krog intelektualne elite tistega časa okrog Alkuina in se nazadnje vrnil na Montecassino, kjer je pred svojo smrtjo (799?) napisal Zgodovino Langobardov; svoje najboljše in najbolj poznano delo. O tem dovolj jasno priča že dejstvo, da se je skozi srednji vek ohranilo v kar 113 prepisih (S. Rutar, O. c., 294), da je prva tiskana izdaja izšla v Parizu že leta 1514 in da je prvi prevod v italijanščino nastal že leta 1548 v Benetkah (G. Waitz, v uvodu k izdaji *Historia Langobardorum* v *MGH Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum*, Hannoverae 1878, 47 sl.). Nemara je del odgovora na vprašanje, zakaj je prav Zgodovina Langobardov Pavlovo najboljšo delo, iskati v dejstvu, da je to njegov zadnji tekst, ki je hkrati tudi najbolj ambiciozen. V njem je lahko koristno uporabil izkušnje, ki si jih je pridobil pri pisanju zgodnejših del. Tako je že leta 763 na langobardskem beneventanskem dvoru, kjer je bil kot spremljevalec Adelperge, hčerke langobardskega kralja Desiderija in žene beneventanskega duksa Arichisa, napisal v verzih kratko zgodovino sveta po biblijskih dogodkih, kjer začetne črke posameznih strof tvorijo pozdrav »Adelperga pia«. Za isto osebo je najkasneje do 774 napisal tudi »Rimsko zgodovino« (*Historia Romana*), pregled, ki obsega obdobje od začetkov Rima do Justinijanove ponovne združitve Italije. Tukaj se je prvič jasneje odrazilo Pavlovo zanimanje za zgodovino, od katere se ni več odvrnil, čeprav je kot duhovnik napisal tudi več del cerkvenega in verskega značaja (življenjepis sv. Benedikta, komentar k njegovim »Pravilom«, zbirko pridig in molitev itd.). V to serijo zgodovinskih tekstov spada tudi »Zgodovina škofov v Metz« (*Gesta episcoporum Mettensium*), ki jo je napisal na Karlovem dvo-

ru, in življenjepis papeža Gregorja Velikega. Ta je nastal že po njegovem povratku na Montecassino po 787.

Seveda pa s tem, ko pravimo, da je Zgodovina Langobardov najboljše Pavlovo zgodovinopisno delo, ne mislimo na »zgodovino« v današnjem pomenu besede. Pač glede na svoje videnje in razumevanje sveta piše Pavel Diakon svojo Zgodovino tako, da ne ocenjuje resničnosti posameznih poročil in podatkov, ki jih ima na razpolago, ampak jih niza enega zraven drugega. Tako ustvarja sliko, v kateri se mešajo ljudsko izročilo, ki ga je obilno uporabljal (tudi že zapisano kot *Origo gentis Langobardorum*), pisane predloge (npr. danes izgubljeno zgodovinsko delo opata Sekunda iz Trenta, tudi prav glede prvih stikov med Slovani in Bavarci v vzhodnih Alpah), razne zgodbe itd. Pri tem, gledano z današnjimi očmi, seveda veliko pretirava (npr. bleščeča zmaga peščice Langobardov nad trumo Slovanov pri Briščah 664; HL V/23) ali poenostavlja (npr. padec Čedada v avarske roke 610 povezuje s pohotnostjo Romilde, žene foroulskega duksa Gisulfa; HL IV/37). Prav tako današnji bralec verjetno pogoša večjo konciznost v kronološki in vsebinski strukturi dela. Ne moremo sicer reči, da Zgodovina Langobardov nima neke svoje notranje strukture, saj se kronološko gledano začne z nastankom langobardskega plemena in konča le malo pred propadom njihove države; vsebinsko pa je seveda vseskozi v ospredju zgodovina Langobardov; toda kljub temu so v zgradbi dela samega velika nihanja, o čemer je nekaj pisal že B. Grafenauer v spremni razpravi k slovenskemu prevodu Zgodovine Langobardov (str. 300–303). Samo za ilustracijo naj navedem, da npr. prva knjiga (od šestih, kolikor jih obsega Zgodovina Langobardov) obravnava več kot pol tisočletja langobardske zgodovine od njihove izselitve »iz otoka Skandinavije« pa do njihove naselitve v Panonijo in zmage nad Gepidi; druga in peta pa vsaka zase v bistvu časovno zajema le po dva langobardska kralja (Alboin, Klef; Grimoald, Perktarit). Vsebinsko pa npr. druga knjiga, ki je posvečena langobardski osvojitvi Italije, kar tretjino svojega obsega namenja opisu italijanskih pokrajin (HL II/14–24 od skupno 32 poglavij). Podobne, čeprav krajše vložke, v katerih Pavel Diakon obravnava bizantinsko, frankovsko ali npr. celo perzijsko zgodovino, pa je mogoče najti prav v vsaki knjigi Zgodovine Langobardov.

Te »pomanjkljivosti« seveda niso nikakršne pomanjkljivosti. Zavedati se je namreč treba, da je delo nastalo v času, ki je zgodovino razumel bistveno drugače, ki je predpostavljajl drugačne mehanizme, ki poganjajo zgodovinski razvoj in v katerem nenazadnje pravega zgodovinopisja niti ni bilo. Pisanje zgodovine je bila le vrsta pisateljevanja, v katerem ni bilo ostre meje med pesnikovim in zgodovinarjevim delom. Lep primer za to je prav Pavel Diakon sam; pesnik in zgodovinar v eni osebi. Zato Zgodovina Langobardov ni samo delo, iz katerega poskušajo zgodovinarji izluščiti čimveč dejstev o tem, kaj se je v resnici zgodilo, ampak hkrati tudi delo, ki nam predstavlja intelektualno in duhovno sfero tedanje Evrope. Je znak svojega časa in prav zaradi tega in ne toliko zaradi same langobardske zgodovine, ki je predmet njenega opisovanja, bi znala biti zanimivo branje še za koga drugega, in ne samo za zgodovinarja.

Kot smo že na začetku poudarili, je Zgodovina Langobardov prvovrsten vir za zgodovino Slovencev v zgodnjem srednjem veku kot tudi za zgodovino tega prostora v predslavanski dobi v 6. stoletju. Podatke te vrste prinaša Pavel Diakon že v prvi knjigi, na mestih, kjer govori o preselitvi Langobardov v Panonijo in njihovem tamkajšnjem bivanju do odhoda v Italijo. (HL I/22–24, 27). Mimogrede še dodajmo, da je ta prva knjiga po svoji strukturi tipičen *Origo gentis*, to je plemenska zgodovina, ki se je ohranila v ljudskem izročilu in bila nato v določenem trenutku zapisana. V našem primeru se je to zgodilo že v drugi polovici 7. stoletja in ta tekst — *Origo gentis Langobardorum* — je služil Pavlu Diakonu kot ena izmed osnov prve knjige Zgodovine Langobardov. H. Wolfram (*Das Genus der Origo gentis*, zaenkrat še neobjavljen referat na zagrebškem simpoziju o etnogenezi Hrvatov v zgodnjem srednjem veku januarja 1989) je pred kratkim primerjal *Origo gentis* raznih germanskih ljudstev oziroma plemen, in pokazal na zelo očitne paralele v strukturi teh plemenskih zgodovin, ki izpričujejo nek bolj ali manj enak vzorec oziroma kliše, po katerem so te zgodovine nastale. Npr.: prvotna domovina ne more več prehranjevati svojega ljudstva, zato se del (pleme) izseli, sledijo prve odločilne preizkušnje kot prehod preko morja ali velike reke (Laba, Ren, Donava) ali pa odločilne bitke z nadmočnim sovražnikom (npr. Heruli, Gepidi pri Langobardih) ali najpogosteje oboje skupaj; temu ponavadi sledi sprememba vere itd. Pri tem je pomembno, da ta gentilni spomin, zabeležen v *Origo gentis*, dogodke kronološko »teleskopsko« projecira, kar pomeni, da v resnici večje časovne razdalje v svoji sliki zbija in zblizuje. Tako gledano seveda ni čudno, da prva knjiga Zgodovine Langobardov zajema okroglega pol tisočletja langobardske zgodovine, v njej pa lahko brez težav prepoznamo tudi posamezne elemente nekega »idealnega vzorca« *Origo gentis*.

V drugi knjigi so za našo zgodovino pomembni zlasti podatki, zvezani s selitvijo Langobardov iz Panonije v Italijo leta 568 (HL II/7–9). V zvezi z njihovo interpretacijo v zgodovinopisju še danes ni enotnega mišljenja, obstaja pa večinsko mnenje, da

npr. Pavlov podatek o 42-letnem bivanju Langobardov v Panoniji ni točen (pravilno 22), da je treba datum o izselitvi v Italijo (dan po veliki noči 568) jemati z rezervo, da je »mons Regis«, na katero se je povzpel Alboin in razgledal del Italije, ležala nekje ob cesti ljubljanska kotlina — Vipavska dolina, da je »širok in zelo raven dohod« na meji Panonije Vipavska dolina in ne morda Krško polje ali pa kraška Istra in še kaj (podrobneje o vsem tem z dokumentacijo B. Grafenauer v opombah k slovenskemu prevodu).

V tretji knjigi najdemo bolj malo podatkov, ki so bili pritegnjeni v slovensko zgodovino, predvsem gre za vesti, zvezane z vprašanjem t. i. oglejske shizme (HL III/14, 20, 26), zato pa predstavlja četrta knjiga v tem oziru pravo nasprotje. Najprej imamo v mislih poznane vesti o prvih srečanjih Bavarcev s prodirajočimi Slovani v gornjedravski dolini konec 6. in v začetku 7. stoletja (HL IV/7, 10, 39). K Grafenauerjevim opombam k dotičnim poglavjem bi bilo mogoče dodati, da prvi bavarski vpad »in Sclaborum provinciam«, ki je mimogrede rečeno po vsej verjetnosti sodoben termin, povzet s strani Pavla Diakona po Sekundu iz Trenta (gl. K. Bertels, *Carantania. Beobachtungen zur politisch-geographischen Terminologie und zur Geschichte des Landes und seiner Bevölkerung im frühen Mittelalter*, Carinthia 177, 1987, 92), slovensko zgodovino, predvsem od M. Kosove razprave o poročilih Pavla Diakona o Slovencih iz leta 1931 datira v leto 593, medtem ko novejši avstrijsko in nemško zgodovino, postavljajo te dogodke v leto 592 (K. Bertels, *O. c.*, 92; H. Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas, Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*, Wien 1987, 92; W. Pohl, *Die Awaren, Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567—822 n. Chr.*, München 1988, 149), v leto 595 na npr. W. H. Fritze. *Zur Bedeutung der Awaren für die slawische Ausdehnungsbewegung im frühen Mittelalter*, Zeitschrift für Ostforschung 28, 1979). Razlika v datiranju je predvsem povezana z različnim odgovorom na vprašanje, kdaj je frankovski kralj Hildepert postavil na Bavarskem Tasila I. za »kralja«. Glede slovansko-avarske zmage nad Bavarci 595 bi bilo mogoče dodati, da predstavlja po ugotovitvah H. Wolframa (*O. c.*, 93) 2000 padlih Bavarcev »skoraj celotno plemensko vojsko«, kar seveda še dodatno osvetljuje težo bavarskega poraza. Splošno prepričanje, da so bili slovansko-avarsko-bavarski boji v letih 592/593 in 595 v zgornji dravski dolini, temelji na tretjem Pavlovem sporočilu o slovanski zmagi nad Bavarci »in Agunto« (okolica današnjega Lienza) in opustošenju bavarskega ozemlja. Večja razhajanja pa so glede dafacije tega poslednjega dogodka. Avstrijsko in nemško zgodovino, postavljajo ga datira okrog 610 (Bertels, *O. c.*, 92, Wolfram, *O. c.*, 93; Pohl, *O. c.*, 149, 239), slovensko pa po Kosu v čas 626—629. Kosova argumentacija, da so se ti dogodki zgodili za časa foroiulskega vojvode Grasulfa, torej po 626, ko sta bila umorjena njegova predhodnika Taso in Kako, je zelo utemeljena (M. Kos, *K poročilom ...*, 213, 214), tako, da morajo odpasti vse tiste interpretacije, ki ta slovansko-bavarski spopad posredno povezujejo z avarskim vdorom v Furlanijo leta 610 (npr. W. Pohl, *O. c.*, 239).

Prav v zvezi s tem avarskim vdorom, ko je bil opustošen tudi Čedad, poroča Pavel Diakon, da so Langobardi našli zavetje v sosednjih gradovih (našeteje jih 7) in neimenovanih kastelih (HL IV/37). Na podlagi tega poročila je bil rekonstruiran t. i. »langobardski limes« na vzhodu Furlanije, ki je zapiral izhode rečnih dolin iz gora v furlansko nižino in ki je imel odločujočo vlogo pri formiranju zahodne slovenske etnične meje (M. Kos, *K postanku slovenske zapadne meje*, Razprave znanstvenega društva za humanistične vede V, 1930, 339—340, 348—361). Kot omenja Grafenauer (*Zgodovina Langobardov*, op. 60 na str. 190), se je v zadnjem času pojavilo mnenje (V. Sribar), da že na vzhodnem robu Furlanije obstajal pravi limes, to je, da so bile posamezne utrdbe med seboj povezane s sistemom obrambnih zidov. Pojavilo pa se je tudi povsem nasprotno mnenje (S. Ciglenički), da nekega »limesa« pravzaprav niti ni bilo, ampak da so gradovi in kasteli, ki jih omenja Pavel Diakon, le del utrdb, ki so bile raztresene po celotni pokrajini in ne samo na njenem vzhodnem robu. Da so takšni kasteli resnično bili po celi Furlaniji, nam na nekem drugem mestu (HL V/20) poroča že Pavel Diakon sam: leta 663 so vdrli Avari na poziv langobardskega kralja Grimoalda zoper upornega foroiulskega duksa Lunusa v Furlanijo in ga uničili. Preživeli, nadaljevali Pavel Diakon, so se utrdili v kastelih. Avari pa so se razkropili po vsem njihovem ozemlju (mišljena je Furlanija, kot se vidi iz nadaljevanja) in vse oplenili ali uničili z orožjem. Je pa seveda tudi res, da to poročilo samo po sebi niti najmanj ne zanika obstoja »langobardskega limesa«. Ko že govorimo o limesu, omenimo še Grafenauerjev zemljevid Langobardske postojanke v Furlaniji (*Zgodovina Langobardov*, str. 191), ki ima vrisane tudi kastele tega limesa. Pavlovo sporočilo je v tem oziru bistveno dopolnjeno, saj so Čedadu, Krminu, Nemam, Osoppu, Rtnju, Ragonii, Huminu in Invillinu dodani še kasteli Pušia ves, Tarčent, Fraelacco, Tricesimo, Reanna, Premoriacco, Solkan, Farra, Potium in ob Zillici Meclarie ter v Vipavski dolini Aidovščina — Castra. Glede na svoje prejšnje razprave (*Naselitev Slovanov v vzhodnih Alnah in vprašanje kontinuitete*, AV 21—22, 1970/71, 27; *Slovinci na zahodni meji*, Prešernov koledar 1978, 100; *Zgodovina slovenskega naroda I*, Ljubljana 1978 (3. izd.), 360) je Grafenauer modificiral svoje poglede na to problematiko

najmanj v toliko, da je v sistem langobardskega limesa prišel tudi Ajdovščino. Še vedno pa je mišljenja, da je bila spodnjevipavska dolina skupaj z Ajdovščino zaradi slovansko-avarske osvojitve že okrog leta 610 izločena iz okvira langobardske države in se je meja pomaknila na Sočo. Niti pri Pavlu Diakonu, niti v drugih pisanih virih ne najdemo potrditve za to mnenje. Poročili o avarskem vdoru v Furlanijo leta 610 in slovanskem v Istro naslednje leto (HL IV, 37, 40) gotovo ne moreta biti podlaga temu mnenju. Pa tudi arheološke najdbe v spodnjevipavski dolini ga ne podpirajo, saj jih »ne moremo upoštevati kot elemente starejše kulture alpskih Slovanov, ampak jih lahko pripišemo avtohtonim, deloma barbariziranim romanskim prebivalcem, katerih kultura se je razvijala v okviru langobardske države in tudi pod vplivom bizantinske Istre« (D. Svoljšak, T. Knific, *Vipavska dolina, Zgodnjesrednjeveška najdišča*, Situla 17, 1976, 81; glej tudi P. Štih, J. Peršič, *Problem langobardske vzhodne meje*, ZČ 35, 1981, 341).

Vrsto podatkov, pomembnih za slovensko zgodovino, prinaša tudi peta knjiga Zgodovine Langobardov (HL V/19—23, 29). Na tem mestu pa bi radi k Grafenauerjevemu komentarju v opombah dodali le še nekaj drobnih opozoril. V 22. poglavju ima Pavel Diakon znamenit podatek o begu Arnefrita, sina foroiulskega vojvode Lupusa, ki so ga 663 na poziv langobardskega kralja Grimoalda premagali in ubili Avari, »ad Sclavorum gentem in Carnuntum, quod corrupte vocitant Carantanum«. Pri tem podatku se postavlja veliko vprašanje, ali gre za sodoben termin (iz srede 7. stoletja) ali pa je Pavel v zgodnejši čas presajal pojme iz svojega časa (zadnja četrtina 8. stoletja). Izhajajoč iz karantanske zgodovine sredi 8. stoletja, ki nam je dobro poznana, sklepa Wolfram (*Die Geburt Mitteleuropas*, 342; glej še isti, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantaniën und Pannonien*, Graz 1979, 76; in K. Bertels, O. c., 107 sl.), da Borut, ki je izvedel tako radikalno politično-versko spremembo kurza in v katerega rodu je bila knežja oblast po vsej verjetnosti dedna, zagotovo ni bil prvi karantanski knez. Zatorej naj bi se karantanska etnogeneza zaključila najkasneje na prelomu 7. v 8. stoletje. Časovni horizont Pavlovega sporočila, ki naj bi bilo sodobno, pa je dosežen ob pravilu, da je etnogeneza proces, ki potrebuje najmanj dobo ene generacije. Temu mnenju v prid govori tudi Pavlovo sklicevanje na »seniores viri«, ki naj bi sodelovali v bojih Lupusa z Avari 664 in mu tedanje dogodke opisali. To Pavlovo sporočilo je zato verjetno res najstarejša omemba Karantanije. Pred njim imamo za ta prostor le oznake kot »Sclaborum provincia« (Secundus, ohranjeno pri Pavlu Diakonu), »marca Vinedorum« (Fredegar) oziroma »Sclavorum regio« (Pavel Diakon). Približno na isti čas se nanaša tudi Pavlovo poročilo o slovanskem porazu pri Briščih, nedaleč od Čedad (HL V/23), o katerem sta se skeptično izrazila že S. Rutar in F. Kos, zlasti ker naj bi 25 Langobardov nagnalo v beg 5000 slovanskih sovražnikov. Da pa v tem poročilu morda ne gre samo za Pavlovo pretiravanje, ampak za lokalno izročilo o dogodku, ki ga je Pavel Diakon zabeležil, bi govoril podatek, naj bi Slovani sprva mislili, da jim iz Čedad nasproti ne prihaja foroiulski duks Wektari, ampak patriarh s svojimi duhovniki. Takšna pritožba bi imela smisel (če odmislimo pretiravanje) le tedaj, če bi v Čedadu sedela tako langobardski duks kot oglejski patriarh, saj bi le v tem primeru lahko prišlo do zamenjave. To pa tudi sta, vendar ne v 7. stoletju ampak kasneje, ko je okrog leta 737 patriarh prestavil svoj sedež iz Krmina v Čedad. Pavel Diakon je to vedel, saj nam prav on o tem poroča (HL VI/51). Zato je malo verjetno, da bi si sam izmislil to zgodbo o nainnih Slovanih in njihovi zamenjavi. Bolj verjetno je, da se je vest o nekih resničnih bojih med Slovani in Langobardi, ki pa je v obliki, kot je ohranjena pri Pavlu Diakonu, lahko nastala šele po 737, ohranila v ljudskem izročilu, kjer se je tudi deformirala. Na rob Pavlovega poročila o bolgarskem duksu Alzeću (HL V/29), ki se veže na Fredegarjevo poročilo o Alciocusu (M. Kos, *O bolgarskem knezu Alcioku*, ... 145—150) pa lahko dodamo, da je W. Pohl (O. c., 270) v svoji knjigi, ki pa je izšla že po slovanskem prevodu Zgodovine Langobardov, postavil tezo, da pri Alzeću/Alciocusu ne gre za osebo ime, ampak za naslov. Alciocus se da namreč etimološko lepo razložiti iz turške besede »altioq« (šest puščic), pri čemer naj bi bila pri stepskih ljudstvih puščica pomemben znak časti (Würdezeichen).

In končno, pomembne vesti o slovenski zgodovini prinaša v zvezi s sosednjo furlansko zgodovino tudi šesta knjiga Zgodovine Langobardov. To so predvsem podatki, ki nam govorijo o slovanski naselitvi na področje današnje Beneške Slovenije (HL VI/24, 45), o vdoru duksa Ratchisa »in Carniolam Sclavorum patriam« (HL VI/52) in o premestitvi sedeža oglejskega patriarha iz Krmina v Čedad (HL VI/51), o čemer smo že govorili.

Pozornejši bralec te ocene je verjetno opazil, da se v tekstu za langobardske dukse (vojvode) s sedežem v Čedadu uporablja pridevnik »foroiulski« in ne furlanski, kot običajno srečujemo v zgodovinopisju. To pa zato, ker je potrebno šele ugotoviti, ali je Pavel Diakon s tem, ko je napisal npr. »Gisulfus Foroiulanus dux« (HL IV/37) hotel povedati, da je bil Gisulf furlanski ali čedaški duks. Forum Iulii oziroma Fo-

roiuli kot praviloma piše Pavel Diakon, bi lahko prevajali na oba načina. V to dilemo ni hotel posegati niti prevajalec Pavlove Zgodovine v slovenščino, saj v slovenskem prevodu uporabljaj izraze kot forojulanski vojvoda, forojulansko ozemlje, Forojuliansko mesto, Foroiulanci ipd. Kaj je torej bil Gisulf?

Vendar pa to ni samo vprašanje Gisulfa. Isti problem se ponavlja na več mestih Pavlove Zgodovine Langobardov: »Mortuo... Gisulfo duce Foroiulensi, Taso et Cacco... eundem ducatum regendum susceperunt« (HL IV/38); »dux Foroiulans Gralsulfus... constituitur« (HL IV/39); »Gralsulfo Foroiulanorum duce defuncto, successor ei in ducato Ago datus... Quo Agone mortuo, Foroiulanorum ductor Lupus efficitur« (HL V/17); »Arnefrit... voluit in loco patris apud Foroiuli optinere ducatum« (HL V/22); »ordinatus est apud Foroiuli dux Wechtari« (HL V/23); »Post hunc Wechtari Landari apud Foroiuli ducatum tenuit« (HL V/24); »Pemmo Foroiulans praerat Langobardis« (HL VI/45); »Ratchis... apud Foroiuli dux... effectus« (HL VI/52).

Vprašanje bodo pomagali razsvetliti naslednji odlomki iz Pavlove Zgodovine: »Rothari rex... Opitergium quoque, civitatem inter Tarvisium et Foroiuli positam... expugnavit« (HL IV/45). Civitas Opitergium je današnji Oderzo, ki, kot pravi Pavel Diakon, leži med Trevisom in — Čedadom. Da je Foroiuli res Čedad in ne morda Furlanija, potrjuje še nekaj primerov iz Zgodovine Langobardov: »ad pontem Liquentiae fluminis (Livenza), quod a Foroiuli quadraginta et octo milibus distat« (HL V/39) ali pa »Grimualdus... Opitergium civitatem... destruxit eorumque qui ibi habitaverant fines Foroiulans Tarvisianisque et Cenetensibus divisit« (HL V/28), iz česar sledi, da je Grimoald razdelil ozemlje prebivalcev mesta Oderza med Trevisance. Cenetence in — Čedajce in ne morda Furlane. Še bolj prepričljiva pa sta naslednja dva primera: »Aput Nemas castrum, quod non longe a Foroiuli distat« (HL V/22) in »castrametati sunt in loco qui Broxas dicitur, non longe a Foroiuli« (HL V/23). Nemas so Neme, oddaljene nekaj več kot 15 km severozahodno od Čedada, Broxas pa Brišče, kraj ob Nadiži, oddaljen od Čedada dobrih 10 km. Oba kraja ležita v Furlaniji, zato je Foroiuli lahko le Čedad.

Ko je tako ugotovljeno, da je Foroiuli Čedad, se postavlja vprašanje, kako je Pavel Diakon imenoval pokrajino, v kateri to mesto leži. Tudi za to vprašanje imamo na razpolago nekaj indikativnih odlomkov iz njegove Zgodovine. Najbolj znan je gotovo tisti, ki pravi, da je Alboin potem, ko je prišel na ozemlje prve italijanske province Benečije, stopil na področje mesta oziroma trdnjave Čedada (»Indeque Alboin cum Venetiae fines, quae prima est Italiae provincia... hoc est civitatis vel potius castris Foroiulani terminos introisset«; HL II/9). V 14. poglavju te iste druge knjige pa pravi, da je bil »nekoč Oglej glavno mesto Benečije, sedaj pa Čedad (»Huius Venetiae Aquileia civitas extitit caput; pro qua nunc Forum Iulii... habetur«). Ob avarskem napadu v Furlanijo leta 610 pa pravi »Circa haec tempora rex Avarum... Venetiarum fines ingressus est. Huic Gisulfus Foroiulanus dux... audacter occurrit, sed... cum omnibus pene suis extinctus est. Uxor vero eiusdem Gisulfi... intra murorum Foroiulani castris muniit septa« (HL IV/37).

Vendar stvari le niso tako preproste in jasne, kot se zdi iz gornjih primerov. Ob avarskem vdoru v Furlanijo leta 663 nam Pavel Diakon namreč sporoča, da je langobardski kralj Grimoald naročil Avarom naj pridejo v »Forumiuli« zoper upornega Lupusa in ga uničijo, in nato nadaljuje: »Tako se je tudi zgodilo. Kakan je prišel z veliko vojsko in na kraju, ki se imenuje Flovius, se je vojvoda Lupus tri dni boril s Kakanovo vojsko« (HL V/19). Iz gornjega konteksta je razvidno, da v tem primeru »Forumiuli« ne more biti Čedad, ampak neko širše področje, ki obsega tudi kraj Flovius. Na ta način lahko interpretiramo tudi nadaljevanje tega poročila v HL V/20, kjer Pavel Diakon pravi, da so se Avari, potem ko so premagali Lupusa, »razkropili po vsem njegovem ozemlju in vse opleni ali uničili s ognjem. Ko so nekaj dni tako počenjali, jim je Grimoald ukazal, da morajo že odnehati s pustošenjem. Ti pa so poslali slèh Grimualdu in mu rekli, da ne bodo zapustili Foroiuli, ki so ga osvojili z lastnim orožjem.«

Nekega trdnega pravila Foroiuli — Čedad torej pri Pavlu Diakonu očitno ni. Naš problem, ali so se langobardski duksi s sedežem v Čedadu imenovali po tem kraju ali po pokrajini, pa, upam, zato na zadosten in zadovoljiv način osvetljujejo naslednji citati. Alboin je leta 568 postavil za prvega »foroiulskega« vojvodo svojega nečaka Gisulfa, kar Pavel Diakon opisuje takole: »Alboin... Gisulfum... Foroiulanae civitati et totae illius regioni praeficere statuit. Qui Gisulfus non prius se regimem eiusdem civitatis et populi suscepturum edixit...« (HL II/9). Na nekem drugem mestu nam Pavel poroča, kako je Ansrit ob odsotnosti »foroiulskega« vojvode Rodoalda uzurpiral njegovo oblast: »At vero Rodoald, quem apud Foroiuli praemisimus ducatum tenuisse, cum ab eadem civitate abesset, Ansrit de castro Reunia (Ragogna pri S. Daniele del Friuli) ducatum eius absque nutu regis pervasit... Ansrit vero non contentus ducatum Foroiulanensium regere... rebellans« (HL VI/3). Pri odsovanju katastrofalnega langobardskega poraza s strani Slovanov leta 705 nam Pavel Diakon sporoča, da je samo en Langobard, po imenu Muniks, »qui pater post Petri Foroiulani

et Ursi Cenetensis ducum extitit« pokazal svojo hrabrost in močatost (HL VI/24). Ursus je torej bil duks v Cenedi, za katero nam Pavel Diakon sam poroča naslednje: »Fortunantus (Venantius, op. P. Š.) natus quidem in loco qui Duplabillis dicitur fuit; qui locus haut longe a Cenitense castro vel Tarvisana distat civitate« (HL II/13). In čisto na koncu še odlomek, ki govori o Alahisu, duksu v Trentu, ki se je sprl z bavarskim grofom, ki je vladal v Boznu »Hic (Alahis) dum dux esset in Tredentina civitate, cum comite Baioriorum, quem illi gravionem dicunt, qui Bauzanum et reliqua castella regebat, conflixit« (HL V/36).

Po vsem tem lahko na vprašanje, kaj je bil Gisulf, odgovorimo, da je bil *čedajski* duks in da je npr. zato pravilneje govoriti, da so Slovani iz »okoliša Slovanov, ki se imenuje Zellia« plačevali dajatve *čedajskim* (in ne furlanskim, kot srečujemo v zgodovinopisju) vojvodom do časa vojvode Ratchisa. Pri tem pa se je treba ves čas zavedati, da gre pri vprašanju, ki smo ga postavili samo za vprašanje *imena*, ne pa za vprašanje obsega *oblasti* čedajskih vojvod. Da ta ni bila omejena samo na področje mesta Cédada, nam najbolje dokazuje prav gornji podatek o slovanskem plačevanju dajatev.

Preden pa zaključimo ta obsirni prikaz, je potrebno opozoriti, da je sestavni del nove knjige več spremenih besedil, ki jih je vsa prispeval Bogo Grafenauer. Dve se neposredno vežeta na samo slovensko izdajo Zgodovine Langobardov in sta posvečeni Pavlu Diakonu in njegovi dobi in langobardskemu obdobju zgodovine Italije. Tri pa so posvečena naselitvi Slovanov v Vzhodnih Alpah, kontinuiteti in vprašanju slovanskega srečanja s staroselci in kritiki avtohtonističnih teorij, ki so se razpasle v zadnjem času. Pri slednjem (pa tudi ob vprašanju kontinuitete) je še zlasti pomembno, da je Grafenauer pokazal na metodološko nesprejemljivost in infantilnost teh avtohtonističnih teorij. Branje teh treh razprav priporočamo predvsem vsem tistim, ki so se ob prebiranju Bora in Šavlija preveč pregreli in jim je potrebna ohladitev s streznitvijo.

Zgodovina Langobardov, ki jo je izdala založba Obzorja, je imenitna knjiga, ki jo bo veliko ljudi vzelo v roke in h kateri se bomo zgodovinarji znova in znova vračali. Prav slednjim pa je žal, da je knjiga, še zlasti, ker gre za izdajo vira, ostala brez prepotrebne registra, ki bi knjigo naredil še boljše.

Peter Stih

Avgust Tosti, Denarni zavodi v Sloveniji po prvi svetovni vojni. Ljubljana: Bančni vestnik, 1989. 159 strani.

Nova oblast je po končani zadnji vojni pokazala veliko volje ne le pri obračunavanju z namišljenimi ali dejanskimi političnimi nasprotniki, ampak tudi pri razkrinkavanju političnega in gospodarskega življenja pod prejšnjimi režimi. Eni so razkrinkavali Solunski proces, pri nas na Slovenskem pa so dobili pomembna naročila na eni strani nekdanji minister Ivan Mohorič, na drugi pa Franček Saje ter verjetno še kdo. K nastanku Tostijevega dela naj bi pripomogla želja uslužbenca Uprave državne varnosti, da pomaga svojemu nekdanjemu korektnemu šefu, dolgoletnemu ravnatelju Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo, ki se je vrnil iz zapore in imel »težak življenjski položaj«. Zakaj je bil zaprt, sicer ni jasno, iz naslovov poglavij pa je jasno, da je bilo v ozadju naročilo tudi profesionalno zanimanje naročnika za preteklost.

Avgust Tosti, tržaški Slovenec, je po nacionalizaciji ljubljanske podružnice znamenitega dunajskega Österreichische Creditanstalt für Handel und Gewerbe 1920. leta postal glavni ravnatelj Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo v Ljubljani, ki je nasledil in tudi prevzel večino njenega delovanja. V tej službi je ostal do konca vojne, ko je bilo uspešno podjetje nacionalizirano v socialističnem pojmovanju ukrepa. Kreditni zavod je bil pomembno in trdno podjetje. Njegovo delovanje, ki je bila nekakšna kombinacija današnje Službe družbenega knjigovodstva in banke, je bilo pomembno za finančno poslovanje gospodarstva doma in v tujini, za nacionalizacije, ustanavljanje novih podjetij. Nekdanji avstrijski lastnik je imel v njem 30 % delnic in mu bil tudi sicer zelo naklonjen. V mednarodnem finančnem svetu ni skrival sorodstvenega razmerja. Ugled slovenskega zavoda je bil velik, poslovanje pa zato veliko lažje kot če bi se moral šele dokazovati. Takratnim gospodarstvenikom je bilo kljub načelom, da je treba ključna podjetja nacionalizirati, kar pomeni, da jih mora kontrolirati domači kapital, jasno, da ni mogoče podreti vseh mostov, da je s pametno politiko mogoče vnovčiti tudi preteklost, da pomeni v mednarodnem finančnem svetu dobro ime veliko več kot politična načela. Creditanstalt je bil namreč »eden najmočnejših in največjih denarnih zavodov v srednji Evropi« in član Rotschildovega koncerna.

Značilen je avtorjev prehod na čelo podjetja. Pred tem je bil namreč ravnatelj Jadranske banke, ki je imela v novem podjetju 30 % delnic. Svoj delež pri vodenju

podjetja je opisal zelo skromno, bolj se je razmahnil na straneh, ki opisujejo takratno finančno poslovanje, in govori o vrstah ekonomskih vprašanj, tudi o takih, ki jih naša družba doslej ni znala rešiti. Iz tega razvidimo njegovo razgledanost in znanje ter najdemo odgovor, zakaj je Kreditni zavod za trgovino in industrijo uspešno posloval. Navedimo le nekaj primerov. Jadranska banka je 1924. leta zašla v velike težave in je med neuspešnimi poizkusi reševanja prodala tudi svoj 30 % delež. Kupil ga je dunajski Creditanstalt, ki je s tem postal večinski lastnik. Ko pa je prišel zaradi svetovne gospodarske krize 1931. leta v kratkotrajne težave, je Avgust Tosti z lastno iznajdljivostjo in nujno pomočjo bana Marušiča uspel od dunajskega lastnika odkupiti delnice. Pokazalo se je, da je ta kontroliral že nad 80 % celotne delniške glavnice ljubljanskega podjetja. Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani je bil tudi v mesecih najhujše gospodarske krize likviden, svojim vlagateljem in upnikom je stalno izplačeval vse zneske in je bil eden redkih, ki se v težkih časih ni zatekel pod zaščito državnih oblasti. Poslovne zveze je imel ne le z nekdanjo dunajsko centralo, ampak tudi takimi sistemi kot so bili Praška kreditna banka, Credito Italiano (Milano), Credit Lyonnais (Pariz), Midland Bank (London), Guaranty Trust Company of New York. Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani je bil eden izmed bistvenih členov slovenskega gospodarstva v stari Jugoslaviji.

Kot je verjetno iz zgornjih vrst že razvidno, je naslov Tostijeve knjige nekoliko predimenzioniran, saj največ govori o lastnem podjetju. Dejansko imamo pred seboj skromno in neambiciozno pripoved uspešnega poslovneža, ki je naročnikom pokazal, da so podjetniki poslovali kot podjetniki, da ni mogoče govoriti o protiljudski zaroti kapitalistov. Vsakomur bi moralo biti jasno, da sta ekonomija in politika lahko tesno povezani, vendar druga ne more brez prve. Kako bi razumeli urednika in neposrednega naročnika, ki se sprašuje: »... ali ni bila res velika škoda, da smo leta 1945 začeli na vseh področjih življenja popolnoma znova...?« Zakaj niso zaupali znanju in poštenju? Avgusta Tostija so imeli celo proti njegovi volji pri roki! Za veliko večino velja, da ideološki nasprotniki niso avtomatično nasprotniki naroda, iz katerega so izšli. Kdor pričakuje, da je dobil s Tostijevo knjigo znanstveno študijo, se moti. Dejansko je to nekakšna kombinacija spominov in učbenika, ki nam pomaga spoznati in razumeti predvno slovensko ekonomijo in njeno poslovanje. Avtor nas na eni strani seznanja z nastankom naših bank, nacionalizacijo starih podjetij, nastajanjem in širjenjem delniških družb in drugih podjetij. Mimogrede objavlja tudi spoznanja in ocene, da so bili Slovenci »kot industrijski delavci zelo sposobni, pridni in skromni«, vendar imeli »zelo malo smisla, da bi se udeleževali pri podjetjih, posebno industrijskih...« »Slovenski kapital je miroval kot hranilne vloge v denarnih zavodih in je prišel v obtok večinoma le pri nakupu in prodaji nepremičnin in v trgovskem obratovanju...« Priznati je treba, da takih ocen naše preteklosti nismo veliko brali, tu pa bi jim bilo treba bolj prisluhniti in vrednotiti še koga drugega kot samo literate.

Prof. Ivan Ribnikar, ki je napisal predgovor h knjigi, si je ob njenem izidu zaželel, da bi se nekaj ekonomistov lotilo ekonomske zgodovine in da bi bila ekonomska zgodovina med ekonomisti nekaj običajnega. Naj se mu uresniči želje, čeprav so menda ekonomisti sami pognali lastno zgodovino s fakultete. Uredniška pripomba na strani 150 govori o nujnosti, da stroka spozna preteklost in svet okoli sebe. Tostijeva knjiga je dokument sposobnosti nekaterih naših prednikov ter neumnosti in nesposobnosti nekaterih naših sodobnikov. Ne gre prezreti tudi njenega sekundarnega pomena, to je prikaza ekonomskega znanja naših takratnih poslovnežev.

Stane Granda

Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani: 1919—1989. Uredniški odbor: Vasilij Melik, et al. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989. 264 strani.

V predgovoru k Zborniku Filozofske fakultete ob njeni sedemdesetletnici je dekan dr. Dušan Nečak upravičeno zapisal: »Za Slovence naša obletnica nima samo jubilejnega pomena, za nas je pomenil dogodek pred sedemdesetimi leti zgodovinski prelom. Ustanovitev Univerze in Filozofske fakultete je namreč pomenila zaokrožitev samostojnega in suverenega statusa naroda... saj si narodnega razvoja, njegove samozavesti in samospoštovanja, predvsem v zoperstavljanju tradicionalno ogrožujočemu pritisku večjih sosednih narodov, njegovega enakopravnega umeščanja med evropske narode ni mogoče predstavljati brez razvijanja ved, kot so slovenski jezik s književnostjo, zgodovina, filozofija, etnologija, umetniška zgodovina, muzikologija, geografija...«

Uvodno študijo z naslovom Predhodniki in začetki ljubljanske Filozofske fakultete je prispeval dr. Vasilij Melik. Pisec v tehtni in jedrnat študiji ugotavlja, da se je borba za visokošolski študij v Ljubljani odvijala že v devetdesetih letih 16. stoletja. Tako so bili jezuiti tisti, ki so pričeli z gimnazijskim poukom 1597. leta, prva visoko-

šolska predavanja pa so se pričela leta 1619 iz kazuistike (moralne teologije). V naslednjem stoletju smo pričla prizadevanj za razširitev še na filozofski študij. Tako so se leta 1704 pričela predavanja iz logike, kasneje pa še iz fizike, metafizike in matematike; to je bil trileten — popoln filozofski študij, kakor je bil v navadi na tedanjih filozofskih fakultetah. Filozofski študij je bil tedaj študij, ki ga je bilo treba opraviti pred vpisom na teološko, medicinsko ali pravno fakulteto. Avtor poudarja, da s filozofskim študijem, uvedenim na jezuitskem kolegiju v Ljubljani leta 1704, lahko začnemo predzgodovino današnje Filozofske fakultete. Pisec v nadaljevanju navaja, da je revolucija 1848 med drugim postavila tudi zahteve po vpeljavi novega in večjega obsega študija, še posebej pa ustanovitve univerze; 16. aprila 1848 so graški Slovenci prvič povežali idejo Zedinjene Slovenije z željo po slovenski univerzi, ki so jo avstrijske oblasti zavrnilo z bojaznijo po razširjanju slovenstva. Po revoluciji izpeljane šolske reforme — odprava licejev (visokih šol, ki niso bile univerze), kvalitetna okrepitev univerz, sprememba dotodanjega filozofskega študija v sedmi in osmi razred gimnazije — so uvedle kakovosten štiriletni študij »filozofskih« predmetov na univerzi; reforma je pomenila začetek moderne, znanstveno kvalitetne filozofske fakultete. Žal pa je reforma prizadela Slovence, saj je bilo z ukinitvijo ljubljanskega liceja (1849), konec višjega šolstva v Ljubljani (z izjemo bogoslovja). Boj za slovensko univerzo se je ponovno močno razmahnil v času taborov (1869—1871), zlasti pa po letu 1898. Vendar je šele ustanovitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov postavila na dnevni red oblikovanje slovenske univerze (23. novembra 1918). Po velikih naporih so 12. novembra 1919 bili izvoljeni prvi rektor in prvi dekani; s tem se je začelo tudi samostojno življenje Filozofske fakultete. 15. novembra 1919 se je začelo vpisovanje in 3. decembra prvo predavanje — prof. Ramovš je govoril o historični gramatiki slovenskega jezika. Dr. Vasilij Melik v zaključku svojega prispevka poudarja, da je slovenski značaj ljubljanske univerze slonel v prvi vrsti na Filozofski fakulteti, zato ima ta med fakultetami posebno mesto.

Naslednji prispevek z naslovom Filozofska fakulteta po sedemdesetih letih delovanja je napisal dr. Vladimir Pogačnik. Pisec navaja, da je ljubljanska Filozofska fakulteta pričela svoje neprekinjeno delovanje v zimskem semestru 1919/20, in sicer z 245 študenti, v šolskem letu 1988/89 pa je število naraslo že na 2305 študentov, katerim poučuje 228 pedagoških delavcev. Ob ustanovitvi je imela fakulteta 17 oddelkov, prav tako kot danes, vendar je sedem strok sestavljalo prirodoslovno-matematični del, ki se je ločil od humanistično-družboslovnega leta 1949 oziroma 1957; medtem je zrastle na fakulteti sedem novih strok. V nadaljevanju nas avtor seznanja z razvojem organizacije študija na fakulteti skozi sedem desetletij. Tako je danes na Filozofski fakulteti mogoče študirati 25 različnih strok po osemsemestrskih programih. Organiziran je tudi podiplomski magistrski študij na vseh študijskih programih; prav tako je mogoče doseči doktorat znanosti na vseh znanstveno-raziskovalnih področjih.

V nadaljevanju Zbornika sledijo pregledni historični prikazi delovanja posameznih oddelkov s kratkimi življenjepisi pedagoških delavcev, bibliotekarjev in strokovnih tajnikov, ki so bili v razdobju 1919—1989 redno zaposleni na fakulteti. Prikaze so napisali: dr. Frane Jerman (Oddelek za filozofijo), Alojz Cindrič (Oddelek za sociologijo), dr. Boris Kožuh (Oddelek za pedagogiko), dr. Drago Žagar (Oddelek za psihologijo), dr. Ignacij Voje (Oddelek za zgodovino), dr. Nace Šumi (Oddelek za umetnostno zgodovino), dr. Jože Kastelic (Oddelek za arheologijo), dr. Božidar Jezernik (Oddelek za etnologijo), dr. Vladimir Klemenčič (Oddelek za geografijo), dr. Breda Pogorelec (Oddelek za slovanske jezike in književnosti), dr. Meta Grosman (Oddelek za germanske jezike in književnosti), dr. Kajetan Gantar (Oddelek za klasično filologijo), dr. Janko Kos (Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo), dr. Bojan Čop (Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje ter orientalistiko), dr. Jože Sivec (Oddelek za muzikologijo), dr. Branko Berčič (Oddelek za bibliotekarstvo) ter mag. Edvard Mihelčič (Pedagoška enota za telesno vzgojo), dr. Barica Marentič-Požarnik (Center za pedagoško izobraževanje) in dr. Nace Šumi za Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, o katerem je zapisal, da je »Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani od svoje ustanovitve dalje vseskozi opravljala pomembno raziskovalno delo, saj resen visokošolski študijski proces brez znanstvenih osnov sploh ni mogoč«.

V predgovoru je dekan dr. Dušan Nečak zapisal: »Z Zbornikom, ki je pred vami, želimo trajno obeležiti naš jubilej in obenem zapolniti vrzel, ki zija v našem vedenju o Filozofski fakulteti«. Lahko zapišemo, da vsebina Zbornika v polni meri opravičuje svoj namen, še več, »Filozofska fakulteta je lahko ponosna na svoj delež, ki ga ima v zgodovini slovenskega naroda in pri razvoju znanosti«.

Av gust Lešnik

Ivan Očak, Gorkić — život, rad i pogibija. Prilog biografiji. Zagreb : Globus, 1988. 398 strani.

Dr. Ivan Očak, sedaj znanstveni svetnik na Zavodu za hrvatsko zgodovino pri Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu, je po spletu življenjskih okoliščin doktoriral in več kot dvajset let predaval zgodovino Jugoslavije na katedri za zgodovino Južnih in Zahodnih Slovanov Zgodovinske fakultete Univerze »Lomonosov« v Moskvi. Bibliografija Ivana Očaka obsega prek sto znanstvenih del, ki so izšla v Sovjetski zvezi, Poljski, Bolgariji in Jugoslaviji; njegova najbolj poznana dela so: Jugoslaveni u Oktobru (izdano v Moskvi in Beogradu); U borbi za ideje Oktobra. Povratnici iz Sovjetske Rusije 1918—1921 (Zagreb 1976); Vojnik revolucije. Životni i borbeni put Vladimira Copića (Zagreb 1980); Krleža — Partija. Miroslav Krleža u radničkom i komunističkom pokretu 1917—1941 (Zagreb 1982); Braća Cvijići (Zagreb 1982); Jugoslavenska emigracija iz Amerike u Sovjetskom Savezu (Zagreb 1985).

Ze iz zgoraj navedenih naslovov je moč razbrati, da se je Ivan Očak problemsko usmeril v proučevanje vpliva Oktobra na razvoj delavskega in komunističnega gibanja v Jugoslaviji med obema vojnama, kot tudi na življenjske usode protagonistov tega gibanja, ki so še do nedavnega bili označeni kot »izdajalci« v vrstah jugoslovanskega in mednarodnega komunističnega gibanja in ki so izginili v stalinskih čistkah v drugi polovici tridesetih let. Tudi najnovejše Očakovo delo o Milanu Gorkiću je iz tega problemskega sklopa. Očak je v uvodu zapisal, da je Milan Gorkić, »najbolj kontroverzna oseba v zgodovini Komunistične partije Jugoslavije«. »Njegova revolucionarna dejavnost je interesantna ne samo zaradi tega, ker je 1937. leta izginil v stalinskih čistkah v Sovjetski zvezi, temveč predvsem zato, ker je bil dolgo vrsto let oporekan in obtožen za mnoge zgrešenosti v KPJ, in sicer kot 'izdajalec', 'buharinovec' in 'agent tujih obveščevalnih služb'. Sele po XX. kongresu KP Sovjetske zveze leta 1956, na katerem je bil razkrinkan kult stalinizma ter obenem rehabilitirano Gorkičevo delovanje, se je tudi pri nas začelo pisati o njem.«

Avtor obravnava življenje in delo Milana Gorkića v petih poglavjih. V prvem poglavju (Početak revolucionarnog puta) opisuje mladostna leta Milana Gorkića (s pravim imenom Josip Čižinsky, rojenega 19. februarja 1904 v Sarajevu, v delavski družini čeških priseljencev; pri tem poudarja, da Gorkičeva zgodnja usmeritev v revolucionarno dejavnost ni slučajna, saj je družina Čižinsky živela (kot druge delavske družine) v težkih socialnih razmerah, pa tudi Gorkičev oče je aktivno sodeloval v sindikalnem in socialdemokratskem gibanju (bil je delavski poverjenik). Družina se je leta 1910 preselila iz Sarajeva v Bosanski Brod, kjer je Josip obiskoval in zaključil nižjo in višjo ljudsko (osnovno) šolo ter s šolskim letom 1918/19 nadaljeval šolanje na Trgovski akademiji v Sarajevu. Tu se aktivno vključuje v revolucionarno gibanje SKOJ in KPJ v Bosni in Hercegovini; zaradi partijskega dela je poleti 1921. leta izključen iz šole, aretiran ter zaprt v sarajevskem okrožnem zaporu šest mesecev. Po prihodu iz zapora je Gorkić v letih 1922 in 1923 sodeloval pri glasilu Neodvisnih delavskih sindikatov v Sarajevu »Radničko jedinstvo«. Piše o najaktualnejših mednarodnih političnih problemih. Iz tega obdobja je posebej zanimiv njegov članek »Jedinstveni front u svetu i kod nas« (12. maj 1922), kjer se zavzema za enotnost proletariata v boju proti kapitalu. Gorkičevo delo policija skrbno spremlja in planira ponoven odvzem njegove prostosti. V takšnih okoliščinah se Josip odloči za ilegalni odhod v emigracijo (9. maja 1923), v Moskvo.

Drugi del Očakove knjige nosi naslov U centru međunarodnog radničkog, komunističkog i omladinskog pokreta. V tem poglavju spremljamo aktivnosti Milana Gorkića v obdobju od leta 1923 do 1932. V Moskvi Gorkić študira na Fakulteti družbenih ved — na ekonomskem oddelku — ter obenem dela kot referent v propagandnem oddelku kominterne. V biografskem vprašalniku leta 1931 navaja, da govori in piše rusko, srbsko, češko, nemško in angleško, da govori francosko, razume bolgarsko in zna pomalo italijansko. V kominterni so takoj opazili in začeli koristiti Gorkičeve organizacijske in publicistične sposobnosti: z dvajsetimi leti postane član Izvršnega komiteja Komunistične mladinske internacionale (1924), štiri leta kasneje njen sekretar; v letih 1924—1928 je tudi član Izvršnega komiteja Sportinterne (Rdeče športne internacionale). Kljub mednarodnim obveznostim, poudarja Očak, je Gorkić neposredno povezan z dejavnostjo KPJ in SKOJ; to ni slučajno, saj je bil že leta 1919 izbran za člana Mestnega komiteja SKOJ za Sarajevo in sprejet v SDSJ(k), v letu 1921 je izbran za sekretarja MK SKOJ za Sarajevo in za sekretarja OK SKOJ za Bosno in Hercegovino, v juliju 1922 sodeluje kot delegat bosanske partijske organizacije na Prvi konferenci KPJ na Dunaju, prav tako tudi na Drugi konferenci KPJ na Dunaju — maja 1923, kjer je sklenjeno, da se Josip Čižinsky pošlje na študije v Moskvo. V letu 1928 se Gorkičevo delo ponovno čvrsto navezuje na dejavnost KPJ; aprila sodeluje na posvetovanju IK KI s predstavniki KPJ v Moskvi, kjer so obsodili frakcionaške prepire v KPJ ter sprejeli »Odrpito pismo IK KI članom KPJ«, v novembru pa sodeluje kot delegat Komunistične mladinske internacionale na IV. kongresu KPJ v Dresdenu; tu je izvoljen

za člana CK KPJ in člana politbiroja CK KPJ. Mednarodno aktivnost Gorkić nadaljuje v letih 1930—1932 tudi kot inštruktor KI. V tem obdobju stalno živi v Moskvi, s prekinitevami, ko ga je kominterna pošiljala izven Sovjetske zveze.

V tretjem delu — Na čelu Komunističke partije Jugoslavije (1932—1936) — Očak opisuje in analizira proces Gorkićevega prihoda na vodilno mesto v partiji. Že na IV. kongresu KPJ je Gorkić oster zagovornik »novega kurza«, v čigar temelje so bili vgrajeni antifrakcijsko stališče in stalinsko pojmovan pojem »monolitne enotnosti«; to mu je prineslo tudi prva jugoslovanska neprijateljstva in nestrpnosti, kar ga bo spremljalo tudi po smrti, čeprav ni bilo malo tistih partijskih aktivistov, ki so njegov doprinos in vrednosti zelo cenili. V juniju 1932 je imenoval IK KI novo vodstvo KPJ (Milan Gorkić, Vladimir Čopić, Blagoje Parović), imenovano tudi Začasno vodstvo (Privremeno rukovodstvo), katerega sedež je bil občasno v Berlinu, Münchnu in na Dunaju. Pred novo vodstvo je bila postavljena resna naloga — organizacijska utrditev KPJ v državi in povrnitev zaupanja članstva KPJ do novega vodstva; pri tem ne gre prezreti, da je bila partija po proglasitvi šestojanuarske diktature zdesetkana — »v obdobju od 1929. do 1933. leta je delo Partije povsem zamrlo« (Tito). V letih 1933—1934 je novemu vodstvu KPJ (po odloku KI je dobilo v začetku 1934 ime Centralni komite) uspelo vzpostaviti redne zveze z organizacijami v domovini ter je prek delegatov pomagalo v procesu njihove obnove. V tem času se je povečalo število članov KPJ od 300 (v letu 1932) na 1400 (v oktobru 1934). Očak nam podrobno opisuje in analizira Gorkićevo vlogo pri intenzivnem in težkem delu konsolidacije KPJ, tako v državi kot tudi v emigraciji, kjer se je v glavnem nahajal celoten vodilni kader. V tem smislu Gorkić izda direktivo o organizaciji Zemaljskog biroja KPJ, imenovanega Zembilja, operativnega biroja CK KPJ v državi (junija 1935). V tem letu Gorkić aktivno sodeluje na Splitskem plenumu (junija) ter na VII. kongresu KI (avgusta). Pri tem pisec poudarja Gorkićev doprinos k oblikovanju in realizaciji politike ljudske fronte v Jugoslaviji in spremembi stališča KPJ do jugoslovanske državne skupnosti (zaradi naraščajoče fašistične nevarnosti je rešitev jugoslovanskega vprašanja v jugoslovanski federaciji in ne v razbitju Jugoslavije); to je potrebno posebej poudariti zato, ker Gorkićeva izginitev s partijske scene ni rezultat potrebe po menjanju generalne partijske linije. Še več, Gorkić je bil eden najpomembnejših protagonistov politične spremembe k ljudski fronti; izginil je kasneje, ko je bila sprememba že izvršena in nova politična linija stabilizirana. V tem poglavju avtor obdela tudi sodelovanje med Gorkićem in Titom; na podlagi dokumentov ugotavlja, da je bilo njuno sodelovanje izrazito delovno in korektno.

V četrtem delu, Čižinsky Gorkić — generalni sekretar CK KPJ (1936—1937), pisec obravnava Gorkića v vlogi generalnega sekretarja CK KPJ, za katero ga imenuje kominterna 9. septembra 1936, člani politbiroja CK KPJ pa so postali — Tito, Žujević, Čolaković in Leskošek. Istočasno je bil sprejet tudi sklep, da Tito odide na delo v državo, medtem ko Gorkić ostane v tujini ter prenese sedež vodstva v Dunaju v Pariz. Očak v nadaljevanju analizira Gorkićevo vlogo pri ustanovitvi KP Slovenije in KP Hrvatske, pri pošiljanju prostovoljcev v Španijo ter nezgodo z ladjo »La Corse«, njegovo delo v Parizu (vrhunec politične kariere) in poslednja publicistična dela.

V petem, zadnjem delu — U žrtnju staljinskih čistki — avtor opisuje Gorkićev padec, od Gorkićevega potovanja v Moskvo, na nujen poziv KI (17. julija 1937) do obsodbe Vojnega kolegija Vrhovnega sodišča Sovjetske zveze kot »sovražnika ljudstva« (1. novembra 1937). Gorkić naj bi umrl (po uradnih podatkih) 4. oktobra 1939 nekje v sibirskem taborišču. Očak pri tem poudarja, da ostaja še vedno odprto vprašanje njegovega padca in usmrčitve. Nekateri avtorji povezujejo njegov padec z aretacijo njegove soproge Beti Nikolajevne (kar je malo verjetno), drugi zaradi nekonspirativnosti in neuspeha pri prevozu jugoslovanskih španskih prostovoljcev z ladjo »La Corse« (Pero Damjanović). Bolj verjetno pa je, da je Gorkićev padec sovpadal s slabitvijo politike ljudske fronte, katere aktivni zagovornik je bil Gorkić; politika ljudske fronte je v letu 1938, predvsem pa v letu 1939 doživela težke udarce po paktu Molotov-Ribbentrop in začetku sovjetsko-finske vojne. Dr. Ivan Očak zaključuje svoje delo s sprejetjem državljske in partijske rehabilitacije s strani sovjetskih sodnih in partijskih organov, aprila in junija 1956.

Tito je v Predgovoru k svojim Izbranim delom zapisal — »v zvezi z insceniranimi procesi proti starim revolucionarjem v Sovjetski zvezi smo sprejemali takšne interpetacije, kakršne so nam dajali uradni sovjetski organi. Tedaj so v Stalinovih čistkah izginili tudi mnogi jugoslovanski komunisti, ki so celo življenje posvetili revoluciji. Mi moramo te ljudi do konca rehabilitirati in njihove dosedanje enostranske ali netočne ocene popraviti... Kajti čisto jasno je, da Gorkić ni bil nikakršne tuji vohun, kot je obtožen.« Lahko trdimo, da Očakovo delo na podlagi uporabljenih jugoslovanskih in sovjetskih arhivskih dokumentov popravlja enostransko in netočno oceno o Milanu Gorkiću. Še več, delo daleč presega biografijo v ožjem smislu besede kot tudi prispevek k objektivni politični rehabilitaciji Milana Gorkića, kajti avtor Gorkića obravnava v evropskem prostoru in času dvajsetih in tridesetih let, ter na ta način

odkriva zapletenost mehanizmov v delovanju KPJ in njenem odnosu do kominterne, kot tudi obratno, odvisnosti KPJ od kominternskih direktiv.

Očakovo delo je opremljeno s fotografskim gradivom, kronologijo Gorkičevega življenja in revolucionarnega delovanja ter uporabljenimi viri in literaturo, ki vključuje tudi popis njegovih del.

August Lešnik

Revolucija pod okriljem Kominterne. Izabrani spisi Milana Gorkiča. Beograd: Filip Višnjić in Književne novine, 1987. 399 strani.

V predgovoru k Izbranim spisom Milana Gorkiča je Božidar Jakšić zapisal, »naj Zbornik publicističnih del prvega človeka partije, katerega doprinos k njeni obnovi v obdobju 1932—1937 je nedvomen, doprinese k objektivnemu in treznemu ocenjevanju ne samo Gorkičeve vloge, temveč tudi mesta KPJ v zgodovinskih tokovih medvojnje jugoslovanske družbe. Izdaja Zbornika ni samo zapoznalo vračanje dolga pomembnemu akterju KPJ, temveč tudi znak, da dozoreva čas za nepristranske sodbe.«

Gorkičevo politično in publicistično delo ni niti majhno niti nepomembno. Za seboj je zapustil (pri 34 letih) dvesto del večjega in manjšega obsega; nekatera njegova dela, za katera vemo na podlagi dokumentov, da jih je napisal, do sedaj še niso odkrita. Iz obsežnega Gorkičevega dela je izdajatelj vključil v Zbornik dela, ki kažejo na širino piščevega političnega angažmaja in intelektualnega zanimanja. Izbrana dela so v Zborniku razdeljena na pet poglavij: Omladinski pokret, Mednarodne teme, Zbivanja u Jugoslaviji i zadaci KPJ, Kakav treba da bude komunista. Za revolucionarni izlaz iz krize; gre torej za tematsko in ne kronološko razdelitev.

Milan Gorkič je bil eden najplodovitejših partijskih piscev svojega časa. Njegov opus obsega na eni strani rigidne članke direktivnega značaja, objavljene predvsem v Proleteru in uradnih glasilih Kominterne, na drugi strani pa dela, v katerih prevladuje analitični pristop, npr. v člankih, objavljenih v Klasni borbi (Marksistični časopis KPJ). Analitični Gorkičev duh je prisoten predvsem v delih, ki so nastala po sprejetju politike ljudske fronte, kot tudi v delih, v katerih poskuša na teoretičen način osmisлити posamezne jugoslovanske probleme.

Izdajatelj je v Izbrane spise vključil tudi pomembno Gorkičevo knjigo Novim putevima (Pouke iz provala), izšlo 1937. leta. V njej je Gorkič iznesel vse svoje organizacijske in politične izkušnje ter začrtal poti, po katerih se bo gibal Partija v prihodnje, v novih pogojih razvoja in boja. Gorkičeva brošura, ki je izšla tik pred njegovo aretacijo, je kratek čas služila svojemu namenu, saj je bila po sklepu KI preklicana in njena uporaba prepovedana. Omenjeno delo ni zadnje Gorkičevo publicistično delo; napisal je še brošuro Za slobodu i pobjedu naroda. Ker je bil Gorkič aretiran v času tiskanja, so brošuro uničili v tisku. Podatke o brošuri je tako moč razbrati samo iz najave v časopisu Proleter, v kateri je rečeno, da najnovejše Gorkičevo delo obravnava »najvažnejše probleme ljudske fronte v Jugoslaviji... ter pojasnjuje stališče komunistov do najvažnejših političnih vprašanj«.

Z Izbranimi spisi ter Očakovo biografijo o Milanu Gorkiču smo tako dobili pomembni deli, ki na nov način osvetljujejo vlogo in pomen Milana Gorkiča in dejavnost partije v obdobju dvajsetih in tridesetih let. Mirno lahko tudi zapišemo, da obe deli pravzaprav pomenita prispevek k rehabilitaciji Milana Gorkiča pri nas ter istovrstno narekujejo smiselni popravek v dosedanji zgodovini Komunistične partije Jugoslavije.

August Lešnik

Jože Pirjevec, Tito, Stalin in Zahod. Ljubljana: Delavska enotnost, 1987. 251 strani.

Jože Pirjevec, profesor na tržaški filozofski fakulteti in specialist za zgodovino 19. in 20. stoletja (»Zgodovina Rusije v 19. stoletju«, »Niccolò Tommaseo med Italijo in Slavijo«, »Tržaški vozec«), osvetljuje v svojem delu »Tito, Stalin in Zahod« informbirojevski spor z vidika zahodne diplomacije. Delo, prvotno napisano in natisnjeno v italijanščini »Tito, Stalin e l'Occidente« (1985), smo dobili v slovenskem prevodu; avtor je za knjigo prejel nagrado Kidričevega sklada za leto 1988. Slovenski prevod Pirjevčevega dela sovпада s 40-letnico spora med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo oziroma informbirojem, zato je prav, da se ob tem vprašamo, kaj prinaša novega v raziskovanju oziroma razumevanju kompleksnosti leta 1948, predvsem zato, ker temu problemu tudi naše zgodovinopisje zadnje čase posveča vse več pozornosti.

Pisec je delo razdelil na pet poglavij (Drsalec na ledu. Stalin in njegov mezinec. Nenačeln boj za načela. Vročje beograjsko poletje. V igro stopijo kraljice) in obrav-

nava — kot je že iz naslova knjige razvidno — gledanja zahodnoevropskih diplomacij in ZDA na jugoslovansko-sovjetski konflikt ter genezo jugoslovansko-sovjetskih odnosov po drugi svetovni vojni. Ta aspekt je izjemno pomemben, pa ne samo zato, ker je bil Zahod še nekaj mesecev po izbruhu spora prepričan, da je Jugoslavija najbolj vdan sovjetski satelit, temveč tudi zato, ker je spor daleč presegal odnose znotraj socialističnega tabora in dobival vse bolj poteze dogodka svetovnega pomena. Pri tem velja poudariti, da je Zahod na omenjeni spor gledal z vidika blokovske razdelitve sveta in ni hotel razumeti globokih sprememb znotraj vzhodnega dela onkraj železne zavese; istočasno pa se je tudi spraševal, ali bo Jugoslavija ob novonastalih težavah (gospodarska blokada, politična osamitev, vojaški pritisk) vstopila morebiti v zahodni tabor. Pirjevce se ne loteva leta 1948 celostno, pač pa raziskuje in analizira del tega kompleksa ter ga vključuje v organsko celoto. To pa sploh ne zmanjšuje vrednosti njegovega dela. Na podlagi raziskav arhivskega gradiva v Londonu, Washingtonu, Rimu, Parizu in drugod in študija zgodovinske in memoarske literature na omenjeno temo v najrazličnejših jezikih je avtor pravzaprav potrdil hipotezo, da je zahodna diplomacija gledala na informbirojevski spor v letu 1948 le z vidika blokovske politike. Pri tem velja pripomniti, da je avtor zasnoval okostje dela na študiju prispevkov naših avtorjev, predvsem Dedijerja in Đilasa; glede na to, da nam Jugoslovanom dela slednjega uradno niso dostopna, smo v Pirjevčevem delu zasledili seveda marsikaj »novega«. Avtorju gre nedvomno priznanje, da je opravil težaško raziskovalno delo, kar izpričuje med drugim tudi množina citiranega arhivskega gradiva in literature. Prav raziskava in uporaba arhivskega gradiva dajeta delu znanstveno vrednost.

Se nekaj besed glede nedostopnosti arhivskega gradiva; na zaprtost naših arhivov sta opozorila tako avtor kot tudi uvodničar knjige Peter Vodopivec. Pri tem moram pripomniti, da je žal v naših arhivih bore malo »novega« na temo »leto 1948«. Zakaj? Večinoma so tedanji akterji naše politike takratna dogajanja objavili že v svojih memoarih, po drugi strani pa so zapisniki najrazličnejših sej, tudi »zgodovinskih«, kolikor sem jih imel priliko videti, zelo skopi, nepopolni, da ne rečem neuporabni; pri tem velja pripomniti, da so zapisnikarji v glavnem zapisali sklepe, kajti stil političnega vodenja na vrhu se je odvijal »na štiri oči«, brez zapisnikarjev, še pred sejami. Drugače povedano, ključno arhivsko gradivo, ki bo potrdilo ali zavrglo vrsto hipotez v okviru kompleksa leta 1948 ni v Jugoslaviji, temveč v sovjetskih arhivih, ki pa ostajajo slejkoprej nedostopni.

August Lešnik

Foto album — izseljencev iz Benečije / degli emigranti della Benecia. S študijami o posameznih migracijskih obdobjih / Con saggi sui periodi del fenomeno migratorio. Fotografski Krožek Rečan. Trst 1986, 177 str. + 206 fotografij.

Izseljevanje iz Benečije v 19. in 20. stoletju moramo obravnavati kot del začasnega ali trajnega izseljevanja Slovencev iz domovine z željo, da bolje zaslužijo in si s tem izboljšajo življenjski standard. Ima pa mnoge specifičnosti, ki so posledica geografskega položaja, komunikacijske usmerjenosti proti Furlanski nižini in življenja v Italiji po letu 1866.

Poleg splošnih vzrokov izseljevanja, ki so značilni za vse moderne ekonomske migracije pri evropskih narodih v zadnjih dveh stoletjih (npr. odhajanje iz ekonomske zaostalosti v razvitejše predele sveta), so bili vedno prisotni tudi mikroekonomski, socialni, psihološki in drugi vzroki, ki so vzpodbujali k odhajanju v daljni svet. Pri izseljevanju beneških Slovencev najdemo določene skupne poteze z ostalimi slovenskimi tokovi, hkrati pa tudi vrsto posebnosti. Nanje opozorijo tudi avtorji spremnih besedil k posameznim poglavjem oziroma objavljenim sklopom fotografij (Ferruccio Clavora: Za novo oceno posledic emigracije na izvorno stvarnost, nepodpisani: »Guziranje« — posebnosti sezonskega selitvenega pojava v Nadiških dolinah, Giorgio Qualizza: Trajno izseljevanje iz Furlanije in nadiških dolin od leta 1877 do leta 1915, nepodpisani: Izseljevanje iz nadiških dolin v času med obema vojnama, nepodpisani: Izseljevanje od leta 1945 do leta 1970, nepodpisani: Zadnja emigracija (od leta 1970 dalje) in nepodpisani: »Dikle«).

Navedel bom samo nekaj misli, ki so se mi porodile ob branju tekstov, ki nam odkrivajo v bistvu tragičen svet slovenskega življa na tujem iz polpretekle zgodovine ter sodobnosti. Ob razmišljanjih o pojmu »izseljevanje« z vidika njegove opredelitve se marsikdaj uporabljajo različne vsebinske oznake: da o izseljevanju lahko govorimo le v primerih zapustitve države ali domovine v ožjem pomenu besede (t. j. etničnega prostora) ipd. Še najbolj negotova determinanta je čas, saj je večina odhajajočih na tuje verjela v skorajšnjo vrnitev, čeprav je ostala za vedno v novi domovini. Ne glede na pestrost opredelitev tega pojma je na obrobju zanimanja raziskovalne javnosti t. i. začasno oziroma sezonsko izseljevanje, ki je bilo močno prisotno tudi pri beneških

Slovincih. Vzemimo primer žensk, mladih deklet in mater z otroci, ki so odšle na tuje in se predvsem kot služkinje, kuharice in poljske ali tovarniške delavke udinjale ne-daleč ali daleč od doma. Beneške »dikle« so pod drugimi imeni poznali tudi drugi pre-deli slovenskega prostora. Mnoga gorenjska dekleta so se na prelomu iz 19. v 20. sto-letje udinjale kot kuharice na domovih tržaških, graških in dunajskih meščanov, marsikatera Primorka je služila doto v Egiptu, veliko Prekmurk pa je v obdobju med obema vojnama garalo na francoskih poljih itd. Mnoga od teh deklet so se vrnila do-mrov, mnoga pa so si ustvarila družine in ostala za stalno v tujini. Posebna oblika sezonskega in začasnega izseljevanja je bilo t.i. »guziranje« v Benečiji, ki so ga na Kranjskem poznali pod pojmom »havziranje«. To je bilo krošnjarenje, ki je bilo raz-vito zlasti med kočevskim in belokranjskim prebivalstvom. Pogosta oblika sezonskega dela pri moških je bilo delo v hrvaških in slavonskih gozdovih, in ko je tam zmanj-kalo posla, državna meja ni bila ovira za odhajanje v daljne romunske gozdove. In še bi lahko naštevali. Pri obravnavanju modernega migriranja z najbolj številnim odli-vom slovenskega življa v svet od srede druge polovice 19. stoletja, zlasti v Severno Ameriko in v obdobju med obema vojnama v Južno Ameriko in zahodno Evropo, moramo upoštevati te starejše oblike izseljevanja, ki sicer ni bilo množično, vzroki pa so bili podobni. Da migracijski proces pri Slovincih ni bil enosmeren, nam potrjuje ravno izseljevanje beneških Slovencev, saj je bila ena od smeri tudi Avstroogrška in mnoge beneške zidarje najdemo na gradbiščih v Ljubljani (npr. pri obnovi Gruber-jevega kanala leta 1910), v knjigi pa so objavljene fotografije beneških opekarjev v Mariboru. Celovit pregled ekonomskih migracijskih gibanj na Slovenskem v 19. in 20. stoletju je naloga, ki je slovenska historiografija še ni obdelala.

Poglavitni del publikacije so fotografije, ki so jih vestni sodelavci krožka Rečan zbrali na terenu, jih razstavili leta 1981 in najpomembnejše objavili. S tem so jih ohranili in naredili dostopne širšemu krogu, saj so morali originale vrniti imetnikom. Čeprav je vrh izseljevanja pri Slovincih v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno sovpadal z uveljavljanjem fotografije, imamo zelo malo izseljenskih fotografij; nekoliko več jih je za obdobje med obema vojnama in seveda po drugi svetovni voj-ni. Kaj hranijo potomci izseljencev, tako v stari kot tudi novi domovini, ne vemo. V svetu obstojajo dela, ki prikazujejo priseljevanje, npr. v Ameriko, skozi fotografsko oko (npr. Philippe Dasnoy, *Vingt millions d'immigrants. New York 1880—1914 en pho-tos. Paris/Bruxelles, 1977*). Pomena fotografije sta se zavedala tudi avtorja prvih dveh obsežnih izseljenskih publikacij, Jurij Trunk (*Amerika in Amerikanci, 1912*) in Jože Zavertnik (*Ameriški Slovenci, 1925*), ki sta objavila vrsto fotografij tudi iz življenja slovenskih izseljencev. Vendar je prva publikacija, posvečena izseljenskim fotografi-jam, delo avtorjev naše publikacije, ki jo uvede Riccardo Toffoletti s prispevkom: *Izseljevanje in fotografija*. Kot zgodovinarje nas zanima predvsem vsebinska poved-nost fotografij, ki so razen nekaterih starejših, delo amaterskih rok in nimajo umet-niške vrednosti. Večina so utrinki posameznikov ali skupin na delovnih mestih ali v trenutkih sprostitve, zelo malo pa je t.i. dogodkovnih fotografij, in še te so vezane predvsem na pogrebe izseljencev. V oči nas zbodejo pogledi fotografirancev, njihovi, v glavnem narejeni nasmehi ter steklenice in kozarci, ki jih držijo v rokah. Večino fotografij so poslali domačim, in fotografiranci so se želeli prikazati sproščene in za-dovoljne. Tako so objavljene fotografije beneških izseljencev ne samo za oči dopad-ljive, ampak imajo tudi dokumentarno vrednost in predstavljajo dragocen vir za sociozgodovinske in etnološke študije.

Marjan Drnovšek

OBVESTILA

TRI POSVETOVANJA V LETU 1990

Zveza zgodovinskih društev Slovenije pripravlja v letu 1990 v dneh od 1. do 3. oktobra jubilejno 25. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev na temo Migracije v slo-venski preteklosti. Zborovanje bo v Murski Soboti.

V letu 1990 bo od 20. do 24. avgusta v Leuvenu, Belgija, 10. mednarodni kongres ekonomskih zgodovinarjev.

17. mednarodni kongres zgodovinskih ved bo od 26. avgusta do 2. septembra 1990 v Madridu.

Podrobnejše informacije lahko zainteresirani dobe na sedežu naše zveze. O pro-gramu slovenskega zborovanja bomo še poročali.

Janez Marolt

Katja Sturm-Schnabl

**SLOVENSKI NARODNI PREPOROD IN NJEGOVI NEPOSREDNI ODNOSI
S FRANCOSKIM RAZSVETLJENSTVOM IN JANZENIZMOM**

Dodatek k razpravi (ZČ, 43/1989, št. 3, str. 359—363):

Literatura

- Wiener Kirchliche Zeitung** 1784—1787
- Peter Hersche**, Der Spätjansenismus in Österreich, Wien 1977
- Heinrich Klomps**, Ehemoral und Jansenismus. Köln 1964
- Josip Gruden**, Pričetki našega janzenizma. Čas 10 (1916), 121—137
- Josip Gruden**, Janzenizem v našem kulturnem življenju. Čas 10 (1916), 177—194
- P. Regalat Čebulj O. F. M.**, Janzenizem na Slovenskem in frančiškani. Inavguralna disertacija v dosego bogoslovnega doktorata, predložena bogoslovni fakulteti v Zagrebu. Ljubljana 1922
- Béla Zolnai**, Ungarn und die Erforschung des Jansenismus. Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten, Festschrift für Eduard Winter. Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik 9 (Berlin 1956), 107—156
- Elisabeth Garms-Cornides**, Ludovico Antonio Muratori und Österreich. Römisch Historische Mitteilungen 13 (1971), 333—351
- France Kidrič**, Slovenci in velika revolucija (1939). Izbrani spisi, druga knjiga. Ljubljana 1978, 47—49
- France Kidrič**, Francosko-ilirska loža prijateljev kralja rimskega in Napoleona v Ljubljani (1914). Prav tam, str. 50—60
- Peter Vodopivec**, Prostožidarska loža »prijateljev rimskega kralja in Napoleona« v Ljubljani v luči francoskega gradiva. Kronika 36, 1989, str. 16—23
- Vasilij Melik**, Zgodovinske osnove začetkov slovenskega narodnega gibanja: Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 28. do 30. junija 1979. Ljubljana 1979, 421—429
- Kurt Pahlen — Rosemarie König**, Wolfgang Amadeus Mozart Figaros Hochzeit in der Originalsprache, München 1979
- Anton Tomaž Linhart**, Zbrano delo I. Ljubljana 1950, 263—295
- Slovenski biografski leksikon**, od 1 (1925) naprej
- Lexikon für Theologie und Kirche**, od 1 (1957) naprej.

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS – ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE – STUDIES – СТАТЬИ

Draško Josipović, Paleolitska in mezolitska najdišča na prostem v Sloveniji	17–24
Paleolithic and Mesolithic Open Sites in Slovenia Пелеолитические и мезолитические открытые местонахождения в Словении	
Iva Mikl-Curk, Novejša arheološka odkritja na Ptuju	25–35
Recent Archaeological Discoveries in Ptuj Новые археологические находки на Птуе	
Branko Reisp, O nekdanji knjižnici knezov Anerspergov (Turjaških) v Ljubljani	37–47
About the Former Library of the Auersperg Princes (Turjaški) in Ljubljana О бывшей библиотеке князей Ауэрспергов (Турьяцких) в Любляне	
Čtbor Nečas, Na pragu češko-slovenskih finančnih stikov	49–57
At the Doorstep of the Czech-Slovene Financial Relations На пороге чешско-словенских финансовых контактов	
Janko Pleterski, Zunanji odmevi deklaracijskega gibanja	59–64
Outer Echos of Declarational Movement Внешние отзвуки декларационного движения	
Janez J. Švajncer, Vojaška organiziranost Slovencev v srbski vojski in nastanek slovenske vojske	65–75
Military Organization of Slovenes in the Serbian Army and Formation of the Slovene army Военная организованность словенцев в сербской армии и возникновение словенской армии	
Igor Grdina, Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana	77–95
A Short History of the Slovene Agricultural and Republican Party of A. Novačan Краткая история Словенской земледельческой и Словенской республиканской партии Антона Новачана	
Aleš Gabrič, Slovenski umetniški klub	97–106
Slovene Art Club Словенский художественный клуб	
Andrej Pleterski, Metoda povezave retrogradne analize katastra s pisanimi in arheološkimi viri (Primer Blejskega kota)	157–182
A Method of Linking Retrograde Analysis of Land-Register with Written and Archaeological Sources (The Case of Blejski kot) Метод связи ретроградного анализа кадастра с писанными и археологическими источниками (Пример Бледа и окрестностей)	
Igor Grdina, Skupnost Slovencev in njih učena kultura v zgodnejših razdobjih srednjega veka	183–192
The Community of Slovenes and Their Learned Culture in the Early Periods of the Middle Ages Общность словенцев и их ученая культура в более ранних периодах средних веков	
Ignacij Vojc, Dubrovniški arhiv kot vir za slovensko glasbeno zgodovino	193–199
The Dubrovnik Archives as a Source for the Slovene Musical History Архив в Дубровнике как источник для истории словенской музыки	
Predrag Belić, Prva tri desetletja Družbe Jezusove in Slovenci (1546–1569) – 1. del	201–220
The first three decades of the Society of Jesus and the Slovenes (1546–1569) – Part I. Первые три десятилетия общества Иисусова и словенцы (1546–1569) – Первая часть	
Stane Granda, Frankfurtske volitve v novomeškem volilnem okraju	221–230
Frankfurt Elections in the Novo mesto Electoral District Франкфуртские выборы в выборном округе Ново место	
Branko Marušič, Italijanska okupacija Posočja (1915–1917)	231–240
Italian Occupation of Posočje (1915–1917) Итальянская оккупация Посочья (1915–1917)	
Bojan Balkevec, Volilci in glasovanje o vidovdanski ustavi	241–248
Electors and Voting on "Vidovdan Constitution" Избиратели и выборы по „видовданской конституции“	
Marjan Britovšek, Buharinovi ekonomski in politični pogledi. Buharinov boj s Stalinom	249–270
Buharin's Economical and Political Stand-Points. Buharin's Struggle with Stalin Экономические и политические взгляды Бухарина	

Herbert Graßl, Položaj telesno in duševno prizadetih v antični družbi	311–317
Status of Physically and Mentally Affected in Antique Society	
Положение телесно и ментально пораженных в античном обществе	
Peter Štih, Novi poskusi reševanja problematike Hrvatov v Karantaciji	319–333
New Attempts at Solving the Problematics of Croats in Carantania	
Новые опыты разрешения проблематики хорватов в Карантиании	
Predrag Belić, Prva tri desetletja Družbe Jezusove in Slovenci (1546–1569) – 2. del	335–348
First Three Decades of the Society of Jesus and the Slovenes (1546–1569) – Part II.	
Первые три десятилетия Общества Иисусова и словенцы (1546–1569) – Ч.2.	
Karl Kaser, Družbene spremembe v hrvaško-slavonski Vojni krajini po koncu financiranja s strani notranjeavstrijskih stanov	349–357
Social Changes in the Croat-Slavonic Vojna krajina (Border-Land) after Cessation of Financing from the Inner-Austrian States	
Общественные изменения в хорватско-славонской Военной Краине после окончания финансирования со стороны внутреннеавстрийских сословий	
Katja Šturm-Schnabl, Slovenski narodni preporod in njegovi neposredni odnosi s francoskim razsvetljenstvom in janzenizmom	359–363
Slovene National Revival and Its Direct Relations with the French Enlightenment and Jansenism	
Словенское национальное возрождение и его непосредственные отношения с французским просвещением и янсенизмом	
Literatura	635
Literature	
Литература	
Günther Schödl, Paul Samassa. Biografski prispevek k predzgodovini ekstremnega nacionalizma v Nemčiji in Avstriji	365–385
Paul Samassa. A Biographic Contribution to the Prehistory of Extreme Nationalism in Germany and Austria	
Пауль Самасса. Биографический вклад в предисторию экстремного национализма в Германии и Австрии	
Jože Pirjevec, Italijanska politika do nastajajoče Jugoslavije	387–391
Italian Policy towards Yugoslavia in Formation	
Итальянская политика до формирующейся Югославии	
Janez Stergar, »Sredina« koroških Slovencev v času narodnoosvobodilnega boja	393–404
The "Centre" of Carinthian Slovenes during the National Liberation War	
„Середина“ каринтийских словенцев во время народноосвободительной борьбы	
Eva Kocuvan, Izkušnje muzejskega pedagoga v Narodnem muzeju	405–409
Experiences of a Museum pedagogue in the National museum	
Опыт музейного педагога в Национальном музее	
Ferdo Gestrin, Ljubljana – nastanek mestne naselbine	473–476
Ljubljana – the Formation of a Town Settlement	
Любляна – возникновение городского поселения	
Maja Žvanut, Korrespondenca dveh kranjskih plemičev iz sredine 16. stoletja	477–506
Correspondence of two Carniolian Noblemen from the Middle of the 16th Century	
Переписка двух крайних дворян из середины 16-го столетия	
France Martin Dolinar, Cerkevnoupravna ureditev Ilirskih provinc 1809–1813	507–511
Church Administrative Regulation of Illyrian Provinces 1809–1813	
Церковноюридическое устройство Илирийских земель 1809–1813	
Irena Gantar Godina, Novoslavenska ideja in Slovenci	513–546
Neo-Slav Idea and the Slovenes	
Новославянская идея и словенцы	
Nenad Urić, Pomoć Čeha i Slovaka Srbiji u prvom Balkanskom ratu	547–553
The Czech and Slovakian Help to Serbia in the First Balkan War	
Помощь чехов и словаков Сербии в Первой балканской войне	
Anka Vidovič-Miklavičič, Zveza slovenskih kmetov v letih 1932–1935	555–569
The Union of Slovene Peasants in the Years 1932–1935	
Союз словенских крестьян во время 1932–1935 гг.	
Miroslav Stiplovec, Osrednji strokovni odbor za Slovenijo 1939–1940	571–588
Central Professional Committee for Slovenia 1939–1940	
Центральный профсоюзный комитет для Словении 1939–1940	
Arnold Suppan, Jugoslavija – Avstrija (1918–1938): sosedstvo med sodelovanjem in konfrontacijo	589–600
Yugoslavia – Austria (1918–1938): Neighbourhood between Cooperation and Confrontation	
Югославия – Австрия (1918–1938): соседи между сотрудничеством и конфронтацией	

ZAPISI – NOTES – ЗАПИСИ

Janez Cvirn, Marko Vincenc Lipold in leto 1848	107–110
Marko Vincenc Lipold and the Year 1848	
Марко Винценц Липолд и 1848-ый год	
Mitja Skubic, Janoš Hunyadi v katalonski epski književnosti	411
Janoš Hunyadi in Catalan Epic Literature	
Янош Гуньяди в каталонской эпической литературе	
Janez Cvirn, Volilne mahinacije v nacionalnih bojih na Štajerskem	412–416
Electoral Machinations in National Conflicts in Styria	
Выборные махинации в национальных боях в Штирии	
Mateja Maček, Urejanje kmečkih dolgov v stari Jugoslaviji	417–439
Managing Peasant Indebtedness in the Kingdom of Yugoslavia	
Регулирование крестьянских долгов в старой Югославии	
Paola Korosec, Nekaj pripomb ob razstavi in katalogu »Langobardi a Romans d'Isonzo«	601–605
Some Remarks at the Exhibition and Catalogue "Langobardi a Romans d'Isonzo"	
Несколько замечаний по поводу выставки и каталога „Лангобарды а Романс д'Исонцо“	
Marjan Drnovšek, Odmevnost Trunkove knjige »Amerika in Amerikanci« v letih 1912–1913	606–609
The Resounding of Trunk's Book "America and Americans" in the Years 1912–1913	
Отзывы о книге Трунка «Америка и американцы» в 1912–1913 гг.	

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION –
ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

Peter Štih, K polemiki o vprašanju časa prihoda Hrvatov	111–117
To the Polemics on Question of Settlement of Croats	
К полемике по вопросу поселения хорватов	

IN MEMORIAM – В ПАМЯТЬ

France Ostanek (Vasilij Melik – Slavica Pavlič)	450
Франце Останек	
Janko Orožen, (Vasilij Melik)	610
Янко Орожен	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES – ЮБИЛЕИ

Sergij Vilfan – sedemdesetletnik (Bogo Grafenauer)	5–9
Sergij Vilfan – Septuagenarian	
Сергею Вильфану семьдесят лет	
Bibliografija dr. Sergija Vilfana	9–15
Bibliography of Dr. Sergij Vilfan	
Библиография доктора Сергея Вильфана	
Marija Verbič – petinsedemdesetletnica (Stane Granda)	119–120
Marija Verbič Seventy-five Years of her Life	
Марии Вербиш семьдесят пять лет	
Marjan Britovšek – petinšestdesetletnik (Vasilij Melik)	120–121
Marjan Britovšek – 65 Years of his Life	
Марьяну Бритовшек шестьдесят лет	
Bibliografija prof. dr. Marjana Britovška (Alojz Cindrič)	121–124
Bibliography of prof. Dr. Marjan Britovšek	
Библиография профессора д-р Марьяна Бритовшека	
Ema Umek – šestdesetletnica (Jože Žontar)	125–126
Ema Umek – Sexagenarian	
Эме Умек шестьдесят лет	
Majda Smole – sedemdesetletnica (Ema Umek)	271–272
Majda Smole – Septuagenarian	
Семьдесят лет Майде Смоле	
France Filipič – sedemdesetletnik (Miroslav Stiplovšek)	272–274
France Filipič – Septuagenarian	
Семьдесят лет Франце Филипичу	

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA,
SOCIETY EVENTS – СЪЕЗДЫ, СИМПОЗИУМЫ, ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ

- Etnogeneza Hrvatov v zgodnjem srednjem veku. Zagreb 17., 18. januar 1989 (Peter Štih) . . . 127–129
Ethnogenesis of Croats in the Early Middle Ages. Zagreb, 17th, 18th January 1989
Этногенезис хорватов в ранние средние века. Загреб 17, 18 января 1989
- Mednarodno strokovno srečanje »Italija in Avstrija: Novo poglavje zgodovine«. Gorica, 23. in 24. oktober 1988 (Branko Marušič) 129
International expert Meeting "Italy and Austria: A New Chapter of History". Gorizia, 23rd, 24th October 1988
Международная встреча „Италия и Австрия: Новая глава истории“. Горица, 23 и 24 октября 1988.
- Mednarodni Buharinov simpozij. Wuppertal, 10.–13. oktober 1988. (Avgust Lešnik) . . . 129–131
International Buharin's Symposium. Wuppertal, 10th–13th Oct. 1988
Международный симпозиум, посвященный Бухарину. Вупперталь, 10–13 октября 1988 г.
- Okrogla miza »Žrtve druge svetovne vojne pri nas«. Ljubljana 3. marca 1989 (Zdenko Čepič) 132–133
Round Table "Victims of the Second World War in our Country". Ljubljana, 3rd March 1989
Круглый стол „Жертвы второй мировой войны у нас. Любляна, 3 марта 1989 г.
- XII. jugoslovanski simpozij o pouku zgodovine na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru od 25. do 27. avgusta 1988 (Janez Marolt) 134–135
Yugoslav Symposium on History Lecturing at the Faculty of Pedagogics of the University of Maribor from 25th to 27th of August 1988
XII-ый югославский симпозиум о обучении истории на Педагогическом факультете университета в Мариборе с 25 по 27 августа 1988 г.
- Simpozij o čarovniških procesih v srednji in vzhodni Evropi, Budimpešta 6.–9. september 1988 (Vinko Rajšp) 275–277
Symposium on Witchcraft Trials in Central and Eastern Europe, Budapest 6th to 9th September 1988
Симпозиум по процессам против ведьм в средней и восточной Европе, Будапешт 6–9 сентября 1988 г.
- Žena v gospodarstvu od 13. do 18. stoletja. Prato, 3. do 15. aprila 1989 (Darja Mihelič) . . . 278–280
Woman in Economy from 13th to 18th Centuries, Prato 3th to 15th April 1989
Женщина в хозяйстве с 13-го по 18-ый век. Прато, 3–15 апреля 1989 г.
- Mednarodno posvetovanje »Il Codice Diplomatico Istriano e le fonti per la storia di Trieste e dell'Istria dalla divulgazione a stampa alla banca dati«, Rovinj 9. maja 1989 (Darja Mihelič) 280–281
International Conference »Il Codice Diplomatico Istriano e le fonti per la storia di Trieste e dell'Istria dalla divulgazione a stampa alla banca dati«, Rovinj, 9th May 1989
Международное совещание „Il Codice Diplomatico Istriano e le fonti per la storia di Trieste e dell'Istria dalla divulgazione a stampa alla banca dati“, 9-го мая 1989
- Odkritje spominske plošče akad. prof. dr. Franu Zwitteru 22. aprila 1989 na njegovi rojstni hiši v Beli cerkvi. Potek slovesnosti (Stane Granda) 441
Unveiling of commemorative Plate to Dr. Fran Zwitter on 22. April 1989 at the House of his Birth in Bela cerkev. Course of Solemnity
Открытие мемориальной доски академику проф. д-р Франу Цвиттру 22. апреля 1989 на его родном доме в Белой церкви. Описание торжества
- Nagovor ob odkritju spominske plošče profesorju Franu Zwitteru (Janko Pleterški) 442–443
Speech at Unveiling the commemorative Plate to Dr. Fran Zwitter
Речь при открытии мемориальной доски профессору Франу Цвиттру
- Poročilo s 1. občnega zbora Zgodovinskega društva za južno Primorsko (Darko Darovec) 443–445
Report from the First General Meeting of the Historical Society for the South Littoral
Отчет с Первой отчетной конференции Исторического общества для южной Приморски
- Posvetovanje »Metode in problemi proučevanja vsakdanjega življenja v času baroka« St. Pölten 10.–13. julij (Darja Mihelič) 445–446
Conference "Methods and Problems in Researching Everyday Life in the Period of Baroque". St. Pölten 10.–13. July 1989
Совещание „Методы и проблемы исследования быта во время барокко“, Санкт Пёлтен 10–13 июля 1989 г.
- Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1989. Modinci 3.–7. julij 1989 (Stane Granda) 446–447
International Cultural-Historical Symposium Mogersdorf (Modinci) 1989. Mogersdorf 3.–7. July 1989
Международный культурноисторический симпозиум Модинцы 1989. Модинцы 3–7 июля 1989

Simpozij »Gibanje – 100 let socialdemokracije v Avstriji«. Dunaj 20.–22. april 1989 (France Rozman)	448–449
Symposium "100 Years of Socialdemocracy Movement in Austria". Vienna 20.–22. april 1989 Симпозиум Сто лет движения социалдемократии в Австрии. Вена 20.–22. апреля 1989	
21. in 22. zasedanje jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije (France Kresal)	611–612
21st and 22nd Meeting of the Yugoslav-Czech Historical Commission 21-oe и 22-oe заседание югославо-чехословацкой исторической комиссии	
23. zasedanje češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije (Eva Holz)	612–615
23rd Meeting of the Czech-Yugoslav Historical Commission 23-е заседание чехословацко-югославской исторической комиссии	
Nove metode v zgodovinopisju ali po sol na Solnograško, Salzburg 17.–26. 9. 1989 (Oto Luthar)	615–617
New Methods in Historiography or For Salt to Salzburg, Salzburg 17.–26. 9. 1989 Новые методы в историографии или за солью в Сальцбург, Сальцбург 17.–26. 9. 1989 г.	
XIV. jugoslovanski simpozij o pouku zgodovine (Prvenka Turk)	618
XIV. Yugoslav Symposium on History Lecturing 14-ый югославский симпозиум по вопросам обучения истории	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS – КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Ruža Čuk, Srbija i Venecija u XIII i XIV veku (Ignacij Voje)	137–139
Julij Titl, Vodni mlini in mlinarstvo v Slovenski Istri (Darko Darovec)	139–141
Lexikon des Mittelalters (Peter Štih)	141–142
Sedejev simpozij v Rimu (France M. Dolinar)	142–145
Miroslav Stiplovšek, Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Od za- četkov strokovnega gibanja do enotnih sindikatov Slovenije (1868–1945) (France Kresal)	145–148
Ljubomir Antić, Naše iseljeništvu u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918 (Andrej Vovko)	148–149
Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (Franc Kuzmič)	149–150
Dragan Veselinov, Sumrak seljaštva, Ekonomika (Žarko Lazarević)	150–151
Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije (Branko Šuštar)	152–154
Slavko Ciglenečki, Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum – Višinske utrdbе iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru (Rajko Bratož)	283–289
Werner Dahlheim, Geschichte der Römischen Kaiserzeit (Rajko Bratož)	290–293
Geschichte und ihre Quellen (Vinko Rajšp)	293–294
Georges Duby, Vitez, žena i svećenik (Igor Grdina)	294–296
Dragoljub Dragojlović, Krstjani i jeretička Crkva bosanska (Igor Grdina)	296–298
Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küsten- land und Steiermark bis zum Jahre 1918 (Eva Holz)	298–299
Sergij Vilfan, Jugoslawien; Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte (Janez Kranjc)	299–301
Roj Medvedev, Svi Staljinovi ljudi (Avgust Lešnik)	302
Dragan Marković-Savo Kržavac, Zavera informbiroa (Avgust Lešnik)	302–304
Dragan Marković, Istina o Golom otoku (Avgust Lešnik)	304–305
Jakov Radovčić, Dragutin Gorjanović-Kramberger i krapinski pračovjek: počeci suvremene paleoantropologije (Draško Josipović)	305–307
Renata Pillinger, Das Martyrium des heiligen Dasius (Rajko Bratož)	451–453
Hélène Ahrweiler, Politička ideologija Vizantijskog Carstva (Igor Grdina)	453–455
Georges Duby, Vreme katedrala (Igor Grdina)	455–456
Spisi dubrovačke kancelarije (Ignacij Voje)	457–459
Fernand Braudel, Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče (Andrej Studen)	459–460
Acta Ecclesiastica Sloveniae, 10 (Stane Granda)	461
Intelletuali di frontiera. Triestini a Trieste (1900–1950) (Branko Marušič)	462

Intelletuali di frontiera. Triestini a Trieste (1900–1050). 1 – Relazioni, 2 – Comunicazioni e contributi (Branko Marušič)	462–463
Ivan Mužič, Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Bojan Balkovec)	463–465
Vera Kržišnik-Bukić, Seljaštvo u socializmu. Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske Krajine 1945–1948 (Žarko Lazarević)	465–467
Ljubodrag Dimić, Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952 (Aleš Gabrič)	467–468
Gernot Piccottini, Archäologischer Atlas von Kärnten (Anja Dular)	619–620
Appian von Alexandria, Römische Geschichte. Erster Teil (Marjeta Šašel-Kos)	620–621
Pavel Diakon (Paulus Diaconus), Zgodovina Langobardov (Peter Štih)	621–627
Avgust Tosti, Denarni zavodi v Sloveniji po prvi svetovni vojni (Stane Granda)	627–628
Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani: 1919–1989 (Avgust Lešnik)	628–629
Ivan Očak, Gorkić – život, rad i pogibija. Prilog biografiji (Avgust Lešnik)	630–632
Revolucija pod okriljem Kominterne (Avgust Lešnik)	632
Jože Pirjevec, Tito, Stalin in Zahod (Avgust Lešnik)	632–633
Foto album – izseljencev iz Benečije / degli emigranti della Benecia (Marjan Drnovšek)	633–634

OBVESTILA – INFORMATIONS – ИНФОРМАЦИЯ

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	154
Information about the Issuing of Zgodovinski časopis (Historical Review) Извещение о выходе в свет Исторического журнала	
Obvestila o izdajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	469
Information about the Issuing of Zgodovinski časopis (Historical Review) Извещение о выходе в свет Исторического журнала	
Tri posvetovanja v letu 1990 (Janez Marolt)	634
Three Congresses in 1990 Три съезды в 1990 году.	

IZVLEČKI – ABSTRACTS – РЕЗЮМЕ

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 42, 1988, 4 in 43, 1989, 1	I–VI
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 42, 1988, 4 and 43, 1989, 1 Резюме статей и сообщений в Историческом журнале 42, 1988, 4 и 43, 1989, 1	
Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 43, 1989, 1 in 43, 1989, 2	VII–XII
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 43, 1989, 1 and 43, 1989, 2 Резюме статей и сообщений в Историческом журнале 43, 1989, 1 и 43, 1989, 2	
Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 43, 1989, 3	XIII–XVIII
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 43, 1989, 3 Резюме статей и сообщений в Историческом журнале 43, 1989, 3	
Izvečki razprav v Zgodovinskem časopisu 43, 1989, 4	XIX–XXII
Abstracts from Papers in Historical Review 43, 1989, 4 Резюме статей в Историческом журнале 43, 1989, 4	

UDK 711.424 (497.12 Ljubljana) "09/12"

GESTRIN Ferdo, dr., redni univerzitetni profesor v pokloju, YU-61000 Ljubljana, Gestri nova 1

Ljubljana — nastanek mestne nasebine

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 4, s. 473—476, 11 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Prispevek prinaša novo tezo o nastajanju ljubljanske srednjeveške nasebine, »mesta treh mest«, jedro in začetek nasebine je Mesto (cvihasi), pred njim sta zapovrstjo nastala predmestja Trg (forum) in Novi trg (forum novum), zavoljo katerega je Trg nato dobil vzdevek Stari trg (prvič 1324 v listini »in den altem march«). Proces je bil relativno kratek in se je zaključil kmalu po sred 13. stoletju.

Avtorski izvleček

UDK 262 (497.12/13) "1889/1813"

DOLINAR France Martin, dr., sveiovalec direktorja, Arhiv SR Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Cerkvenoupravna ureditev ilirskih provinc 1809—1813

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 4, s. 507—511, 22 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Ustanovitev ilirskih provinc 14. oktobra 1809 je povzročila spremembe tudi na cerkvenoupravnem področju. Ljubljanski gubernij je namreč 23. septembra 1811 od ljubljanskega škofa Antona Kavčiča zahteval, da meje svoje škofije uskladi z novimi državnimi mejami. Na pritisk državne oblasti so priksenski, salzburški in celovski (krtški) škofje ljubljanskemu škofu izročili začasno jurisdikcijo nad listimi župnijami svojih škofij, ki so bile politično vključene v ilirske province. Sveti sedež nastalih sprememb ni potrdil. Z razpadom ilirskih provinc so bile zato 1814 vse župnije vrnjene matičnim škofijam.

Avtorski izvleček

UDK 929 Gallenberg J.: 929 Egk J. J. "1546" (044.2)

ZVANUT Maja, kustos, Narodni muzej, YU-61000 Ljubljana, Prešernova 20

Korespondenca dveh kranskih plemčev iz sredine 16. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 4, s. 477—506, 253 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

147 pismem, ki sta si jih v letih med 1546 in 1566 pisala kransjska graščaka, protestanta Jošt Gallenberg in Janez Jožef Egk, daje zanimiv vpogled v vsakdanjik plemčev tistega časa: osvetljuje njihove družinske, družabne in službene medsebojne odnose, delo in zabavo, domače življenje, življenjske stroške, boleznj, vero — posebno odnos do Primoža Trubarja, nekoliko pa osvetli tudi politične in vojaške dogodke časa, posebno organizacijo protiturške obrambe.

Avtorski izvleček

UDK 327.39 (=81) (497.12) "16/1918"

GANTAR GODINA Irena, mag., Oddelek za zgodovino, Pedagoška fakulteta, Univerza Maribor, 62000-Maribor, Koroška 180

Neoslovenska ideja in Slovenci

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 4, s. 513—546, 152 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek govori o odmevih in sprejemanju novoslovenske ideje, ki jo je prvi izrazil češki politik dr. Karel Kraus. Statistka slovenskih politikov, predvsem liberalnih, so bila v največji meri podobna krausarjevim, izjema je bil Ivan Hribar, ki se je zavezal tudi za politično sodelovanje vseh Slovanov, ne le Slovanov v okviru habsburške monarhije. Prilazan je tudi odnos slovenske katoliške stranke do novoslovensstva, prav tako odnos slovenske socialne demokracije in slovenskega študentstva, tako narodnih radiklov kot katoliškega dijastva.

Avtorski izvleček

UDC 929 Gallenberg J.: Egk J. J. "1546/1566" (044.2)

ZVANUT Maja, Curator. National Museum, YU-61000 Ljubljana, Prešernova 20

Correspondence of two Carniolian Noblemen from the Middle of the 16th Century
Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 4, pp. 477-508, 253 notes

Sn. (De., Sn., En.)

147 letters, written from 1546 to 1566 between the Carniolian noblemen (lords) protestants Jost Gallenberg and Janez Jožef Egk, give an interesting view into everyday life of the nobility of that time. They reveal their family, social and official relations, work and amusement, expenses, diseases, religion — especially relation towards Primož Trubar, and give some insight into political and military events of that time, particularly the organisation of defence against Turks.

Author's Abstract

UDC 711.424 (497.12 Ljubljana) "09/12"

GESTRIN Ferdo, Dr., Retired Regular University Professor
YU-61000 Ljubljana, Gestrinova 1

Ljubljana — the Formation of a Town Settlement

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 4, pp. 473-476, 11 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The contribution brings a new thesis on the formation of the medieval settlement, »the town of three towns«. The core and beginning of the settlement is the Town (Civitas), before it the suburbs Square (Forum) and New Square (forum novum) were formed in succession, on account of which the Forum was then named Old Square (first in 1324 in the document »in den alten marcht«). The process was relatively short and concluded soon after the middle of the 13th century.

Author's Abstract

UDC 327.39 (=81) (497.12) "18/1918"

GANTAR GODINA Irena, M. A., Department of History,
Pedagogical Faculty, University of Maribor, YU-62000 Maribor,
Koroška 160

Neo-Slav Idea and the Slovenes

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 4, pp. 513-546, 152 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The article speaks about the echoes and the acceptances of Neo-Slav idea which was first promoted by a Czech politician dr. Karol Kramar. The standpoint of the Slovene politicians, merely liberal, who claimed for a political cooperation of the Slavs, not only within the Monarchy. The survey also deals with standpoints of Slovene people's Party, of Slovene Social Democracy and Slovene students, as of national radicals and catholics as well.

Author's Abstract

UDC 262 (497.12/13) "1809/1813"

DOLJNAR France Martin, Dr., Counselor, Archives of SR Slovenia,
YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Church Administrative Regulation of Illyrian Provinces 1809-1813

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 4, pp. 507-511, 22 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The formation of Illyrian Provinces on the 14th of October 1809 caused changes on the church-administrative field as well. The Ljubljana »gubernium« demanded on the 23rd September 1811 from the bishop of Ljubljana Anton Kavčič to coordinate the borders of his diocese with new state borders. To the pressure of the government to the Brixen, Salzburg and Graz bishops gave temporary jurisdiction to the Ljubljana bishop over those parishes of their dioceses which were politically included into Illyrian provinces with which the Holy Seat did not agree. With the decay of Illyrian provinces all parishes were in 1814 given back to their basic dioceses.

Author's Abstract

UDK 943.7:949.71 "1912"

URIČ Nenan, asistent, Istorijski Institut u Beogradu, YU-11000 Beograd, Vojvode Stepe 214

Pomoć Ceha i Slovaka Srbiji u prvom balkanskom ratu

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 4, s. 547—553, 32 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

U članku je prikazano angažovanje čeških i slovačkih političara, novinarâ i lekara, zatim, Crvenog krsta, kulturnih, privrednih i sportskih društava, kao i običnih građana, na pružanju podrške i stanju materijalne pomoći Srbiji u ratu 1912. godine. Podrška čeških i slovačkih političara sastojala se u odbrani srpskih zahleba za teritorijalno proširenje i izlazak na more. Dragocelnu pomoć dala je češka i slovačka štampa putem istinitog informisanja sa srpsko-turskog ratišta. Ljekarski komitet za pomoć organizovao je stanje lekara i medicinsko osoblje u Srbiju. Građani iz svih društvenih slojeva, izuzev denacionalizovane češke aristokratije, prikupljali su novčane i druge priloge za pomoć srpskim ranjenicima.

Izvod autora

UDK 331.105.44 (497.12) "1939/1940"

STIPLOVSEK Miroslav, dr., redni profesor, Univerza, Edvarda Kardaelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerceva 12

Osnedni strokovni odbor za Slovenijo 1938—1940

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 4, s. 571—588, 88 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor je na osnovi arhivskih in časopisnih virov ter literature prikazal ustanovitev Osnednjega strokovnega odbora za Slovenijo iz predstavihkov treh nerazinskih, svobodnih sindikalnih organizacij, socijalistične Strojkovne komisije, kršćansko-socialistične Jugoslovenske strojkovne zveze in narodno-socialistične Narodne strojkovne zveze v začetku spornadi 1939, nato pa osvetlil njegovo delovanje do konca leta 1940. Ustanovitev Osnednjega strokovnega odbora oziloma Medstrojkovnega odbora je bil pomemben dosežek v oblikovanju emotne sindikalne fronte "na vrhu".

Avtorski izveček

UDK 329.63:316:343.64 (497.12) "1932/1935"

VIDOVIC-MIKLAVIC ANKA, višja strokovna sodelavka, Institut za novejšo zgodovino, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Zveza slovenskih kmetov v letih 1932—1935

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 4, s. 555—569, 74 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V okviru idejno-programskih smernic na novo ustanovljene Jugoslovenske radikalne kmečke demokracije (JRKD), kasnejše Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS), ki je podarjala Jugoslovensko nacionalno idejo, v »kmečkem stanju« pa videla pomembno družbeno osnovno pri razreševanju gospodarske krize, so Puceljevi kmetiči in vodstvo Zveze kmečkih ranov in deklet sprejeli novo sociolisto mišelnost. Z zavajanjem »preživelega liberalista in klerikalista« je Puceljev Kmetički list zdaj utiral pot stanovski organiziranosti države in družbe. S teh gledišč so septembra 1932 v Ljubljani ustanovili Zvezo slovenskih kmetov, ki si je prizadevala organizirati in združiti vse kmeče v enotno kmečko-stanovsko organizacijo. V tedanjem slovenskem družbenopolitnem in gospodarskem prostoru pa ni bilo ugodnih pogojev za njen uspešen razvoj.

Avtorski izveček

UDK 327 (497.1:436) "1918/1938"

SUPPAN Arnold, dr., prof. na Dunajski univerzi, predsednik Österreichisches Ost- und Südosteuropä - Institut, A-1010 Wien, Josefsplatz 6

Jugoslavija — Avstrija 1918—1938. Sosedstvo med sodelovanjem in konfrontacijo

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 4, s. 7, 27 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev in Republika Avstrija, ki je nastala iz Habsburškega imperija konec oktobra 1918, bi bili lahko nadaljevali stoejja dolge politične, ekonomske, družbene in kulturne medsebojne odnose. Da je v obdobju med 1918 in 1938 odnos med sedema bolj konfrontacija kot kooperacija, je več razlogov: konflikt ob doletanju meja na južnem Koroskem in južnem Štajerskem, zaplenbe premoženj, tekranje v mednarodni politiki zavazništva, negativna vloga manjšin v jugoslovensko-avstrijskih odnosih. Vprašanje obnovitve in »Anschluss«, podcenjevalno gledanje na sosedo javnični mnenju.

Avtorski izveček

UDC 329.63:316.343.64 (497.12) "1932/1935"

VIDOVIC-MIKLAVČIĆ Anka, Superior Expert Collaborator, Institute for Modern History, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

The Union of Slovene Peasants in the Years 1932—1935

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 4, pp. 555—569, 74 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Pucej's farmers and the leaders of the Union of peasant boys and girls (Zveza kmetiskih fantov in deklet) accepted the new sociological ideology — in the frame of the ideology directives of the newly formed Yugoslav radical peasant democracy (Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija — JRKD), later Yugoslav national party (Jugoslovanska nacionalna stranka — JNS), which stressed the Yugoslav national idea and considered the peasant class an important social basis in solving economic crisis. By rejecting the "outlived liberalism and clericalism", Pucej's "Kmetiski list" paved the way to class organisation of state and society. From such views in September 1932 the Union of Slovene peasants was founded in Ljubljana which tried to organize and unite all peasants into a unified peasant organisation. But the conditions in the Slovene social-political and economic sphere were not convenient for its efficient development.

Author's Abstract

UDC 327 (497.1:436) "1918/1938"

SUPPAN Arnold, Dr., Lecturer at the University of Vienna, Chairman of the Austrian Institute for East and South-East European Studies, A-1010 Wien, Josefsplatz 6

Yugoslavia — Austria 1918—1938. Neighbourhood between cooperation and confrontation

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 4,

pp. 7, 27 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Republic of Austria, which developed from the Habsburg Empire at the end of October 1918, should have brought about continued collaboration as a result of the centuries-old political, economic, social and cultural relations of their peoples. However, the fact that this cooperation between 1918 and 1938 was characterized by confrontation rather than cooperation had many reasons: Conflicts over the determination of borders in Southern Carinthia and Southern Styria; conflicts over the confiscation of property; competition in the international policy of alliances; the negative role of the minorities in the Yugoslav-Austrian relations; the question of restoration and "Anschluss"; the belorative image of the neighbour in the public opinion.

Author's Abstract

UDC 943.7:949.71 "1912"

URIĆ Nenad, Assistant, Historical Institute in Belgrade, YU-11000 Beograd, Vojvode Stepe 214

The Czech and Slovakian Help to Serbia in the First Balkan War

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 4, pp. 547—553, 32 notes

Sh. (De., Sh., En.)

The article shows the engagement of Czech and Slovakian politicians, journalists, physicians, Red Cross, cultural, economic, sport societies, individual citizens, in giving support and help in material to Serbia in the war in 1912. The support of Czech and Slovakian politicians expressed in defending Serbian demands for territorial expansion and access to the sea. The Czech and Slovakian press gave valuable help by objective informing from the Serbian-Turkish battlefield. **The Medical committee for help organised sending physicians and medical staff to Serbia.** Citizens from all social classes, except the denationalised Czech aristocracy, collected money and other contributions as aid to the wounded Serbians.

Author's Abstract

UDC 331.105.44 (497.12) "1939/1940"

STIPLOVSEK Miroslav, Dr., Regular Professor, University of E. Kardeji, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Central Professional Committee for Slovenia 1939—1940

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 4, pp. 571—586, 88 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author shows on basis of archival and newspaper sources and literature the formation of the Central professional committee for Slovenia from representatives of three non-regime, independent syndicate organisations, the Socialist professional commission, Christian-socialist Yugoslav professional union and national-socialist National professional union in spring 1939, and it's activity to the end of 1940. The foundation of the Central professional committee was an important achievement in the formation of a unified syndicate front "on top level".

Author's Abstract

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva
12/I, telefon (061) 332 611, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodo-
vinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) — 17,20 din	32/1978, št. 1-2 — 16,40 din
2-3/1948-49 (ponatis 1988) — 26 din	32/1978, št. 3 — 13,20 din
4/1950 (1987) — 22,40 din	32/1978, št. 4 — 13,20 din
5/1951 (1987) — 33,20 din	33/1979, št. 1 — 15,60 din
6-7/1952-53 (1986) — 40 din	33/1979, št. 2 — 14 din
8/1954 — razprodan	33/1979, št. 3 — 13,20 din
9/1955 (1989) — 40 din	33/1979, št. 4 — 11,60 din
10-11/1956-57 — pred ponatisom	34/1980, št. 1-2 — 20 din
12-13/1958-59 — razprodan	34/1980, št. 3 — 10,80 din
14/1960 — razprodan	34/1980, št. 4 — 10,80 din
15/1961 (1989) — 18 din	35/1981, št. 1-2 — 15,60 din
16/1962 — razprodan	35/1981, št. 3 — 11,60 din
17/1963 (1978) — 24,80 din	35/1981, št. 4 — 10 din
18/1964 (1980) — 23,60 din	36/1982, št. 1-2 — 14,80 din
19-20/1965-66 (1985) — 30 din	36/1982, št. 3 — 10,80 din
21/1967 — razprodan	36/1982, št. 4 — 10,80 din
22/1968, št. 1-2 (1983) — 14 din	37/1983, št. 1-2 — 13,20 din
22/1968, št. 3-4 — razprodan	37/1983, št. 3 — 10,80 din
23/1969, št. 1-2 (1989) — 15,60 din	37/1983, št. 4 — 10,80 din
23/1969, št. 3-4 (1989) — 13,20 din	38/1984, št. 1-2 — 13,20 din
24/1970, št. 1-2 (1981) — 13,20 din	38/1984, št. 3 — 10 din
24/1970, št. 3-4 (1988) — 14,80 din	38/1984, št. 4 — 10,80 din
25/1971, št. 1-2 (1985) — 15,60 din	39/1985, št. 1-2 — 14 din
25/1971, št. 3-4 (1986) — 14,80 din	39/1985, št. 3 — 13,20 din
26/1972, št. 1-2 (1980) — 18 din	39/1985, št. 4 — 10,80 din
26/1972, št. 3-4 (1984) — 16,40 din	40/1986, št. 1-2 — 16,40 din
27/1973, št. 1-2 (1989) — 28 din	40/1986, št. 3 — 13,20 din
27/1973, št. 3-4 (1988) — 16,40 din	40/1986, št. 4 — 14,80 din
28/1974, št. 1-2 (1988) — 16,40 din	41/1987, št. 1 — 16,40 din
28/1974, št. 3-4 — razprodan	41/1987, št. 2 — 15,60 din
29/1975, št. 1-2 — 24 din	41/1987, št. 3 — 14,80 din
(kmalu razprodan)	41/1987, št. 4 — 14,80 din
29/1975, št. 3-4 — 20 din	42/1988, št. 1 — 13,20 din
(kmalu razprodan)	42/1988, št. 2 — 13,20 din
30/1976, št. 1-2 — 16,40 din	42/1988, št. 3 — 14 din
30/1976, št. 3-4 — 14,80 din	42/1988, št. 4 — 13,20 din
31/1977, št. 1-2 — 20 din	43/1989, št. 1 — 13,20 din
31/1977, št. 3 — 16 din (kmalu razprodan)	43/1989, št. 2 — 13,20 din
31/1977, št. 4 — 12,40 din	43/1989, št. 3 — 14 din
	43/1989, št. 4 — 24 din

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 100 dinarjev, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 200 din dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 5 dinarjev zaračunamo dejanske poštno stroške.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Bibliografsko kazalo za prvih petindvajset letnikov ZČ stane 10 din. Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R d p
ZGODOVINSKI čas. **A**
1989

941/949

120030128,4

COBISS ■